

СВАТА
ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА

† ІЛАРІОН:

СВЯТА ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН
(у мирі проф. д-р Іван Огієнко)

Published by "Volyn" Publication Committee

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

† МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН
ФОРТЕЦЯ ПРАВОСЛАВІЯ НА ВОЛИНІ
СВЯТА ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА
ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНА МОНОГРАФІЯ

Вінніпег

1961

Накладом Видавничої Комісії при Товаристві „Волинь”

Усім волинякам,
як удома, так і в розсіянні сущим,
присвячує

† А В Т О Р.

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Man.

В С Т У П.

Почаївський Успенський монастир має довговікову, сімсотлітню велику й тяжку свою історію, яку він героїчно пережив, перестраждав разом із історією всього українського народу на Волині. Це монастир щиро народній, — народ віддано любив його й любить, і великими громадами завжди відвідує його, щедро жертвуючи на його утримання й окрасу. Монастир цей понад сім віків стоїть на сторожі душі України, її Святого Православ'я, яке він ревно й невпинно сіяв, а пізніше всіма своїми силами героїчно боронив. Почаївська Успенська Лавра — це всеукраїнська високо заслужена перед Богом і народом Святиня, яку добре знає й до якої душею своєю любовно лине кожен правдивий українець.

Почаївський монастир — це віковична слава Волині, це її найясніша зоря, яка довгі віки світила їй і в часи радості, і в часи гіркого й тяжкого життя. Це правдиве живе серце волинське: цвів Почаївський монастир — цвіла і Волинь, занепадав монастир — занепадала й Волинська Земля. Ішли вони завжди разом, історію віковично пов'язані і на радість, і на неволю!

Почаївська Свята Успенська Лавра стоїть на 35 сажених високій горі (віднога Карпат), а при ній — містечко Новий Почаїв, яке з трьох боків оточує гору; за три верстви на захід від гори міститься село Старий Почаїв. Положена на мальовничій горі, Лавра зо всіх сторін здалека видна, а з дороги Дубенської її позолочена баня мерехтить уже за 40 верст. З галереї при Соборі мальовнича околиця відкривається на всі боки, як на долоні.

1. † МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН,
автор цієї праці.

Від Лаври до колишнього австрійського кордону 7 верст, і з соборної галереї ясно видний домініканський католицький монастир у Підкамені уже в б. Австрії. До повітового міста Крем'янця 20 верст, — і від нього до Почаєва йде головна дорога.

На захід від с. Бережець стоїть Б о ж а Гора, видна зо всіх сторін, і прочани до Почаєва охоче відвідують і цю Гору.

Початкова дорога з Почаєва на м. Вишнівці на протязі $\frac{1}{2}$ верстви була обсаджена ще вдавнину кучерявими липами, — і це одна з найкращих доріг.

З м. Острога до Почаєва, повз Крем'янець, військова влада проклала ще року 1895-го широке шосе.

Щоденно, але найбільше під Свята, непереривною низкою пішки тягнуться до Лаври маси прочан, і щиро моляться, ще здалека зобачивши позолочену баню Святого Собору.

На фронтових воротях, при вході в Лавру, висить Ікона Божої Матері, а перед нею горить невгасима ляппада, — за Волинь, за всю Україну! Мал. 4.

Почаївська Лавра — друга в Україні і величною, і стародавністю: перша — це Києво-Печерська Лавра. Назву Лаври Почаївський монастир одержав може ще вдавнину, а офіційно ще раз 1833-го року, і відтоді він став четвертою Лаврою в Росії: перша — Києво-Печерська з XI віку, друга — Свято-Троїцька під Москвою з 1335-го року, третя — Олександрівська в Петербурзі з 1710-го року. Ще з глибокої давнини Лаврою зветься великий і заслужений монастир, обнесений частоколом чи муром.¹

¹ Від чого походить назва П о ч а ї в, остаточно не встановлено. Слово відоме з глибокої давнини, його склад: По-ча-їв (По-ча-євъ), корінь його може -ч а-, ч а я т и, цебто надіятися, сподіватися. Пор. Київська річка Почайна. Виставлялися й інші теорії значення „Почаїв”, але все ненаукові й сумнівні.

До останніх часів Почаївський монастир був великий монастир, старанно й ревно удержуваний. Своїми стародавніми Святинями і безліччю оповідань та переказів зо своєї багатовікової історії та з великих чуд своїх Святинь, а також прекрасним станом своїх багатих Церков і мистецьким могутнім церковним хором Лавра робить на прочан глибоке й незабутнє враження!

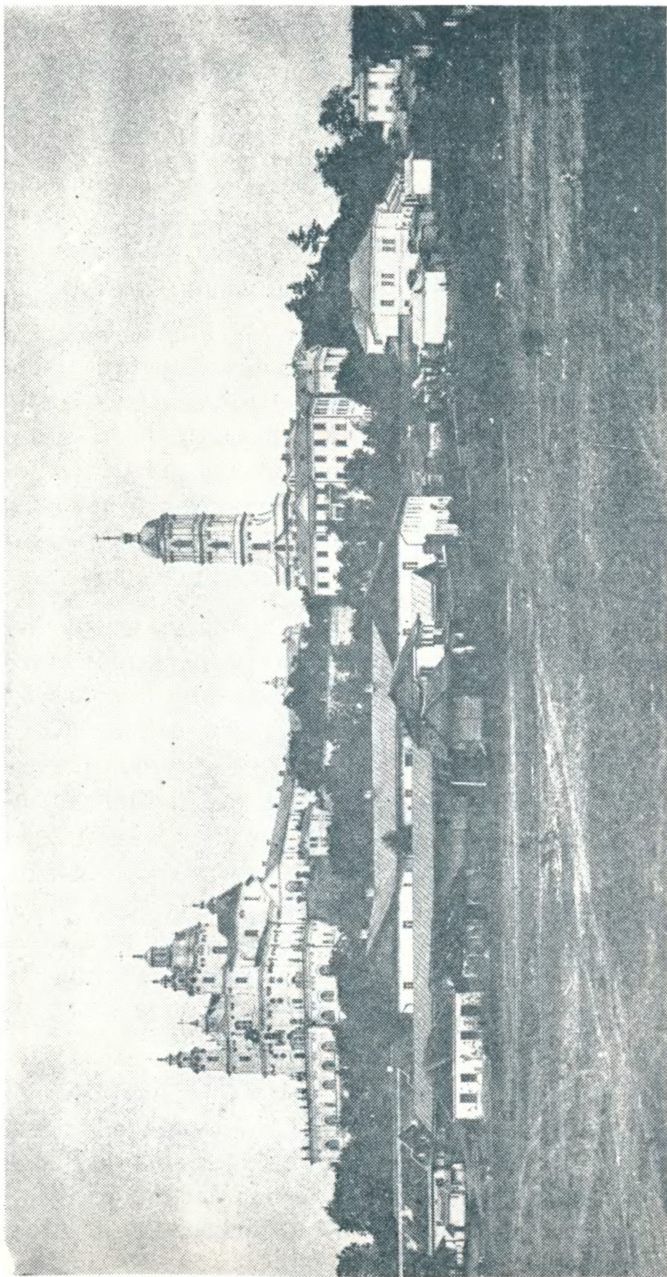
Хто підходить і дивиться на Почаївську Лавру, тому вона зо всіх сторін аж б'є в очі своєю величною красою! Найвидніший — могутній Успенський Собор, високо мистецький, що захоплює вас своєю предивною гармонією ліній. І цей Собор так ніби висить на великій мальовничій кручі! Мал. 2 і 3.

До Почаївської Лаври завжди збирається велике число прочан, і не тільки місцевих, але і зо всієї України та зо всієї Росії. Навіть із сусідньої Галичини, не дивлячись на пильну заборону австрійської влади, завжди приходили на прощу уніяти, ламаючи штучний Збруч. Мал. 58.

Нижче подаю історію Почаївського монастиря, спиняючись докладно на виясненні важливіших моментів його життя, і підкреслюючи його велике значення як в історії Української Православної Церкви, так і в історії України взагалі, — за 400 останніх років його праці.

Почаївська Лавра — один із наших найславніших монастирів, міцно пов'язаний з народом, і його історія — це ціла й довга доба і в історії Православної Церкви, і в історії українського народу та його культури. Належно й ідеологічно висвітлити цю чотиривікову добу — це завдання цієї монографії.

Почаїв переживав неймовірно тяжку долю всієї Волині. Перше він належав до Київського князівства, а потім увійшов у склад князівства Галицько-Волинського, і був у ньому до 1336-го року, коли Волинь

2. УСПІНСЬКИЙ ПОЧАЇВСЬКИЙ СОБОР З ПІВДЕННОГО СХОДУ.

була окупована Литвою. З року 1569-го Волинь попала під Польщу, і була під нею до II поділу її, до 1793-го року. А по цьому часі, до 1920-го року, Почаїв був під Росією. Роки 1920—1939 — знову під окупацією Польщі, а з 1939-го — під Советами. Тяжка, неймовірно тяжка історія Почаєва, і в ньому кожен камінчик навчає, кожен камінчик — історична наука!

Пишучи цю монографію, я поставив собі головним завданням — відновити ідеологію життя й праці Почаївського монастиря, показати його роль в культурному розвої. Тодішні монахи служили і Господеві, і народові, і всю цю службу я й пильную воскресити з-під глибокого пороху віків, і показати, якою вона була ідеологічно й національно.

Починаючи з 1596-го року, від часу і неканонічного, і насильного проголошення фанатичним католиком, королем польським Сигизмундом III горезвісної Берестейської унії, і аж по 1793-ий рік, цебто цілих неймовірно довгих 200 літ, і Україна, і її Православна Церква жили як на вулкані, і найголовнішою справою, що біла й їла Україну, завжди була саме унія. Унія для всієї православної України була в центрі її життя, її страждань, її ідеології, її політики, її надій, її вимог. За польсько-римською унією крилося цілковите знищення України, як окремої нації, і всі добре знали ці страшно довгі 200 років...

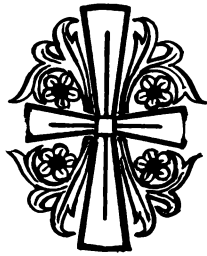
Вияснити цю ідеологію тих віків, показати, що робив і як жив Почаївський монастир у цій 200-літній завірюсі, що він зробив за цей час і для спасіння Української Церкви, Церкви Православної, і українського народу на Волині, — це завдання цієї моєї монографії.

Так само ставлю собі завданням докладно вивчити життя Почаївської Лаври й за її тяжкі роки 1721—1831, коли вона насиллям та обманом опинилася в чужих уніятських руках.

І третя доба Почаївського монастиря, коли він знову вернувся до православних і помалу розростався та міцнів. І скрізь я звертаю пильну увагу на ідеологічне й національне життя монастиря.

Вивчити довговікову ідеологію та її зміни Почаївського монастиря — це вивчити ідеологію України за останні 400 літ її життя. А це дуже тяжке завдання!

Із двох наших славних історичних Лавр одну, Києво-Печерську, безбожна влада закрила, а стародавнього Успенського Собора зірвала.

ЧАСТИНА ПЕРША:

СТАРОДАВНЯ ВОЛИНСЬКА СВЯТИНЯ.

I.

ДАВНІСТЬ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ.

1. НАЙДАВНІШІ ЧАСИ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ.

З давнього часу існують різні перекази, що Почаївський монастир розпочався ще в глибокій давнині, — ще в дотатарські часи. Історично беручи цю справу, можна припускати, що справді якийсь монастир міг існувати на Почаївській Горі з найдавнішого часу.

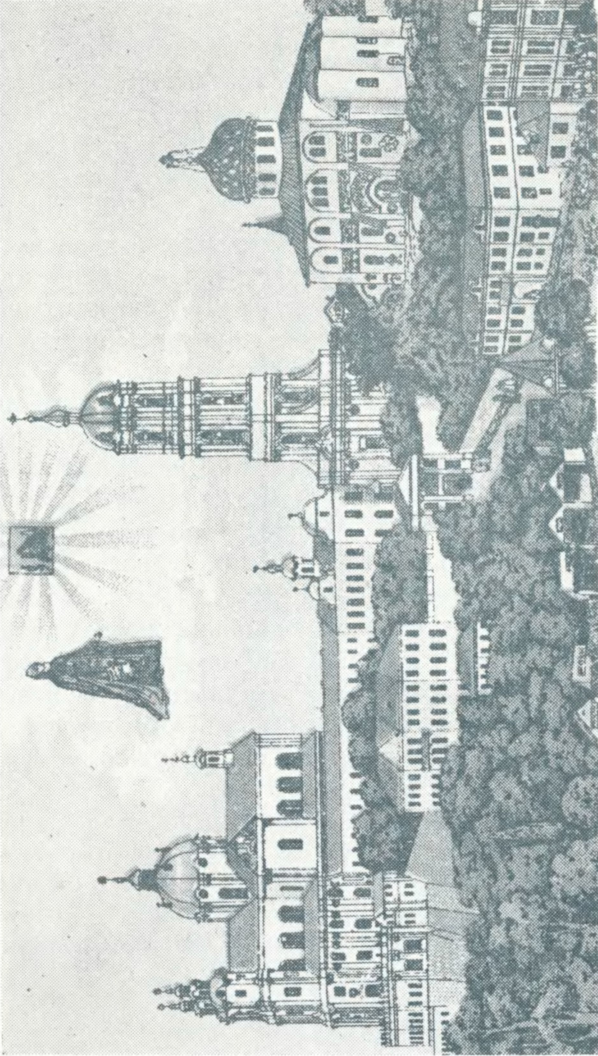
Великоморавська держава в IX віці займала широкі простори і на Схід, — в її склад входили західні землі Польщі, Галичини, Закарпаття й т. ін.¹ Взагалі є вперті передання, що вже в IX віці Св. Мефодій († 885), будучи Архієпископом Великоморавської держави за князя Святополка, християнізував слов'ян і далеко на Сході. А учні Св. Мефодія продовжували святе діло свого Великого Учителя, і пішли ще далі на Схід.

Історичні передання уперто твердять, ніби ці учні Св. Мефодія доходили й на Волинь, і там і розпочали сіяти Слово Христове. І це вони почали на Волині Християнство навіть ще до того часу, коли став його насаджувати Св. князь Володимир.² А разом з Християнством стало ширитися і монашество,

¹ Проф. І. Огієнко: Костянтин і Мефодій, Варшава, 1928 рік, том II ст. 179-190, 185-189: „Праця Костянтина й Мефодія в окремих слов'янських народів”.

² Єпископ Іннокентій (Смирнов): „Начертание Церковной Истории”, Спб. 1817 р. ч. II ст. 29. — А. Хойнацький, ст. 42-43.

в його первісній формі, — келіотство чи пустельно-ножитство.

3. ЗАГАЛЬНИЙ ВИГЛЯД ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ, при вході до неї. Зліва — Св. Успенський Собор, Давній Корпус з Похвальною Церквою, Дзвіниця, Св. Троїцький („Антоніівський” Собор). При монастирському саді зліва — Архидієцький дім. Праворуч ззаду дві гостиниці: біла й червона.

Почаївська Гора своєю природною красою здавна манила до себе і ченців, і прочан, і тому нема

нічого неможливого в тому, що ще з глибокої давнини могли поселитися й ченці на Почаївській Горі, спасаючись тут як пустельники, келліоти.

В Архіві Почаївської Лаври переховувався рукописний твір “Monastyr Skit”, писаний польською мовою, 1732-го року.³ Ось власне цей рукопис і записав давні народні передання про початок Почаївського монастиря. На жаль, зміст цього твору зовсім мало відомий, і сам твір не видрукуваний.⁴

“Манастир Скит” розповідає, що в глибокій давнині наприкінці XII віку, жив біля Почаївської Гори побожний муж Туркул, який сильно любив монастиря. Він не раз бачив видіння, — у сні йому являлася Божа Мати. Він сильно покохав Почаївську Гору. Можливо, що це був монах келліот.

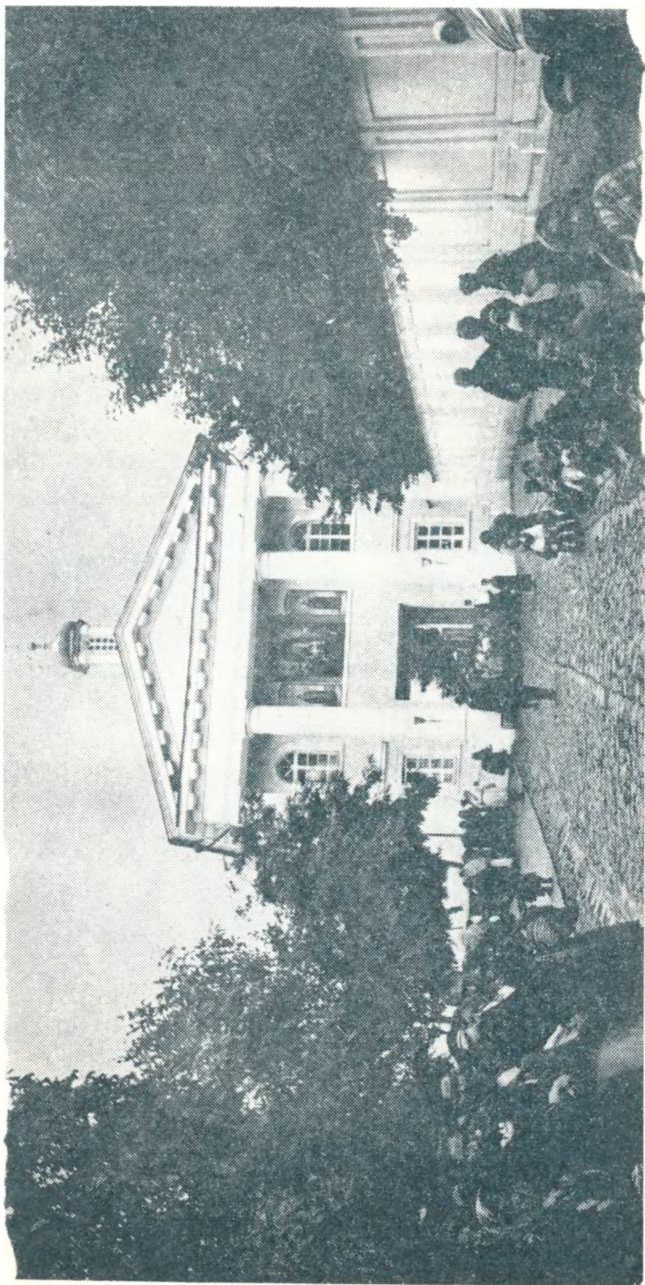
Десь року 1213-го прибув до Туркула чернець з Афону на ім'я о. Мефодій, глибокий старець. Туркул усе розповів Мефодієві про свої видіння Божої Матері, показав йому і всю Гору та її довкілля.

Чернець з Афону о. Мефодій зрозумів, що це Божа Мати Сама обрала Собі місце перебування на Волині, на Почаївській Горі, і що тут таки треба поставити монастиря. Мефодій вирішив позоставити на Почаївській Горі яку побожну пам'ятку. І він вибрав на Горі високу липу, очистив стовбура її від кори, вигладив, — і намалював на ній Образу Божої Матері так, як Вона явилася в сні побожному Туркулові.

Чернець о. Мефодій багато розповідав про Святу Гору Афон, яку Пречиста Діва обрала Собі за Своє улюблене місце перебування і праці. Туркул сильно захопився всім цим, і постановив і Почаївську Гору віддати Божій Матері. А Мефодій вернувся на Афон.

³ Про нього див. на кінці цієї праці, на ст. 375.

⁴ Коротенькі уривки з цього твору подає Архиепископ Інокентій у своїй статті про Почаївську Лавру в „Православний Вісник” 1959 р., Львів, ч. 10 ст. 302-303.

**4. СХІДНІ ВХІДНІ СВЯТІ ВОРОТА.
Вхід до монастирського двору.**

Чернець Мефодій сильно підняв на душі побожного Туркула, який подався на Схід. Він побував, певне, і в Києві, і скрізь розповідав про свої видіння Божої Матері та про красу Почаївської Гори.

А вкінці і сам Туркул подався на Афон, де спасався чернець Мефодій. Довго пробував на Афоні Туркул, а вкінці він таки намовив черця о. Мефодія вертатися на Почаївську Гору і ставити там монастиря на освіту всього Волинського краю.

Року 1219-го вони обоє вернулися з Афону і почали будувати монастиря на Почаївській Горі. Вони мали на цю святу працю 12 будівничих (як і Київська Печерська Лавра), і монастир незабаром був закінчений. Біля них згуртувалися й інші ченці зо Сходу.

І року 1220-го невеликий монастир-скит був закінчений, а біля нього були побудовані й окремі оселі-келії для нових монахів пустельників. І того ж 1220-го року Священноіерей Мефодій освятив нову Церкву на честь Св. Переображення.

Це був пустельножитний монастирець, — монахи не спасалися разом, а кожен провадив своє окреме життя, як умів і як міг. У число пустельників зголосилися 12 будівничих та ще кілька інших. А Настоятелем монастиря став о. Мефодій.

Хто був цей Священноіерей Мефодій, відомостей нема. Певне, він був українець, що рано подався на Св. Гору Афон, і там спасався, і там став монахом, а пізніше Іереєм, певне — при монастирі “Русикон”. Монастир цей мав великі й постійні зв'язки зо своєю батьківщиною Україною. Пор. мал. 8.

Отець Мефодій сильно полюбив свого Почаївського монастиря. Він був добре освічений монах, писав пояснення на Євангелію, цебто складав т. зв. “Учителъну Євангелію”. При своєму монастирі він відкрив школу і зібрав багато рукописних книжок. Усі любили о. Мефодія й навчалися від нього.

Засновник Почаївського монастиря дожив до глибокої старости, і упокоївся в Бозі року 1228-го, мавши 137 літ життя. Виходить, що Мефодій народився року 1091-го. На його могилі був великий камінь, а на ньому напис: "Здѣ лежить возобновитель и стражъ Мѣста Святаго". За о. Мефодія на Почаївській Горі було 25 ченців пустельників. Але пізніше цей монастир став підупадати, бо час був тяжкий та неспокійний. Проте він ще довго існував, як монастир пустинножитний, і таким дожив аж до кінця XVI століття, коли був відновлений уже на інших основах, — як монастир спільножитний.

5. ВИД ПОЧАЇВСЬКОЇ УСПІНСЬКОЇ ЛАВРИ ЗО СХОДУ.
Малюнок з книжки Прот. А. Хойнацького, 1897 р.

Оце найстаріше оповідання про початки Почаївського монастиря, як подає його рукописна книга 1732-го року "Manastyr Skit". Не маємо жодних інших доказів, що було все це справді так. Але беручи на увагу працю учнів Святих Братів Кирила й Мефодія, які з Великоморавської держави розійшлися на всі

сторони, у тому і на Схід, можна визнавати це давнє передання за правдоподібне.

Правдоподібним робить його і його зв'язок з Афоном. Гора Афон славилась на всьому Сході, як найсвятіше чернече місце, а зв'язки з Афоном були в Україні з найдавнішого часу. І з найдавнішого часу на Афоні українці мали свого власного окремого монастиря, "Руссикон", де йшла велика культурна праця.⁵ Див. мал. 8.

Ось тому нема нічого дивного, що початки Почаївського монастиря міцно пов'язані в народньому переданні власне з Афоном, і це історично оправдане й можливе. З цим в'яже і саме ім'я засновника Почаївського монастиря — Мефодій.

Пізніше настала зовсім інша ідеологія монастирського життя — спільножитна, і згідно з цією ідеологією перебудувався і Почаївський монастир. І вже був пов'язаний більше з Києвом, і таким малюють його й історичні пам'ятки.

2. НОВИЙ ПОЧАТОК ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ.

Отже, коли саме вперше постав Почаївський монастир, історія не заховала нам певних звісток. Монастирське передання вперто твердить, що в Почаївському монастирі були давні акти, але о. о. василіяни уніяти, заволодівши року 1721-го цим монастирем, понищили їх, щоб не позоставляти свідків давньої православної монастиря.⁶ Жодні давні історичні джерела XIII-XV віків ніколи й ніде не зга-

⁵ Див. мою працю: „Український Запорозький Скит на Афоні”, див. „Віра й Культура” 1955 р. ч. ч. 6-7. Моя монографія „Свята Гора Афон” згинула в Празі р. 1944-го в Видавництві п. Юрія Тищенка.

⁶ Архимандрит А м в р о с і й: Сказаніе о Почаевской Успенской Лаврѣ, Почаїв, 1878 р. ст. 10, 285 і інші. Далі цю книжку цитую скорочено: А м в р о с і й. А працю Проф. о. А. Хойнацького: „Почаевская Успенская Лавра” 1897 р. цитую: Х о й н а ц ь к и й.

дують ані оселі Почаева, ані його монастиря. Почаїв був малим незнаним селом, і таким він довгий час і позоставався, аж до року 1778-го, коли став містечком.⁷ На Волині було не мало монастирів з давнього

6. СВЯТІ БРАТИ КИРИЛ І МЕФОДІЙ.
Апостоли слов'ян. Образи XVII-го віку, з Базиліки
Св. Климента в Римі. Малював Петро Расні.

часу, і літописи або інші які акти їх згадують, але серед них нема монастиря Почаївського.

Почаївське монастирське передання, записане вже в монастирському творі “Почаївська Гора” 1742-го

⁷ П о ч а ї в, у підніжжя Почаївської Гори, був перше тільки селом. І тільки року 1778-го на прохання Яна Амора графа Тарнавського, власника Почаева, польський король Станіслав Август переіменував його на містечко.

року, польською мовою, відносить початок Почаївського монастиря на час по 1240-м році.⁸ Того року грудня 6-го татари з ханом Батием на чолі напали на Київ і сильно поруйнували його, і тоді саме з Києво-Печерського монастиря втекло кілька монахів і на захід, на Волинь, і обрали собі для дальшого перебування затишну мальовничу Почаївську Гору. Приходили татари і на Волинь, на Крем'янець, але взяти його не змогли, і відступили.

Деякі дослідники подають інший давній переказ, ніби в Києві над річкою Почайною був здавна монастир, якого татари року 1240-го спалили. Монахи розбіглися, але частина їх подалася на Волинь, і осілася на Горі, на яку вони перенесли і назву своєї річки, і назвали її Горою Почаївською.⁹ Але жодних джерельних підтверджень на таке передання нема.

Що це могло бути так, указують на Святогорську Успінську пустинь на Харківщині, над Північним Дінцем, що так само постала в половині XIII-го віку, а заснована була монахами також утікачами з Печерської Київської Лаври.¹⁰

Околиці Почаєва вкриті були густими лісами та яругами, і вони стали доброю обороною від татар степовиків. На Горі були природні сухі печери, і в них і оселилися перші монахи.¹¹ Сталих будинків тут довго не було. Але печери добре надавалися для скитського монашого життя, і перші монахи, зай-

⁸ У Почаївському монастирі зберігався рукопис: „Памятник монастыря Почаевского”, тепер його нема, Амвросій, ст. 12. Початок монастиря цей Пам'ятник відносить на 1240 рік. Те саме див. у о. Хойнацького ст. 35.

⁹ С. Антонович, ст. 8. Звичайно, це тільки переказ, повсталий від певної сузвучності назв: Почайна-Почаїв.

¹⁰ Правосл. Энци. Словарь П. Сойкина, 1912 р. ст. 2015. А. Хойнацький ст. 35.

¹¹ К а р а м з и н ь: Історія Государства Російскаго, т. IV ст. 11-15. Проф. о. А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 12, 35.

нявши печери, жили як пустельники. Це їм нагадувало славні київські печери над Дніпром, і заспокоювало їхню тугу за втраченим рідним монастирем.

Монахи жили перше в самих печерах, — вони для цього добре надавались, бо були сухі, а пізніше поставили собі деякі дерев'яні будинки, а також і дерев'яну Церкву. І вже значно пізніше на добровільні пожертви вірних поставили собі муровану Успінську Церкву, деś може ще в XV віці.

Таким чином монаша оселя на Почаївській Горі постала рано, монахи жили пустельножитним життям, жили в печерах, як то було і в Києві.¹²

3. ЯВЛЕННЯ БОЖОЇ МАТЕРІ НА ПОЧАЇВСЬКІЙ ГОРІ.

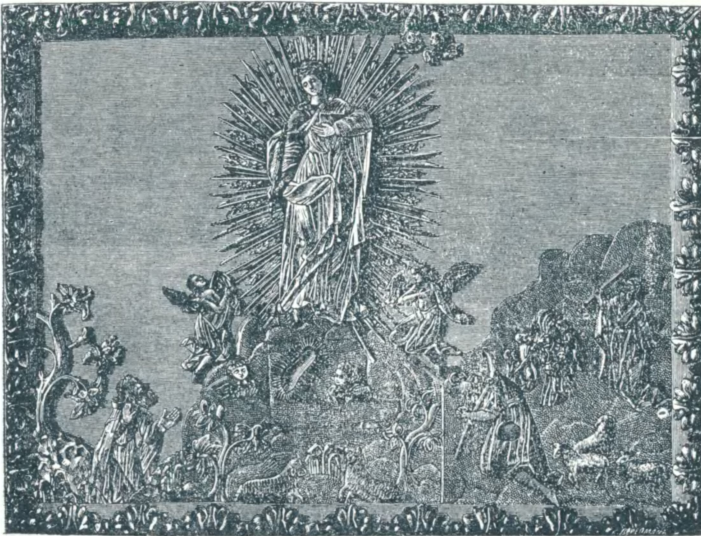
Деś по 1240-му році на Почаївській Горі сталося велике чудо, яке прикріпило монахів назавжди до неї, — тут в огненному стовпі явилася Божа Мати на вершині Гори, і на тій скелі, де Вона стояла, позостався навіки слід правої її С т о п и. У цій скелі зараз таки появилася вода, яка має чудодійну силу і дотепер. І власне ця С т о п а Божої Матері здавна зробила славним Почаївський монастир, який здавнини набув собі назви Чудотворного. Мал. 7 і 65.

Великий український письменник, Архимандрит Іоаникій Галятовський, у своєму творі: "Небо новое с новыми звѣздами", що вийшов 1665-го року у Львові, подає різні чуда Пресвятої Богородиці, а між ними докладно оповідає і про явлення Божої Матері на Почаївській Горі. Галятовський розповідає, що Богородиця явилася на Горі на скелі, в огненному стовпі, у великому сяйві.

Подаю це важливе оповідання повністю (л. 99, чудо 20):

¹² Почаївська Лавра за ХІХ віку взагалі плекала думку, що вона своїм початком конче залежить від Києво-Печерської Лаври, чому року 1858-го навіть побудовано Церкву Преподобних Антонія й Феодосія під Почаївською горою.

“Іоан Бóсий з села Почáева видѣл на скалѣ стоячую Пречистую Богородицю. Перед Нею стоял законник, которий в скалѣ мешкал, і повѣдал тому Іоану Бóсому і хлопятом з села Почаева, пасучим овци на Горѣ близко тоей скали, же Пречистая Богородица стояла на той скалѣ, которой там Стопа есть вирита, і завше ся в той Стопѣ вода чистая знайдуєт, которою розмаитиі хороби улѣчаються.

7. ЯВЛЕННЯ БОЖОЇ МАТЕРІ НА ПОЧАЇВСЬКІЙ ГОРІ.

Давній малюнок з Почаївського Архіву. Ліворуч монах, праворуч пастух з вівцями. Під Богородицею Стопа Божої Матері з Анголами. Долі справа підпис гравера: К. Вейерманъ. Явлення сталося 1261 року. Див. мал. ч. 65.

На той скалѣ Церков знаменитая мурованая, і при Церквѣ монастир знаменитий, муром вколо обведений в Землѣ Руской на Волинѣ знайдуєтся, которий монастир от села Почáева називаєтся П о ч а є в с к і й”.¹³

¹³ Подану букву ѣ в Україні з глибокої давнини читали й читають тільки як і. Росіяни читали й читають як е.

Як видно з цього оповідання, явлення Богородиці бачив і один монах,¹⁴ а також пастух Іван Босий. Звичайно, монах був один із тих, що мешкали в печері чи в печерах. Передання каже, що Стопа позосталася з правої ноги Богородиці. Галятовський відносить цю подію на 1261-ий рік. Але з поданого опису видно, що о. Галятовський не був у Почаївському монастері, бо пише, що “монастир муром вколо обведений”, а з історії монастиря знаємо, що він був тоді огорожений частоколом, але не муром.

Оповідання І. Галятовського високо цінне, — воно свідчить про початкові дії Почаївського монастиря.

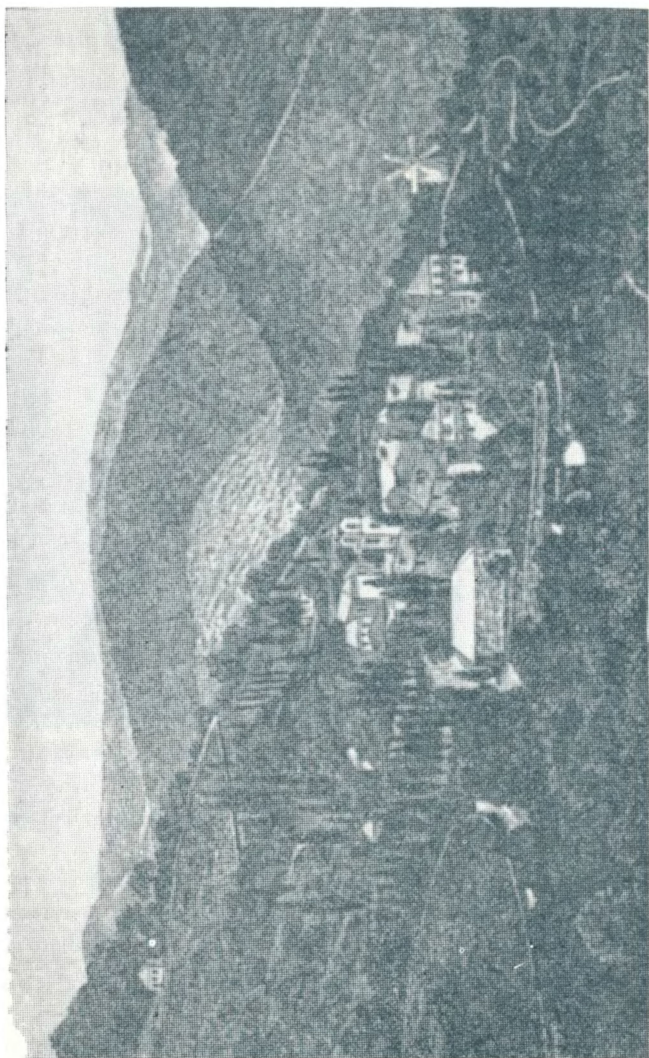
4. ГРАМОТА 1213-ГО РОКУ.

Прот. М. Трипольський у своїй праці 1879-го року “Историческія изслѣдованія” подає акта від 11-го лютого 1213-го року, яким воевода Михайло Центер та його дружина Єлена дарують Почаївському монастереві десять волоків землі та хутір Комнату. Ось цей акт, що зветься “Дипломатом”, цебто грамотою:

“Во імя Отца, Сина і Святаго Духа, Тройца Єдиносущная і Нероздѣлимая. Се аз, раб Владицѣ моему Господу Богу і Спасу нашему Іс. Хс., троїческій поклонник Михайл Центер, Воевода, Божією Милостію господар землі власної на Горѣ чуда Пресвятої Дѣви Маріи — П о ч а . . . — Д ѣ в а . . . і супруга Єлена Михайла Центер дали і потвердили сему монастирю . . . десять волоков с лѣсом і хотар К о м н а т а , десять домов с млини на рѣкѣ і з чотири пасѣки с пчели і с весь приход, і да поставлят от седа напред молебници наши калугери”.

¹⁴ Побожні співи з Богогласника звичайно свідками подають двох монахів. В. Щ у р а т : Із студій . . . відносить це явлення „по місцевій традиції” на XIV вік, ст. 43. Про двох монахів свідчить і „Гора Почаевская” 1803 року лист 2 б.

Прот. М. Трипольський не вказав, звідки він узяв цю грамоту, тому трудно аналізувати її. Мож-

8. СКИТ СВ. ПРОРОКА ІЛІЯ НА АФОНІ,
закладений українцями.

ливо, що цей диплом (грамота) зовсім не відноситься до Почаївського монастиря. Скоріше це акт для

якогось волоського монастиря, тоді стане ясным слово “воевода”, а “власной” може це “Волоської” Землі, тоді й слово “хотар”, таке часте по молдавських грамотах (наше хутор) буде на місці, як і слово калугери — ченці. Ось через це все ми не можемо цього сильно попсутого акта легко прийняти за дійсного. Хоч тут згадується хутір Комната, — він недалеко від Почаєва.

5. ГРАМОТА КОРОЛЯ СИГИЗМУНДА І 1527-го РОКУ.

І тільки з XVI віку появляються вже правдиві історичні пам'ятки про Почаїв, і тільки з цього часу можна вже говорити про нього з певністю. В актах Почаївського монастиря трохи позосталося таких, які освітлюють нам історію його.

Так, у монастирському Архіві зберігається грамота 1527-го року короля польського Сигизмунда I. Грамота видана дідичеві села Почаєва, Василю Богдановичу Гойському, на право мати безмитний ярмарок. Справа в тому, що с. Почаїв перше належало до Крем'янецького замку, і цим селом видав Крем'янецький староста. Але трохи пізніше Почаїв був відділений від Крем'янця, і переданий Василеві Гойському.¹⁵ Але Крем'янецький староста таки не хотів відмовитися від своїх прав на Почаїв.

Ось ця королівська Грамота¹⁶ з 20-го травня 1527-го року (копія цієї Грамоти зберігається в Почаївському Архіві):

“Жигимонт Август, Божією милостію Король Польскі, Великі князь Літовскі, Рускі, Прускі, Замойтскі, Мазовецкі, і інших. Старостѣ Кремянецкому Пану Якубу Монтовтовичу. Бил нам чолом дворанин наш Василій Богданович Гойстскі і повѣдал, штож дей ти всилаеш намѣстника своего кремянецкого до

¹⁵ А. Хойнацький, ст. 494.

¹⁶ Див. А. Хойнацький, ст. 494-495, але тільки короткий зміст.

ім'яна его Почаева на ярмарок на день Матки Божої Первої, і там дей на том ім'яню его нам'стник твой в ярмарку н'которії доходи берет і люди судит. І бил нам чолом, абих ми тоб' не казали на тот ярмарок до ім'яна его нам'стника твоего висилати і доходов брати з ярмарку, і людей судити, іно ач-колвек перед тим з того ім'яна его, то будет на замок наш Крем'янець брано, гдиж тоє ім'яніє од замку нашого Крем'янецкого оддалено, а он в его держав'.

Ми з ласки наше то єму одпустили, и ти би що до того ім'яна его Почаева на ярмарок нам'стника своего не висилал, и ярмарочних доходов брати и людей судити не вел'л, и ни во што не вступовал, и дал єму в том покой конечно.

Писан в Краков', л'та Божего народження тисяча пятсот двадцат семого, м'сеца мая двадцатий день”.

“На день Матки Божої Первої”, цебто на першу Пречисту, на Успіння Пресвятої Богородиці, 15-го серпня з'їздилися люди на ярмарок, а певне може й тому, щоб побувати на Почаївській Горі. Але в грамоті нема згадки ані про монастиря, ані про яку Церкву.

Але справа на цьому не закінчилася, — староста Крем'янецький таки брав мито в Почаєві. І року 1545-го міщани скаржилися візитаторам Крем'янецького замку, що “в Почаєві о Матці Божой беруть с міщан от воза крамного по два гроші, а от бочки пива албо от меду по грошу. То дей беретъ подстаростий Крем'янецькій”.¹⁷

Суддя Луцький Василь Гойський помер перед 1557-им роком. Крем'янецьке староство й далі поби-рало мито в Почаєві на ярмарку, тому син Гойсько-го Єрофей здобув собі підтвердження грамоти

¹⁷ „Памятники”, Київ, 1859 р., т. IV, ст. 227. А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 37 і 494.

1527-го року, — одержав грамоту від короля Сигизмунда II 23-го вересня 1557-го року про те саме. Грамота була записана в акти Крем'янецького суду. Зміст грамоти той самий, що був року 1527-го, — щоб староста Почаївський 15-го серпня під час ярмарку в Почаєві не збирав мита і не робив суду.¹⁸

Справа ця — за звичаєм старого часу — була безконечною, і ще й 3-го березня 1757-го року король Август III ще раз видав підтвердну грамоту попередніх королів, щоб Крем'янецький староста таки не збирав податків у Почаєві.¹⁹

Але в Польщі магнати короля не слухали, і робили по-своєму.

II.

ПОЧАЇВСЬКА ДОБРОДІЙКА АННА ГОЙСЬКА.

1. ДОБРОДІЙКА АННА ГОЙСЬКА.

Василь Богданович Гойський,¹ земський Луцький суддя, про якого ми вище згадували, був людиною побожною, Православної Віри. Він помер перед 1557-им роком, позоставивши свою благочестиву жінку Анну Єрофееву Тихонівну з Козинських Гойську. Вона була багата діди́чка, володіла Почаєвом та селами Орля (Урля) і Козин біля нього.

Маєток Анни Гойської був дуже великий, напр. у сам Орлянський ключ входили села: Орля, Савчичі, Комнатка і Старий Почаїв. Жила Анна Гойська в м. Орля в великому мурованому замку, оточеному озером.

¹⁸ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 36-39 і А м в р о с і й, ст. 13-14.

¹⁹ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 495-498.

¹ У Грамоті 1527-го року: Гостскій.

Містечко Орля (Урля) лежало між Бережцями й Дунаєвом, у 13-ти верствах від Почаєва. Під час Збараської війни 1675-го року татари зруйнували Орлянський замок Гойських, і від нього позосталося тільки замчище.²

Гойська була жінка побожна, любила Почаївську Успінську Церкву, і вирішила організувати при ній монастиря та навіки забезпечити його існування, чим і прославила себе.

Дітей Анна Гойська не мала, а вдовицею прожила довгий час.

2. ЧУДОТВОРНИЙ ОБРАЗ НА ПОЧАІВСЬКІЙ ГОРІ.

З іменем Анни Гойської зв'язано і набуття Чудотворного О б р а з а Божої Матері. Року 1559-го подорожував по Волині грецький Митрополит Неофит, і спинився в замку дідички в селі Орлі, у Анни Гойської, бо вона його дуже запрошувала відпочити в неї. Митрополит пробув у Гойської кілька днів, а від'їжджаючи, подарував їй Ікону Божої Матері, привезену з Костянтинополя. Ікона походила з південнослов'янських земель.

Хто був Митрополит Неофит, докладно не знаємо. Але можливо, що він був не греком, а слов'янином. Проф. о. А. Хойнацький правдиво твердив: "Ми думаємо, що Неофит був слов'янином, південнослов'янського походження, а греком він названий по Вірі".³ А що це могло бути так, на це указує те, що на подарованій Іконі Божої Матері є кілька написів слов'янськими буквами.

Митрополит Неофит прибув з Костянтинополя збирати пожертви на церковні потреби, що за тих часів було справою звичайною. Певне, Анна Гойська дала й щедру пожертву, а Митрополит поблагословив її давньою Іконою, яких у нього була не одна.

² А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 8.

³ А. Хойнацький ст. 45-46.

Благословенну Ікону Божої Матері Анна Гойська помістила в своїй домовій каплиці, де ця Ікона й пробула 38 літ (1559—1597). Та ось слуги Гойської стали спостерігати, що час-від-часу з Ікони б'є сильне сяйво. Говорили про це своїй пані, але вона

**9. АННА ГОЙСЬКА († 1617),
фундаторка спільножитного Почаївського
монастиря.**

не няла їм віри. А пізніше й сама вона таки побачила сяйво круг Ікони, і такою Вона й приснилась їй одного разу.

Скоро від Ікони стали чинитися й чуда, — були безсумнівні зцілення, хто ревно молився перед нею.

У Ганни Гойської був рідний брат Пилип Козинський, — він був сліпий від народження. Почувши, що Ікона не звичайна, Пилип гаряче молився перед нею до Божої Матері, і вчинилося чудо: він раптом прозрів...

Анна Гойська тепер переконалася, що такої Чудотворної Ікони не можна держати в приватному домі, і постановила перенести її в Почаївську монашу Церкву, щоб там належно берегти її. Мало того, вона вирішила заснувати в Почаєві й постійного монастиря, який повинен заопікуватися Чудотворною Іконою.

І тому року 1597-го Анна Гойська, за допомогою монахів, урядила врочисте перенесення Ікони зо свого дому в Успінську Почаївську Церкву. Для такої врочистости Гойська запросила Луцького⁴ Єпископа, Священиків та монахів, і з великою Церковною врочистою Процесією Ікону перенесли, і поставили в малій мурованій Успінській Церкві. На це Свято зібралося безліч довколишнього народу.

Таким чином Почаївський монастир мав уже дві великі Чудотворні Святині, — Стопу Божої Матері та Ікону її. І чутки про ці Святині та чуда від них понеслися по всій Волині, а народ великими таврами відвідував Почаївську Гору. Див. мал. 39 і 40.

III.

МОНАСТІРСЬКИЙ ФУНДУШ АННИ ГОЙСЬКОЇ.

1. ДАРУНОК АННИ ГОЙСЬКОЇ.

Анна Гойська постановила дати Почаївському монастиреві міцні матеріяльні підстави життя на віки вічні, щоб стати фундаторкою його. Це було звичайним на той час, — тоді поставало багато різних монастирів, і все знаходився якийсь щедрий ді-

⁴ А може Львівського, пор. Хойнацький, ст. 47.

дич, який складав фундушевого запису на користь монастиря, — на його життя та працю.

Анна Гойська 14-го листопада 1597-го року записала на Почаївський монастир на віки вічні такий свій маєток: 1. Десять волоків орної землі (волок — це 20 десятин), 2. Ліс і сінокос при монастирі, на схід від нього, по дорозі до Крем'янця, 3. Десять кіп литовських грошей щорічно (копа — три карбованці), 4. Шість родин селян на подарованій землі для управи її, і 6. Десятина зо всякого збіжжя свого Почаївського маєтку. На свій час це була зовсім вистачальна фундація для тодішнього середнього монастиря.

Шести родинам селян, приділених до землі, дано по одному волоку, цебто по 20 десятин на родину. Снопва десятина давала озимого 300 кіп, а ярового 600 кіп річно. Монастир відразу ставав багатим.

А вимоги для нового монастиря Анна Гойська, як фундаторка, поставила такі: у монастирі мусить бути 10 осіб, а саме: 8 монахів і 2 причетники дяки. Час був тяжкий, уже розпочалося насильне запровадження Берестейської унії 1596-го року, тому А. Гойська записала свої незмінні застереження, щоб монахи були ніякого іншого Закону, тільки Грецького Східної Церкви, щоб Ігумен був тільки православний, і щоб їхній Єпископ, якому буде підлягати монастир, так само був тільки православний. І це все — на віки вічні.

2. ФУНДУШ АННИ ГОЙСЬКОЇ 1597-го року.

Подам ще й уривки з цього дуже важливого фундушевого запису.¹

¹ Повний текст його з оригіналу подають „Памятники”, Київ 1859 р. том I ст. 39-55. А м в р о с і й дає його в російському перекладі ст. 290-295. Те саме в о. А. Хойнацького ст. 502-510.

“Я, Анна Тихонівна Єрофеева Гойська, суддина (вдова по судді) земская Луцькая, визнаю й оголошую цим моїм листом . . . У моїй маєтності при селі Почаєві з давніх часів знаходиться мурована Церква на честь Успіння Пресвятої Богородиці, то, щоб при тій Церкві було постійно Боже Славослов'я, я постановила побудувати й заснувати при ній монастиря, щоб жили в ньому 8 черців, люди добрі, побожного життя, і не іншого Ісповідання, як тільки Грецького, Східньої Церкви, і два дяки. На утримання їх у тому монастирі я надаю тій Святій Церкві і б у д у ч о м у при ній монастиреві, і надала на вічні часи так, що це надання не можуть ніколи порушити ані я, ані потомки мої, які після мене будуть володіти тим моїм маєтком Почаєвом, шість чоловіка селян, у тому моєму маєткові Почаєві поселених на Горі проти мого Почаївського двора”.

“А до того даю орного і неорного поля з дібровою десять волоків на три руки, у кожній руці по десять різів (ділянок). А крім того ліс, що біля тієї Церкви, з полем і сінокосами, що все зазначено знаками й насипами . . . Усіх насипів біля монастиря, лісу, поля й сінокошу 32”.

“Крім цих 10 волоків поля й іншого для удержання тієї Церкви, монастиря й черців повинно щорічно осібно давати грошеву суму, по 30 кіп литовських грошей, зо всіх моїх маєтків, належних до Орлі. Та ще поза цим на вічні часи повинно давати щорічно цим черцям десятину зо всього збіжжя, яке належить Почаївському двору”.

“А Ігумен мусить бути чоловік Християнської Віри Східньої Церкви, Святих Правил нашого Грецького Ісповідання . . . Судити незгоду в монастирі має Владика не іншого Ісповідання, а тільки Грецького, Східньої Церкви”.

“А на кожного, хто порушить у чому цю мою волю на некористь цього монастиря, нехай буде на

нього анатема і всяке неблагословення з прокляттям”.

Складений цей фундушевий запис 14-го листопада 1597-го року, і на ньому власноручні підписи: самої фундаторки Анни Гойської, а також 4 свідків: земський Крем'янецький писар Макар Ледуховський, пан Василь Малинський, пан Кіндрат Хорошко і пан Григорій Баковецький. Писаний у Почаєві. Прикладено і п'ять печаток.

Того ж самого дня Анна Гойська записала цього свого фундуша до Земських Крем'янецьких Книг, — на віки вічні непорушний.

Звертаю увагу на те місце цього фундуша, де Анна Гойська пише: “Я постановила побудувати і заснувати при Церкві монастиря”. А далі: “Я надаю тій Святій Церкві і будучому при ній монастиреві”. Отже, Анна Гойська цим ясно підкреслює й стверджує, що до 1597-го року в Почаєві монастиря не було, і що вона вперше його засновує. Це треба розуміти так, що досі організованого монастиря з Ігуменом на чолі не було. Була тільки давня мурована мала Церква, а при ній кілька монахів т. зв. келліотів, що не жили правильно організованим монашим життям.

Ось цим і пояснюється той факт, що історія не знає Ігуменів, які були в Почаївському монастирі до Преподобного Іова, бо їх і не було. Цим пояснюється і те, що за віки XIII—XV ніде нема жодної згадки про Почаївського монастиря, бо його, належно організованого, і не було: при Церкві жило кілька монахів, але жили не спільножитним життям, не складаючи монастиря.

3. ГРОМАДСЬКО-ЦЕРКОВНЕ ЗНАЧЕННЯ ФУНДАЦІЇ АННИ ГОЙСЬКОЇ.

Фундація Анни Гойської 14-го листопада 1597-го року має велике значення не тільки церковне, але й громадське. Минув тільки один рік від часу насиль-

ної Берестейської Унії 6—9 жовтня 1596-го року. Кажу “насильної”, бо про її заведення ніхто не питався ані народу, ані Духовенства, — її підготовив таємно, але з відома та поради короля, сам зрадний Єпископат, нікого не питаючись, нараджуючись тільки з Папою, його Нунцієм у Варшаві, королем польським та католицькими біскупами. Православний Берестейський Собор закликав усю Україну не визнавати унії тепер і на будучі часи.² І відповіддю на все це і був православний фундуш Анни Гойської, — вона одною з перших дала достойну відповідь на постанови католиків 1596-го року про унію. У цьому велике й громадське та українсько-патріотичне значення акту Анни Гойської.

Акт Гойської показує, що українське громадянство на унію не пішло, але вирішило одностайно боротися з нею. Ось тому так докладно в запису Гойської забезпечується, що монахи та Ігумен Почаївські мусять бути тільки православні, таким же має бути й Єпископ, в юрисдикції якого буде Почаївський монастир. Це дуже характерні підкреслення Анни Гойської.

Ставлячи такі умови, Анна Гойська показала свою велику передбачливість і розуміння трагедії подій 1596-го року. Не виключено, що вона радилася про все це з князем К. Острозьким. Див. мал. 10.

Зробивши такого офіційного фундушевого запису, Анна Гойська виконала і дальший крок, на який вона, як фундаторка монастиря, мала право, — вона стала шукати відповідного Ігумена для новозаснованого монастиря. Між монахами на той час уже добре був відомий Ігумен Дубенський Іов — Іоан Желізо, — він славився, як монах освічений, глибоко чеснотний, горливий богомолець і аскет, а до того ініціативний та меткий. Князь Костянтин

² Див. про це докладніше мою монографію: „Українська Церква за час Руїни”, 1956 р., розділ II.

Острозький випросив його з Угорницького монастиря, щоб підвищити монаше життя в своєму Дубні. Власне такий Ігумен, як Іов Желізо, якраз і потрібний був для новозаснованого Почаївського монастиря, якому Анна Гойська поставила благочестиві вимоги.³

Суддева Анна Гойська напевне добре зналася з князем К. Острозьким, і не виключене, що свою Почаївську фундацію вона давала з відома кн. К. Острозького і в порозумінні з ним. Можливо, що вона просила князя відпустити до Почаєва Дубенського Ігумена, можливо, що вела про це перемови і з самим Ігуменом Іовом Желізом. Вказівкою на це була б заввага автора Життя Преподобного Іова, що Іов відійшов т и х о з Дубенського монастиря.

Коли саме це трапилось, не знаємо, але десь незабаром по фундації Анни Гойської. Це був сильний Ігумен, який підніс Почаївського монастиря на високий ступінь. Анна Гойська за свого життя 20 літ завжди допомагала Почаївському Ігуменові, і монастир зростав та розвивався.

Певне зараз же по 1597-му році Анна Гойська побудувала й малого дерев'яного монастиря, але опису його не знаємо.

Отже, монастирський фондуш Анни Гойської — це належна українська відповідь зрадливій унії 1596-го року. З такої точки зору — це громадський патріотичний український акт. Напевне акт свідомий, добре обговорений між князем К. Острозьким та Анною Гойською. Новий монастир мусить стати міцною фортецею Православія на Волині, — і таким він відразу став, і виповнив ті великі завдання, які на нього поклала Україна. У виконанні цих завдань Ігумен Іов був серцем монастиря.

Анна Гойська — велика й видатна особа свого

³ І л а р і о н: Преподобний Іов Почаївський, 1957 р., монографія на 64 ст.

часу. Зо всього видно, що вона гаряча українська патріотка. На той час бути патріотом — то бути прихильником своєї батьківської Віри, Віри Православної. І Анна Гойська цю Віру сильно кохала.

10. КНЯЗЬ ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ
(1527 — 13. II. 1608),
славний оборонець Української Православної Церкви.

Час був тяжкий і неспокійний, коли помішаний в умі король польський Сигизмунд вирішив знищи-

ти українську націю й перевести її на польську. Підступна й насильна унія 1595—1596 років усім показала, на що поляки здатні.

І частина вищого українського панства об'єдналася й ревно взялася боронити українську націю від загибелі, а для цього треба найперше оборонити Православну Віру. Серед цих видатних українських патріотів одною з видатніших була Анна Гойська.

Час був грізний, і вже багато українських магнатів — під тиском короля та вищого уряду — помалу кидали свою прабатьківську Віру, Святе Православ'я (Благочестя), і переходили на Віру польську, на католицьку. Ці зрадники, як дразливі неофіти, люто кидалися на батьківську Віру, в якій ще вчора були, і дошкульно її переслідували . . .

А все це разом смертельно вдарило Україну, як націю-державу: вона зосталася без належного провідництва і позбавилася змоги відновити свою ще недавню державність . . .

Зрада лізла в свої власні родини, і це бачили і розуміли такі українські патріоти, як Анна Гойська, і пильнували ставити монастирі, як центри культури, проти розкладової акції єзуїтів та їхніх виучників уніятів.

IV.

НАСЛІДНИКИ ГОЙСЬКОЇ ПЕРЕСЛІДУЮТЬ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ.

1. МАГНАТ ПОЛЬСЬКИЙ АНДРІЙ ФІРЛЕЙ.

Фундаторка Почаївського монастиря Анна Гойська упокоїлась в Бозі року 1617-го.¹ За життя свого вона кріпко боронила свого монастиря, але по її смерті справа ця пішла зовсім інакше. Дітей Гойські

¹ Проф. о. А. Хойнацький смерть А. Гойської відносить на 1620-ий рік.

не мали, тому всі їхні маєтки дісталися по наслідству її онукові Андрію Фірлею, що володів уже Козином.

Фірлеї — знаменитий шляхетський рід у Польщі, гербу Леварт, добре відомий з XV віку. Рід цей прославив Микола Фірлей, що був великим коронним гетьманом, по-лицарському бився з москалями під Оршею, помер 1526-го року. Його онук Ян був великим коронним маршалом і був навіть кандидатом на польський престол по Сигизмунді I, уславився, як оборонець протестанства. Року 1730-го рід Фірлеїв припинився.

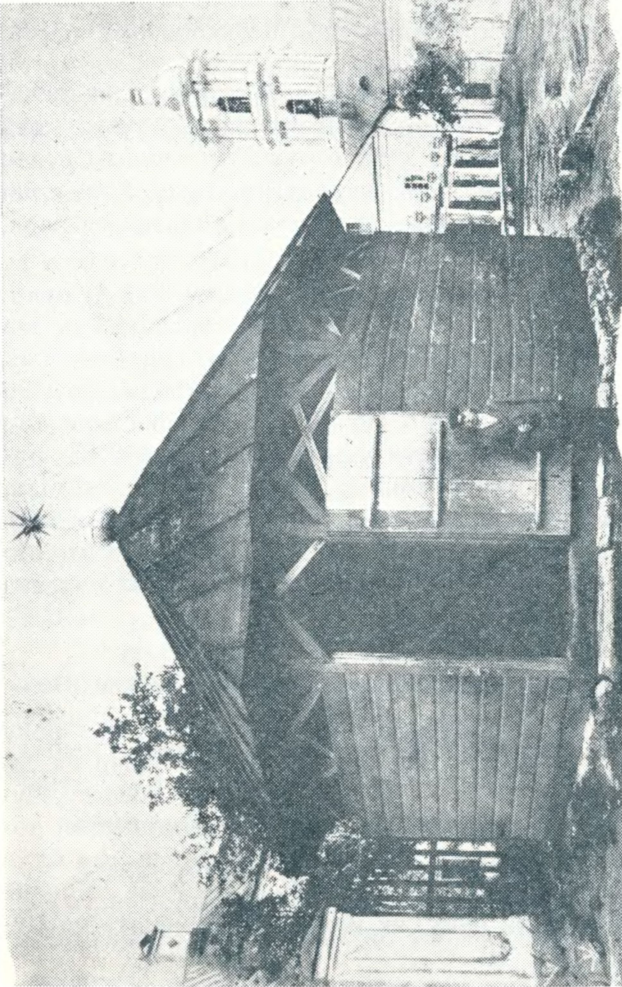
Андрій Фірлей був каштеляном Белзьким, а пізніше став воеводою Сандомірським. Це був великий польський магнат, який не визнавав жодних законів, крім своїх шляхетських забаганок. Він був протестантом, і Почаївська православна фундація його бабці сильно муляла йому очі. Як протестант, він ненавидів монастиря та монахів, а до того був і іконоборцем. А між тим по праву він був офіційно патроном Почаївського монастиря. Витворилася тяжка ситуація, яка незабаром і вийшла назверх. Іще за життя Анни Гойської її онук був проти її фундації православним.

Андрій Фірлей жив у сусідньому містечку Козині, а як каштелян, а пізніше воевода, потребував великих коштів. І він задумав знищити Почаївську фундацію своєї бабці, Анни Гойської, щоб забрати подароване собі. Фірлей звелів своїм слугам гайдукам викидати межеві знаки, якими була позначена монастирська земля. А пізніше ці гайдуки стали й бити монахів, коли тільки де стрічали їх, палили монастирські будинки, а також монаші келії...

На Почаївській Горі не було води, і коли монахи сходили додолу по воду, їх там били, а води не давали. Гайдуки почали навіть перестрічати прочан, і не пускати їх до монастиря. Врешті, — все чинили на збитки монастиреві, щоб не допускати його до розвою, щоб монахів “вижити”.

2. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ АНДРІЯ ФІРЛЕЯ.

Ці запеклі переслідування треба пояснити не тільки бажанням повернути собі подароване Анною

11. КОЛОДЯЗЬ ПРЕПОДОБНОГО ІОВА.
За переданням, колодязь викопала братія Почаївського монастиря, з Ігуменом Іовом Желізо на чолі, на початку XVII віку. Колодязь на 48 аршин глибокий.

Гойською майно, але й переслідуванням Православія. Як польський високий урядник, Андрій Фірлей обов'язаний був топтати дорогу для унії. Почаївський

монастир відразу став фортецею Православ'я на Волині, і на А. Фірлея зо всіх сторін пішли натиски, — передати цю фортецю в руки уніятів, а поки що — не давати їй працювати! Андрія Фірлея не треба було особливо просити, бо він був лютеранином і Православ'я ненавидів.

Відсутність води сильно давалася в знаки монастиреві, але Ігумен Іов знайшов раду й тут, — під його керівництвом і з його участю монахи стали вперто копати на Горі, але води не було. І аж коли викопали на 48 аршин, то нарешті показалася вода. Монастир переміг! Цей колодязь існує й тепер.⁴

Ігумен Іов терпів напади А. Фірлея, і не було тепер жодної оборони, бо князь К. Острозький помер 13-го лютого 1608-го року. По смерті князя католики й протестанти на Волині сильно осмілилися, а єзуїти їх настренчували, щоб Почаївського монастиря або знищити, або передати уніятам... Фірлей усе робив, щоб розігнати монахів, і всі йому допомагали, а анатема на того, хто буде нищити фундацію його бабці, його не лякала... Але все це не помагало, бо народ таки товпами йшов на прощу до свого здавна улюбленого монастиря.

3. НАЇЗД АНДРІЯ ФІРЛЕЯ НА ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР.

Тоді Андрій Фірлей 10-го червня⁵ 1623-го року озброїв своїх гайдуків, і зробив дикий наїзд на самого Почаївського монастиря: монахів, кого стрінули, сильно били, і вони порозбігалися, а Фірлей пограбував монастиря, вивізни з нього все, що було цінніше: ризницю, церковний Посуд і т. ін... Поклав свою хижацьку руку, як іконоборець, навіть на Чу-

⁴ о. К. Зноско, ст. 8. С. Антонович, ст.23. А. Хоїнацький, ст. 54. Див. мал. 11.

⁵ Дослідники подають дати нападу не однаково: 10.VI, 16.VI, 19.VII.

дотворну Ікону Божої Матері, — і її перевіз до свого Козина, і помістив у своїй палаті біля Дубно...⁶

Монахи під покровою ночі тихо вернулися в свій пограбований та осиротілий монастир, а Ігумен Іов Желізо кидався на всі боки, та ніде рятунку не було... Цю справу Ігумен подав до суду, але монастир був православний, а таким і в суді тоді правди не було. Скрізь Іов Желізо мав одну відповідь: Приймай унію, тоді ніхто грабувати вас не буде. Суд тягнувся 25 літ (1623—1647), — польський католицький суд для православного монастиря!

У каштеляна Андрія Фірлея була жінка, яка за мужем і собі стала запеклою лютеранкою. Одного разу у Козинському замкові у Фірлеїв був баль. Щоб потішити своїх гостей, Фірлеева вбралася в церковні Ризи, взяла в руки Святу Чашу, і так вийшла до гостей... І голосно зневажала Православну Віру та православні звичаї!...

Вістка про повне ограбування Почаївського монастиря, а до того ще й блюзнірство над святими речами блискавкою рознеслася по всій Волині... Ігумен Іов тільки збільшив свої молитви про заступництво Богородиці, бо більше рятунку не було ні звідки...

І сталося чудо: пані Фірлеева зараз таки сильно занедужала, — “напав на неї злий дух, і володів нею довший час”, пише сучасник, автор Життя Преподобного Іова. Недуга збільшувалася, Фірлеева страчала розум...

4. ПРИМИРЕННЯ АНДРІЯ ФІРЛЕЯ З МОНАСТИРЕМ.

А року 1644-го Андрій Фірлей опам'ятався, і Чудотворну Ікону Божої Матері вернув Почаївському монастиреві; і її поставлено знов в Успінській Цер-

⁶ Малюнок у Почаївській Лаврі відносить пограбування Ікони А. Фірлеем на 1641-ий рік. А. Х о й н а ц ь к и й відносить це на 1623 рік, ст. 54.

кві. Вернув він і частину заграбованих 1623-го року церковних речей, але не все.

Справа побувала і в суді, як казано вище. Уперше справа слухалася в Луцькому замкові 9-го березня 1641-го року, на суді боронив справу сам Ігумен Іов Желізо. Була розправа й 17-го листопада 1643-го року. І тільки 1647-го року, коли в повітрі вже носилася Хмельниччина, по 25 літах судової тяганини, Люблинський найвищий Трибунал наказав воєводі А. Фірлееві вернути пограбовані в наїзді 1623-го року церковні речі!

Нащо грабував Почаївського монастиря високий польський урядник А. Фірлей? Матеріальні користі не грали першої ролі, бо це була багата особа, та й цих церковних речей легко продати не можна було. Роблено це тільки з намови уніятів, єзуїтів та католиків взагалі, щоб цю фортецю Православія або знищити, або перевести на унію, — це на той час було звичайне поступовання, такі наїзди терпіли тоді багато православних монастирів, щоб змушувати монахів іти в унію.

Року 1647-го обидві сторони таки ніби помирилися й підписали акта замирення. Підписали, бо голос Хмельницького вже чувся скрізь по Україні! . . . Уся Україна повстала проти Польщі з її унією!

5. ПОЖАР ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ 1626-ГО РОКУ.

Терпів Почаївський монастир і від бича того-часного, — від пожарів, які тоді траплялися часто. Так, року 1626-го монастир сильно постраждав від пожару. Рятунку в себе не знаходилося, і Ігумен Іов 1-го травня 1626-го року звернувся про допомогу до царя московського Михаїла Федоровича. Іов пише цареві, що від огню загинули “краса церковна, священічі шати, Євангеліє, Хрести і інші церковні окраси”. Крім цього, Іов сильно скаржиться на утиски ворогів давнього Благочестя.⁷

⁷ Прот. К. З н о с к о: Житіє, ст. 9.

Звертання в Москву до царя за допомогою було тоді звичайним, бо в Москві на допомоги видавали великі кошти, і цим прокладали широку дорогу до себе. Усі монастирі ішли цією дорогою, ішло нею й вище українське Духовенство, бо в себе в Польщі мали тільки утиски та насильне заганняння в унію.⁸

Москва добре допомогла Почаївському монастиреві.

V.

ДОМАШЕВСЬКІ ПОСТАВИЛИ СВ. ТРОЇЦЬКОГО СОБОРА.

1. ФЕДІР І ЄВА ДОМАШЕВСЬКІ.

Не дивлячись на переслідування, Почаївський монастир усе зростав та міцнів. Народ здавна почи-тав Почаївську Гору, і всякий утиск там глибоко відчував на собі. Коли року 1644-го Андрій Фірлей таки вернув Чудотворну Ікону Божої Матері (частину золотих прикрас її не вернув!), народ товпами пова-лив на поклоніння їй, прочанство до Почаєва все збільшувалось. Усе частіше й частіше виявлялося, що стара Успінська Церква замала.

Ігумен Іов добре знав сусідніх православних ді-дичів та багатих шляхтичів, був їхнім Духівником, і певне не раз вів з ними розмови, що стара Успін-ська Церква тісна, і не може вмістити народу, який приходить усе більше та більше.

Недалеко від Почаєва жило тоді не мало право-славної шляхти, яка охоче допомагала монастиреві, певне, за старанням Ігумена Іова. Так, тут жили пра-вославні дідичі: Долинські, Жабокрицькі, Куликів-ські, Малинські, Пузини, Сташкевичі, Ушківські, Яс-ногірські й інші.

⁸ Докладніше про це див. у моїй монографії: „Українська Церква за Богдана Хмельницького”, 1955-го року, ст. 114-132.

У сусідстві з Почаєвом було село Бережці, в якому жили його дідиці Федір та Єва Домашевські. Дідичка Єва була з Бережецьких. Федір Григорович Домашевський був Крем'янецьким коморником, цебто доглядав за цілістю маєткових границь. Домашевські — це стара православна шляхетська родина на Волині, село Домашів — Луцького повіту. Їхній герб — трискладовий якор з пальмовим віттям по боках. Федір і Єва Домашевські були люди богобійні.

Ігумен Іов був Духівником Домашевських, і часто говорив з ними про тісноту Успінської Церкви, і дідиці Домашевські постановили побудувати великого мурованого Собора.

2. ТРОЦЬКИЙ СОБОР ДОМАШЕВСЬКИХ.

Року 1649-го нова Церква була вже закінчена й освячена на честь Пресвятої Тройці, а в середині була гарно оздоблена. Ця нова Церква була поставлена трохи вище, на верху Гори, так що життєносна Стопа Божої Матері знайшлася тепер у середині Собору. Трохи нижче стояла й Церква Успінська, — її не розібрали.

Собор був великий, візантійського стилю, Вівтарем поставлений на схід, за православним звичаєм. Собор трипрестольний: головний Престол — Пресвятої Тройці, праворуч від нього — Успіння, а ліворуч — Благовіщення.

Федір і Єва Домашевські не забули й про самого монастиря, — пожертвували на удержання його 20.000 золотих польських. Крім цього вони багато давали на прикрасу Собору зо своїх родових скарбів, давали речі золоті та срібні.

Троїцький Собор Домашевських був побудований в величому візантійському стилі. Яким саме він був, свідчить про це стара картина, що й досі є в Почаєві, — це картина чуда 1675-го року, а на ній намальований давній величний Собор Пресвятої Трой-

ці. Є в Лаврі й друга картина про те саме, — вона стародавня, а Троїцький Собор на ній мальований ще з оригіналу.¹ Крім цього, і на картині самих Федора та Єви Домашевських так само намальований їхній стародавній Троїцький Собор. Див. мал. 12.

На жаль, уняти василіяни по-варварському знесли цього Собора по 1773-му році, щоб не було праславної Святині . . .

3. ЗАВІЩАННЯ ДОМАШЕВСЬКИХ 1649-ГО РОКУ.

Домашевські всією душею полюбили Почаївського монастиря, і постановили забезпечити його на будучину. Звичайно, у цьому багато допоміг сам Ігумен Іов Желізо, як Духівник Домашевських.

Це Завіщення 20-го травня 1649-го року знайдене в Архіві Волинської Духовної Семінарії. Зміст його такий:

“Я, Теодор Грицкевич Домашевський, коморник границь повіту Крем'янецького, і я, Єва з Бережець Домашевська, малжонкове, обоє сполне і нероздільне будучи на тілі і умислі добре здорові, і не будучи ні от кого намовені, але з доброї волі своєї, на час непевний живота свого і з самих літ подошлих поглядаючи, а хотячи, аби с тих добр, которії суть нам от Пана Бога до шафунку узичоні і дотол еще в диспозиції нашой заставають, не нам, але Імені Єго Святому хвала вічними часи отдавана була, зезнаваемо і тим доброволним записом нашим ознаймуемо кождому, кому би о том відати належало, тепер і напотом завжди, іж ми, хотячи, як ось вижей поменіло, за доброго здоровья і зуполного розуму свого, диспозицію того, што з ласки Божої вислуги і пристойного стараня нашого, то есть сум пененжних (грошових), маємо учинити.

“Теди таким її способом отдаливши крєвних і блиских, і повинних наших, з обох сторон чинимо

¹ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 67 примітка 2.

і тим добровольним записом нашим варуємо і становимо, і вічними часи неотмінне так міти хочемо”

І Домашевські записують Почаївському манастиреві навіки:

12. ФЕДІР І ЄВА ДОМАШЕВСЬКІ,

Фундатори Св. Троїцького Собору на Почаївській Горі і жертводавці монастиря. У руках держать Св. Троїцьку Церкву, навколiшки стоять двоє їхніх дітей. Вгорі вправо і вліво герби Домашевських. Долі підпис: „Фундатори старої Церкви в Почаєві Високовельможні Федор і Єва Домашевські, коморництво Границь Крем'янецьких”. Року 16(49). Зліва підпис гравера: Гравірував К. Вейерманъ. На фоні Почаївська Гора.

1. Суму 2500 злотих польських, забезпечених на с. Устечці та на селянах с. Ридомль, які заклав Роман Домашевський, каштелян Київський.

2. Суму 7000 злотих польських, яку позичив ста-

роста Крем'янецький кн. Михайло-Юрій Чарторийський у заставу на с. Острівець.

3. Суму 3000 зл. п. на села Шимківці й Звінки, які позичив Петро Синюта.

4. Суму 4000 зл. п. на с. Вигорне й кількох селян м. Корниця, які заклав той же Синюта.

“Тії всі суми в одно місце злучаючи, 16500 зл. п., жадної части з них собі ані потомком своїм не зоставуючи, але всю огулом монастирові Почаївському, і Церков через нас ново тепер змуваную, і аппаратами водлуг можности нашої оздобленую, в которой і тіла наші зложоні бити мають, даємо, даруємо, і тим теперішнім записом нашим вічними часи записуємо.

“І так тії суми, записи оригінальні, посесії, аппробацію некди зашлої велможної її милості панії Смоленської суми і доживотя на селі Устечку і подданих в селі Ридомлю записаної, даную на помянений монастир Почаєвський, старшого і братю в том монастиру тепер і напотом будучую і знайдуючуюсе, зо всіми кондиціями і параграфами, в тих записах виражоними, вливаємо.

“Водлуг которих то записов, виш менованих і теперішнього запису нашого, волно будет преречоним законником і старшему, в том монастиру Почаєвськом будучому, по смерті нас обойго, тії добра всі до посесії своєї взявши і в них аж до оддання сум с тих маетностей і нагороди, за што се з записов покажуть, за животи, а поднесши тії суми всі албо которую часть з них, не на свой пожиток який світовий оборочати не заведеним зараз на видеркаф (вкуп) отдати, так аби с тої суми вічними часи провізія (відсотки) іти, а затим і хвала Божая досконалій і уставічне (постійно) одправована бити могла, люб теж если дідичі тих маетностей схотять провізію слушную с тих маетностей, которою би се законници контентовати могли, давати, то їм волно будеть.

“А ми обое сполне уже отдати того запису нашого жадним способом, тих сум од помененого монастира, любо би і нам с которої маєтности суму поднести (взяти), пришло оддаляти і на свой пожиток оборочати не маємо і мочи не будемо.

“А преречонїї законники, тепер і напотом в том монастирі будучїї, за одпущене грїхов наших Пана Бога уставично (завжди) просити і Набоженство за умерлих звиклоє одправовати мають і будуть повинні, чому всему, яко се вишей поменїло, ми обое сполне і каждое з нас зособна маємо і повинні будемо доситчинити (задовольняти), под закладом также великої суми, якая єсть в записях виражона, і нагорожене шкод, если бис в чом колвек не досить от нас стало тому записові, люб в отміненю его форум (публічно) собі у каждого суду і уряду позначаємо, і усправедливити се, не заживаючи жадних діляцій, апеляцій повинні будемо тиле крот (стїльки раз), іле (скїльки) крот того потреба укажет.

“А для ліпшої віри тот наш доброволний лист с печатьми і з подписами рук наших, так теж їх милостей панов приятелей наших, очевисто о то прошоних, даємо.

“Пїсан у Устечку року 1649 місяця мая 20 дня”.

Під актом власноручні підписи з печатками:
“Т е о д о р Грицкевич Домашевский, коморник границь повіту Крем'янецького, рукою власною. Єва з Бережець Домашевська. Як Жесневецкі, очевисто прошони, тапу ргоргіа. Северин Корчаковскї, яко прошони, подписує ся. Очевисте прошоний печатор подписую се Сила Симон Силуян Малюшинскїй рукою власною”.²

А зараз по цьому додаток по-польськи:

“Ja, Ewa z Berezec Domaszewska, oddalam te prawa za dobrego mego zdrowia y całego mego smysłu

² Жесневецкі і Корчаковскї підписалися по-польськи, решта — по-українськи.

w domu moim w Kropiwszczyzny Oycu Igumenowi Dorofieiu Poczaiowskiemu przy siedmi braci: Oycu Arsenewi, Oycu Fławianowi y przy drugich braci, y przy Oycach manastyra Uhornickiego: Oycu Ilii, którego Oycowie manastyra mego Poczajowskiego powinni mi wszystkie opatrzienie dać aż do śmierci moiey. A po śmierci ciało moje, iako matki synowie, pogrzyb uczynić przystoynny, y poki Sąd Pański nastąpi, prosić Pana Boga za odpuszczenie grzechów moich”.

Оце Заповіт Домашевських, Федора та Єви, на матеріяльне забезпечення Почаївського монастиря, Заповіт 20-го травня 1649-го року. Заповіт писаний українським скорописом, знайдений в Архіві Волинської Духовної Семінарії в оригіналі, і видрукуваний в “Вол. Епарх. Вѣд”. 1895-го року ч. ч. 17, 18 і 19. Передрукований в праці о.А. Хойнацького ст. 513-518. Мова “руська”, цебто українська літературна тогочасна, з багатьма полонізмами. А Єва Домашевська свою заяву приписала мовою польською.

Цей акт Домашевських свого часу не був представлений для вписання до актів Гродського Крем'янецького суду, — це зроблено 20-го січня 1666-го року. Цього дня до гродського суду в Крем'янці явився Намісник Почаївської Лаври Филарет Новицький, і в імені монастиря записав Завіщання до судових книг. Домашевські цього часу вже не жили, — останньою померла Єва.

Домашевські були поховані в Троїцькому Соборі, якого самі поставили великими коштами, головно на суми Єви, чому вона в Заповіті й пише: “мій монастир”.

Син Домашевських Василь, виїздячи на війну, що тоді скрізь кипіла, записав Почаївському монастиреві 3000 злотих, і завіщав, коли б він був забитий, то поховати його в ньому, при своїх батьках.

У Почаївському монастирі зберігалася велика картина Домашевських на повен їхній зріст, а між

ними — їхня Троїцька Церква,³ певне така, якою вона справді була, — у високо мистецькому візантійському стилі. Див. мал. 12.

Манастир був обведений дерев'яним частоколом з чотирьома баштами по кутах.⁴

VI.

ЖИТТЯ ПОЧАЇВСЬКИХ МОНАХІВ.

1. СПІЛЬНОЖИТНИЙ МОНАШИЙ УСТАВ.

До приходу Ігумена Іова Желіза монахи жили в Почаєві кожен своїм окремим життям, кожен сам заробляв на себе, або мав які скромні пожертви. Але Іов Желізо, ставши Ігуменом, запровадив спільножитного (кіновійного) монашого Устава. Це був той Устав, який тоді ширився з Афону, принесений тепер в Україну афонітом Іовом Княгиницьким перше в Угорницький манастир, а потім до Скиту Манявського в Галичині, а також і до інших манастирів. Це був в основі своїй стародавній Студитський Устав.

Іов Желізо розпочинав свою монашу працю в Угорницькому манастирі, і тут він стрівся зо своїм земляком афонітом Іовом Княгиницьким, родом із Тисьмениці, і перейняв від нього Студитського афонського Устава. Покликаний до Дубенського манастиря, Іов Желізо запровадив у ньому також спільножитного афонського Устава, а тепер запроваджував його і в новому манастирі Почаївському.

Афонський монаший Устав виконувався в Почаєві суворо. Богослужби провадилися всі щоденно, кожен монах обов'язаний був бути на них, викону-

³ Картина була перевезена до Варшави, і знаходилась у палаті Митрополита Діонісія. Опис картини подає О. Хойнацький на ст. 512.

⁴ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 67.

ючи той чи інший свій обов'язок у Церкві. Решта часу віддавалася на працю, — усе потрібне для монастиря ченці робили своїми руками, а з ними завжди був на цій праці й Ігумен Іов. Так Іов з монахами садив і плекав монастирського садка, плекали городи, готовили дрова, насипали греблю й т. ін. Так викопаний стародавній колодязь зберігся ще й досі, як свідчить монастирське передання. Мал. 11.

Чесотне життя монахів було суворе, — у праці, пості, в молитвах, і цим життям Почаївський монастир скоро уславився на всю Волинь, за що всі його щиро шанували й любовно відвідували.

2. ВИБОРНЕ УПРАВЛІННЯ МОНАСТИРЕМ.

Управління монастирем було виборне, — ним керував Собор Старців з Ігуменом на чолі. Ігумен конче обирався на певний час, звичайно на один рік або й до смерти, — тут був відступ від афонського Уставу, що вимагав перевибрання Ігумена щороку. Обирала Ігумена вся братія в трапезній, і складався про вибори писаний акт. Посада Ігумена вважалася дуже високою, і була тяжка й відповідальна, але головно своїм прикладним життям навчати братію. Звичайно Ігумен обов'язаний пильно берегти звичаї й традиції свого монастиря. Для помочі в Ігумена був Намісник.

У Почаївському Архіві зберігався акт обрання з 13-го серпня 1649-го року Ігумена Самуїла Добрянського, за два роки перед смертю Ігумена Іова. В акті докладно списані права й обов'язки Ігумена. Усі мають беззастережно слухатися наказів Ігумена, але й Ігумен має виконувати постанови Собору Старців.

Почаївський монастир завжди був удавнину під управою Луцьких Єпископів і Київського Митрополита.

Ігуменами Почаївського монастиря були: Іов Желізо († 1651 р.), Самуїл Добрянський (з 1649 р.,

помічник Іова по 1651 р.), Дорофей Третьякович (1658), Досифей (1659) — учень Іова, автор його першого Життя, Єфрем Шацький (1664, 1666), Софроній Підгаєцький (1668 р.), Калист Меновський (1669), Феодосій Левицький (1675 р.), Мардарій Столпинський (1683), Йосип Добромирський (1674, 1685, 1695), Касіян Рибчинський (1689), Євфим Моравський (1690), Інокентій Ягельницький (1693), Якинф Жуковський (1694), Йосип Добромирський (1695—1698), Йосип Саєвич (1699—1713), Лука Пелеховський (1711), Юстиніян Радзикович (1714), Арсен Качеровський (1715), Пахомій Заблоцький (1716, 1717) і Гедеон Левицький (1717—1721).

Усі вони — Ігумени православні.

3. РОЗВИТІ ПОЧАЇВСЬКОГО МАНАСТИРЯ.

Почаївський монастир і своїм суворо чеснотним життям братії, і своєю православною твердістю сявав на всю Волинь, на всю Західню Україну. У той тяжкий час, коли уніяти захоплювали православні монастирі, Почаївський монастир сильно стояв їм на дорозі, і були організовані всі сили, щоб таки захопити його в унію. Але нічого не вдавалося, — суворо чеснотне життя монахів та їх ревне молитовне служення Богові, получене з великою роботящістю, це все само боронило монастиря перед наскоками уніятів.

І Почаївський монастир став фортецею Православ'я на Волині, як Скит Манявський у Галичині, — і народ підтримував у міцності монастиря, а монахи підіймали духа народів. І уніяти з католиками не могли повалити цієї фортеці української Віри, Віри Православної, а це їх лютило все більше та більше.

Число монахів у монастирі все зростало. Мало того, кілька сусідніх малих монастирів на Волині перейшли під управління Почаївського монастиря, і він за всіма ними доглядав і давав лад. Почаїв-

ський акт 1607-го року свідчить, що “в монастирі том умножися болшее число іноків”.¹

На Волині були ще православні дідичі, які багато допомагали Почаївському монастиреві, а Ігумен Іов або був з ними в близьких стосунках, або був їхнім Духовником. Це були: князі Вишневецькі Адам та Михайло, княжна Марія Збаразька, ловчина волинська Хриницька, дідичі шляхтичі Малинський, Пузини, Сташкевич, Куликовський, Ушковський, Долинський, Червинський, Ясногорський і ін., — як видно з Почаївських актів, вони давали на монастиря або грішми, або маєтками.²

В Почаївському монастирі з бігом віків склалася дуже цінна Р и з н и ц я, наповнена дорогими Ризами, Книгами та Посудом. Було кілька Євангелій в дорогоцінних окладах, напр. Євангелія 1689-го року мала на собі срібний оклад вагою 1 пуд і 30 фунтів, — тільки сильний Диякон міг з нього читати, виносячи його на середину Церкви. Були дві стародавніх Іконі, Божої Матері й Спасителя, великоцінні, — тепер вони в Печерній Церкві.

Василіяни уніяти, захопивши Почаївського монастиря, православні стародавні Святині в більшості понищили . . .

Монастир був загально знаний і шанований. Біля нього відбувалися великі історичні події, і до самого монастиря заїздили великі історичні особи. Року 1651-го в м. Берестечку, що лежить за пару верст від монастиря, відбувся історичний бій гетьмана Богдана Хмельницького з поляками, і Гетьман напевне був у монастирі. Див. мал. 17.

А року 1705-го шведи напали на Почаївського монастиря, і забрали все, що могли: худобу, зерно, посуд і т. ін.³

¹ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 52.

² А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 66.

³ А. Х о й н а ц ь к и й, ст.69.

Здається, що гетьман Мазепа був у Почаївському монастирі. У листопаді 1705-го року гетьман Мазепа перебував на Волині, у місті Дубні, був у м. Бі-

13. ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА.

Був у Почаївському монастирі в листопаді 1705-го року.

лій Крилиці біля міста Крем'янця, а місто недалеко від монастиря. Тоді саме гетьман Мазепа познайомився з княгинею Ганною Дольською - Вишневецькою, і вона стала йому головним посередником у

дальших переговорах з королем польським Станиславом Лещинським та королем шведським Карлом XII.⁴

Бувши так близько біля славного монастиря, гетьман Мазепа міг і загостити до нього. Мал. 13.

VII.

ТЯЖКЕ МОНАСТІРСЬКЕ ЖИТТЯ.

1. СУСІДИ ПОЛЯКИ НАПАДАЮТЬ НА ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ.

Сусіди дідичі католики робили своє, щоб перешкоджати розвоєві монастиря. Усім стало ясно, що Почаївський монастир став осередком оборони Православної Віри, а це було проти уніятських задумів польського уряду, католицького Духовенства й панів дідичів. І сусіди не спиняли своєї розкладової підступної праці проти Почаївського монастиря.

Андрій Фірлей дозволяв монастиреві, чим міг, — він дозволив своїм шинкарям жидам ходити на терен монастиря, і там під час Богослужень продавати горілку, дозволяв і наказував продавати особливо в великі Свята. Шинкарі охоче таке виконували, і в монастирській садибі серед прочан появлялися п'яні... Ігумен Іов Желізо протиставився цьому, скаржився судові, що таким продажем горілки по Святах чиниться "посрамленіє Хвали Божої", але це не помагало.

Андрій Фірлей, що завзявся знищити Почаївського монастиря, був походження православного, — походив від православних князів Домбровицьких. Та цей запеклий лютеранин року 1666-го помер, а дітей

⁴. О. Оглоблин: Гетьман Іван Мазепа та його доба, Нью-Йорк, 1960 рік, ст. 274-275.

він не мав, тому весь його маєток перейшов його рідній сестрі Софії Варварі Фірлейвні. Незабаром Софія вийшла заміж за графа Станислава Тарнавського, який, хоч і був католиком, але тепер став патроном Почаївського монастиря. І граф Тарнавський почав докучливо нападати на монастиря, роблячи йому щоденно всякі кривди. Частина свого маєтку, село Комнатку, Тарнавський уступив шляхтичу Ледуховському, який так само пішов слідом за графом: грабував монастирське майно, вирубував монастирський ліс.

Граф Тарнавський помер, а його вдова, Софія Фірлей, вдруге вийшла заміж року 1690-го за шляхтича Пясочинського, який кривдив Почаївського монастиря так само разом з іншими.

І всі сусідні дідичі: Тарнавські, Ледуховські, Пясочинські, Красицькі, Пражмовські безперестанно кривдили Почаївського монастиря й його монахів усякими шкодами: вирубували монастирський ліс, забирали сінокоси, викрадали худобу, били монахів і т. ін. Року 1658-го гайдуки Пражмовського захопили монастирську худобу. Року 1674-го його ж гайдуки побили Ігумена Йосифа Добромирського, порвали йому рясу, збили з голови й потоптали його клобука. І т. ін., і т. ін. до безкінця, — роблено найрізніші прикрощі, щоб розвалити Почаївського монастиря або таки загнати його в унію! . . .

2. СУДОВІ ПРОЦЕСИ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ.

Монастир не мовчав, — про всі кривди вносив офіційні скарги до Крем'янецьких земських книг, подавав до суду. Судові книги того часу переповнені почаївськими позовами. Але суд не квапився, бо суддями були католики поляки, і сусідня, а то й дальша шляхта не переставала кривдити монастиря.

Граф Станислав Тарнавський видумав новий підступ, — підобрився до монастиря. Граф зашироко

жив, і йому потрібні були гроші. І ось він року 1698-го, як патрон монастиря, позичив у нього на короткий час 100.000 злотих. Монастир дав, бо не дати не міг, але забезпечив борг селами Комнатка та Старий Почаїв, які стали борговими монастирськими селами. Звичайно, Тарнавські боргу не віддали, а свої напади ще побільшили, щоб відбити боргові села. Розпочались нові клопоти та суди. Доходило до того, що Тарнавські насилали в наїзд своїх озброєних гайдуків, часом і по 200 чоловіка, для грабування монастирського майна, усе намагаючись вернути собі силою заставні села.¹

14. ЗРУЙНУВАННЯ СТОЛИЦІ БАТУРИНА.

Року 1708-го листопада 2-го дня московське військо, з наказу царя Петра I, зруйнувало й спалило столицю України м. Батурин, а мешканців вимордувало. Заховане тут найцінніше майно Почаївської Лаври згоріло. Див. ст. 59.

Пани-шляхта таки насакували на Почаївського монастиря й далі, щоб щось витягнути від нього.

¹ Арх. А м в р о с і й, ст. 123, 30-31.

Манастир “позичав”, бо не мав змоги оборонитися від буйної шляхти. Але все таки манастир таким чином набув собі села: Старий Почаїв, Комнатка, Орля, Савчичі, а також присілки Нового Почаєва: Граби, Голендри і Гуменці. Це було велике майно, і кривдники манастиря, бажаючи загарбати чуже, утратили й своє.²

3. РОЗРІСТ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ

Манастир терпів, відбивався, і все зростав і духово, і матеріально. До манастиря, до його чудодійних Святинь безпереривно приходила безліч прочан, а через це слава його все більше та ширше зростала. Багатші люди несли до манастиря свої пожертви, а помираючи, відписували на нього частину з свого майна на вічний спомин душі. Скажемо, 10 лютого 1667-го року дідичка Марія Масальська записала манастиреві 6000 злотих на вічний спомин своєї душі. У число монахів Почаївського манастиря часом вступали й багаті люди, і вони звичайно своє майно записували на манастиря.

Почаївський манастир з бігом часу все багатів, тому й число монахів усе збільшувалось. Манастир став розбудовуватись, за XVII століття поставив шість нових Церков по боках головної Троїцької, побудованої року 1649-го Федором та Євою Домашевськими: 1. Переображенська й 2. Благовіщенська, як Приділи до головної, 3. Воскресенська, 4. Св. Великомученика Федора (певне, для ктитора Федора Домашевського), 5. Микольська і 6. Перемога Богородиці над турками 1675-го року. Була ще стародавня, мурована мала Успінська Церква, що стояла під горою, — вона поставлена була ще до Анни Гойської, а Федір Домашевський свою Троїцьку Церкву, що стала Собором, поставив трохи вище на горі.

² А. И. Б а р а н о в и ч : Магнатское хозяйство на юге Волыні в XVIII в., М. 1955 р., видання Академії Наук СССР, — ясно показує, як магнати „позичали”, де могли.

Собор та всі інші Церкви за XVII століття були багато поприкрашувані, на що монахи ніколи не шкодували гроша. Увесь монастир був обнесений частоколом, — для оборони від ворогів. За XVII століття, не дивлячись на люті наскоки сусідніх панів та підступів єзуїтів з уніятами, Почаївський монастир сильно розрісся, і став найбільшим на всій Волині. Усі його Церкви були багато оздоблені, скрізь був зразковий порядок, монахи були суворо чеснотні та трудящі. Твердість своєї рідної Віри Православної була зразкова, і вона запалювала всю Західну Україну. А це лютило католиків та уніятів, і вони все ставили різні сітки, щоб таки перевести багато монастиря на унію, — яким би то способом не було.

4. ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА І ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР.

Року 1704-го, за час шведсько-польської війни, шведський король Карл XII сильно поруйнував Львів, а на Галичину та на Волинь наклав величезну військову контрибуцію. Наклали велику контрибуцію і на Почаївський монастир, і загрозили, що спалять його, коли контрибуції не заплатять.

Тоді на оборону Почаєва виступив гетьман Іван Мазепа, — він заступився за монастиря, а Почаївський Ігумен Йосип Саєвич усе найцінніше монастирське майно тихо перевіз до Батурина й передав гетьманові. Року 1708-го місяця листопада 2 дня всі ці неоціненні почаївські скарби згоріли, коли москалі спалили гетьманську столицю... Див. мал. 14.

ЧАСТИНА ДРУГА: ПРЕПОДОБНИЙ ІОВ ПОЧАЇВСЬКИЙ.

1.

ЧАС ЖИТТЯ Й ПРАЦІ ПРЕПОДОБНОГО ІОВА.*

Під час страшної загрози самому існуванню українського народу, як окремої нації, під час жорстокої унії загорівся в Україні ще один блискучий світильник негасимий, який тоді ясно горів і світив на всю Західню Україну, — це був Преподобний Іов Желізо. Жив і працював він у страшний і жорсткий час гонінь на український народ від католиків та їхніх помічників уніятів, і він твердо й безбоязно боронив Православну Віру проти всяких наскоків уніятів, і цим прославився на всю Україну, а особливо на всю Волинь і Галичину. Усе своє довге життя (1551—1651) Іов горів і світив, як блискуча негасима лампада Православія всього українського народу.

Іов — це головно ревний молитвенник за весь український народ, щоб Господь зберіг йому цілим його найбільший скарб — Віру Українську, Віру Православну, а підступну унію показав людям в її правдивій чорній істоті — і знищив. Акафист Преподобному Іову правдиво зве його “адамантом Православія”, — він беріг його чистоту, боронив його все довге життя своє (жив сто літ) сміливо й відкрито.

Преподобний Іов був у близьких стосунках зо скалою Української Віри, Святого Православія, з князем Костянтином Острозьким і Дубенським.

*Розділ про Преподобного Іова Почаївського написаний, як самостійне ціле, тому в ньому є повторення, щодо цілої монографії.

Коли року 1596-го весь Берестейський Собор, за почином князя Костянтина, голосно крикнув на всю Україну: “Протестуємо проти несправедливої унії! Даємо обіт Віри, совісти й чести, за себе й за наших потомків, не слухатися цих засуджених соборним приговором відступників-уніятів!” то цей крик ясно почув Преподобний Іов (йому було тоді 45 літ), сприйняв його, як непорушну присягу “своєї совісти й чести”, сприйняв усією чистою душею своєю, і все життя належно виконував цю присягу, і передав її і потомкам своїм, а в тому й нам, — як заповідь Господню.

Був це ревний молитвеник, горливий оборонець Української Віри батьків своїх; був це чеснотний чернець, який вірно й самовіддано служив Господеві. Афанасій Берестейський, як ми пишемо в другому місці,* боровся проти уніятів усією своєю істотою, боровся нервово, забуваючи про все. Іов же, навпаки, був мовчальник, показував непорушну велич Православної Віри самим чеснотним життям своїм та поступованням, — він світив таким сильним Православ'ям, що унія гасла перед ним, як гасне темрява перед світлом.

2.

...ІОВ — ЧЕРНЕЦЬ УГОРНИЦЬКОГО МАНАСТИРЯ.

Іван Желізо народився в Галичині на Покутті,десь біля 1551-го року.¹ Народився на Станиславів-

* І л а р і о н : Українська Церква за час Руїни, 1956 р., ст. 342-386.

¹ Деякі дослідники, — за Пом'яником, що зберігається в Почаєві, — подають, що жили вони недалеко від Коломиї. Родина була заможна й шляхетна, див. С. А н т о н о в и ч, ст. 19. Життя Іова, написане його учнем Досифеєм, подає тільки: „Родом бі от преділ Покутських, в землі Галицькой, от родителей правовірних і христілюбивих”. У той час прості селяни звичайно прізвищ не мали, а мали їх тільки шляхтичі. Батьки Іова прізвище мали, Желізо, а це піддає думку, що вони були шляхтичі.

щині в православній родині,¹ яка свято берегла свою батьківську Віру св. Князя Володимира, Віру Православну. Маленький Іван зростав у чеснотному оточенні, у пошані до Господа і Його Віри Православної. З малих літ у дитини помічався нахил до релігійного життя.

Дитина, певне, не раз була на прощах у своєму поблизькому монастирі, і рано бачила глибоку радість православних монастирів і їх небесну красу служення Богові. І дитина рано запрагла віддатися Господеві цілком, і вступити в монастир.

Тільки десять років мала дитина, коли вступила в Угорницький монастир послушником, і його там прийняли з любов'ю. Чому так рано дитина вступила до монастиря, нема відомостей, — можливо, що батьки його разом померли, а може їх татари захопили в полон або вбили, що тоді бувало нерідко. Це був десь 1561-ий рік. Це Господь захотів, щоб Іов Желізо віддався на службу Йому ще з дитячих років. Беручи це на увагу, стане ясным, чому малий монашок вибрав собі ім'я Іова многострадального.²

Угорницький Спаський монастир, здається, тоді тільки постав,³ але можливо, що він існував уже й до того. Монастир був Товмацького повіту біля Отинії, десь над Дністром, у Карпатах. Не виключено, що тут недалеко було й рідне село Івана Желізо, яке він так рано покинув. У цьому монастирі малий Іван бував, певне, не раз зо своїми батьками.

² Проф. о. А. Х о й н а ц ь к и й: Почаевская Успенская Лавра, 1897 р. ст. 49, подає, ніби малий Іван Желізо таємно втік від батьків у монастир. Джерела про це не свідчать.

³ Проф. Ів. К р и п ' я к е в и ч у своїй праці: „Середньовічні монастирі в Галичині” на ст. 103 подає, що Угорницький монастир згадується від початку XVII в. Це не так, — він уже був року 1560-го. Австрія закрила цього монастиря 1752-го року. Див. „Записки ЧВВ”, Жовква, 1926, т. II вип. 1—2.

Малого хлопця віддали в науку до еклесіярха (монаха ключаря, що відав порядком Богослужб), і під ним він був два роки. Молоденький монашок був тихий і пильний, дуже добре вчився, та все мовчав і мовчав. І все пильнував усім послужити й усім догодити.

А в 12 літ, десь року 1563-го, молодий послушник Іван став проситися постригти його в монахи. Бажання небуденне для малого, але його сповнили, і Іван став Іовом.⁴ Чому власне назвали І о в о м? Це слово староеврейське, і Словник 1627 р. Памви Беринди вияснює його так (ст. 283): “тверд, любяй Бога, або болючий, або вздыхающий, терп’ячий неприязні”. Можливо, що молодий монашок уже перед тим багато натерпівся, пізнав горе, тому й назвали його Іовом. У всякому разі Іов усе життя своє не забував значення цього глибокого слова, і був справді твердий у своїй Православній Вірі та любив Бога. Ніколи не забував він і свого многостраждального біблійного праотця Іова, що твердо беріг Віру в Бога, не зважаючи ні на жодні терпіння.

Іов був дуже чеснотним монахом, був “як Ангел”, каже його життєписець. Монаші обов’язки виконував пильно, — був слухняний, смиренний і повний мовчальник. Усі його любили, бо Іов усім смиренно корився. І ревно навчався Святого Письма, і читав книжки, які міг дістати.

Коли Іов досяг повноліття, то його висвятили в Диякони, а пізніше і в Іереї, і він став Іеромонахом. Тепер священичі обов’язки та сам священичий сан ще більше споважнили Іова, — він пильнує жити чистим монашим життям. І слава про молодого чеснотного монаха стала ширитися по Галичині.

⁴ При постриженні в монахи міняється ім’я, — позостається тільки початкова буква зо світського імені.

Іов від юнацьких літ був аскетом: суворо постив і любив багато молитися. А тепер віддавався цьому ввесь. Бути справді з Господом стало ціллу життя Іова.

А десь року 1581-го, коли Іову сповнилось 30 літ, він постригся в “Великий Ангольський Образ”, — прийняв т. зв. с х и м у, став схимонахом. При прийнятті схими знов конче міняється ім’я, і Іов став Іоанном, як звався він до монашества. Це рідкий випадок, щоб молодий монах відважився стати схимонахом чи Іеросхимонахом, бо такий без крайньої потреби не може кидати свого помешкання, — обов’язаний не виходити з келії.

Схиму прийняв Іов на пам’ять Івана Предтечі, тому пильнував і наслідувати йому в усьому, — суворо постив, просто зодягався, любив самотність і довгу молитву. Може схиму прийняв він 24-го червня, на день Івана Предтечі.

Прийнявши “великий Серафимський Образ” (схиму), Іеросхимонах Іван ще побільшив свої християнські й аскетичні подвиги та поглибив своє чеснотне життя. І чутки про суворе чеснотне життя Івана покотилися по всіх Карпатах, по всій Галичині.

Угорницький монастир спочатку розвивався дуже помалу, але трохи пізніше він добре розрісся, а це тому, що Ігуменом його став знаменитий Іов Княгиницький († 1621). Дідич Адам Балабан сильно просив Княгиницького: “Єсть у моїй маєтності церковця мала святого Архистратига Михаїла. Я тебе задовольню всім, що потрібне, тільки спасайся й моли Бога за нас. А коли захочеш приймати й братів одноступних, то я з дружиною своєю дамо вам потрібне, бо хочу мати в своїй маєтності богомольця й монастиря” І Іов Княгиницький пішов до Угорник, “і почав там жити скитським життям, а незабаром стали приходити до нього багато-хто з монахів та

світських, хто хотів з ним жити та спасати душу свою.”⁵

Безумовно, чеснотний схимонах, трохи пізніше основник славного Скиту Манявського, що був недалеко від Угорник, ще застав Іова Желізо в Угорниках, і Іов мав змогу виховуватися в високоосвіченого Ігумена Княгиницького. Сюди ж, до Угорник, приходив з Афону і славний борець проти унії, Іван Вишенський, приятель Княгиницького. І ці три великі мужі, завзяті борці проти унії, мали нагоду обмірковувати способи боротьби проти неї.

Праця Преподобного Іова в Угорницькому монастирі коротко, але виразно оцінена в Акафісті йому: “Радуйся, обитель (монастиря) Угорницькую твоім житієм просвітливий!” (Ікос 1).

3.

ІОВ СТАЄ ІГУМЕНОМ ДУБЕНЬСЬКОГО МОНАСТІРЯ.

Слава про гарячого молитвеника та твердого православного о. Іова докотилася й до князя Острозького й Дубенського Костянтина. У його Дубні, у Дубенському Хрестовоздвиженському монастирі на острові дуже потрібний був освічений провідник, який сильніше попровадив би браттю Хрестовою дорогою.

І князь Костянтин звернувся до Ігумена Угорницького монастиря відпустити до Дубна Іова⁶ для

⁵ С. Г о л у б е в ь: Київській Митрополитъ Петръ Могила, т. I., додатки, ст. 228, Київ 1883 р. Див. ще М. Г р у ш е в с ь к и й, т. V, ст. 267. П. Б а т ю ш к о в ь: Волянъ, 1888 р., ст. 143. — Життя о. Княгиницького написав о. Ігнатій з Любарова, і в ньому (уринок з нього тут) каже, що на прохання дідича Адама Балабана це о. Княгиницький заснував Угорницького монастиря. Коли б це прийняти, тоді треба було б прийняти, що Іов вступив до монастиря пізніше, коли там був уже о. Княгиницький.

⁶ Будемо звати далі його також Іовом, хоч він, як схимонах, звався вже Іоаном. Але й Церква зве його тільки Іовом. Літературна мова приймає форму І о в, Йов. — Подаємо скрізь так, як підписувався сам Іов: Желізо (Желѣзо), а не Залізо.

керівництва монастирем, “щоб показати зразок наших подвигів братії Дубенського монастиря серед життя, повного попусування звичаїв через впливи папістів”, цебто уніятів. Угорницький Ігумен спершу не погоджувався відпустити високо освіченого Іова, вказуючи, що він і в Угорниках дуже потрібний. Але вкінці таки погодився, і поблагословив Іову відійти на нове місце служби.

І десь року 1584-го Іов був обраний Ігуменом Дубенського монастиря, — перед ним стелилося широке поле для більшої праці на Божій ниві, бо цей монастир був одним з великих монастирів. І 20 літ Іов правив Дубенським монастирем,⁷ навчаючи братію свою чесного спільножитного монашого життя, і собою показуючи їм найвищі приклади до православного подвигу. Ігумен сильно впливав на всіх, і Дубенський монастир духово високо виріс, і став міцною фортецею Православія. А Польща свої переслідування все збільшувала та ширила на всю Україну.

Дубенський Чеснохресний монастир на острові знаходився під пильним доглядом свого патрона й фундатора князя Костянтина Острозького. Ще року 1547-го князь щедро наділив свого монастиря, а за часу Ігуменства Іова завжди не забував про нього. Так, 15 червня 1599-го року князь Костянтин дав Дубенському монастиреві села Горбачин та Пантелеймон-Климент “з грунтами, полями й городами, що лежать на сіножатах коло болот Горбачинських і річки Іванівської, на яких лежить Вижанка й ін.”

Час Великого Посту князь Острозький звичайно перебував у Дубенському монастирі. Скидав з себе світську княжу одягу, а зодягав монашу, і цілий піст жив з монахами. Звичайно, цього часу князь давав

⁷ А. Х о й н а ц ь к и й подає роки 1583—1604 (див. ст. 302), але це роки тільки припускарні.

монастиреві щедрі пожертви.⁸ Духовником його був
Преподобний Іов.⁹
Ігуменування в Дубні було тяжке, бо й час був

15. ПРЕПОДОБНИЙ ІОВ ПОЧАІВСЬКИЙ
† 23. X. 1651-го року.

⁸ М. Максимович: Сочиненія, Київ, т. I., ст. 33-4.

⁹ А. Хойнацький ст. 56.

такий, але праця полегшувалась постійним заступством кн. Острозького.

Прийшов страшний 1596-ий рік з його ще страшнішою нечуваною зрадою, — Берестейською унією. На всю Україну прогремів голос Православного Собору і всіх кращих синів України з князем Костянтином Острозьким на чолі: “Не визнаємо унії, не визнаємо тепер і на віки вічні, бо це зрада Україні” . . . Уся Україна, усі українські православні монастирі серцем і душею сприйняли наказ свого Собору, і при унії була тільки купка відступників.

І Іов перетворився в правдиве Желізо Православія, і став ревно навчати, як берегти й боронити Православну Віру. Він виголошував проповіді та слова, і скрізь і завжди кликав “берегти свою совість та честь”, і відкидати підступну унію, не чинити Україні зради, бо вона й без того знеможена від поляків . . .

Як розповідає біограф о. Досифей, Преподобний Іов Желізо “більше 20 років добре керував ченцями з Неба даним йому розумом, скромністю та частим навчанням, а найбільше своїм власним добрим прикладом подвигів та праці”. Єзуїти з уніятами зо всіх сторін нападали на Дубенського монастиря, о. Желізо умів відбиватися.

Але ті, хто творив унію: фанатик і недоумний король Сигизмунд III, польська влада, єзуїти та ксьондзи разом з панами-дідичами, усі разом накинулися на монастирі, як фортеці Православія та української культури, щоб їх захопити й передати уніятам. Робити це гвалтом не все було зручно, тому пішли в рух єзуїти та їхня розкладова тактика, щоб помалу всіх загнати в унію, а потім у католицтво, а вкінці — усіх поробити поляками. І тоді кінець Руси, як головна ціль унії!

І пішла настирлива єзуїтська праця, а всім православним українцям не було життя. Україна стогнала від католицько-уніятських переслідувань . . .

А Іов Желізо з Дубенським монастирем стояв як справжнє залізо, і всім світлив, як провідний світильник. Злоба уніятів не знала меж, — вони вривалися в Дубенський монастир зо всіх сторін, але ще живий був князь Костянтин Острозький зо своїм численним козацьким військом, якого боявся навіть польський король, а тому Дубенського монастиря уніяти захопити ніяк не могли.

А слава про залізного оборонця Української Віри проти унії все росла та росла, і ширилась не тільки по всій Волині, але й по всій Україні. І всі раділи, що Милосердний Господь послав Україні стовпа й скелю Православної Віри, а уніяти кипіли злобою. До Дубенського монастиря приходили й приїздили православні зо всіх сторін порадитися, як боронитися проти зрадливої унії, приїздили часом з найдальших країв. І всіх Ігумен Іов підтримував на дусі, усім давав поради, як міцно боротися проти унії, кріпко стояти за Єдину, Святу, Соборну (спільну) й Апостольську Віру України, — Віру Православну.

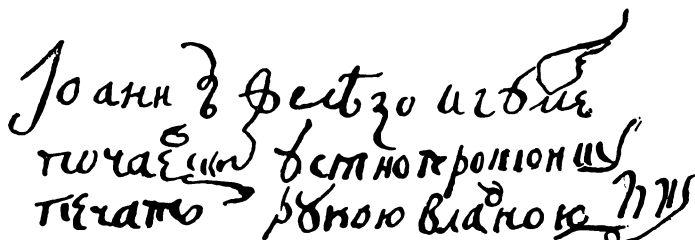
Преподобний Іов добре розумів, що для корисної боротьби з латинниками та уніятами найбільше потрібна належна й добра освіта. І він, будши Ігуменом Дубенського монастиря, завжди пильнував, щоб у монастирі були потрібні книжки. А того часу їх можна було мати тільки рукописні.

І ось Ігумен Іов заклав у монастирі гуртка письменних ченців і дав їм переписувати книжки не тільки для своєї потреби, але й для поширення по інших монастирях. Для свого часу це була велика культурна робота.

Іов Желізо, як Ісумен Дубенський, багато зробив для свого монастиря, і монастир зріс на силах. Акафист на честь Преподобному Іову каже про це: Іов “прославив Дубенського монастиря своїми великими трудами” (Ікос 1), і що він “у Дубенському монастирі був на відігнання еретичних затій” (Кондак 2), цебто затій уніятських.

Ігумен Іов Желізо близько знався з князем Костянтином Острозьким, був його Духовником, і мав його собі плечима, на нього спирався в своїй праці, як на непоборну скелю. Князь Острозький добре бачив Церкву Православну “отвсюду враги противящимися попираему і нещадними волки без милосердія пожираему”,¹⁰ і допомагав Українській Церкві всім, чим міг. Та 13-го лютого 1608-го року, у першу суботу Великого Посту благочестивий князь упокоївся в Бозі, а Дубенський монастир позостався сиротою...

Бідна Віро Українська, — хто тепер тебе боронитиме?

16. ПІДПИС ПРЕПОДОБНОГО ІОВА ПОЧАІВСЬКОГО, на акті заснування Загаецького монастиря 1646-го року. Підпис: „Іоаннъ Желѣзо Игумен Почавскій, устно прошонній. Печать рукою властною”.

Зараз по смерті князя Костянтина Острозького настало пекло на Волині. Славний історик Православної Церкви Архієпископ Филарет Гумилевський подає: “Поки жив був князь Костянтин Острозький, він, скільки міг, боронив Православіє навіть за межами своїх володінь. Але року 1608-го він помер. Уніят Єп. Потій, перше Єпископ Володимирський, потім уніятський Митрополит, поводився з православними як кат. Єзуїти, його наставники, поводилися ще більш жорстоко. За їхньою наукою недо-

¹⁰ Слова князя з передмови до Біблії 1581 року.

стойний, напівбожевільний син великого батька, князь Януш Острозький став фанатиком папізму: року 1615-го — за намовою єзуїтів — він позбавив наслідства своїх племінників, князів Костянтина й Івана, за те, що вони не погоджувалися прийняти католицизм. І ось так місто Дубно попало в пазурі єзуїтів”...¹¹ А по цьому уніяти силою захопили й Дубенського православного монастиря.

І з бігом часу становище православних усе гіршало. Українська шляхта покинула свій народ, — відцуралася його Православної Віри й прийняла католицизм та приставала до поляків. Ці “поляки”-перекинчики гнали український народ в унію ще сильніше, як правдиві поляки. Часто бувало, що коли наші селяни не хотіли приймати унії, то їхню Церкву передавали в аренду жидам, а ті податками таки змушували його до унії.¹²

На Волині, ховаючись від уніятів, поставала навіть таємна підземна православна Церква, бо відкрито молитись православному не було де...

Через тяжкі утиски католиків та уніятів Іов Желізо змушений був відійти з Дубенського монастиря. Життєписець Досифей подає, ніби о. Желізо пішов з Дубенського монастиря, нікому нічого не сказавши. Це твердження неясне. Костянтин Острозький ще з 1592-го року одержав від короля Сигизмунда III право патронату на Волині, знав монастирі добре, і може це власне він піддав думку о. Желізу дати належний устрій і новозаснованому тоді Почаївському монастиреві. Сам же о. Іов хотів перейти до цього монастиря, як спокійнішого.

Наступником Ігумена Іова в Дубні став Ієромонах Віталій.¹³

Можна припускати, що Анна Гойська, фундаторка Почаївського монастиря, а з нею може й князь

¹¹ Життя Святыхъ, кн. X, ст. 247, 1900 рік.

¹² Див. „Історія Русів”, Нью-Йорк, 1956 р., ст. 59.

¹³ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 50.

К. Острозький вговорили о. Іова Желізо перейти на Ігуменство до нового Почаївського монастиря. Ігумен погодився, і десь незабаром по році 1597 перейшов до Почаєва,¹⁴ і став першим його Ігуменом. У всякому разі історія не знає жодного іншого Ігумена в Почаєві перед Іовом.

Іова, певне, здавна вже тягнув до себе монастир Почаївський, де він міг молитися спокійніше, бо там була навіть печера для самотнього життя.

А Почаївський монастир тоді вже скрізь був відомий, а особливо через свою Чудотворну Ікону Божої Матері, що принесена до нього 1597-го року, від якої розпочалися славні чуда. Див. мал. 39 і 40.

Дубенський монастир позостався без свого довголітнього Ігумена. Але монастир набрався від Іова сталевого порядку, і напади чужаків, єзуїтів та уніянтів, належно відбивав.¹⁵

4.

ІОВ ЖЕЛІЗО В ПОЧАЇВСЬКОМУ МОНАСТІРІ.

Іов мріяв пожити в Почаївському монастирі хоч спочатку спокійно, згадати затишний Угорницький монастир і цілком віддатися молитвам до Господа. Ще з 1597-го року він мріяв про Почаївського монастиря, уже тоді “світлістю чудес премногих сіяючого”, коли туди була перенесена Чудотворна Ікона Божої Матері. Іов оселився на Почаївській горі, вибравши собі відповідну печеру. Тут можна було молитися на самоті. Усі Іова добре вже знали, і прийняли його в Почаєві з радістю.

Та недовго міг Іов Желізо заживати спокою в своїй печері на Горі, яку він уже полюбив, — братія обрали його незабаром на свого Ігумена, а Анна

¹⁴ Дослідники подають часом роком переходу Іова до Почаєва 1602, 1604 і інші.

¹⁵ Але десь у другій половині XVII віку, вже по смерті Іова Желізо, таки був зятягнений в унію.

Гойська сильно його про це просила. І хоч як відмовлявся Іов, а проте вкінці змушений був погодитися, — і став Ігуменом Почаївським, де сяяла своїми чудами Божа Мати. І відтепер Іов віддався Їй всією душею, як найріднішій Матері своїй.

Хто були Ігуменами до о. Іова Желізо, не знаємо. І чи були вони, трудно про це твердити. Думаю, що до Іова монахи в Почаєві жили “скитським”, цебто самотнім життям, і ще монастир упорядкованим не був. І власне завданням о. Іова й було запровадити в Почаївському монастирі “спільножитний” монаший Устав. У фундації Анни Гойської 1597-го року ясно говориться, що вона засновує новий монастир,¹⁶ а значить — до Іова Ігумена не було взагалі.

І вже позостався Іов у Почаєві все даліше свого життя, аж до смерти († 1651 р.). Пробув Желізо у цьому монастирі майже 50 літ, і зробив тут надзвичайно багато, — це він поставив цього монастиря на тверді ноги, це він його вже належно zorganizував за спільножитним Уставом. Іов запровадив у Почаєві правдиве спільножитне монаше життя, і Почаївський монастир став сяяти на всю Волинь своїм чеснотним життям, а Іов заслужив собі правдиву назву — Почаївський.

А праця була велика й тяжка, і що далі, то ставала все тяжчою. Монастир кругом був оточений католиками, які все намагалися затягнути його в унію. Католики й уніяти безперестань зазіхали на Почаївський монастир, і все чинили йому прикрощі та підступи, а то й збройно нападали на нього та на його маетки. Але Почаївський Ігумен Желізо сильно й мужньо боронив свого монастиря та Віру України, Віру Православну. І що сильніше й жорстокіше

¹⁶ Докладніше про це див. у моїй монографії про монастирі, про т. зв. Келліотів.

уніяти нападали, то твердіше стояв на сторожі монастиря Іов Желізо.

На цей час повмирили вже всі православні Єпископи, а вибрати нових польська влада, що силою заводи́ла унію, не дозволяла: приймайте унію, будете мати Єпископів. Тоді славний гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний упросив Патріярха Єрусалимського Феофана, що переїздив через Україну, висвятити Україні Митрополита та п'ятьох Єпископів. І Патріярх зробив це 1620-го року, і Українська Церква ожила. Поляки й уніяти горіли злобою, але нічого вдіяти не змогли, бо тоді ж козаки присягнули зброєю боронити свою Православну Віру проти наскоків уніятів.*

Року 1628-го нововисвячений Митрополит Іов Борецький скликав до Києва чергового Всеукраїнського Собора на 15 серпня. З'їхалася вся Україна, і всі одногосно осудили уніятів, як відступників і зрадників і Віри, і України, і всі постановили: "Твердо стояти в Православній Східній Вірі, і не думати про відступлення в унію, і під присягою клянемося не відступати від Православ'я, і закликаємо до того весь православний народ!" На цьому Соборі був і Почаївський Ігумен, і під зверненням 16-го серпня 1628-го року до всієї України підписався "Ієромонахъ Іоаннъ Желѣзо, Ігуменъ Почаевскій, властною рукою".¹⁷ Пор. мал. 16.

Київський Всеукраїнський Собор сильно підняв духа всієї України: міцно стояти при Українській Вірі, Вірі Православній, а унію поборювати, як зраду й відступство.

А вороги й уніяти лютували. Року 1623-го 19 червня сусід монастиря, польський пан Андрій Фір-

* Див. про це мою драму: „Воскресення України”, у „Вікові наші рани” 1960 р. ст. 47-87.

¹⁷ Житія Святыхъ, жовтень, 4.4, Мюнхен, 1951 р., ст. 76. Див. ще С. Г о л у б е в ь: Петръ Могила т. I, додатки, ст. 313. А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 55.

лей, каштелян Белзький, сам лютеранин (перекинчик з православних), з намови єзуїтів, наїхав на Почаївського монастиря зо своїми гайдуками, й ограбував його, що тільки можна було забрати. Забрав навіть Чудотворну Ікону Божої Матері, цебто саму душу монастиря, і перевіз її в своє містечко Козин, до свого замку. Але Іов не впав на дусі, і почав шукати в Польщі Правди. Це був найтяжчий йому час: він душею своєю зрісся з Чудотворною Іконою, вона одна стала йому провідною Зорею і в житті, і в праці, — і її забрали . . .

Кинувся Іов до суду, але там для неуніятів права ніколи не було. Та заступилася за православних Сама Божа Мати, — Вона тяжко покарала жінку Андрія Фірлея, що, як лютеранка, сміялася з Ікони: “напав на неї злий дух, який володів нею довгий час”. І по 18-ти роках Фірлеї вернули Ікону року 1641-го. То був для Іова страшний час випробовування: Чудотворна Ікона була в лютеранському полоні 18 літ, а Іов Желізо рвав цим своє серце й душу. Хто міг таке видержати? Тільки Іов Желізо, що невпинно всіх підбадьорував: Бог правду бачить, і тяжко покарає відступників . . .

А року 1647-го найвищий Люблинський Трибунал — уже пахло Хмельниччиною — таки наказав Фірлеям повернути все заграбоване . . . Почаївська Мати Божа вислухала моління Свого вірного слуги, — Ігумена Іова! Андрій Фірлей — він уже був воєводою Сандомірським — змушений був дещо повернути, але всього заграбованого таки не віддав.

Але Іов діждався і кращих часів. Недалеко від Почаєва проживала благочестива родина, — Федір і Єва Домашевські. Ігумен Іов напевне добре з ними знався, бо вони багато давали пожертв на Почаївського монастиря. А пізніше Іов уговорив їх поширити малого монастиря, і року 1649-го вони поставили своїм коштом мурованого Собора на честь Пресвятої Тройці. Звичайно, у цьому була велика

заслуга й самого Іова, і постав величний Собор, як окраса всієї Волині. І це в той час, коли так лютувала унія, — Почаївський монастир був для неї найбільшою перепорою. Це тому, що вже вся Україна, під проводом Богдана Хмельницького, повстала проти унії, тому ніхто не насмівся перешкодити праці Федора Домашевського.

Ігумен Іов мав під своїм доглядом, — за звичаєм часу, — малі монастирі та церковці, — був їх “дозорцею”.

Року 1646-го дідичка сусіднього міста Загаєць Ірина Ярмолинська задумала поставити в себе православного монастиря. Духовником її був Ігумен Іов, — і він багато допоміг, щоб у Загайцях таки постав монастир. Заповіт Ірини Ярмолинської про це 1646-го року підписав, як свідок, і Іов Желізо.¹⁸ Мал. 16.

Таким чином Ігумен Іов поміг заснувати і Загаєцького монастиря.

5.

ЧЕСНОТНЕ ЖИТТЯ ІОВА ПОЧАЇВСЬКОГО.

Іов Желізо завжди був зразком чесного нашого життя, і без слів кликав увесь монастир за собою власне найкращими прикладами, які сам подавав. Монастир був великий, і не легко було давати добрий лад йому, — завжди потрібна була невпинна праця, до всього треба було пильно доглядати. Іов був зразком трудящого монаха: він цілий день невпинно працював, і ніхто ніколи не бачив його без праці. Він дуже любив садка та города, і цілими днями працював у них: то садив і пересаджував дерева в монастирському садку, то копав у городі, то копав саджавки для води. Сам невпинно працював, і других кликав до того ж.

І аж до нашого часу позосталися старезні й ви-

¹⁸ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 49 і 57, — тут і фото з підпису Іова Желізо. Див. мал. 16.

сочезні липи, руками Іова насаджені, позосталося й два ставки (для пійла худоби), руками його викопані. Разом з монахами Іов викопав при монастирі глибоку криницю, яка так само позосталася й дотепер.¹⁹ Див. мал. 11.

А по ночах Іов любив молитися. Ставав на коліна, і зо слізьми вичитував свого улюбленого Акафиста до Божої Матері і гаряче молився, часто зо слізьми, щоб Вона, Милостива Заступниця, визволила Україну і весь “руський народ” від жорстокої унії. Особливо любив Іов молитися в своїй печері, — зачинався в ній, і молився на самоті без перешкод.

Життєписець Іова, Ієросхимонах Досифей, його улюблений учень, пише про це: “Коли б ця камінна печера мала уста, вона розповіла б нам, що Іов зачинався в печері на день, а то й на три дні і більше, а часом і на тиждень, а годувався тільки слізьми своїми. І безпереривно молився про добро світу, за Православну Церкву, за народ український, за те, щоб серед нього панувала Віра Православна”, а не унія. Молився і плакав, і гарячі сльози рясно лилися на холодну долівку печери . . . Бо рятунок українцям позоставався тільки в Бозі.

Від постійної праці та неперестанного стояння на колінах усе тіло Іова вкрилося язвами, а часом навіть відпадало від тіла. А ноги боліли й отікали та пухли. Але вічний молільник, не зважаючи на це, ревно молився, і благав Почаївську Опікунку оборонити український народ від уніятських підступів та жорстокостей.

Іов був глибокий мовчальник. Ніхто ніколи не чув від нього непотрібного слова. Усією душею любив Ісусову молитву, і дуже часто проказував її: “Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй нас!” Часто це була його відповідь там, де треба було дати гострішу.

¹⁹ Див. А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 54 і 56.

Іов був щедрий і многомилостивий, і допомагав кожному, хто до нього про що звертався. А бідоти було тоді багато, і Іов заспокоював, кого міг і чим міг.

Родина дідичів Жабокрицьких не раз допомагала Почаївському монастиреві. Але в 40-х роках XVII століття Жабокрицькі зовсім збідніли, і Ігумен Іов прийняв їх з трьома дітьми до Почаївського монастиря.²⁰

Одного разу довго й гаряче молився Іов Почаївський. Але встав з молитви, щоб пройтися поміж монастирськими будинками, і зайшов до клуні зо збіжжям. Аж бачить, якийсь чоловік незграбно вовтузиться з великим мішком пшениці, усе ніяк не може взяти собі на плечі. Бо затяжкий був.

Іов підійшов, і тихо допоміг злодієві, щоб легче взяти мішка на плечі:

— Бери зручніше, брате, бо не донесеш... Я піддам тобі...

— Як треба, то бери собі, брате... Але пам'ятай про Господа...

І більше нічого, і Іов мовчить...

І злодій не витримав: кинув мішка, а сам повалився в ноги Преподобному, і просив простити за крадіж, на яку його пхнув нечистий...

А Іов тихо пішов у свою печеру, і молився далі, просячи Пречисту рятувати всіх і допомагати бідним.

І печера була улюбленим місцем Святого, — тут він завжди молився, тут він душевно відпочивав. І тут він поклався і на свій вічний спочинок, — у ній його нетлінні Мощі лежать і тепер. І Іювова печера — це Святиня всеукраїнська.

За своє глибоке чесотне життя Іов удостоївся навіть того, що йому одного разу явилася Божа Мати. Життєписець і учень Досифей розповідає, що він сам бачив оце. "Одного разу, — пише він, —

²⁰ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 54.

Преподобний Іов молився в своїй печері. Аж ранком осяяло його Світло Божої Благодаті, яке сяяло дві години безперестанно. А я, побачивши це, у великім

**17. ВЕЛИКИЙ ГЕТЬМАН УКРАЇНИ (1648-1657)
БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
1595 — 27. VII. 1657.**

Був у Св. Почаївському монастирі в червні 1651-го року.

страху впав на землю, переможений таким чудесним видінням”. І певне не раз бувало таке чудесне явління.

Повстання Богдана Хмельницького стало року

1648-го всенароднім, і всі чекали великих змін. Але наступив 1651-ий рік, коли Преподобному Іову довелося багато перетерпіти й пережити душевно.

Берестечко знаходиться недалеко від Почаєва, над річкою Стиром, і тут у неділю 22-го червня 1651-го року сталася велика трагедія України: в боротьбі за Віру Православну проти унії полягло від поляків 30,000 козацтва... В архиерейській мантії, у Митрі, з Євангелією в одній руці, а з освяченим мечем у другій Коринфський Митрополит Йоасаф носився на полі, підбадьоруючи козацтво стояти за Віру Православну проти унії, але Митрополита перейняв польський шляхтич на коні, і прошив його мечем...²¹

Це прошило душу і Преподобному Іову, бо Митрополит Йоасаф напевне спинявся в Почаївським монастирі. І взагалі Берестецькі бої сильно вплинули на монастиря, бо він був чисто українським і Вірою, і своєю ідеологією. Столітній Ігумен Іов нічим не міг допомогти козакам, крім як своєю гарячою молитвою. Думаю, що свого часу славний гетьман Богдан Хмельницький побував у Почаївським монастирі, і Іов приймав його, як оборонця Православної Віри, як нищителя смертоносної унії, що “була причиною всього злого в Україні”, як говорив сам Великий Богдан.

Козаки втікали з-під Берестечка, і певне багато було їх і в Почаївським монастирі, і вони запевняли всіх, що це не кінець, що Православ'є таки переможе, і козаки переможуть зрадливу унію. І Іов Желізо глибоко в це вірив, і гаряче молився за Україну.

В Акафісті Преподобному Іову ясно змальоване все чеснотне життя Його. Подамо кілька уривків²²

²¹ Н. К о с т о м а р о в ъ: Богдан Хмельницький, 1870 р., т. II, ст. 358.

²² Скорочення: І — це Ікос, а котрий саме, це зазначено цифрою.

з нього: “Ти полюбив єси зачинення в печері, де проводив дні і ночі в молитві І 3. Почаївські брати чули безперестанно Ісусову Молитву, яку твої уста вимовляли, Отче Іове, і бачили сльози, що текли з твоїх очей, наставлялися бесідою твоєю, навчалися прикладом життя твого й виголошували: Радуйся, молитвенику наш найдобріший, Радуйся, учителю наш Кроткий . . . І 4. Ти Хрестителя в повздержанні наслідував” І 4.

“Почаївські монахи й прості люди бачили, як їх Ігумен смиряв себе копанням землі, і садженням дерев, і збиранням гною, і дивувалися, як другому Дамаскину, і тим зненавидили всю еретичну гординю, а в Православії затверджували свої душі, і проказували: Радуйся, доброго подвига вождю . . . І 5. Ти тіло своє за життя свого постом і трудами перемагав єси І 6. Ти навчав нас дбати про своє спасіння” І 11. І багато такого іншого.

6.

ІОВ ЖЕЛІЗО, ЯК ПИСЬМЕННИК.

Преподобний Іов набув собі широку богословську освіту, поважну для свого часу. Ще в Угорницькій монастирі він багато й постійно навчався, і набув собі все, що потрібне монахові. Можливо, що він навчався і від славного о. Іова Княгиницького. Час був такий, що треба було багато знати, щоб належно боротися з ворогами Православної Церкви, які зо всіх сторін сікалися до неї.

У Дубенському монастирі, де Іов пробув 20 літ, о. Желізо написав кілька творів проти католиків, уніятів та протестантів, які всі разом кидалися тоді на Українську Віру, Віру Православну. Але ближче цих творів не знаємо, — вони зберігалися в Дубенському монастирі та видані не були.

Історик С. Соловійов розповідає в своїй “Історії Росії” т. X, що Ігумен Іов Желізо займався в Дубенському монастирі перекладом писань Св. Отців, а та-

кож списуванням їх. Життєписець Досифей підкреслює, як чеснотність Іова, його довге списування потрібних книжок, чим він здобув собі пошану та розголос.

Деякі автори, пишучи про Іова, зазначають, ніби він заклав у Дубенському монастирі друкарню,²³ — це не відповідає дійсності, бо в Дубні взагалі друкарні не було.

Так само не було друкарні і в Почаєві, — року 1618 о. Ставровецький мав власну похідну друкарню, в якій і видав своє “Зерцало богословії”. І того ж року Ставровецький виїхав у Рахманів зо своєю друкарнею.²⁴ А “Зерцало Богословія” Київський Собор заборонив, як неправославне.

Певне, копії з своїх праць о. Іов Желізо забрав з собою, відходячи в Почаївський монастир. Тут, у Почаєві, о. Желізо так само писав проповіді, науки, писав полемічні статті проти ворогів Православної Церкви. Писання Іова, — з широко задуманим планом та зо знанням справи.²⁵ Зо всього видно, що о. Желізо був добрим богословом.

Одна книга Іова довго береглася в Архіві Почаївського монастиря, вона звалася: “Книга блаженного Іова Желізо, Ігумена Почаевскаго, власною рукою его писанная”. Довго цієї книжки ніхто не друкував, і тільки року 1885-го її видав у Почаєві проф. Київської Духовної Академії Н. Ів. Петров під назвою: “Пчела Почаевская”, видав у перекладі, а не в оригіналі. У цій книзі Ігумен Іов дав уривки з творів Св. Отців про Православну Віру, а також десять наук своїх проти латинян, уніятів та протестантів, разом до 80 творів. Проф. Н. Петров уважає, що ці

²³ Прот. В. Карвовський у „Духовнім Сіячі”, 1930 р., ст. 230.

²⁴ І. Огієнко: Історія українського друкарства. Львів, 1925 р., ст. 193-207.

²⁵ М. Возняк: Історія української літератури, Львів, 1921 р., т. II, ст. 25.

“проповіді Ігумена Желізо, хоч і не цілком самостійні, проте займають почесне місце серед полемічної літератури кінця XVI і першої половини XVII століття”.²⁶

Ця “Книга” довгі роки зберігалася в Почаївськiм архiвi (№ 127), але року 1932-го забрана була до митрополичого дому в Варшаві, і там загинула.²⁷

Писав о. Іов Желізо тодішньою українською літературною мовою, з домішкою церковних слів. Писав просто й зрозуміло, місцями пригадуючи писання його сучасника, Івана Вишенського. На жаль, твори о. Желізо не видані в оригіналі, але з сильно виправленою на церковне мовою. Це змінює о. Іова, бо він був чистий українець, і писав українською літературною тогочасною мовою.

Взагалі ж о. Желізо належить до найбільше освіченого монашого клира свого часу, до якого належали: Іван Вишенський, Іов Княгиницький, Захарій Копистенський і інші. О. Княгиницький, з Угорницького монастиря, заснував Скит Манявський, і це в'яже з ним і о. Желізо.

7.

БЛАЖЕННЕ УПОКОЄННЯ ПРЕПОДОБНОГО ІОВА.

Наближався кінець життя й праці Преподобного Іова, наближався скорим кроком. Мав уже сто років, бачив страшне Берестечко, але глибоко вірив, що унії прийшов кінець. Бодай на козацькій землі

За тиждень до смерти, ще 21 жовтня 1651-го року Іов передрік, коли саме він помре. Та ось наступив і передбачений вівторок 28-го жовтня. Преподобний Ігумен побожно відслужив свою останню Святю Літургію, причастився Христових Таїн, і по

²⁶ С. А н т о н о в и ч: Почаїв. Лавра, ст. 24. А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 53.

²⁷ Ігумен І н о к е н т і й: „Православний Вісник”, 1951 р., ч. 1, ст. 26, Львів.

Службі став любовно прощатися зо всією братією монастиря, кожному низько вклоняючись, і в кожного смиренно просячи прощення. А по цьому тихо пішов у свою бідну келію, спокійно поклався, — і: “Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене!”

І непомітно відійшов у вічність, щоб там упасти на коліна і ревно молитися перед Самим Господом благальною молитвою всієї збудованої України:

— Господи, спаси Благочестивих і вислухай нас!²⁸

Преподобного Іова поховали в монастирським садку, якого він насадив і плекав своїми руками. Це той садок, що на південь від монастиря.

Слава про чесотне життя Почаївського Ігумена давно вже котилася по всій Волині, і всі його вважали ще за життя за людину Святу. Вістка про впокоєння Іова покотилася скрізь, і на його Похорон зібралося безліч народу, — народ ховав свого улюбленого народнього Святого, свого міцного оборонця проти унії, свого щирого богомольця, і всі ревно плакали . . .

І багато людей вже тоді сподобилися бачити, як сяяло Світло з могили Святого.

Ще за два роки перед своєю смертю Преподобний Іов указав свого наступника на Ігуменстві, — Ієромонаха Самуїла Добрянського. Браття по смерті Іова обрали собі Ігуменом справді о. Добрянського, і він керував монастирем до 1659-го року.

8.

КАНОНІЗАЦІЯ ПРЕПОДОБНОГО ІОВА ПОЧАЇВСЬКОГО.

Життя Преподобного Іова склав його вірний учень, Ієромонах Досифей. Довгі роки Досифей виховувався під проводом Іова, бачив на власні очі

²⁸ Б л а г о ч е с т и в и й — це православний. Це моління запровадив до Церкви Митрополит Петро Могила проти уніятів.

життя його, бо жив з ним. Цей опис його життя вийшов друком у Почаєві 1791-го року.²⁹

Ще коли 1651-го року ховали тіло Преподобного Іова, то, — як я вище казав, — багато з присутніх сподобилося бачити блискуче Сяйво, яке виходило з могили його. І пізніше люди бачили не раз це сильне Сяйво, яке било з могили Преподобного. На могилу приходило багато народу, і почалися чудесні зцілення, і чутки про них понеслися по всій Волині.

Сім літ і 10 місяців пролежало тіло Преподобного Іова, закопане в монастирському садку. Чуда на могилі відбувалися явно, і було їх багато. Народ великими юрбами відвідував улюблену могилу.

Цього часу, року 1659-го сталося нове чудо: Ігумен Іов явився у сні Київському Митрополитові Діонісієві Балабану й сказав: “Повідомляю твоє Пресвященство, що Бог призволяє, щоб ти відкрив кості мої” Митрополит був здивований, але нічого не робив. Тоді видіння повторилося, вимагаючи того самого. Митрополит не знав, що почати . . . По цьому сталося третє видіння, і Преподобний Іов нагадав про кару за бездіяльність.

Тоді Митрополит Балабан пізнав, що це не простий сон, а Божий наказ. Він узяв з собою Овруцького Архимандрита Феофана Креховецького, що був тоді в Києві, і поспішив з ним до Почаєва. А в Почаєві Митрополит пильно дослідив цю справу, і виявилось, що ще від дня упокоєння Іова при гробі чиняться чудесні зцілення, і що місцевий народ уже почитає Іова за Святого. Усі оповідання про чуда були пильно перевірені свідками. Ігуменом Почаївського монастиря був тоді учень Іова, Ієросхимонах Досифей.

²⁹ Книжечка вісімкового розміру, на 16 листків. Див. Опис Ундольського. Доповнення під ч. 105.

По всьому цьому, докладно все перевіривши, 28-го серпня того ж 1659-го року, у присутності Митрополита й численного Духовенства, гріб Ігумена

**18. МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ І ВСІЄ РУСИ
ДІОНІСІЙ БАЛАБАН (1657-1663).**

Він 28-го серпня 1659-го року канонізував Преподобного Іова Почаївського. Долі підпис гравера: К. Вейерманъ.

Іова відкопали й відкрили, — тіло було нетлінне.

На час відкриття гробу зібралося безліч народу, і вони були свідками всього, що тоді відбувало-

ся. Як тільки відкрили гроба, приємні пахощі почулися кругом... І багато недужих одержали зцілення того ж таки дня.

Бо славний Господь у Святих Своїх!

Нетлінні Мощі Іова перенесли з саду в новий Собор, і поставили їх там у притворі. І чутки про відбуті чуда пішли по всій Україні. А святкування пам'яті Преподобного Іова Митрополит поблагословив чинити 28-го жовтня, у день смерти, щорічно, що й виконується до сьогодні.

9.

ІОВ ПРАВИТЬ СЛУЖБУ З АНГОЛАМИ.

Незабаром по цьому сталося нове чудо, яке докладно записав о. Досифей. Напередодні Свята Воздвиження Чесного Хреста, 13-го вересня того ж 1659-го року, прибула в Почаївський монастир фундаторка Троїцького Собору Єва Домашевська, і їй відвели помешкання. При ній була служниця її Анна, дівчина чесного характеру. Ігуменом цього часу був Іеросхимонах Досифей, який тоді лежав смертельно хворий, про що всі знали.

І ось опівночі на 14-те вересня Єва Домашевська почула прекрасний спів, який доносився з нового Собору Пресвятої Тройці, якого вона була фундаторкою. Побачила вона і сильне незвичайне Світло, що сяяло в церкві. Подумала вона, що це почалося нічне Богослуження, і послала свою Анну розвідати, що то робиться.

Прийшовши до церкви, Анна побачила, що двері відчинені, а вся церква переповнена незвичайним Світлом. А посеред церкви стояв Преподобний Іов у блискучім пресвітлім облаченні, і читав молитву. По боках його стояли два блискучі Анголи...

Анна перестрашилася й не могла рухнутися з місця. Але Преподобний Іов сказав їй ласкаво: "Нехай Бог буде з тобою, дівчино, — не лякайся! Піді но, і поклич сюди Ігумена, Іеросхимонаха Досифея".

— Та Ігумен лежать тяжко хворі, і лікар не чекає, що вони одужають, — відповіла дівчина.

Але Преподобний ще раз повторив те саме, і дав дівчині для о. Досифея шовкову хусточку, омочивши її в елей, — щоб недужий Ігумен помазався ним.

Дівчина негайно виконала все, що їй було наказано. І як тільки смертельно хворий Ігумен Досифей помазав своє боляще тіло присланою хусточкою з елеєм, то відразу почув, що видужав . . . Перестрашений Ігумен зараз кинувся до Церкви, але вона була замкнена на замок, і о. ключар (єкклесіярх) якраз відмикав її . . . Ключар сильно здивувався, побачивши при дверях зовсім здорового свого Ігумена, і той розповів йому, що сталося. Ігумен Досифей увійшов у Церкву, і ревно помолився перед гробницею Преподобного Іова, що зцілив його від смертельної недуги.

Велике й корисне заступство Святих перед Господом!

10.

ЗНАЧЕННЯ ПРЕПОДОБНОГО ІОВА

В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ Й НАРОДУ.

Значення Преподобного Іова Почаївського в історії Української Церкви величезне, — власне це він сильно обороняв Православ'я саме тоді, коли на нього зо всіх сторін жорстоко кидались і католики, і унії. Своїм глибоко чеснотним та праведним життям і своїми чудами по смерті Ігумен Іов став широко відомий в народі, і всі брали з нього приклад, і твердо стояли при Православній Вірі. Преподобний Іов був ревний і твердий православний, — і він сіяв скрізь по Волині й по Галичині міцну прив'язаність до Православної Віри. І що цих земель не змогли цілком захопити унії, це ми завдячуємо головно великим впливам Преподобного Іова як живого, так і впокоєного. Він сильно здержував уніят-

ський похід, і цим спас Україну, як православну націю.

Народ численними товпами ходив на прощу до Почаївського монастиря, і оповідання про чуда, які відбувались від Мощів Преподобного, розносилися не тільки по всій Волині й Галичині, але й по всій Україні, а навіть і по всій Росії. І за тяжких часів уніятського гоніння це власне голосна Слава Іова тримала всіх при Православії, це вона давала українському народові бадьорого духа видержати ці гоніння до кращих часів.

Преподобний Іов був міцно пов'язаний з Чудотворною Іконою Божої Матері, і чуда творили Вони двоє, і народ так само міцно пов'язав їх. І це довго берегло Почаївський монастир при Православії, і тільки року 1721-го він попав у полон уніятів. Іов широко знаний в народі власне як твердий і безкомпромісовий борець за Православіє проти унії, а це і всіх українців робило такими ж.

І це величезне історичне значення Преподобного Іова в обороні Православія проти нападів уніятів, — це головний зміст і Акафиста йому, що щоденно правиться в Почаївській Лаврі, і підтримує слухачів на дусі і в Православії.

Ось уривки³⁰ з цього Акафиста: “Радуйся Істинної Церкви добрий воїне І¹, Ти батьків наших від ереси охоронив І¹, а дітей їх у Благочесті (Православії) утвердив І¹. Радуйся, нестійких у Вірі затвердження І¹, Ти на Волині і в Галичині Світлом Православія всіх просвіщав К⁶, Ти землю Волинську Похороном своїм освятив І⁷, З'явленням твоїх Мощів утвердив нас у Православії, своїми молитвами землю Волинську до Православія вернув К⁹. Отче Преподобний, Ти все життя своє був міцним муром Православної Віри в землі Волинській і Галицькій І¹⁰. Ти був світильником Православної Віри і стовпом Бла-

³⁰ Скорочення тут: І — це Ікос, а К — це Кондак, а цифра показує, котрий саме.

гочестя І¹¹. Ти розпалив серця наші ревністю до Православія І¹¹. Ти великий ревнитель Православної Віри К¹³. Ти для землі Волинської і Галицької Світило благосвітле”. І т. ін.

І кожен Ікос закінчується так: “Радуйся, Іове, преславний Угодниче Божий, і монастиря Почаївського окрасо!” І це виголошення, тільки в іншій формі, неслося до Преподобного Іова три віки зо всіх українських грудей. І Бог почув ці молитви, і не допустив, щоб в Україні запанувала унія, яка несла з собою винародовлення українського народу й його смерть, як нації.

Належно оцінити працю Преподобного Іова можна тільки на тлі тодішнього часу, на тлі історії, — при жорстокім гонінні на Православіє він був крицевим прикладом стійкості для всієї України. Преподобний Іов — це чисто український Святий, який усе довге трудяще життя своє міцно боронив саму душу свого народу, — його Віру Українську, Віру Православну.

І поки австрійський кордон не був міцний, сотні й тисячі прочан із Галичини ходили на поклоніння Святому Іову, і це втримувало їх при своїй Православній Вірі. Коли ж австрійський кордон зміцнів і австрійський уряд, що на прохання уніятського проводу завжди жорстоко винищував у себе Православіє, спинив прощі до Почаєва, то спинився й вплив Святого Іова на Галичину, вона попала в уніятський полон, і забула про свого найкращого сина, галичанина Іова Почаївського. А відірвавшись від Православія, галичани стали тисячами щорічно переходити на римо-католицтво і ставати поляками.

Бо хто зраджує своїй Вірі, той зраджує і своїй нації.

Ігумен Почаївський Іов Желізо безконечно багато зробив і для свого монастиря, і для Волині, і для всієї України. Це він на довший час задержав полонення Православної Церкви уніятами, і на Волині,

і в Галичині. Крім того, своїм чеснотним життям та своїми молитвами він заслужив велику ласку в Господа Бога, і став творити численні чуда, тому Православна Церква зарахувала його в число своїх Святих. І як Святий, Преподобний Іов міцно боронив Православну Церкву від унії і по своєму блаженному упокоєнні, і це він допоміг, що, коли р. 1795-го Польща впала, то разом впала й “польська віра”, унія, і вся Волинь вернулася до Віри батьків своїх, до Віри Української, — до Віри Православної.

ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА.

Джерелами для вивчення життя й праці Преподобного Іова служать: *Przejawna góra Poszajowska, 1757*. Те саме видання 1773 та 1807 року. По церковно-слов'янсько-українськи видано 1793 року: *Гора Почаевская*, — тут історія Почаївського монастиря, а також чуда Преподобного Іова. — *Дчела Почаевская*, 1885 р., — збірник праць Преподобного Іова. — *Житіє Преподобного Іова Желізо, Почаїв, 1791-го року*, 16 листків, написав учень Іова — ієросхимонах *Досифей*. Воно пізніше не раз передруковувалось під назвою: *Житіє блаженного Іова*, напр. у *Джорданвіл, 1950 р.*, ст. 43—50, але мову оригіналу переробили цілком на церковну. — В Архіві Почаївського монастиря переховується *Пом'яник*, а в ньому є на початку: „Родъ Преподобнаго Іова”; за переданням, цього Пом'яника склав сам Іов року 1641-го.

Література: *Архимандрит Амвросій (Лотоцький)*: *Сказаніє о Почаевской Лаврѣ, Почаїв, 1878 р.* — *Прот. А. Хойнацкий*: *Православіє на западѣ Россіи въ своихъ ближайшихъ представителяхъ или Патерикъ Вольно-Почаевской, Москва, 1888 р.*, ст. 199 і 312. — *Проф. Е. Голубинскій*: *Исторія канонизаціи Святыхъ въ Русской Церкви, Москва, 1903 р.*, ст. 221, видання друге. — *А. Петрушевичъ*: *Жизнь преподобного отца Іова, „Зоря Галицкая” на 1860 р.*, Львів. — *Прот. А. Хойнацкий*: *Преподобный Іов, Игумень Почаевской, его Жизнь и прославленіє, „Поч. Еп. Вѣд.” ч.ч. 3—5, 7—8, 11, 13; окремо 1878 рік, Житомир.* — *А. Сементковскій*: *Исторія Почаевской Лавры, „Сборникъ въ память перваго русскаго статистическаго съѣзда 1870 года.* — *Житія Святыхъ, ч. 4, за жовтень. Видання „Братства пр. Іова Почаївського”, Мюнхен, 1951 р.*, ст. 66—82, але написано з сильно москвофільським напрямом і багатьма помилками. — *М. Возняк*: *Исторія української літератури, Львів, 1921 р.*

т. П., ст. 201, 25 і 177. — П. Н. Б а т ю ш к о в ь: Волинь, Спб., 1888 рік, ст. 143, 144 і 191. — А. Х о й н а ц к і й: Очерки изъ исторіи Православной Церкви и древняго Благодестія на Волини, Житомир, 1878 р. — И о г о ж: Путеводитель по горѣ Почаевской. — И о г о ж: Почаевская Лавра, Почаїв, 1897 р. (цю посмертну працю доповнив Гр. Я. Крижановський). — Прот. И о а н К а р в о в с ь к і й: Преподобный Иов Желізо, див. „Духовный Сіач” 1930 р., числа 19—22, Крем’янець на Волини. — П. І. К а р а ш е в и ч ь: Очеркъ Исторіи Православной Церкви на Волини, Спб. 1855 р., магістерська дисертація. — О. М-въ: Монастырь Скит Манявскій, див. „Русскій Календарь на 1906 р.”, Львів, ст. 65—126. — Прот. К. Зн а ч к о: Житіе Преподобнаго Иова, Игумена и Чудотворца Почаевскаго (1550—1651), Варшава, 1932 р., 16 ст. — Прот. Н. Н-в: Преподобный Иов, Игумен і Чудотворецъ Почаївскій, Варшава, 1933 р., 4 ст. — С. Ан т о н о в и ч: Короткий історичний нарис Почаївської Успінської Лаври, Крем’янець, 1938 р., а особливо розділ IV: Життя й діяльність Игумена о. Иова Заліза, ст. 19—31. — Прот. А. Х о й н а ц к і й: Жизнь и подвиги Преподобнаго и Богоноснаго Отца нашего Иова, въ схимонасѣхъ Иоанна Желѣза, Игумена и Чудотворца Почаевскаго, его прославленіе и чудеса, съ приложеніемъ собственныхъ его бесѣдъ и поученій. — И о г о ж: Родъ Преподобнаго Иова, Игумена и Чудотворца Почаевскаго, въ Памятникахъ Лавры Почаевской. „Вол. Еп. Вѣд.” 1878 р. ч. 6. — И о г о ж: Матеріалы для жизнеописанія Преподобнаго Иова, Игумена Почаевскаго, „Вол. Еп. Вѣд.” 1878 р. ч. 17. — И о г о ж: Преподобный Иовъ Почаевскій и схимонахъ Иовъ Княгиницкій, „Вол. Еп. Вѣд.” 1879 р. ч. 13. — А. И. М у р а в ь е в ь: Житіе Блаженнаго Иова Желѣза, Игумена Лавры Почаевской. Почаїв, кілька видань. — Архіеп. Ф и л а р е т (Гумилевскій): Житія Святыхъ кн. X, ст. 273-278, Спб. 1900 рік. — Свящ. Е. С т р у м е н с к і й: Житіе Преп. Иова, „Странникъ”, 1846 рік. — Игумен І н н о к е н т і й (Лоферов): Преподобный Иов, Игумен Почаївскій, подвижник і оборонецъ Святого Православія. З нагоди 300-річчя блаженної кончини, див. „Православний Вісник”, Львів, 1951 р., числа 1 і 2. — Н. С. Преподобный Иов, Игумен и Чудотворецъ Почаевскій, „Церковный Вестник” 1959 р. ч. 7—8 ст. 28—33.

II.

**ЧУДЕСНЕ ВРЯТУВАННЯ ПОЧАЇВСЬКОГО
МОНАСТИРЯ ВІД ТУРКІВ 1675-го РОКУ.**

Ще з року 1672-го появився в Україні султан Мохамед IV, і сильно руйнував українські землі. До нього приєдналися й кримські татари, і робили те саме. Скрізь усе горіло, скрізь хватали народ у полон, скрізь була руїна . . .

Король Ян Собеський року 1675-го оголосив війну туркам, бо вони рік перед тим взяли й спалили місто Збараж. Почалася “Збараська війна” між турками та поляками. Турки з Поділля посунули на Галичину та Волинь, зруйнували Збараж, Вишгородок і Вишнівець, і подалися на Почаїв.

Турки шаліли, — попалили й пограбували всі дооколишні місця. Це йшов турецько-татарський загін під керівництвом хана Нурредина. Нарешті, 20-го липня, він підступив під Почаївський монастир. Увесь народ з сусідніх околиць позбігався до монастиря і поховався, де було можна, бо був незброєний. Сам Почаївський монастир був обнесений тільки грубим дерев’яним частоколом. Здібніші й здоровіші з монахів та з народу стали до оборони своєї Святині, хто з чим міг. Ігуменом був Феодосій Левицький.¹

А рятунок ні звідки не було, — козаки гетьмана Дорошенка стояли під Чигирином, а поляки боролися Варшаву.

Турки зловили таки двох монахів, і вбили їх. Усі ті, хто не міг боронити монастиря, безпереривно молилися в Св. Троїцькім Соборі перед Чудотворним Образом Божої Матері та перед Мощами Преподобного Іова, бо тепер тільки вони були оборонцями безборонного монастиря . . .

Монахи й народ завзято боролися, і так мину-

¹ О. Амвросій ст. 38 і о. А. Хойнацький ст. 58—59 дають ігуменом о. Йосипа Добромірського.

ли два дні, 20 і 21 липня 1675-го року. Настала третя ніч, з 22 на 23 липня, ніч на середу, — на цей час хан Нурредин призначив генеральний штурм Почаївського монастиря. Усі подесятерили свою ревність: молодші монахи з народом біля частоколу, а решта — в молитвах у Соборі.

І ось у середу почався Акафист до Пресвятої Богородиці. Хор і всі люди зо слізьми заспівали: “Побідоносній Воеводині, як від злого врятовані, пісні переможні в подяку складаємо Тобі ми, слуги Твої, Богородице!...” І в цей час раптом розкрилися Хмари, і над Собором появилася Богородиця в блискучому сяйві, оточена Анголами з оголеними мечами... Праворуч при Богородиці стояв на хмарах Преподобний Іов і молився до Богородиці про рятунок безборонного монастиря...

Усе це побачили турки й татари, і почали безладно пускати стріли на небесне видіння, але стріли верталися назад, і били тих, хто стріляв. Перелякані вороги зрозуміли, що діється чудо, стали панічно втікати, і Почаївський монастир був урятований... Передання свідчить, що дехто з турків і татар прийняли Православ'є і позосталися послухниками в монастирі.

Діва Марія завжди Опікунка тих, хто Її благає.

Чутка про це чудесне врятування Почаївського монастиря від турків і татар відразу рознеслася по всій Волині, і всім підняла духа, — є в нас Опікунка Православ'я й Заступниця православного українського народу!

На пам'ятку цього чудесного врятування Почаївського монастиря від нехристів пізніше складена була велична народня дума, яка співається й тепер:

Ой зійшла зоря вечорова,

Над Почаєвом стала...

Дума ця хвилююче змальовує і трагедію Почаївського монастиря, і чудесне заступництво Божої Матері та Преподобного Іова за православну Святи-

ню. Спокійно слухати цю трагічну кантату ніхто не може . . . Див. далі ст. 343.

Почаївське чудо 1675-го року пізніше намальоване було в Соборі на лівій стіні, а також намальоване і при вході в Печерну Церкву, де лежать Мощі Преподобного Іова.

В Ікосі 8-му Акафіста Преподобному Іову про це чудо читаємо: “Ти увесь, преславний Іове, справді еси покрова й оборона твого монастиря, і це зрозуміли православні, коли побачили тебе на Небі, як ти молився до Богородиці про спасіння Святої Лаври, та монахів і світських, сильно обложених агарянами, але з того часу радісно тобі співаючих: Радуйся, всемогутній наш заступнику! Радуйся, сило неборима святого монастиря! Радуйся, ти напад агарянський відбив! Радуйся, ти стріли на голови їхні повертав! Радуйся, ти ублагав еси Сили Ангольські явитися на поразку їх! Радуйся, ти багатьох агарян привів тоді до Христа! Радуйся, ти військових, які воювали монастиря, перетворив на його послужників!”

Трохи пізніше в Почаївськiм монастирі була поставлена нова Церква, — Перемога Богородиці, чи Богородиця Переможна, на пам'ятку врятування монастиря від турків та татар. Ігуменом Почаївського монастиря під час нападу турків був Феодосій Левицький, як ми сказали вище.

Того ж 1675-го року при облозі монастиря турками одному монахові вороги відтяли голову. Монах узяв свою голову в руки і пішов з нею в Собор до Ікони Пресвятої Богородиці, — поклав свою голову перед Нею, і тоді упокоївся. Чудо це зробило на всіх величезне враження, розійшлося по всій Україні і було оспіване в народніх піснях.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ:

В УНІЯТСЬКІЙ ПАСТЦІ.

I.

СИЛЬНИЙ НАТИСК КАТОЛИКІВ ТА УНІЯТІВ НА ПОЧАЇВСЬКИЙ МАНАСТИР.

1. ПОЧАЇВСЬКИЙ МАНАСТИР ЗМУШЕНИЙ ЗВЕРТАТИСЯ ДО ПАПСЬКОГО НУНЦІЯ ЗА ОБОРОНОЮ.

Уніяти, за допомогою польської влади та католицького Духовенства з єзуїтами захоплювали на Волині Церкву за Церквою, монастиря за монастирем. А Почаївський монастир таки міцно стояв, як непоборна фортеця Православія на Волині. І власне він своєю православною твердістю перешкоджав заведенню унії на всій Волині. Тому ясно, що всі католицькі та уніятські сили юрбою кинулися на Почаївську твердиню, щоб нарешті захопити її.

Осередком папської влади в Польщі був його нунцій (посол) в Варшаві. Провідники уніятства завжди оббивали пороги варшавської Нунціатури, і докладно інформували її про стан унії, і про перешкоди для скорішого поширення її. Папський нунцій у Варшаві завжди мав особистого наказу від Папи, — пильно допомагати поширенню унії, а самі уніяти інформували його про все найдокладніше. Почаївський монастир у цих інформаціях стояв на першому плані.

Папські нунції сильно обороняли свої католицькі та уніятські монастирі і костьоли. Час був неспокойний, а польська шляхта була докраю розбещена, — грабувала скрізь, де що могла захопити. Своя влада помагала мало, — і католики та уніяти, вразі якої кривди їм, зараз зверталися до папського нун-

ція, і він один ще міг дати який лад з розбуялою шляхтою, бо в таку справу звичайно вмішувався й сам Папа. І цього вмішування всі боялися, бо воно могло дати реальні наслідки.

А Почаївський монастир щоденно терпів від своєї сусідньої й дальшої шляхти. Монастир уже був багатий, пожитися в ньому було чим, — і голодна шляхта щипала монастиря, де могла. А оборони вже не було, — через унію все українське панство пішло в римо-католицизм . . . І куди не кинься, скрізь одна відповідь: приймайте унію, то ніхто вас не займатиме! . . . І таке монастир чув не день і не місяць, а вже сто років, від 1596-го року починаючи! . . .

Польські суди не допомагали, — у них православному оборони не було. І почали підслані людиці шептати Почаївському монастиреві: звертайтеся до папського нунція в Варшаві, — той вам допоможе!.. І монастир задумався, що далі почати! А в кінці дехто й став таки вчашати до нунція й просити його заступитися за грабованого монастиря. Нунцій, добре розуміючи справу, охоче брався, ніби допомагати. Так, року 1716-го почаївський Ігумен Арсен Качуровський звернувся до папського нунція Єронима Грімальді з скаргою на утиски від графа Ледуховського. А це вже змушувало думати про унію, і вело до неї . . .

З наказу Папи по Волині робилися часті “Відпусти”, — врочисті Богослуження з відпущенням гріхів (індульгенція) кожному, хто на нього прийде. А це розкладало легковірний український народ. Папські спокуси тиснулись і до Почаївського монастиря.

2. ЛУЦЬКА ПРАВОСЛАВНА КАТЕДРА ПОПАДАЄ В РУКИ УНІЯТІВ.

Почаївський монастир увесь час був ув юрисдикції Луцького православного Єпископа. У постановках т. зв. Вічного Миру 1686-го р. між Польщею й Мос-

ковією є й те, що Луцька єпархія мусить бути православною. Поляки вславилися в історії тим, що вони звичайно все підписували, але своїх договорів ніколи не дотримували, тому й Луцька єпархія ввесь час жила неспокійно, — увесь державний польський апарат працював, щоб цю єпархію зробити таки уніятською. На це кинулись особливо єзуїти.

Луцькі православні Єпископи добре розуміли значення Почаївського монастиря, тому завжди сильно турбувалися про нього, хоч і самим жилося тяжко. Єпископ Луцький князь Гедеон Святополк-Четвертинський року 1684-го через натиски уніятів на решті змушений був утекти в Батурин. Діонисій Жабокрицький року 1702-го прийняв був унію. Останні два Єпископи, Афанасій Шумлянський (1685—1694) та його син Кирило Шумлянський (1709—1712), хоч і були прихильниками унії, але ще не могли відкрито порвати з Православієм, тому боронили також і Почаївського монастиря.

Взагалі Православіє Почаївського монастиря сильно залежало від Православія Луцького Єпископа.

Але в Польщі ставало бракувати порядку все більше та більше, вона помалу валилася. Причиною падіння Польщі була її насильна політика проти Віри українців, Віри Православної, а найбільше — її видумана на знищення України унія, а Польща цього не бачила, і вперто запроваджувала свою унію й далі.

Останнім православним Єпископом у Луцьку був Кирило Шумлянський, але року 1712-го його вигнали з єпархії, а на ній посадили вже відкритого уніята Йосипа Виговського. По цьому всі кинулися на православних, і силою та зброєю заганяли їх в унію. Силою захопивши Луцьку Катедру, уніят Виговський косим оком став дивитися на свого православного Почаївського монастиря. Монастир ставропігіяльним, цебто залежним тільки від одного Царгородського

Патріярха, не був (як був Скит Манявський), а тому мусів бути у владі Єпископа Луцького, тепер уніята. Витворилося неможливе безвихідне положення...

А уніятський Єпископ Виговський натискав на Почаївського монастиря все більше та більше... Свого православного Єпископа в Луцьку не стало, зноситься з Київським Митрополитом забороняв польський державний суворий закон. І що було робити Почаївському монастиреві?

А року 1714-го уніятський Єпископ Виговський зробив першу свою візиту в православну Почаївську Святиню. Усе оглянув і списав, і акта підписав (зберігається в Архіві справа ч. 219), а налякані монахи прийняли його чемно та спокійно, бо мали на руках королівську грамоту 1700-го року, в якій сказано, що Почаївський монастир на віки вічні — православний! І Єп. Виговський нічого проти цього не вдіяв.

II.

УСІ ВОРОЖІ СИЛИ ПРОТИ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ.

1. ГРАФ ТАРНАВСЬКИЙ ТЯГНЕ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ НА УНІЮ.

Своїми землями та багатствами Почаївський монастир увесь час сильно непокоїв сусідніх шляхтичів, які, як ми бачили вище, ніколи не переставали так чи йнакше нападати на нього чи непокоїти його. Перші напади були матеріального характеру, але що далі, то вони ставали все більше та більше пов'язаними зо справами релігійними, — це був явний тиск на православного монастиря, щоб приймав унію.

Графи Тарнавські давніше були православні. Засівши на Почаївських маєтках, вони вважали себе патронами Почаївського монастиря. Року 1695-го граф Олександр Тарнавський пише до Єпископа Луць-

кого Діонісія Жабокрицького (1695—1709), що він — через Анну Гойську — є фундатором і патроном Почаївського монастиря, а тому вимагає, щоб йому дане було право бувати на виборах почаївських Ігуменів. Права такого офіційно не одержав, але самоправно зачав умішуватися до всіх монастирських справ, і повів підступну розкладову працю в самому монастирі, усіх монахів намовляючи йти в унію. І це граф Тарнавський різними підступними способами став творити в Почаївському монастирі окрему партію монахів, схильних до унії. Це гр. Олександр Тарнавський вводив у монастир своїх кандидатів, до унії схильних, щоб вони зривали монастиря з середини... Власне граф Тарнавський, як сусід, поставив собі завданням конче перетягнути “свого” монастиря в унію! Це не були марні погрази, — граф Ол. Тарнавський мав велику силу в державі. Почаївський монастир уже стояв над прірвою, його гнали в уніятську пастку...

2. ТЕ САМЕ РОБЛЯТЬ ІНШІ СУСІДИ ТА СУД.

Так само тиснули Почаївського монастиря й інші пани католики, що сусідували з монастирем, — вони постійно нападали на монастиря, заганяючи його в унію. Року 1718-го граф Ледуховський кричав на посланця з монастиря, який просив вирішити одну справу: “Справа не буде вирішена, аж поки сам ваш пан “Гумен” — такої-сякої матері син! — не приїде, той піп, хлоп, і поки я йому бороди не вискубу і кием його не обкладу”...¹

Року 1719-го навіть управитель гр. Ледуховського грозився монахам: “Почекайте, попи-хлопи, такі-сякі сини, я зберуся на вас інакше: звелю хлопів ваших вішати на дереві, а вам самим всипати по сто київ”...²

¹ А м в р о с і й, ст. 48. Архів, справа ч. 218.

² Там само.

Такі вже публічні погрози не віщували нічого доброго, бо жодної оборони ніде не було. . . Иди в унію, або гинь. . .

Суд? Суди стали явно затягувати всі монастирські справи, більше того — відкрито тиснули на монастиря. В офіційних судових актах завжди бачимо образу, — звичайно про уніятів писали “гідні віри люди”, а православних усяко обзивано, і ніколи не називано православними, — цього слова суди, як і всі офіційні установи в Польщі, а в тому й уніяти, стали оминати. Писали *Ritus graeci*, або в крайньому разі — благочестиві.

Польська шляхта жила нерядом, короля ніхто не слухав, і буйна шляхта польська скрізь допомагала уніятам захоплювати православні монастирі.³ Сусіди Почаївського монастиря не раз посилали на нього своїх диких гайдуків. . .

Не було оборони ніде й по урядах. Скрізь відповідь одна: приймайте унію, то ніхто вас не буде кривдити! . . .

І що мав робити безборонний Почаївський монастир, зо всіх сторін тісно оточений ворогами?

Уніятська пастка вже розкривалася на нього. . .

І таке переживав не один Почаївський монастир, але вся Волинь. Це було “добровільне” навернення на унію. . .

Ось сучасний приклад на все це. Року 1920-го в Варшаву приїхала з Холмщини делегація селян, яка зо слізьми скаржилася на ті неймовірні жахи, які тоді робилися на Холмщині для “добровільного” затягування українців в унію. Будучий воевода Волинський Г. Юзефський публічно дав таку раду людям:

— “Слухайте, люди добрі, — тож у вас вже правдива війна ведеться з тим несамовитим ксьон-

³ Багато прикладів див. у праці: Проф. В. Антонович: Що принесла Україні унія, Вінніпег, 1952 рік.

дзом, і невідомо ще, чим це може кінчитися, коли ще й біскуп до ксьондза приєднається... А може б ви, для святого спокою, стали уніятами, коли вже ніяк не хочете бути католиками? Тож і ваші батьки колись були уніятами, і тепер у сусідній Галичині всі українці є уніятами. Ніхто їм там їхніх Церков не відбирає і нема там жодного непокою через Віру"...⁴

Коли таку раду міг дати "приятель" українців року 1920-го, то що вже говорити про те саме двісті літ назад?...

III. РОЗКЛАД ЖИТТЯ МОНАХІВ.

Вияснивши зовнішні причини, які насильно гнали Почаївського монастиря в унію, покажу тепер, що ж робилося в самому монастирі, за його не грубими стінами.

Монахи потроху розкладалися, утрачали дисципліну. Не виконувався належно монастирський Устав, часто траплявся непослух Ігуменові. Це саме відбувалося давно вже по всіх православних монастирях, захоплених уніятами.

Та інакше й бути не могло. Почаївський монастир знаходився при містечку, мав відкриті зносини зо світом. До монастиря щоденно й вільно приходили, сполучення з іншими монастирями було вільне. Агітація з монастирів, уже захоплених уніятами, йшла відкрита. Приходила братія з інших монастирів, і розповідала, що в них бодай католицький натиск на них спинився, бо вони піщли в унію...

А були й слабодухи, які хотіли більшого спокою, а не щоденного сперечання зо всіма на світі:

⁴ Д-р Тиміш О л е с і ю к: Як за Діоклетіяна. Боун Брук, 1960 ст. 21.

влада польська хоче унії, то й зробить, що хоче...
Це все відкрито говорилося, та й багато було по-
томлених столітньою невинною боротьбою...

**19. ФОРТЕЦЯ ПРАВОСЛАВІЯ В ГАЛИЧИНІ —
СКИТ МАНЯВСЬКИЙ.**

Руїна в'їздової вежі й дзвіниці. На вимогу уніятського церковного Проводу закритий 1785-го року. Завжди був у зв'язку з Почаївським монастирем.

Стан Скиту Манявського в Галичині був зовсім інший: він знаходився в лісі, далеко від людей, і не

мав сусідів, зажерливих католиків. Тому він позо-
ставався православним аж до 1785-го року, коли на-
решті австрійська влада, на прохання вищого уніят-
ського Духовенства, силою зруйнувала таки його,
найсильнішу духову культурну українську оселю...

Але Почаївський монастир був стародавній, уся
Волинь щиро шанувала його. Тому забирати його
простим гвалтом не було вказаним, — забирати тре-
ба було тихо, непомітно, інакше захвилюється народ.
А тут ще й Москва впущена вже договорами до ре-
лігійних справ у Польщі, і самі православні постійно
звертаються до неї зо своїми безперестанними скар-
гами на унію, і вимагають її знищення.

І католики та езуїти передали уніятм плана за-
тягнення почаївських монахів в унію, — поділити їх
в середині... Запровадити в Почаївському монасти-
рі спершу бодай групку прихильників унії, підсилю-
вати цю групу, і вкінці вона переможе!

І так стали робити. Граф Олександр Тарнав-
ський, як ми бачили вище, вміло взявся за цю спра-
ву, і став пропихати в черці Почаївського монастиря
своїх довірених кандидатів. Вони будуть прихильни-
ками унії. І треба знайти “свого” кандидата на Ігу-
мена, який справу переходу монастиря в унію пове-
де скоро. І граф Тарнавський став добиватися права
бути присутнім при виборах Ігумена та Намісника
його, бо він буцім то фундатор монастиря (по Анні
Гойській).

Цей нецерковний задум удався, і монахи справді
поділилися, — серед них появилися прихильники
унії, яких сильно підтримував усім, у тому й грішми,
всемогутній граф Тарнавський. Серед монахів появи-
лися “розкольники”, які вже не слухалися свого цер-
ковного проводу. І вже в акті 1694-го року записа-
но, що є “монахи, которые на мѣстцу святом бунту-
ються”...

Уніятська пастка готова була поглинути Поча-
ївського монастиря!

IV.
**БУНТ ІГУМЕНА ЯГЕЛЬНИЦЬКОГО
1693-го РОКУ.**

1. НАСИЛЬНІ ВИБОРИ О. ЯГЕЛЬНИЦЬКОГО ІГУМЕНОМ.

Вище ми показали, як усі ті, що запроваджували унію, помалу розкладали церковне життя в монастирі. Людина завжди людина, і серед них завжди знайдуться такі, що підуть на бажання можних та сильніших. І дійсно, на 1693-ий рік монашество в Почаївському монастирі було вже розкладене, цебто частина його піддалася уніятським намовам, і готова була на все . . . Знайшовся і провідник цієї групки — монах Інокентій Ягельницький.¹

Ягельницький вступив до Почаївського монастиря, вернувшись з турецького полону. У полоні він пробув довго, так що навчився там і говорити турецькою мовою. Навчився там і критичного ставлення до християнської Віри, чи “обусурманився”, як казали про нього монахи. Був це монах меткий і освічений, і він був висвячений на Іерея, цебто став Ієромонахом. Безумовно, він піддався намовам графа Тарнавського, і став виконувати його завдання, але все робив тихо й спритно.

Наступали вибори Ігумена Почаївського монастиря, призначені на 20 серпня 1693-го року. Монахи на цей час уже були поділені на дві групи: велика більшість стояла твердо в своїй Православній Вірі, а маленька купка крикунів розкладовців вже була схильна на унію . . . Але була й третя група серед першої: монахи богобійні, які оминали сварки, уже занесені в Святе місце, оминали, бо займалися спасінням своєї душі та молитвами за увесь народ.

А граф Олександр Тарнавський віддавав увесь свій час та сили на агітацію до наступних виборів, але робив це також тихо й таємно, щоб не лякати

¹ Про бунт Ягельницького розповідаю за Амвросієм, ст. 39—43, який переповів про нього на основі Почаївського Архіву, справа ч. 199. У о. А. Хойнацького ст. 60—62.

монахів, робив це через знаних монахів, яких мав по своїй стороні. Граф Тарнавський мав велику службу, і їй було наказано агітувати й здобувати унійних прихильників серед Почаївських черців.

Звичайно, легше було розкласти молодих та малописьменних, але вони звичайно не мають голосу в виборах Ігумена. І ось на 1693-ий рік маємо новину: до виборів допущені й послушники, цебто монахи початкуючі. Зробила це через впливи графа певне розкладова група, щоб мати більше своїх голосів. Але благочестиві добилися й свого: до виборів не допущені “розкольники й крамольники, которі на мѣстцу Святому бунтуються”. Це були вже розкладені непослухи, яких монастир, через впливи й силу графа Тарнавського, не міг позвільняти.

Виставлена була кандидатура в Ігумени Ієромонаха Інокентія Ягельницького, — він пильнував приподобитися обом сторонам, але велике число благочестивих монахів були проти виборів Ягельницького.

Настав день виборів, 20 серпня 1693-го року, і вибраним був на Ігумена таки Інокентій Ягельницький... Вибори його були тонко проведені, хоч проти них було багато голосів; крім того, стало відомо, що він двоєженець, отже не міг бути висвячений на Священника, — він сховав від Єпископа цю канонічну перешкоду. По виборах стали в очі говорити своєму новому Ігуменові: “Ти став Ігуменом гвалтом, бо братія була проти тебе! Ти двоєженець та бусурман!”

2. ІГУМЕН ЯГЕЛЬНИЦЬКИЙ РОЗКЛАДАЄ СВОЮ БРАТІЮ.

Уже це саме не віщувало нічого доброго. Про вибори був складений акт, в якому було написано, що монастирська братія будуть мати до свого Ігумена повний послух, як до батька й опікуна. На виборах був присутній і сам о. Ягельницький.

Незабаром по виборах новий Ігумен відкрив себе повно, — він став жити не по-монашому, тягнучи на своє життя монастирське майно. Він став тво-

рити біля себе групу своїх прихильників, і в них усіх появилися гроші, може дарунки від графа Тарнавського або інших, що пильнували справи обернення монастиря в унію . . .

Манастирська братія явно втратила спокій, — їх Ігумен зо своєю групою почав грабувати монастиря й розкладати монахів. Манастир утратив лад та порядок, а уніятська група “почала свавільничати, повела гуляще життя, стала п'ячити та безчинствувати”.² Партія Ягельницького нікого над собою не визнавала, явно ламала монаший Устав: стали вільно покидати монастиря й бродити, куди хто хоче. Манастир розкладався . . .

3. БІЯКА Й СТІЛЯНИНА СЕРЕД МОНАХІВ.

Велика більшість монахів була проти цього всього, і голосно протестувала. Тоді “ягельничани” стали відкрито тиснути й переслідувати благочестивих. Ігумен насадав, що обов'язком монахів є слухатися свого Ігумена, і справа дійшла аж до того, що стали хапати благочестивих монахів, заковувати їх у кайдани й саджати до льоху . . . З наказу Ігумена його противників стали просто бити, — бувало, давали і по 500 київ, а до того й морили голодом. Крім цього, твердих православних о. Ягельницький став просто виганяти з монастиря. А закінчилося все це на тому, що в монастирі появилася зброя, — рушниці, гаківниці, а навіть гармати, — усе це доставляли о. Ягельницькому опікуни унії з по-за монастиря. У монастирі відкрито билися, різалися та стрілялися . . .

4. ЄПІСКОПСЬКИЙ СУД НАД БУНТІВНИКАМИ.

Єпископом Луцьким був тоді Афанасій Шумлянський. Він офіційно був ще православним, але його брат, Єпископ Львівський Йосип, перетягнув і його в унію, та він з нею ще ховався. Почаївський безлад

² А м в р о с і й, ст. 40—41.

переходив усяку міру, і Єп. Афанасій написав Почаївському монастиреві своє Послання, закликаючи монахів до спокою. Але в відповідь на це Послання “ягельничани” кричали: “Ми самі собі пани, і не визнаємо над собою нікого, та й визнавати не бажаємо!”

Єпископ хотів приїхати в монастир, та особисто навести лад у ньому, але цього зробити не зміг, бо ягельничани стали відкрито погрожувати: “Нехай іде . . . Ми дамо йому маку!”

Почувши про таке, Єпископ звелів віддати винних під суд Луцькій Консисторії. За звичаєм того часу позов до суду мав доручити Ігуменові уповноважений Єпископа. Коли єпископський посланець приїхав до монастиря, він застав ворота замкнені, і його в монастир не впустили. Ягельничани бігали попід монастирським частоколом, пили мед, били в бубон і кричали: “А ну йди-йди, — по смерть сюди йдеш!” . . . Так судового позову і не доручено!

Тоді Єпископ Шумлянський вирішив таки навести порядок своєю єпископською владою. Він послав у Почаїв свого Архидиякона Якинфа Жуковського, якому наказав у своїй писаній інструкції змістити о. Ягельницького з Ігуменства, а монастиря тимчасово передати о. Феодосію Стояновському, Ігуменові Четвертинського монастиря на Волині, який посилався разом з ним. Архидияконові звелено було повипускати всіх арештованих благочестивих монахів з льохів, а кайдани з них поздіймати. А бунтівників привезти до Луцької Консисторії на суд.

5. БУНТІВНИКИ СТРІЛЯЮТЬ В ЄПІСКОПСЬКИХ ПОСЛАНЦІВ.

Архидиякон Жуковський зо всіма посланими прибув до Почаєва 2-го жовтня 1693-го року під вечір, і заночував на монастирському хуторі, а монастиреві дав знати про свій приїзд. Та ягельничани вже знали про приїзд єпископських посланців, повикочували гаківниці та гармати, і стали стріляти на

хутір, вимагаючи, щоб єпископські посланці покинули Почаїв . . .

Другого дня рано один з благочестивих монахів тихо відкрив таємний хід до монастиря, і впустив єпископських посланців. Благочестива сторона належно прийняла посланців, але ягельничани схопились за зброю, і почали стріляти і в єпископських посланців, і в благочестивих. Архидиякону Якинфові прострілено рясу

6. АРЕШТИ І СУД БУНТІВНИКІВ.

На стрілянину збіглись монастирські селяни та ті прочани, що прийшли на Утреню. Бунтівників схопили, пов'язали і відправили в Консисторію, в м. Рожище під Луцьком. Суд відбувся 23 лютого 1694-го року, і він постановив: Ігумена о. Інокентія Ягельницького позбавити сану за двоєженство, а за жорстокість до братії та до монастирських селян посадити у в'язницю. Так само засудили і його прихильників.

Це був перший монаший бунт в Україні, викликаний підступною роботою уніятів, щоб захопити собі Почаївського монастиря. Звістка про цей бунт широко розійшлася по всій Волині, скрізь викликаючи гострий осуд . . .

Бунт був зчавлений, але причини, що породили його, позostалися й надалі. Огонь був тільки приsipаний, але жар тлів і під попелом . . .

V.

ОСТАННЯ БОРОТЬБА.

1. ТАЄМНИЙ УНІЯТ ЄПІСКОП ІОСИП ШУМЛЯНСЬКИЙ РЯДИТЬ ПОЧАЇВСЬКИМ МОНАСТИРЕМ

Як ми бачили, о. Ягельницький був позбавлений сану і пішов до в'язниці, а тимчасовим Ігуменом став Архидиякон Луцької Катедри о. Якинф Жуковський. Він ігуменував несповна один рік.

Року 1694-го помер Луцький Єпископ Афанасій Шумлянський, який остаточно не рвав ще з Право-

славієм, і зробив порядок в Почаївському монастирі. По його смерті Луцьку єпархію тимчасово посів його брат, Йосип Шумлянський, давній таємний уніят. Йосип Шумлянський узявся за справу Почаївського монастиря, — звільнив о. Жуковського, а Ігуменом поставив о. Йосипа Саєвича, бувшого Намісника монастиря.

Йосип Саєвич був приятелем о. Ягельницького, і брав уділ в бунті 1693-го року. Єпископ Афанасій Шумлянський покликав його до себе на суд, але о. Саєвич утік з монастиря, і на суд не явився. Та суд проте осудив його на заборону йому священнослуження.

Львівський Єпископ Йосип Шумлянський тільки поверхово вдавав з себе православного, але був з 1677-го року таємним уніятом,¹ тому він зарядив так, щоб “розкольників” брали гору в Почаївському монастирі. До нього звернувся граф Ол. Тарнавський з проханням призначити Намісником до Почаєва його кандидата . . . о. Йосипа Саєвича, покараного судом. Львівський Єпископ на це погодився, і о. Саєвич вернувся до монастиря на своє попереднє місце, а заборона священнослуження була з нього знята. Це сильно вдарило благочестивих монахів, а граф Тарнавський зо своїми прихильниками святкував перемогу Унія бере гору, хоч і обманом! .

2. ЯГЕЛЬНИЧАНИН О. САЄВИЧ СТАЄ ІГУМЕНОМ.

З початком 1695-го року Луцьку православну Єпархію посів Єпископ Діонісій Жабокрицький. Того ж року він відвідав Почаївського монастиря, і наказав монахам берегти спокій та лад. Ігуменом був о. Йосип Добромирський, і йому Єпископ звелів пильно доглядати за поведінкою черців та добре дивитися за монастирською касою. Бунт Ягельницького сильно вдарив увесь монастир, і всі перекона-

¹ Див. мою працю: Українська Церква за час Руїни, 1956 р., розділ III.

лися, що бунт був організований ворогами уніятами, щоб захопити монастиря. Благочестиві стали обережнішими, обережнішими стали й самі уніяти.

Року 1699-го, за старанням графа Тарнавського, Ігуменом Почаївського монастиря був обраний о. Йосип Саєвич. Граф святкував перемогу, — тепер монастир піде в унію, — але він помилився.

На бунті Ягельницького о. Саєвич ясно побачив, про що ходить насправді, побачив, яку підступну роль в усьому цьому грають уніяти та граф Тарнавський. Побачив, що сама Божа справа розкладається. Він переконався, що граф Тарнавський веде монастиря і до матеріальної руїни, а тому дипломатично добився згоди графа, що за позичені в монастиря 100.000 злотих відійшли йому, як заставні, села Старий Почаїв та Комнатка, про що й записано офіційно 3-го листопада 1699-го року до Крем'янецьких гродських книг, а 1712-го року на таких же правах монастир заволодів селами Орля (Урля) та Савчичі. Графи Тарнавські довгими поколіннями крутили монастирем по-своєму, а вкінці таки самі впали в пастку, яку йому ставили, — позбулися багато своїх маєтків! . . . А тепер колотили монастирем, щоб вернути заставлені маєтки.

З запровадженням унії о. Саєвич перестав спішати, бо бачив, що через це монастир валиться, та й більшість його черців була твердо православна, а про унію і чути не хотіла. У тогочасних актах Почаївський монастир завжди пишеться, як *Ritus Graeci*, Грецької Віри. А коли гр. Тарнавський почав настоювати, щоб о. Саєвич переводив свого монастиря в унію, і в цьому намаганні перейшов міру, то Ігумен загрозив: Чудотворну Ікону Божої Матері і всі маґастирські скарби він вивезе . . . в Москву! . . .²

Політична ситуація ставала тоді непевною, а московський цар Петро I почав відкрито виступати

² Арх. А м в р о с і й, ст. 45. Архів Почаївський ч. 188 ст. 136 і 139. А. Х о й н а ц ь к и й ст. 64.

проти утисків католиків та уніятів на православних у Польщі. І граф Тарнавський, а з ним нетерпеливі католики та уніяти мусіли на який час спинити свої натиски.

3. КОРОЛЬ АВГУСТ II БОРОНИТЬ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ.

За Ігуменства о. Йосипа Саєвича сталася в Почаївському монастирі велика подія, — одержано було року 1700-го королівську грамоту дуже важливого змісту. Ігумен Саєвич зійшовся з якимись впливовими православними особами, і за їх старанням король польський Август II видав 26 червня 1700-го року надзвичайно важливу свою грамоту. Грамота має, власне, чисто політичний характер, і такої грамоти польський король добровільно звичайно не видавав, — тепер він її видав тільки через заступництво московського посла або й самого царя.

Ігумен Саєвич одного разу, як ми говорили вище, на настирливе домагання графа Тарнавського скоріше переводити Почаївського монастиря в унію, загрозив йому, що всі Святині й скарби свого монастиря перевезе в Москву. Так говорити могла тільки особа, яка вже мала в Москві міцні плечі за собою. Скоріше всього це був сам цар Петро I, і з його заступства король видав свою грамоту.

І цікаво тут підкреслити, що королівська грамота забезпечує власне те, чого якраз треба було монастиреві, і є в ній місця, які король змушений був написати власне так, щоб оберегти монастиря від насильного затягнення його в унію.

Думаю, що з Москви польському королеві Августу II сильно пригадали умови т. зв. “Вічного миру” 1686-го року, і просили його виконувати їх. Дійсно, дев'ятий пункт цього миру забезпечував таке: “Церквам Божим і Єпископіям Луцькій і Галицькій, Перемиській, Львівській, Білоруській, і при них монастирям, Архимандріям: Віленській, Мінській, Полоцькій, Оршанській, і іншим Ігуменствам, Брат-

ствам, в яких була і тепер є Благочестива (Православна) Греко-руська Віра, і всім пробуваючим там людям, у Короні Польській і в Великому Князівстві Литовському, що позостаються у тій же Вірі, жодного утиску і до Віри Римської, і до унії силування чинити не вільно і бути то не може, але за давніми правами у всяких свободах і вольностях церковних вони будуть жити”.

Цього 9-го пункта “Вічного миру” 1686-го року всі православні знали і на нього покладалися. Власне до Луцької Єпархії належав Почаївський монастир, і “Вічний мир” забезпечував йому волю Православної Віри. Тепер Августу III це сильно нагадали.

4. ГРАМОТА КОРОЛЯ 1700-ГО РОКУ.

Ось важливіші уривки з цієї грамоти 26 червня 1700-го року: “Август II, з Божої ласки Король Польський, Великий Князь Литовський, Руський . . . Київський (?), Волинський, Подольський, Смоленський, Сіверський і Чернігівський . . . оголошуємо цією нашою грамотою всім . . . що ми бажаємо, щоб і давній чудотворний монастир Почаївський Грецького Ісповідання, що знаходиться в воевідстві Волинському, в ім'я Успіння Пресвятої Діви Марії, православними (“благочестивими”) жертвами оснований і побожними ченцями Грецького Ісповідання, підпорядкованими Східній Церкві, належно побудований, який не знаходиться в унії, щоб (монастир цей) і на будучі часи й роки не слабшав у поширенні Слави Господа й Бога нашого та Пречистої Його Матері, і щоб на вічні часи продовжував своє існування”.

Ось тому король затверджує всі попередні фундуші, записи і т. ін. на користь Почаївського мана-

* Текст договору „Вічного миру” 6-го травня 1686-го року видрукований в „Полное собрание законов Российской Империи” No. 1186. Див. „Дипломатический словарь” 1960 р. т. I ст. 286—287.

стиря, “виключаючи тільки вільний вибір Ігумена, якого відтепер ставлять і вибирають не світські особи, але тільки самі тамошні ченці, як це було й чинилося з давнього часу, і як це цією грамотою одобрюємо й затверджуємо”. Цебто закривалася дорога всяким Тарнавським та подібним попихачам унії.

“Ми затверджуємо й скріплюємо: свободу Богослуження Східнього Ісповідання давньої Церкви, яке невпинно й без перешкод досі чинилося, урочисті обряди, устава, обрядові Канони, давні церковні Служби, — без усякої зміни, і вільне їх виконання непорушно забезпечуємо. Духовних осіб їхніх і маєтки, що їм належать, в особливу нашу милість і в особливу нашу королівську опіку, як верховні оборонці і опікуни місць, посвячених Богові, і осіб духовних, приймаємо і назавжди оберігаємо від усяких кривд, насильства та утисків, які робилися б на той монастир та їхні маєтки, особами якого б то не було стану, чину, достоїнства і звання, а особливо від підступів і запеклих переслідувань з боку Велебних Митрополитів, Єпископів, Архимандритів, Ігуменів, які знаходяться в унії з Римською Церквою тепер і потім будучих, боронити й охороняти обіцуюємо, і в тому незмінно на вічні часи ручаємося”.

А далі король звільняє від податків усі монастирські маєтки. “Владою нашою королівською ми бажаємо, щоб ніхто жодним способом не осмілювався, з якого б то не було поводу, обтяжувати їх, тиснути, мати постій, і суворо наказуємо звільнити їх назавжди від податків, платити які їм досі незаконно наказували”.

“Далі наказуємо, щоб ця наша грамота на користь згаданого монастиря була належно бережена і повно виконувана всіма особами духовними і світськими, а особливо вельможними сенаторами, гетьманами, магнатами, урядниками коронними і Великого Князівства Литовського, старостами й їх урядниками (які, вразі потреби, повинні давати й свою

поміч), також Велебними Митрополитами, Єпископами, Архимандритами, Ігуменами й іншими, що знаходяться в унії з Римською Церквою, і то під карою 10.000 червінців . . . з осіб, які не виявили б належного послуху по своїй спроможності і спротивилися б оцій нашій явній волі та закону коронному”.

“Дана в Варшаві, дня 26 червня, року Господнього 1700, нашого королювання третє”.

Підпис власноручно: Август Король, велика коронна печатка, і всі потрібні підписи.

5. ЗНАЧЕННЯ ГРАМОТИ 1700-ГО РОКУ.

Це був акт величезної ваги для Почаївського монастиря, бо в ньому він забезпечувався від усіх тих кривд, які йому робилися і світськими, і духовними уніятами, — і ця королівська грамота сама ясно свідчить про всі жорстокі утиски монастиреві з боку уніятів, коли треба було аж королівської грамоти проти них. Грамота ясно свідчить про тяжкі насилля на Почаївський монастир не тільки католиків, але головно своїх “братів” уніятів, що нетерпеливилися захопити монастиря.

Грамота довго лежала в королівській канцелярії, бо її не хотіли видавати, а належні особи засвідчувати. І тільки аж 9 липня 1701-го року цього акта монастир записав до гродських Крем’янецьких книг. Королівську грамоту приніс до уряду, “явившись особисто, Превелебний в Бозі Отець Никодим Лозинський, Ігумен монастиря Почаївського” Ця грамота в оригіналі й тепер зберігається в монастирському Архіві.

У грамоті ясно підкреслений натиск на монастиря графа Тарнавського, що все силою тягнув його в унію. Королівська грамота була і проти нього. Мало цього, — король наказав, щоб при виборах Ігумена надалі світські особи не брали участі, чого так добивалися собі граф Тарнавський та інші.

Але чи ця грамота мала реальну силу? Спочатку безумовно мала, нападники на монастиря і католики, і уніяти, спинилися, і почали “делікатніше” вести справу захоплення Почаївського монастиря, цебто їхні підступи стали тоншими, але не спинилися. Власне в таких справах тоді короля мало хто слухався. І все таки королівська грамота 1700-го року спинила захоплення уніятами Почаївського монастиря аж на 20 літ, — у тих обставинах це був довгий час.

Із Крем’янецького гродського випису видно, що на 1701-ий рік Ігуменом був о. Никодим Лозинський, але далі знов став о. Саевич, і був Ігуменом довго, — вдячні за вистарання королівської грамоти черці обирали о. Саєвича рік-річно. По ньому були Ігуменами: о. Юстин Радзикевич (1714), о. Арсен Качеровський (1715) та о. Пахомій Заблоцький (1716—1717).

6. ЦАР ПЕТРО I В ПОЧАЇВСЬКОМУ МОНАСТИРІ.

Року 1711-го цар московський Петро I, відправляючись у Прутський похід, був на Волині, і в місті Луцьку пробув довший час, бо поважно захворів. У Луцьку цар Петро пролежав і лікувався з 27 березня по 16 квітня 1711-го року.

З Петром I був і ректор Феофан Прокопович, якого цар узяв з собою в похід. Ф. Прокопович добре знав Почаївську Лавру, бо в ній 1702-го року він прийняв монашество, і це певне він запропонував цареві Петрові відвідати Почаївського монастиря.

Коли саме був Петро I в Почаєві, точно не відомо, але певне зараз по 16 квітня 1711-го року, по дорозі в військовий похід. Стрічав царя Петра і приймав у монастирі Ігумен Лука Пелеховський. Про це подає “Сказка” (оповідання), надрукована пізніше: “Він, Пелеховський, зо всією братією, коли російська армія за Прут ішла, з Хрестами та з Іко-

нами стрічав царя по своїй посаді”.³ І цар Петро I видав Ігуменові Луці дві свої грамоти, але пізніше Ігумен Пелеховський змушений був покинути Почаїв, і забрав з собою й грамоти.

Так само через утиски графа Тарнавського та інших вкінці утік з Почаївського монастиря й Ігумен Йосип Саєвич. Утік він “з братією тамошньою, єдино от нашествія неприятельського шведського, а другое от неуставаємого в том краю гоненія на Благочестіє, перейшовши з Волині, получив собі пристановище в державі православного монарха руського, і за благословенням Митрополії Київської одержав Ігуменство над двома монастирями: Козелецьким Свято-Троїцьким і Св. Великомученика Побідоносця Георгія”.⁴ У цьому Козелецькому монастирі Ігумен Л. Саєвич і помер 1731-го року.

Оці вимушені втікання почаївських Ігуменів та монахів в Росію чи в Гетьманщину ясно показують, що в Почаївському монастирі життя ставало що раз тяжче, — усі ворожі сили напалися захопити його . . .

Але жив ще Петро I, і поляки остерегалися робити насилля над Почаєвом, бо це було б порушення “Вічного миру” 1686-го року.

7. ЯК ЗАТЯГНЕНО В УНІЮ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ.

З року 1718-го Ігуменом Почаївського монастиря став о. Гедеон Левицький, уже останній православний Ігумен, і власне за нього почався новий сильний наступ на монастиря зо всіх боків, щоб захопити його уніятами. Ігумен Левицький на всі боки боронився, але вже був безсилий реально охоронити монастиря.

³ Див. про це „Кіев. Епарх. Вѣд.” 1861 р., додатки. А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 69—78. Але Почаєвські акти про гостину Петра I в Почаєві нічого не говорять.

⁴ Універсал гетьмана Скоропадського. Див. „Историко-статистическое описание Черниговской Епархіи” книга 5. А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 64—65.

Року 1720-го відбувся Замостський унійний Собор, на якому Ігумена від Почаївського монастиря

20. ЦАР ПЕТРО I.

Був у Почаївському монастирі в квітні 1711-го року. З Петром був і іеромонах Феофан Прокопович.

не було, бо монастир був православний. Але по цьому Соборі напад на Почаїв подесятирився, бо

це була остання на Волині велика й міцна фортеця Православія, ще не захоплена уніятами. А коли Почаївський монастир не зятягнений в унію, то на Волині вічно жила небезпека для неї. Певне, короля Августа II вговорили, і десь року 1721-го уніяти таки захопили Почаївського монастиря, захопили всупереч недавньої грамоти польського короля, що навіки боронив Православіє для цього монастиря. Захоплення було беззаконне з урядового боку, бо порушувало королівського наказа, і неканонічне з церковного, бо більшість монахів жодної унії не хотіли, та їх і не питали про згоду... І багато монахів повтікали з монастиря, хто куди міг...

Жодних актів про перехід Почаївського монастиря в унію нема, — коли саме це сталося і як саме сталося, нічого не знаємо. Безумовно, такі акти були в монастирському Архіві, але о. о. уніяти-василіяни, засівши в цьому монастирі, попалили багато старих і нових актів, які свідчили про відвічність Православія в Почаївському монастирі. Так само уніяти-василіяни безслідно понищили всякі сліди, як саме Почаївський монастир був зятягнений в унію, — свідоцтва цих актів були певне такі тяжкі для уніятів, що вони постановили їх понищити.⁵ Коли б ці акти свідчили про добровільний перехід Почаївського монастиря в унію, вони б позосталися й до нашого часу цілими.

І справедливо пише дослідник цієї справи, проф. о. Хойнацький: Перехід в унію Почаївського монастиря зовсім не вияснений, “це справа темна, і позостається в темній невідомості”... “Уніяти з окатоличеними панами Литви й Волині не раз накладали на Почаївського монастиря свою святокрадчу руку, і чинили смути та роздори серед монахів, як найвірніший засіб на їх обманне зятягнення”...⁶

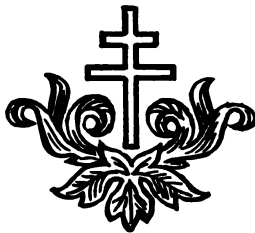
⁵ А м в р о с і й, ст. 50—51.

⁶ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 80, 79.

Сто двадцять п'ять років (1596—1721) стояв Почаївський монастир, як фортеця українського Православ'я, і світив на всю Волинь і на всю Галичину. Не здавався 125 років, чесно служачи Богові та українському народові!

Та року 1721-го⁷ таки попав у довгий уніятський полон.

⁷ Деякі дослідники роком захоплення Почаївського монастиря вважають 1720, але без переконливих доказів.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА: В УНІЯТСЬКОМУ ПОЛОНІ.

I.

ПОЧАТКИ УНІЯТСТВА В ПОЧАЇВСЬКОМУ МАНАСТИРІ.

1. СПОЧАТКУ НІБИ НІЧОГО НЕ МІНЯЄТЬСЯ.

Коли Почаївський монастир “підліг силі підступів і перемозі”¹ і став уніятським, то спочатку його життя не займали, — усе оставалося ніби постарому, а Ігуменом був той же о. Гедеон Левицький. Не займали уніяти спочатку й православних обрядів, щоб не дратувати благочестивих ченців та народу. Частина монахів розійшлася, не бажавши визнати унії, але куди було йти, коли в Польщі скрізь творилося те саме польсько-уніятське насилля? І з цього часу вже більше ніколи не було правдиво монашого життя в Почаївському монастирі, бо уніяти його вбили, а монахів розклали.

Так само й народ поставився дуже дражливо до захоплення уніятами його улюбленого монастиря, і покищо — перестав до нього ходити. Цебто так, як то було по всій Україні, коли влізали уніяти. Це було унію, тому уніятський церковний провід на початку нічого назовні не міняє, щоб цим обманом притягнути народ до унії. Але монастир виразно втратив побожне життя, і народ це відчув відразу.

Року 1728-го в уніятські руки таки попав і Крем’янецький монастир, і уніятський провід переніс туди з Почаєва Ігумена Гедеона Левицького, а до Почаєва на Ігумена (уже без виборів) поставив о. Феодосія Рудницького.

¹ А м в р о с і й, ст. 73.

Для василіян православна; візантійського стилю, стародавня Святиня, Собор Пресвятої Трійці 1649-го року, був відразу не до вподоби. Ліпше б його таки зруйнувати, а поставити нового, — щоб про Православ'є і згадки не позосталося. Про це стали думати зараз же по захопленні Почаївського монастиря. Для цього Суперіор Гедеон Козубський наготовив був багато цегли. Була думка позносити в монастирі всі Церкви, а поставити тільки свої, римського стилю, але з цих задумів нічого не вийшло, — їх стримували спокійніші василіяни, щоб не все відразу руйнувати.

2. ЄПИСКОП ФЕОДОСІЯ РУДНИЦЬКИЙ.

Феодосій Лубенецький-Рудницький був Архимандритом Канівського монастиря і ректором православної Колегії в Гощі на Волині, Острізького повіту. Це був освічений монах, який так само не з своєї охоти мусів прийняти унію. Він почаївських монахів зовсім не займав, бо східні звичаї вважав основою унії, які загварантував Папа року 1595-го. Через два роки, року 1730-го о. Рудницький був призначений уніятським Луцьким Єпископом, і пробув тут 18 літ (1730—1748).

Енергійний і добре освічений, Єпископ Рудницький багато спричинився до злагіднення унії на Волині, і в Почаївському монастирі. Східні обряди він любив, і ніде в себе не ламав їх. Поза визнанням Папи Головою Церкви він іншого публічно не проголошував.

З іменем Єпископа Феодосія Рудницького зв'язане заснування друкарні в Почаєві, про що він дуже старався перед королем польським, і вкінці, 18-го жовтня 1732-го року одержав на це грамоту від короля Августа II, — на друк церковних книжок “диялектом руським”.²

² Проф. Іван О г і є н к о: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 196-197.

А року 1736-го Єпископ Рудницький склав першу свою візиту в Почаївський монастир, і докладно описав його монастирський стан, — монастир був багатий, і всього мав подостатком. І власне ці великі маєтки монастирські сильно тягли уніятів до нього, і вони були причиною великих заздощів уніятів та католиків.

Але належного суворо-монашого життя, яким віки так славився Почаївський монастир, Єпископ Рудницький запровадити не зміг, і воно за уніятів ніколи тут і не відновилось. Побожність монахів за уніятів сильно падала скрізь.

Почаївські василіяни належали до польської монашої провінції, а по розділах Польщі — до російської. На Дубенській капітулі (зборах) 1743-го ку постановили, щоб Протоархимандрит польської монашої провінції жив у Почаївському монастирі. А трохи пізніше вся уніятська вища церковна влада, разом з Єпископом Луцьким, жила в Почаївському монастирі, а це зовсім змінило характер його.

II.

ГРАФ МИКОЛА ПОТОЦЬКИЙ.

1. ЖИТТЯ ГРАФА МИКОЛИ ПОТОЦЬКОГО.

У житті Почаївського монастиря уніятської його доби вирішальну роль відіграв його безмежно щедрий жертводавець, граф Микола Степанович Потоцький. Це був видатний польський магнат, який мав величезні маєтки в Галичині та на Волині, і тому був сильно багатий. Народився він десь у 20-х роках XVIII століття, як старший син Белзького воеводи Степана Потоцького, зо старого шляхетського православного роду. Освіту одержав в о. о. єзуїтів, знав добре латинську мову. Виріши, став старостою Канівським, а це давало йому великий дохід, бо до цього староства належало 39 православних сіл на Київщині.

За молодого віку граф Потоцький вів розпусне гуляще життя, багато пив та гуляв. Це про нього співає відома українська пісня:

У містечку Богуславі в Канівського пана,
Там гуляла бондарівна, як пишная пава.¹

Кохався у всяких причудах, любив безпричинно знущатися з жидів, в яких навіть стріляв, як у звичайну дичину. Взагалі жидів сильно ненавидів, може через те, що в роді графів Потоцьких трапилася велика трагедія власне через жидівство.

2. ПОТОЦЬКИЙ ГЕР-ЦЕДЕК.

У одного з графів Потоцьких був дуже талановитий син, який навчався в Парижу. У цьому місті він познайомився з одним старим жидом, підпав під його вплив, вивчив старожидівську мову, і став дуже скептично ставитися до католицизму. По цьому молодий Потоцький поступив у духовну академію в Римі, але незабаром побачив на свої очі фарисейське життя католицького проводу, і остаточно відвернувся від нього. Потім юнаком поїхав в Амстердам, і прийняв там юдейство.

Пізніше, по довгих блуканнях, молодий Потоцький, що тепер звався вже Гер-Цедек (праведний чужак), оселився в містечку Ілля під Вільною. Один ображений жид видав його, — і Потоцького арештували, відвезли у Вільну, і довго вговорювали покинути юдейство й вернутися до католицизму. Потоцький рішуче не погодився, і був спалений у Вільні 1749-го року (інші подають — 1719 р.). Один жид за гроші дістав пальця з тіла Потоцького та трохи попелу з його спаленого тіла. Головна віленська синагога сильно почитає ці останки, де вони зберігаються й тепер, бо від них ніби відбулися чуда. І ще

¹ Про цю бондарівну й пана Каньовського є велика література, див. В. Д о м а н и ц ь к и й у „Кіев. Старині” том 88. Це праця: „Балада про Бондарівну”.

й тепер другого дня Кучок усе жидівство м. Вільни святкує пам'ять Гер-Цедека.²

Ця трагічна подія не тільки поставила гр. М. Потоцького проти жидів, але й кинула його проти католицтва, що ще й тоді легко палило тих, хто кидав його.

3. ЧУДО З ГРАФОМ ПОТОЦЬКИМ.

Десять біля 1759—1760-го року з М. Потоцьким сталася дивна подія, яка цілком переродила його, і цілком змінила його світогляд. Одного разу Потоцький їхав зовсім рівною дорогою, спереду виднівся Успінський Почаївський Собор. І раптом коні невідомо чого налякалися й скажено понесли, повіз раптом перекинувся, граф і візник-раб випали на дорогу... Розлючений граф схопився за пістолу, направив її на ошалілого візника і кричить:

— Гинь, собако!...

Візник знає натуру свого жорстокого пана, закам'янів і тихо молився до Почаївської Божої Матері: "Матінко Божа, Ти сяєш чудами, — рятуй мене"...

Потоцький, насолоджуючись помстою, вистрілив...

Потоцький в горіха попадав здаля, а пістолу мав першорядну. І все таки — пістоля не вистрілила...

Розлючений польський граф, що все життя ні в чому спину не знав, цілиться в свого раба вдруге, спокійніше... Візник стоїть, як задубілий, і знов просить рятунку від Почаївської Божої Матері... Бож хіба тільки Вона тепер порятує...

Потоцький вдруге стріляє, — пістоля мовчить...

Візник-раб витягає руки до Божої Матері, і вже кричить:

— Мати Божа Почаївська, рятуй мене!...

Безміри розлючений польський магнат уже зовсім спокійно оглядає свою пістолу. Усе в порядку.

² Еврейская Энциклопедія, Спб., том VI ст. 429-430.

Витягає пістолю знов і втретє стріляє “в собаку”, що осмілилась вивернути його, ясновельможного графа.

Пістоля і втретє мовчить . . .

Обоє, нестриманий польський магнат і його останній хлоп зачудовані стоять на дорозі і поглядають на Почаївський Собор . . . В обох блискавкою несеться в голові одна думка:

— Це Почаївська Божа Мати врятувала . . .

Урятувала раба візника від наглої смерті, від наглого осирочення бідної родини, а розбуялого магната від гріху смертовбивства . . .

І ясно їй для дикого магната, — це ж чудо! . . .

Збіглися люди, що працювали в полі, привели налякані коні, і всі тихо стоять, поскидавши шапки . . . І люди, і чудом урятований візник, і гордий польський магнат, усі поскидали шапки й тихо моляться, дякуючи Почаївській Божій Матері за чудесне врятування невинного . . .

— До Почаївської Божої Матері, — кидає Потоцький візникові наказа.

А приїхавши в монастир, і пан, і його візник довго їй ревно молилися на колінах перед Почаївською Чудотворною Іконою . . .

Явне чудо сильно вплинуло на гр. Потоцького. Цього часу він мав уже понад 50 літ, а все попереднє життя його було аж надто гуляще та розпусне. Усього граф повно вже спробував, і ніколи їй ніде правдивого щастя не бачив . . . І Потоцького прошила думка, що не в земному тимчасовому щастя людині . . . І він вирішив віддати своє дальше життя на службу Богові.

Згадав Потоцький і свого вченого родича, що покинув католицтво й пристав до жидівства, і був спалений у Вільні . . . Він теж шукав щастя, і не знайшов його в католицтві . . .

У житті мислячих людей буває один такий день, одна така хвилина, коли Правда Божа огнем прони-

зує їх, палить минуле й освітлює дальшу путь, —
путь Правди Божої...

Класичний приклад цього — Апостол Павло
в час його подорожі з Єрусалиму до Дамаску (Дії
9. 1-8).

**21. ГРАФ МИКОЛА ПОТОЦЬКИЙ († 12. IV. 1782),
фундатор Успінського Собору (1771-1782)
Почаївського монастиря.**

Цього ж самого часу сталося огненне переро-
дження Григорія Сковороди в Києві: усе земне —
марне, а вічне тільки небесне!...

І Потоцький міцно прив'язався до Почаївсько-
го монастиря, і сильно полюбив його. Здається,

в роду Потоцьких були вже православні, тому Східня Церква була їм мила. Донька господаря молдавського Єремії (1595—1606) Анна Могилянка була замужем за Потоцьким, але позоставалася православною. Це цій Анні з Могилів Потоцькій Іоаникій Галятовський присвятив своє славне “Небо Новое” 1665-го року, бо вона дала кошти на його видання.

4. ДРУГЕ ОПОВІДАННЯ ПРО ПЕРЕРОДЖЕННЯ М. ПОТОЦЬКОГО.

Є й друге оповідання про причину духового переродження графа Потоцького. Одного разу в Свято Потоцький переїздив біля Почаївського монастиря. Біля церкви він побачив кілька хороших повозів, і зацікавився, хто б то міг бути? Увійшов він до Собору, а там якраз монах виголошував по-польському проповідь про Боже милосердя. Ця проповідь сильно заговорила до сумління Потоцького, і він побачив себе в дійсному світлі. І Потоцький кинувся навхрест перед Чудотворною Іконою Божої Матері, і тут склав обітницю, що надалі житиме чеснотно.³

Звичайно, обидва ці оповідання цілком можливі в житті графа Потоцького.

5. ПОТОЦЬКИЙ И ЯБЛОНОВСЬКИЙ.

Про графа Потоцького яскраво оповідає Дунін-Карвіцький у своїй праці: “Подорожі по Волині”. Він оповідає, що “Потоцький був щирим прихильником українського народу, любив його мову, пісню, звичаї, закоханий був в українські безкраї степи і вважав їх за свою батьківщину. Добросусідські зносини підтримував Потоцький тільки з тими нечисленними представниками польської шляхти, які так само, як і він, не цурались українського народу. Особливо шанував він князя Августа Яблоновського із Стеблева, що на Росі між Каневом і Богуславом”.

³ Podrózny w Poczajowie. Powieść, napisana 1810 r. Warszawa, 1823.

Цікаве нам оповідання про цього Яблоновського, як приятеля Потоцького. Яблоновський “так покохав українські народні звичаї, українську одержу, що цілковито опростився. Під грубою сорочкою й поношеною свиткою годі було пізнати потомка гетьманського роду. Мешкав він у простій хаті, сам орав плугом, і чумакував, поганяючи власноручно мажу, запряжену сивими українськими волами. Особисто ходив у Крим по сіль зо своїми підданими, ходив по рибу на Дін і на Чорноморські лимани, і сам розвозив свій крам по околишніх, дальших і близьких, ярмарках. Жив тільки з простолюддям, уживаючи виключно його мови. З людьми свого роду, з панами польськими, ніколи не приставав. Одного тільки старосту (Потоцького) охоче відвідував, приїжджаючи до нього в селянському вбранні, кінно, на гарному коні східньої раси, оточений своїми вірними козаками, які його обожували”.⁴

Чи й Потоцький був таким, трудно сказати, та певне товаришували вони тому, що мали однакові уподобання. Але листи свої до почаївських василіян Потоцький писав тільки по-польському, а в одному з них признається, що він не вміє ані читати, ані писати “по-руськи”. Коли б Потоцький був такий прихильник українців, то бодай читати “по-руському” таки навчився б.

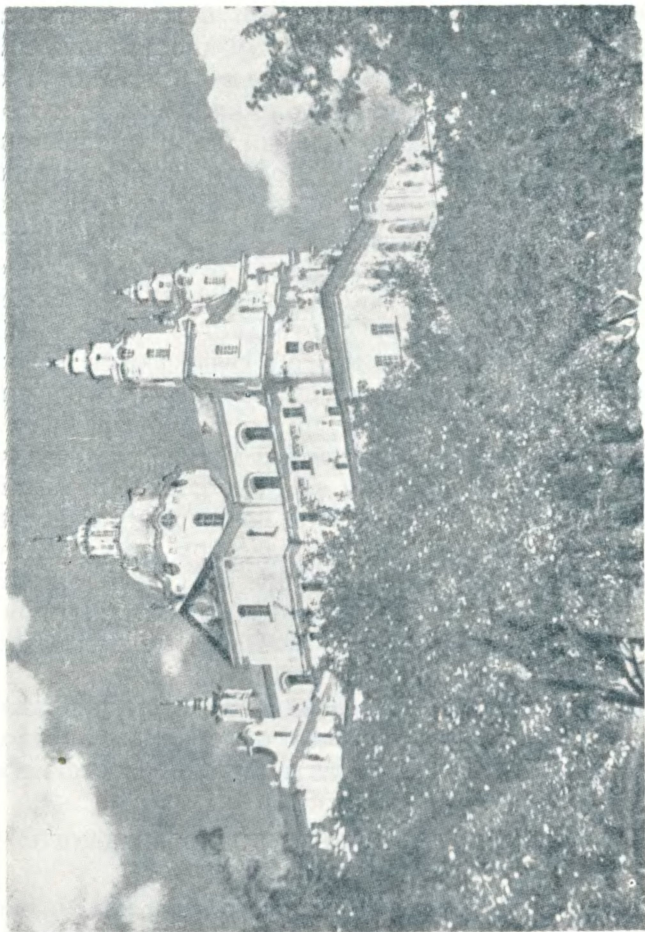
У всякому разі Потоцький зріс серед православного люду, його маєтки оброблялися православними, і всі його багатства були православного походження.

6. ПРИВ'ЯЗАННЯ ПОТОЦЬКОГО ДО ПОЧАІВСЬКОГО МАНАСТИРЯ.

Православних монастирів на той час уже майже не було, і тому Потоцький прив'язався до монастиря уніятського, а вкінці — покинув зовсім розложене тоді католицитво і перейшов на унію. Незабаром

⁴ X.: Przejazdzki po Wołyndu. Obrazki z przeszłości i terażniejszości. Lwów, 1893 r.

продав своє Канівське старство й оселився в місті Бучачі в Галичині, де мав свої великі маєтки, і де його піддані так само були православні.

22. СВ. УСПІНСЬКИЙ ПОЧАВЬСЬКИЙ СОБОР.
Вид з північного заходу.

І Потоцький з того часу повів чесотне життя, мріючи стати монахом. І часом приїздив до Почаєва, і подовгу жив у монастирі, як монах.

Чутка про чудесне врятування візника скоро

оббігла всю Волинь, а далі і всю Україну. Вона стала крилатою, і всі про неї розповідали.

Ігуменом Почаївського монастиря був тоді уніят Іпатій Білинський (1751—1778), Генерал Протоархимандрит. З ним близько зійшовся Потоцький, і граф нічого не жалів для монастиря. У Почаївському монастирі в Архіві переховується 39 власноручних листів Потоцького до Ігуменів Почаївського монастиря, писаних з м. Бучача польською мовою. Листи ці з 1761—1778 років⁵, і вони повно малюють нам переродженого графа і його велику закоханість до Почаївського монастиря. У своїх листах Потоцький часто пише, що готується стати монахом і жити в Почаївському монастирі.

Уже в листі з 19 червня 1761-го року Потоцький виразно заявляє, що хоче конче вступити монахом до Почаївського монастиря. Про те саме пише й 29 січня 1764-го року, але просить це його бажання держати — поки що — в таємниці. А в листі з 25-го травня того ж 1764-го року сповіщає, що розвід зо своєю жінкою він уже одержав, а тому канонічних перешкод стати монахом він більше не має; додає до цього, що він “по-руському не вміє ані читати, ані писати”. І в листах з 12. V. 1765, 9. V. 1767, 9. VIII, 8. X. 1767, — усе те саме, — хоче конче вступити послушником до монастиря, хоче назавжди оселитися в монастирі, і просить приготувати йому помешкання. А в одному листі 1767-го року пише, що світа він не любить і прагне жити в монастирі, але пише, що йому потрібний ще один рік, щоб дати лад зо своїми великими маєтками, і питається, чи зможе тримати при собі в монастирі своє майно.

І все граф турбувався поступити в монастир послушником, та так цього й до смерти зробити не зміг. Здається, що й його “коханий брат”, Ігумен

⁵ Огляд змісту листів подає Арх. А м в р о с і й у своїй праці на ст. 85—97.

і Архимандрит Білинський та інша монастирська влада охотно брали від графа великі й щедрі пожертви, але взяти його самого монахом у монастир — не поспішали й не хотіли. Граф часом таки приїздив до монастиря, і довго в ньому проживав, як щедрий жертводавець. Свого часу так робив і старий князь К. Острозький, — довго жив по своїх монастирях, особливо в час Великого Посту.*

Чутка про величезні пожертви графа Потоцького ходила по всіх монастирях, довідався про них і Папа. Року 1764-го Папа Климент XIV розвів Потоцького з жінкою, з якою граф прожив 15 літ, але дітей не мав. А року 1779-го Папа Пій VI прийняв Потоцького в число членів ордену Івана Єрусалимського, і призначив його в ньому Великим Магістром, і Потоцький часом підписувався: *Kawaler Maltański*.

Пошана до православних монастирів у гр. Миколи Потоцького безумовно була. Так, року 1764-го він подарував Скиту Манявському в Галичині, славному своєю твердістю в Православній Вірі, добрий кусок землі.⁶

В особі графа Потоцького Почаївський монастир набув собі найщедрішого добродія, який коли був на Волині. Монастир не шукав його, — чудо Почаївської Божої Матері привело графа сюди. Він справді щиро шанував усі Святині Почаївського монастиря, не звертаючи уваги, що вони Святині православні. Потоцький глибоко вірив, що в унії ще позосталося Православ'є, і це привело його до уніятів.⁷

* М. І л а р і о н: Князь Костянтин Острозький, 1958 р. Див. вище ст. 66.

⁶ „Русский Календарь на 1905 г.“, Львів, ст. 103.

⁷ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 99.

III.

**ГРАФ ПОТОЦЬКИЙ ПЕРЕБУДОВУЄ
ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ.**

**1. ГРАФ ПОТОЦЬКИЙ ЖЕРТВУЄ ПОЧАЇВСЬКОМУ
МОНАСТИРЕВІ ВЕЛИЧЕЗНІ СУМИ.**

Граф Потоцький дітей не мав, зо своєю жінкою розвівся, а володів багатомільйоновими маєтками. І він задумав віддати своє майно на побудову й перебудову Почаївського монастиря, — щоб замість звичайного поставити великого й величного, який своїм розміром та мистецтвом затьмив би все досі існуюче. До думки такої приходять поволі, і його власні листи свідчать про це.

Ще року 1761-го 12 квітня Потоцький пожертвував Почаївському монастиреві 260.000 злотих на нові будівлі. Пізніше, 29 січня 1765-го року граф сповіщає листом, що вислав гроші на поставлення мура кругом монастиря та входових воріт до нього, а вразі потреби додасть іще. Із листа видно, що подаровані гроші лежали, і василіяни нічого на них не робили: хотіли ліпше мати готівку.

А листом з 4 травня 1765-го року граф сповіщає, що жертвує на нові будови монастиря 1.500.000 злотих, — аж надто величезна сума на той час!... Зараз по цьому Потоцький прислав дві великі бочки меду, відповідно запечатані, але в них був не мід, а золото... Усе це треба було не розголошувати, і бочки замурували в стіну в погребі і пізніше їх розбили, — в них було 68.794 золотих червінців, цебто бракувало 1,609 червінців, які Потоцький пізніше додав. Крім цього, граф дав 331.500 злотих на забезпечення музикантів, потрібних для заманювання вірних до монастиря. Виявилось, що разом граф Потоцький дав монастиреві 2.244.000 злотих, — казкова сума на той час!¹ А взагалі граф Потоцький часто давав гроші монастиреві не рахуючи.

¹ А м в р о с і й, ст. 63, 98. Х о й н а ц ь к и й, ст. 119.

І граф просив, щоб про його пожертви нікому не відкривати, — про це знає одна Божа Мати, що помагала йому це зробити. Свої пожертви Потоцький призначив головно на три речі: на побудову нового величного Собору, великого помешкання для монахів (т. зв. “Братський Корпус”) і на величну коронацію Ікони Божої Матері.

2. ВАСИЛІЯНИ НЕ ПОСПІШАЛИ З ПОБУДОВОЮ НОВОГО СОБОРУ.

Але Потоцький усе давав та давав, а монастир не приступав до жодної праці, а час ішов. Листом своїм від 2 листопада 1767-го року граф ще раз просить повідомити його, що постановлено зробити з подарованими його грошми. Іще раз нагадує, що він дав грошей і на коронацію Ікони Божої Матері, і на канонізацію Папою Преподобного Юва Желізо. Але це нагадування не допомогло, — уніяти василіяни купалися в золоті, самі жили магнатами, удержували уніятський провід, гроші вживали на всякі другорядні, але власні справи . . .

І ще раз, 30 листопада 1768-го року своїм листом граф грозить василіянам Страшним Судом Божим, якщо вони не вживуть доцільно пожертвовані гроші . . .² А то бувало, що Потоцький грозив забрати свої гроші назад, бо монахи не вживають їх на вказану ціль.

Правда, час був неспокійний, Москва напирала. Року 1767-го пішли кругом поголоски, що Почаївський монастир . . . вертається до своїх православних господарів. Монахи хвилювалися, бо всі добре знали, як підступно уніяти захопили в свої руки Почаївського монастиря . . . Відповідаючи графові на його листа від 2-го листопада 1767-го року, Ігумен Білинський просив Потоцького, щоб той “на всі пожертвовані Почаївському монастиреві суми видав від себе акта, і зазначив, що він подарував свої гро-

² А м в р о с і й, ст. 96 і 94.

ші тільки тим монахам, що знаходяться в унії. А коли б Почаївський монастир вернувся до “схизматиків”, то його капітали мусять перейти до інших уніятських монастирів”...³

Що на це відповів граф Потоцький, сліду про це немає, але такого акту він не дав! Зате василіяни-уніяти за цього часу сильно “почистили” Почаївський Архів, і понищили все, що свідчило на користь Православія або було проти унії. Понищили вони і ті акти, які показували страшну правду, — як справді вони захопили під себе Почаївського монастиря!...

Так само уніяти василіяни задумали перебудувати в монастирі все, і всі попередні Церкви повикидати, — щоб від православного й сліду не позосталося!... Страшний задум, з яким вони довго тягнули, усе всебічно обмірковуючи його.

Багато листів графа Потоцького позосталося в Почаївському Архіві, і їх дослід ясно показує, що граф зовсім не турбувався тим, що монастир може вернутися православним. М. Потоцький українське життя добре знав, знав і бачив, як православні Церкви та монастирі захоплювалися уніятами. Знав Потоцький, як і Почаївський монастир став уніятським. Змiнившись у своєму характері, він мусів стати дражливішим на відбирання православних Святинь, і тому не турбувався чутками, що наступає час, коли монастиря вернуть православним, — він хотів будувати хоч і для православних, бож і самі гроші були православні, — з його православних підданців.

З цією думкою гр. Потоцького василіяни рішуче не годилися, тому й не бралися за будову нового монастиря, а вважали за ліпше тримати гроші го-тівкою.

³ А м в р о с і й, ст. 94.

3. ПОТОЦЬКИЙ ПРИСТУПАЄ ДО БУДОВИ НОВОГО СОБОРУ.

Граф Потоцький не дочекався василіянської ініціативи, і вкінці вирішив самому діяти, тому звернувся до уніятського Луцького Єпископа Сильвестра Любінецького-Рудницького поблагословити йому ставити нову велику Церкву в Почаєві. Своім листом від 22 квітня 1771-го року граф повідомив монастиря, що Єпископ дозвола на будову дав. І з того часу розпочалися будови, які тривали 12 літ (1771—1782), — власне довго, п'ять літ, тривало заложення самих фундаментів.

Але чутки, що Почаївський монастир буде повернений своїм попереднім господарям, православним, не вгавали, і вони довели до того, що стародавня Успінська Церква, і прекрасний Собор 1649-го року, якого поставили Федір та Єва Домашевські, були по-варварському зруйновані, — щоб від православного й сліду не позосталося...⁴ Поруйновано й багато іншого, аби не стояло православне! І найкращі стародавні пам'ятки українського мистецтва позникали...

І розпочалася величезна праця. Фундатор Потоцький давно вже переконався, що уніятський провід не захоплюється його мрією будувати нові величні будови, бо хотіли б мати готівку, а тому вирішив узятися до справи самому. Він був дуже добрий господар, умів належно провадити будову, а тому сам перебрався до Почаївського монастиря, і став сам усім керувати, бо добре бачив, що без цього справа не рухнеться, а він готов був працювати хоч і для православних! Біля Почаєва було село Ситне, володіння Потоцького, і він мешкав то тут, то в монастирі, де побудував собі біля дзвіниці окремого будинка з балконом на схід.

Потоцький задумав ставити разом і нового Собора, і нового "Братського Корпуса" — історична праця в Церкві. Біля Почаєва було багато по-

⁴ А м в р о с і й, ст. 121.

трібною каменю, земля добре надавалася на виріб цегли. На підготову до праці пішло багато часу, — покликано майстрів, цеглярів, каменярів, ковалів, столярів, слюсарів, малярів і ін., і з кожними складено контракта на його працю, бо все постановлено робити домовим способом. Потоцький мав на Волині великі маєтки, тому викликав для помочі в роботах своїх селян та коні. — Контракти складав сам Потоцький, сам до всього доглядався. Василіяни допомагали йому мало й неохоче, бо весь час не спинялася страшна їм думка: монастир вернеться православним! . . .

Але треба тут підкреслити, що при цій будові щоденно безплатно працювали сотні українських православних селян, кріпаків гр. Потоцького, — нова Почаївська Лавра ставилася православними руками!

4. СПРАВА АРХІТЕКТІВ.

Справу запрошення архitekта так само взяв на себе Потоцький, бо Собор мусить бути величний. І 20 лютого 1771-го року підписано контракта з архitekтом Готфридом Гофманом, — він складе плани, розрахунки, він обов'язаний бути при будові завжди не відступно, за що має по 864 зл. річно, а також помешкання й продукти на їжу.

Праця йшла помалу, і року 1775-го був закінчений фундамент для всіх будинків, для Собору й Братського Корпусу. Виявилось, що тепер, коли на фундаменті піде вже будова самого Собору, одного архitekта мало, — треба сильнішого. І Потоцький законтрактував Ксаверія Кульчицького, архitekта зо Львова, доброго знавця величних будівель, щоб він вів будову далі, за 1600 злотих річно. Усе робить сам граф Потоцький, роботи ж василіян не видно.

Того ж 1775-го року обережний Потоцький запросив зо Львова королівського архitekта Полієвського, і доручив йому перевірити все зроблене, —

чи міцний фундамент. Собор ставився на стрімкій горі, попередні Церкви були знесені (за намовою василіян), — чи витримає фундамент? Полієвський багато поправив і в фундаменті, і в плані, — будова має бути велична.

На виріб цегли Потоцький звернув велику увагу: її випалювали тут же, за чим сам граф доглядав. Платили майстрові по 1 карб. 5 коп. за тисячку з привозкою до місця будови. Дерево бралось з ма-настирського лісу, а часом докуповувалось і на стороні. Камінні плити на підлогу привозилися своїми кіньми з Галичини, з Застінківських гір. Усі залізні матеріали привозилися з Станиславова, бо на місці вони були задорогі.

5. ЗАКІНЧЕННЯ БУДОВИ.

І так рік-у-рік зростав Собор та Братський Корпус, і деякі інші будинки. Року 1780-го майстер зробив гонтяного даха на Соборі за 1700 зл. Року 1781-го зроблено 8 бокових Престолів, по 300 рублів кожен. Року 1782-го робляться дві бокові бані за 1500 злотих. І т. д., — помалу все йде вперед, іде до закінчення.

Року 1781-го 18 червня трапилась трагедія: упала в середині Собору одна колонна, а через те завалилася й частина стелі. У Соборі працювало 200 робітників, які звичайно йшли на обід на 11 годину дня. А це явився монах, і без наказу згори всіх робітників випросив із Собору о годині 10-ій. І тільки робітники повиходили, завалилася колонна, а за нею й частина стелі . . . Люди оніміли: явна опіка Божої Матері в Ї Храм! . . .

Наляканий граф Потоцький негайно запросив шістьох архітектів, які все оглянули й усе поправили.

Разом з головною будовою — Собору й Братського Корпусу — ішла й інша побудова, — за всім доглядав сам Потоцький, на все давав нові та нові пожертви, бо взятих грошей уняти легко з рук не

відавали. Року 1774-го поставлена була Церква на честь Св. Варвари, поставлена на самому краю гори. Це т. зв. цвинтарна Церква, бо тут у садку наше кладовище. Року 1776-го на полі помурована Церква Різдва Пресвятої Богородиці.

А року 1773-го відбулося величне Свято коронації Почаївської Ікони Божої Матері. Була побудована з року 1771-го й дзвіниця, мурована на два поверхи. Повішено 4 дзвони, найбільший з них мав 200 пудів ваги. Дзвіниця була глуха, без вікон, нестильна, — на її будову не звернули уваги, бо дзвіниць у католиків нема.

Року 1780-го Суперіор Єроним Калитинський освятив велику соборну Церкву для тимчасового служення в ній, освятили й інші Церкви та будинки. Це було велике Свято в Почаївському монастирі!

А найбільше Свято було це для самого старого графа Потоцького. Десять літ (1761—1771) надаремно розогрівав він уніятів василіян, щоб поставити величного Собора й інші нові будинки, але спочатку ті не палилися до праці, і подаровані на будову гроші лежали. А далі 12 літ (1771—1782) ішла спішна будова, якою керував сам граф. Справді, заслуга Миколи Потоцького, як фундатора, була дуже велика: уся робота не тільки ним оплачена, але ним і зроблена!... (Опис Собору див. ст. 269-280).

Ним, і тисячами його православних кріпаків! . . .

6. ПЕРЕШКОДИ В БУДОВІ.

Польща падала, і це всі добре бачили. Росія все більше й більше втручалася в польські захватницькі справи, приглядалася до життя Православної Церкви. Час від часу ширилися поголоски, що Почаївський монастир таки вертається до православних. А по 1772-му році, по першому розділу Польщі, усі такі чутки значно побільшилися. Оце були головні причини, чому унії василіяни явно не хотіли будувати нового Собора, — їм вигідніше

було мати мільйони графа Потоцького в готівці, — з нею можна легко втекти в разі потреби!...

Але граф Потоцький настоював на своєму, — таки будувати! Будувати навіть тоді, коли б усе мало перейти православним, бо він до них не мав упередження, а до католиків не палився. Ось тому нові будови в Почаївському монастирі — це заслуга не уніятів василіян, а тільки самого графа Потоцького.

Ще перед освяченням Собору, року 1779-го Папа Пій IV прислав графу Потоцькому, як фундаторові Почаївському, повне відпущення всіх його гріхів, заборон та кар.

Ще два роки жив Потоцький по освяченні свого Собору, і перед смертю прийняв черничий постриг. По цьому 12-го квітня 1782-го року він помер, і був похований у побудованій ним катедрі. Склеп для його труни зроблений зліва при вході в Собор, при західній стіні, і щедрий фундатор спочиває там, де таки хотів спочити. Тіло Потоцького було належно набальзамоване. Одяг на ньому світський, а зверху чернеча мантия.

Через два місяці по цьому василіяни роздали з подарованих сум 22-м василіянським монастирям 324.000 злотих на вічний спомин душі їхнього фундатора. Хоч цим прислужилися для закріплення унії...

IV.

КОРОНАЦІЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ.

1. ОБРЯД КОРОНАЦІЇ ІКОН.

Року 1773-го, за ініціативою, старанням і коштами графа Миколи Потоцького, відбулася в Почаєві Коронація Божої Матері та Її Сина так гучно, що це Свято надовго позосталося в людській па-

м'яті на Волині. Для такого агітаційного розголосу воно й робилося.

Обряд Коронації Божої Матері й Її Сина — це стародавній католицький звичай, який ніби походить ще з IV віку.¹ В Європі він відомий часто й скрізь,² але в Візантії він значно рідший, а по слов'янських землях звичайно не відомий. “Коронація” — це, властиво, канонізація чудотворности тієї чи іншої Ікони.

У XVII віці обряд Коронації Божої Матері відродився з більшою силою за Папи Урбана VIII (1623—1644). Власне тоді, року 1630-го італійський магнат, граф Олександр Сфорцо Паллавічіні поклав у Ватикані велику суму грошей на те, щоб на відсотки від них коронувати чудотворні Ікони Божої Матері. Року 1631-го в Ватикані була коронована одна така Ікона.

Тоді ж у Ватикані була установлена осібна комісія, яка стала старанно досліджувати прохання про Коронацію Чудотворних Ікон. Ця ж комісія виробила й надзвичайно урочистий Чин такої Коронації. Корони вироблялися в Римі, і з осібними посланцями посилалися до місця Коронації.

До Польщі цей звичай Коронації Божої Матері зайшов з початку XVIII ст., і вже року 1717-го 8 серпня на Ясній Горі в Ченстохові була коронована українська Ікона Белзька, що свого часу була силою перенесена в Ченстохів і названа Ченстохівською. Коронація була надзвичайно гучна, і збрала до Ченстохова безліч народу. Так само була коронована Ікона Божої Матері в августинському ко-

¹ L i p i ń s k i : *Wiadomości historyczno-numizmatyczne o Koronacjach Obrazów Matki Boskiej w dawniej Polsce.* Warszawa, 1850.

² У праці Н. П. К о н д а к о в а : *Иконография Богоматери*, Спб. 1910 р. на поданих малюнках коронована Божа Мати не рідка.

сльолі в Луцьку 1749-го року.³ Року 1756-го 16-го липня була Коронована Ікона Божої Матері в Кармелітському кляшторі в Бердичеві.⁴

Уніяти не відстали від поляків, і стали й собі робити такі Коронації, пильнуючи, щоб вони були якнайгучніші, цебто, щоб приманювали до них народ, бо народ явно оминав захоплені уніятами монастирі. Так були короновані Чудотворні Ікони Божої Матері Жировицька 1730-го року, Холмська 1765-го й т. ін. Коронованими малюються Ікони Богородиці Коденська, Ліснянська, Пригорілівська, Тарногородська, Турковицька й ін. на Холмщині.

**23. ІСУС ХРИСТОС
КОРОНУЄ БОЖУ
МАТЕРІ.**

**З Київського Акафіст-
ника 1693 року.**

В інших місцях Українська Православна Церква за цим відновленим католицьким звичаєм не пішла, і своїх Чудотворних Ікон не коронувала. І справді, Коронації звичайно оберталися в штучні видовища й агітаційні затягування в унію, а не в молитви до

³ Див. про це книжечку: *Filipowicz X. augustyn: Kazanie w oktawie koronacyi cudownego Najs. Maryi Panny w kos. Łuckim, Roszajów, 1749.* Книжечка в лист, на 3+24 ст. Зберігається в Краківській Ягелонській Бібліотеці ч. 6697, а також у музеї Чарнецького у Львові ч. 1291.

⁴ *Ks. Sadok Barącz: Cudowne Obrazy Matki Najświętszej w Polsce, Lwów, 1891.* — *Al. Fridrich: Historye cudownych Obrazów N. Maryi P. w Polsce, Kraków, 1904.*

Богородиці. Аж забагато було світського в Чині Коронації.

Але сам звичай малювати Ікони Божої Матері, особливо Чудотворні, в коронах, в XVII—XVIII стол. був не рідкий в Україні. Ось у мене “Акаөисты” 1693-го року, видані в Києві, і в цьому стародруці знаходжу кілька коронованих Ікон. Див. мал. 24.

2. ГРАФ ПОТОЦЬКИЙ ЗАДУМАВ КОРОНУВАТИ ПОЧАЇВСЬКУ ІКОНУ.

Граф Потоцький рано задумав коронувати Почаївську Божу Матір. Так, про це він писав уже року 1760-го в Почаїв. А року 1764-го 10-го грудня він пише до Почаївського Ігумена Білинського, і питається, як стоїть ця ним порушена справа. Пише, що це його давнє бажання, і що потрібні на це кошти він уже дав монастиреві, а 2 листопада 1767-го року він ще додавав, щоб вистаралися в Папи також і канонізацію Преподобного Юва Почаївського. Ігумен відписав графові, що вже кілька разів писано про це Папі, але жодної відповіді нема.

Перше, ніж коронувати Ікону, Рим доручив Луцькому Єпископові Сильвестру Рудницькому дослідити всю справу чудотворности Ікони на місці. І 14-го червня 1717-го року Єпископ Рудницький прибув до Почаївського монастиря, і особисто зайнявся дослідом чуд від Ікони. Усіх свідків запряжено, і вони розповідали про чуда. Випитавши всіх, Єпископ Рудницький склав про це акта, і відіслав його до Ватикану.

І нарешті справа закінчилася аж року 1773-го, — Папа видав свою буллу 23-го квітня 1773-го року, і дозволив коронувати Почаївську Ікону Божої Матері (а цим визнав її чудотворність), а всі пов'язані з цим витрати взяв на себе граф Потоцький. Коронацію Богородиці призначили на 8 вересня 1773-го року, цебто на Свято Народження Богоматері. Свято призначено як октава, цебто на 8 день,

— від 8 по 15 вересня.⁵ Про канонізацію Преподобного Іова, борця проти унії, Папа змовчав.

3. ПІДГОТОВА ДО КОРОНАЦІЇ

Уніяти вирішили відсвяткувати Коронацію Почаївської Ікони якнайгучніше, добре розуміючи, що це прехороша нагода для агітації переходу на унію. Людність явно оминала уніятського монастиря, нехтуючи насиллям.

Єпископ Луцький Сильвестер Рудницький випустив відповідне своє Послання, в якому повідомив про святкову октаву (8—15 вересня) та про те, що Папа Климент XIV дає індульгенцію, — повний відпуст гріхів кожному, хто прибуде на це Свято. Єпископ наказав, щоб його Послання було перечитане по всіх волинських Церквах, і також було прибите на всіх церковних дверях. Послання це було перечитане і по інших уніятських єпархіях.

Осібний папський посланець привіз з Риму від Папи дві золоті корони, — для Божої Матері та її Сина.

4. ПРИГОТУВАННЯ В ПОЧАІВСЬКОМУ МОНАСТИРІ.

Підготовка в Почаєві кипіла, за всім доглядав сам граф Потоцький. Він запросив на Свято все панство, і ніхто не посмів відмовити вельможному магнатові.

Стара Троїцька Катедра, побудована Домашевським 1649-го року, досі ще не була зруйнована, — у ній над Царськими Вратами стояла Чудотворна Ікона Божої Матері. Собор був малий для такого Свята, тому на скору руч до нього приробили 30 малих Престоликів для Відправи на них “Тихої Мші”. Усі стіни в середині Собору були оббиті червоним сукном, а на них були порозвішувані пор-

трети Папи Климента XIV, короля польського Ста-

⁵ Опис Коронації 1773-го року подано за Амвросієм, ст. 100 — 111. Цей опис подає *Przesławna Roszajowska Góra*. У о. Хойнацького ст. 106—119.

нислава Августа, коронатора Єпископа Рудницького та фундатора монастиря графа Потоцького.

Місце для Коронації вибране на полі, у відлеглості одної верстви від монастиря на схід. Тут поставлено тимчасову Каплицю на 8 стовпах, відкриту на

24. КРОНОВАНА БОЖА МАТИ.
Кієво-Печерська коронована Ікона Божої Матері. Із книги „Акафисти с Молбами”, виданої в Києві року 1693-го. Корона на Матері Божій і на Сині Її. На Іконі праворуч підпис: 1694. Р. Клѣн.

всі сторони, щоб народ усе бачив. Посеред Каплиці поставлений був Престол, а над ним балдахин (шатро).

Дорога від монастиря до Каплиці була обсаджена зеленими деревами. На дорозі поставлено п'ять тріумфальних воріт, — вони були чотириповерхові, кожні мали по троє проходів. Фронтони цих тріумфальних воріт з двох сторін були розкішно поприкрашувані. На цих воротях були різні малюнки, а також герби польських магнатів католиків: Потоцьких, Ржевуських, Осолінських і інших. По обох сторонах дороги були порозставлявані картини різних чудес від Почаївської Ікони Божої Матері. На стінах воріт порозвішувана безліч різнокольорових каганців.

За два дні до Свята, цебто 6-го вересня прибули два Єпископи: коронатор — Єпископ Луцький Сильвестер Рудницький та помічник йому, Єпископ Холмський Максимиліян Рилло, який був коронатором Холмської Ікони Божої Матері року 1765-го. Єпископи все оглянули й дали останні зарядження.

5. ВРОЧИСТЕ ПЕРЕНЕСЕННЯ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ ДЛЯ КОРОНАЦІЇ.

У суботу 7-го вересня над вечір розпочалася церемонія Коронації. При кожних тріумфальних воротях розставлена була незчисленна музика з барабанами, сурмами, тимпанами й т. ін. По обох сторонах дороги від Собору до каплиці стало військо: артилерія та піхота, які прибули на приказ короля. Були тут: полк кавалерії з України під командою графа Ігнатія Стемповського та сотня піхоти з гарматами з Дубенського замку князя Яна Сангушка. Біля кожних воріт поставлені гармати, гаківниці й т. ін., усе в великому числі.

Церемонія Коронації розпочалася врочистим перенесенням Ікони Божої Матері з давнього Троїцького Собору до Каплиці, — простороні одна верства. До Собору з Галичини з Брод прибула велика процесія з Хоругвами, Хрестами та Іконами зо всім своїм Духовенством, і тут, при Соборі, поєдналася з процесією Почаївською. Спереді процесії йшов

у мантиї й омофорі з жезлом у руках та з митрою на голові Холмський Єпископ М. Рилло, а Чудотворну Ікону несли два Архимандрити, а балдахина над нею держали чотири польські магнати.

Гармати заревіли, музика загриміла, війська взяли “струнко”. І тихо-тихо пливла Божа Мати, високо піднята... Тисячі різнокольорових запалених каганців стрічали сяйвом Божу Матір при кожних воротях. Чудотворну Ікону таким чином принесли в Каплицю, де її чекав Єпископ Луцький у повному архиерейському облаченні. Він поставив Ікону на високому підвищенні. Усі почали: “Під Твою милість прибігаємо, Богородице, Діво”, а весь народ підхопив цю знану йому пісню. Зачали служити Вечірню, яку закінчили на восьму годину вечора. І знову, при поверненні до Собору таким же чином Духовенства, гриміла музика й ревіли гармати.

6. КОРОНАЦІЯ ІКОНИ БОЖОЇ МАТЕРІ.

Уставні Служби не спинялися в Почаєві цілу ніч. О годині 2-їй ночі гармати звістили, що починається Утреня. І до ранку скрізь правились Богослужби, а на 30 Престоликах уніятське й католицьке Духовенство відправляло читані Літургії.

У неділю 8-го вересня о годині 7-їй ранку до Каплиці приїхав пишною каретою коронатор Єпископ Рудницький, і став чекати принесення корон. Від Собору вийшла процесія: спереду Єпископ М. Рилло в повному архиерейському облаченні, за ним несли корони провінціал Братський і Почаївський суперіор Яновський. Балдахина над ними держали поляки католики, магнати волинські. Так само гриміла музика, стріляли гармати. Усе поле на всі боки аж до лісу було вкрите цікавим народом, який збігся на стрілянину та голосні музики.

Корони взяв коронатор Єпископ Рудницький у повному облаченні. Знову заревли гармати, загриміла музика, забили барабани. Урочисто Єпископ поблагословив корони, і одну поклав на голову Бо-

жої Матері, а другу на Ї Сина. Гармати, музики і барабани подвоїли свою працю.

7. ЗАКІНЧЕННЯ НЕДІЛЬНИХ СВЯТ КОРОНАЦІ.

По цьому прочитали папське Послання про індульгенцію гріхів усім, хто буде на Почаївських Святах, і понесли короновану Чудотворну Ікону назад до Собору. Спереду йшли рядами Духовенство та монашество, за ними два Архимандрити несли короновану Ікону, а за нею йшли два Єпископи, усі в повному облаченні. А за ними йшли польські магнати, польське панство та високі польські військові, усе католики. При кожних тріумфальних воротах Чудотворну Ікону високо підіймали на чотири боки, щоб бачив народ. А гармати стріляли, музика гриміла, барабани били . . .

Чудотворну Ікону внесено в Собор і поставлено на Престолі, а по цьому Єпископ Рудницький відправив Св. Літургію. Було кілька проповідей, були подяки Папі, королю і всім іншим, а в тому й графу Потоцькому, фундаторові всього. А народові роздано, як індульгенцію від гріхів, 11.000 Іконок Чудотворної Почаївської Ікони та 5.000 медальйоників.

А ввечері в неділю, тогож 8-го вересня, ввечері Вечірню служив соборно Єпископ М. Рилло. І так само стріляли гармати й гриміла музика з барабанами.

А по Вечірні показав усе своє мистецтво інженер-майор Готфрид Дейбель, посланий польським урядом з Варшави на прохання графа Потоцького. Скрізь грали музики, горіли тисячі різнокольорових каганців та факелів. Інженер Дейбель привіз з Варшави велике число штучних огнів, ракет та такого іншого, — усе це літало в повітрі, розривалося, горіло, гриміло. Угорі склалися огненні цифри, ініціали. Своє мистецтво інженер показував дві години, а граф Потоцький заплатив йому за нього 20.000 злотих.

8. ОКТАВА КОРОНАЦІ.

Отак минула вся октава 8—15 вересня. Кожен день правились Служби Божі, кожен день ревіли гармати, грала музика та били барабани. Десятки ксьондзів по різних місцях розповідали в своїх проповідях про силу папських індульгенцій та закликали народ до унії. І кожного дня приходили все нові процесії зо своїми Священиками, щоб поклонитися коронованій Божій Матері. На 30 Престоликах усе правились Богослужби. Правда, обидва Єпископи чомусь не дочекалися кінця, і виїхали з Пochaєва ще в п'ятницю 13-го вересня.

А 15-го вересня був кінець святкової октави. Увесь церемоніал був збільшений, — Ікону Божої Матері понесли до Каплиці й назад, процесія була так само врочиста, так само стріляли гармати й грала музика. А ввечері інженер-майор ще побільшив своє мистецтво, ілюмінація була небачена: усе повітря горіло, стріляло й розривалося, а начудований народ збігався зо всіх сторін...

Народу зібралось безліч, — польсько-уніятські джерела подають його ніби 100.000. Священиків латинських і уніятських було ніби до 1000, а православних — нікого... Була польська магнаторія, були польські пани, була польська шляхта світська й військова, усе — поляки. Уся Коронація мала виразно польський характер. Народ ночував усі ночі під відкритим Небом, бо всі дні стояла добра погода. Священики — латинські й уніятські — сповідали не тільки по Церквах, але й поза ними, де тільки можна було. Польські джерела подають, ніби сповідалось людей грецького обряду 24.000, а латинського 9.300. Цифри для тодішніх стосунків сильно перебільшені, але й вони зовсім малі для 100.000 присутніх.

Граф Потоцький щедро приймав 10 день усе Духовенство і всіх польських панів, і багатьом ще й дарунки давав. І за все, що робилося на Корона-

ції, усі ці видатки щедро оплатив сам фундатор граф М. Потоцький.⁶

V.

**БАГАТСТВА ВАСИЛІЯН УНІЯТІВ І ЇХНЕ ЖИТТЯ
ТА ПРАЦЯ.**

Уніяти василіяни року 1721-го забрали Почаївського монастиря багатим, — він мав земельні маєтки, мав і гроші. Року 1736-го Єпископ Луцький уніятський Сильвестер Рудницький звіитував Почаївського монастиря, і в окремому акті списав його майно: 62 коней, 36 волів, 30 дійних корів, худоби 60 штук, овець 150, кіз 40, у пасіці 200 вуликів. Крім цього мав корчемної аренди 1600 злотих річно, а запасових грошей було 148.942 зл. і 26 гр. Мав великі села з селянами, мав повно робітників.¹

Як ми бачили вище, граф М. Потоцький сипав Почаївському монастиреві величезні суми без ліку, тому монастир відразу уславився своїм багатством. Навіть пізніше він має цих грошей подостатку, напр. року 1802-го він виявив, що має 956.892 злотих, або року 1814 має 1.186.166 злотих запасових грошей, та річного доходу 71.773 зл., а розходу 67.595 зл.² До цього треба додати нові Крем'янецькі села: Москалівка, Ванжулів та Волиця, набуті від графа Потоцького.

⁶ Року 1775-го граф Н. Потоцький видрукував у Почаївській друкарні свою книжку латинською мовою: *Epitome historica de origine, antiquitate ac praesentim de celebratissimo opere coronationis thaumaturgae in Poczajoviensi Monte Imaginis S. V. Mariae*. Книжка зберігається в Краківській Ягелонській Бібліотеці під чч. 8462 та 5040, — але сама титулова картка. Книжка була в чвірку.

¹ А м в р о с і й, ст. 31—32. Архів справа ч. 161. Х о й-н а ц ь к и й, ст. 66.

² Там само, ст. 125 і 126, 127.

Уняти василіяни роздавали свої гроші в борг польським панам, а в застав за них брали їхні села. Дослідник цієї справи, Архимандрит Амвросій (Лотоцький), що мав у своїх руках увесь Почаївський Архів, пише про це: “Срібло й золото постійно пливло до василіянської скарбниці, але куди воно вибувало, слідів про це в Архиві дуже мало”.³ Взагалі належної контролі монастирських сум не було, і при візитаціях монастиря їх звичайно не виявляли. А останні 11 літ (1720—1831) і візитацій жодних не було, не було й жодної контролі монастирських грошей, — їх явно ховали та передавали на сторону, бо все чекали Суду Божого: повернення монастиря православним.

По освяченні Успенського великого Собору 1789-го року (освятив суперіор Єроним Калитинський), роботи йшли далі, бо в ньому багато дороблювали: ішло розмалювання, писання Образів. Іконописцем був Лука Долинський, що виготовив також портрети й малюнки. У Вівтарі на Запрестольному місці був зроблений мистецький Кивот, великий аж до стелі, і в нього року 1791-го вставлений був Чудотворний Образ Божої Матері. Року 1784-го майстер Злотницький зробив і поставив головну баню. Води завжди не було в монастирі, тому ще року 1773-го був викопаний і обмурований глибокий колодязь. За все платив фундатор та й ініціатор граф Микола Потоцький.

Оце все головніше, що було зроблене по 1780-му році. Щедрий жертводавець помер 12 квітня 1782-го року, і завжди за все платив, що робилося. Коли жив фундатор Потоцький, він сам виявляв велику й постійну ініціативу, сам дбав про все, і сам за все платив. А по смерті його “уняти ніколи нічого цінного для прикраси монастиря не набували, хоч гроші на те мали”.⁴ Мали аж забагато, але їхньої праці в монастирі не було видно.

³ Там само, ст. 129, 126.

⁴ А м в р о с і й, ст. 67.

Фундатора Успенського Собору, графа Миколу Потоцького василіяни поховали з лівого боку при вході, поховали в монашій мантиї, — знак, що перед смертю Потоцький став монахом. У цьому склепі поховані й інші особи, а також і уніяньський Єпископ Левинський. А пізніше тут же похований був і Волинський Архієпископ Паладій. У Почаївській Лаврській Ризниці і дотепер зберігається в спірту серце Миколи Потоцького.⁵

Для утримання себе монастир мав повно всього, — були свої пасіки, медоварні, броварні, ґуральні, рибниці, була своя й свічкаря. При монастирі трималося аж 30 музикантів; скажемо, року 1804-го були: орган на 22 голоси, 6 скрипок, 2 басы, 4 флейті, 4 кларнети, 4 трубі, 2 гобої, 1 віоля й ін. Усі 30 музикантів були на повному монастирському удержанні, і повинні були завжди грати, щоб люди охотніше ходили до уніяньського монастиря. Музиканти жили в окремому великому домі, тут же містилися й хористи. Гроші на їх утримання дав гр. М. Потоцький.

Була своя ґуральня в Старому Почаєві та свої броварі, і монастирські погребі за уніянів василіян були повні вин, лікерів, меду, пива та іншого. Коли року 1831-го монахи уніяти (василіяни) вертали монастиря православним, то в монастирських погребях знайдено: 74 бочки питного меду, різного вина, голвно угорського — 20 бочок, старого угорського й іншого вищих гатунків — 415 пляшок, горілки 10 великих куф, різних наливок — кілька бочок, а також багато пляшок рому, портеру, старого меду і різного лікеру . .⁶ А число монахів увесь час було дуже мале. Так, року 1831-го їх було 35.

За уніяньської доби взагалі монахів ніколи не було багато, монаші келії стояли порожніми. На-

⁵ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 105, 106 і 438. 1897 рік.

⁶ А м в р о с і й, ст. 155 і 128. А. Хойнацький, ст. 145.

прям життя був цілком польський, якоїсь свідомої національної “руської” роботи не робилося, крім деяких друків для агітації серед народу за унію. Послов’янському монахи насилу читали, а в “Богослужбах робили великі помилки в читанні, напр. навіть Євангелії.⁷ І граф Потоцький сповіщав монастиря, наміряючись іти в монахи, що він ані читати, ані писати “по-руському” не вміє.

У Почаївській друкарні був виданий “Wykład Liturgyi Greckiej po-polsku”, бо монахи уніяти вже мало її розуміли. Року 1819-го василіяни видали в Почаївській друкарні: *Zbiór różnych nabożeństw, z słowiańskiego na polski przetłomaczonych*.⁸ І навіть року 1830-го василіяни видали: *Officium codzienne z różnymi nabożeństwami*, в 16°,⁹ — це вже для “домашнього” вжитку василіянам.

Цей список видань польською мовою можна б ще багато поповнити, — для свого домового вжитку василіяни все видавали по-польському, напр.: “Збір правил Св. Василя Великого” 1751 р., “Роздумування на Євангелії” 1754 р., “Короткий Катихизис історичний” 1756 р., “Денничок або коротка Відправа” 1801 р., “Євангелії й Апостоли на неділі та на урочисті Свята” 1807 р., “Щоденна Богослужба” 1809 р., Псалтир 1819 р., Катехизм 182? р. і т. ін., — усе видали по-польському. Див. мал. 25 і 26.

Офіційною мовою у василіян стала мова польська, і вони ширили її скрізь. Так, року 1772-го вони випустили вказівки для Духовенства: *Informacja o zapisywaniu Metryki*.¹⁰

Щоденно перед Утреною василіяни читали “Роздумування” (медитації), читали 15 минут, —

⁷ Там само, ст. 130.

⁸ Цю книжку я бачив в Ягелонівській бібліотеці в Кракові, ч. 8949.

⁹ Там само, ч. 8828.

¹⁰ Національний Музей у Львові, СоІ.

і тільки польською мовою. Уведені були ці медитації за польським єзуїтським впливом.¹¹

Уніяти монахи мільйони одержали від графа Потоцького, але їх не використали, — чи не вміли, чи не хотіли. Починаючи з 1823-го року василіяни нічого не ремонтували, хоч було багато непорядку в монастирі, і все валилося. За станом свого великого Собору вони не дивилися. Монастиря так і не обнесли муром, хоч сам Потоцький починав цю працю і дав на це окремі гроші. За лісом не було належного догляду, і василіяни його нищили. Коли року 1831-го комісія приймала від василіян монастиря, виявилось, що гонтовий дах на Соборі й на інших будинках був гнилий, а сам Собор отинкований і побілений тільки з одного боку, — з переднього, а решта так і позосталася не скінченою.¹²

Це власне така господарка була тоді по всіх монастирях, які уніяти повідбирали від православних: вони ніде нічого не поправляли, але все нищили та виносили, бо вже чулося, що все треба буде вертати православним.

Для т. зв. новіціятів, цебто тих новиків, що вступали до монастиря, василіяни заклали трирічну школу, в якій викладалися оці предмети: математика з арифметикою, філософія, риторика, римські класики, латина, польська мова й ін. Викладовою мовою була мова латинська, а “руської” мови не було. Богослужбовою мовою була мова церковно-слов'янська, але її в школі не навчали. Латинізація новиків була повна.

Пізніше, вже за російських часів, василіяни заклали в себе трирічну “Повітову школу”, і в ній навчалися діти довколишньої польської й іншої шляхти. Це вони зробили виключно для “самооборони” супроти Росії, і цією школою боронили своє

¹¹ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 92.

¹² Пор. в актах монастирських, у А м в р о с і я, ст. 155, 177, 219 і ін.

існування. Викладовою мовою в цій школі була виключно мова польська. Географія викладалась так, що Польща — це самостійна окрема держава.

У Почаївській “Повітовій Школі” викладали головно василіяни. Навчання католицької Віри провадив василіянин, і цього навчав... і православних дітей. Православні батьки протестували, але російський уряд не звертав на це жодної уваги, бо явно був по стороні уніятів. І тільки перед кінцем уніятського панування був призначений до цієї школи окремий православний Законвчитель для православних дітей...¹³

За уніятського часу Суперіорами (Ігуменами) в Почаївському монастирі були такі особи: Геден Козубський (1730—1736), Гавриїл Познаховський (1737—1739), Самуїл Юркевич (1740—1743), Варлаам Кокайлович (1743—1763), Іларіон Шостаковський (Намісник, 1764), Юстин Ільчичевич (Намісник), Єроним Камський (Намісник), Дометіян Яновський (1773), Єроним Калитинський (1780), Симплітій Держановський (1822), останній — Іоан Скивський (по 1831 рік).

Остаточне освячення Успінського Собору василіяни зробили аж 30 серпня 1822-го року, — уже за російських часів, і пристосували його до дня іменин царя Олександра І, про що й була видана того ж року окрема книжечка польською мовою...

VI.

ЗНИЩЕННЯ СХІДНЬОГО ОБРЯДУ.

1. ЗМІНА СХІДНЬОГО ОБРЯДУ НА ЛАТИНСЬКИЙ.

Спочатку уніяти нічого не змінювали ані в Домгатах, ані в Богослужбах, ані в церковних обрядах, ані в своїй зовнішності, бо це було першою умовою Берестейської унії 1595—1596-го року. Так само й по

¹³ А. Хойнацький, ст. 128—130.

монастирях спочатку монахи нічого не міняли, та й такий був наказ згори із Риму, — щоб по церковних обрядах народ не бачив ніякої зміни, крім одної: за Службами поминають Папу, та й то спочатку тільки один раз.

Але з часом стали аж надто нетерпеливитися всі, — і Папа, і католики, і єзуїти, особливо місцеві бундючні польські пани: їх сильно муляли східні обряди, і всі вони разом кидалися на уніятів, щоб міняли свої обряди на загальні католицькі, а поляки вимагали, щоб скоріше ставали взагалі поляками, приймаючи і польську мову, і польські звичаї. І всі православні монастирі, позахоплювані уніятами, скоро почали ополячуватись. Та вони легко приймали в свій склад і просто поляків, а ті вступали, щоб робити своє з середини.

Перша назва для відступників була: “православні, з Римом поєднані”, або коротко: “Греко-уніяти”. Пізніше Австрія сильно нетерпеливилася, бо була фанатично католицька, і скоро стала випирати первісну назву “греко-уніят”, бо вона нічого не говорила про католицтво, і урядово, року 1774-го запровадила назву нову: “греко-католики”. З того часу уніяти стали забувати, що в основі своїй вони православні, і покотилися до католицтва. Стало мінятися на католицьке все, — і наука, і обряди, і наше життя. Це вже не була стара унія з Римом, а просто: католицтво східнього обряду. Цебто, — унія розкрила свою правдиву ціль.

Цього часу Папа призначив “київським” уніятським Митрополитом Льва II Кишку (1714—1729). Час був дуже сприятливий для уніятів, і Лев Кишка добув собі владу заганяти на Волині в унію церкви та монастирі. Він дружився з папським нунцієм у Варшаві, і робив для Риму все, що звідти наказували. У листах до нунція чи до Риму він підписувався: “підніжок папських ніг”. І Митрополит Кишка повів сильну атаку на православного Почаївського

монастиря, щоб таки нарешті захопити його остаточно.

Року 1720-го з наказу Папи Климента IX, старанням нунція польського Єронима Грімальді уніятський Митрополит Лев Кишка скликав уніятського Собора в м. Замості. Головною справою Собору було остаточне запровадження унії на Волині та в Галичині. На Собор зібралися Ігумени всіх монастирів, які вже були загнані в унію, але на ньому нікого від Почаївського монастиря не було, — року 1720-го він був ще православним, і на уніятський Собор їхати не вважав потрібним.

Але уніятська пастка вже близько наблизилась до волинського серця, — до Почаївського монастиря. Не з бажання його, а тільки з насилля ворогів.

У змінах східнього обряду на латинський велику роль відіграв власне Замойський уніятський Собор 1720-го року. Собор увесь час радив про уніятські справи, і постановив помалу міняти і науку, і книжки, і східні обряди на наближені до латинських. У цьому відношенні Замойський Собор 1720-го року був гробокопателем східнього православного обряду, а також гробокопателем українства: з унії вже сунуло ополячення.¹

Пригадаю тут, що того ж 1720-го року 5-го жовтня цар Петро I видав свого смертоносного наказу, щоб у друкарнях в Києві та в Чернігові нічого не друковано без дозволу Москви . . . *

Україна і Східня і Західня національно й духово нищилася . . .

2. РИМ ВИМАГАЄ ПРИСПИШТИ ЛАТИНІЗАЦІЮ УНІЯТІВ.

Скажемо, Почаївський монастир, попавши року 1721-го в руки уніятів, спочатку ішов загальною

¹ Пор. Архим. А м в р о с і й (Лотоцький): Взглядъ православнаго на Замостскій Соборъ, бышій въ 1720 году, „Труды Кіев. Дух. Ак.“ 1862-го року кн. VIII ст. 418-427.

* Проф. І. О г і е н к о: Історія українського друкарства. Львів, 1925 р., ст. 279-280.

уніятською дорогою, — нічого не міняв, щоб не лякати хоч тих небагатьох, хто ходив до монастиря. Але по Замоїському Соборі все помалу стало мінятися на латинське та польське. І “Ігумен” переробився на “суперіора”, а “василіянин” на “базилянина”, бо так їх звав польський суд, влада, ксьондзі й пани, так називав їх і Митрополит Йосип Рутський, свідомий руїнник українських монастирів.

Єпископ Луцький спочатку керував Почаївським монастирем, і від нього багато залежала зміна східнього обряду на латинський. Перший уніятський Єпископ Луцький Феодосій Рудницький (1730—1748) явно протривався зміні східнього обряду, як противного старій унії, і робив проти цього, що міг. І до кінця життя свого він не міняв крою своєї східньої рясни, не голів бороди й вусів, не вистригав тонзури посеред голови. На Волині було передання, що глибокі старики розповідали, як Єп. Рудницький пильнував своєю зовнішністю бути православним, і за це його вірні поважали.

Час ішов, а правдивої латинізації “рутенців” не було. Були постанови Замоїського Собору 1720-го року, було Послання Афанасія Шептицького 1738-го року, але “рутенці” були “тверді русини”, і не приймали латинізації. Та вже був такий латинізатор, як Афанасій Шептицький, — він один міг виконати бажання Риму, та й мав уже своїх доглядачів, — Ігуменів василіян по монастирях та о. о. Протопресвітерів по дієцезіях.

А Рим усе вимагав провадити його латинізацію, особливо монастирів. Так, Почаївський монастир почав відкрито латинізуватися, і вводити новини, за постановою Замоїського Собору 1720-го року. Багато було прийнято від латинян, в життя ввійшла польська мова, східній православний обряд був зламаний, прийнятий був обряд латинський польський, і Почаївський монастир почав ширити новий обряд

поміж вірними на Волині. Року 1768-го Луцьким уніятським Єпископом став Сильвестер Рудницький, який поставив собі життєвим завданням запроваджувати латинський обряд, ламаючи український східній, почав скрізь вводити польську мову.²

Папа Бенедикт XIV (1740—1758) звернув свою особливу увагу на “руських” уніятів. Він нетерпеливився, і став вимагати скорої їх латинізації, і легко прислав свої індульгенції (“відпусти”), аби тільки затягувати ними православних до унії.

Року 1744-го 11-го травня Папа Бенедикт XIV написав уніятському Митрополитові “*totius Russiae*” (всієї Руси) Афанасію Шептицькому Послання,³ в якому закликає всіх уніятських василіян до посиленої праці. Папа твердить, буцім то “руський” народ завжди був поєднаний з Римом; Патріярх грецький Михаїл Керуларій (1054 р.) ніби роз’єднав був Грецьку й Римську Церкви, але буцімто Київський Собор 1146-го року це відкинув, а Берестейський Собор 1596 р. знову все поєднав. Усе це — викривлення й повне фальшування української історії, усе це видумане на шкоду України, але все це було підхоплене уніятами й держиться аж до сьогодні. Коли Аф. Шептицький перечитав це папське Послання почаївським уніятам, то вони смиренно постановили по-польськи: “Декрет Папи Бенедикта XIV досить свідчить проти благочестивих (православних), що “Руська” Церква давно вже поєднана з Церквою Римською”.⁴

² Повний титул Єп. Рудницького був такий: „Силвестеръ Лубієнєцкій Руднѣкій, Божією и Святого Фруну Апостолскаго Благодатію, Ексарха Митрополіи Кієвской, Галицкой и всея Россіи, Єпископъ Луцкій и Острогскій”. Так він підписався на „Народовѣщаніє” 1768-го року січня 3-го дня.

³ Див. його в виданні *Documenta Pontificum Romanorum, Romae, 1954, t. II, No. 704.*

⁴ А м в р о с і й, ст. 70—71.

Папський декрет прийшов як відповідь на Дубенську Конгрегацію 26-го травня 1743-го року. Цього року в м. Дубні відбулися збори уніятських Єпископів та Ігуменів монастирів, і тут постановили, щоб ті монастирі, яких переведено в унію, точно й без зміни берегли східні обряди, священнодії та звичаї. На зборах був Єпископ Луцький Феодосій Рудницький, і своєю думкою вплинув на всі збори.⁵

Постанови Дубенського Соборчику 1743-го року надзвичайно цінні для нас, — виявляється, що серед уніятського Духовенства були ще розважні люди, які ясно бачили, що унії ніхто не приймає, крім самого церковного Проводу. Оці “рутенці” сильно бережуть свій східний православний обряд і міняти його на латинський не хочуть. Духовенство вказувало, що східній обряд забезпечений в умовах унії з Римом 1595-го року.

Але Рим стояв на своєму, і на постанови Дубенського Соборчику 1743-го року не звернув уваги.

Митрополит уніятський “Київський і всієї Русі” Афанасій Шептицький (1729—1746), що підписувався: “підніжок ніг папських”, думав зовсім по-іншому, і нищив східній обряд. Це він ще року 1738-го 5 травня видав своє Послання, і в ньому зарядив виправляти Богослужбові Книжки на латинське, а особливо додати “і Сина” до слів Символу Віри: “Від Отця ісходящого”. При цьому багато старих українських книжок просто понищили. Цей Шептицький, як і всі інші, були ревними служками Папи, самі були поляками, і завжди винищували все, що було українське.

І дійшло до того, що приймалося все, що з католицької й польської гори наказувалося, — уніятський церковний Провід приймав усе сліпо й по-слушно. Приймали все першими уніятські василіяни, і міцно обстоювали новини. У Почаївському ба-

⁵ Там само, ст. 73.

гату манастирі оселився ввесь церковний уніятський провід, і тому він скоро латинізувався та полонізувався. Широкого кола “руського” монашества за цього часу в Почаївському монастирі вже не було.

Латинські новини були противні самому духові українського народу, як народу православного. Ламання Православної Віри й східніх обрядів цього народу ламало йому душу, і він міняв свій давній лицарський гарт княжих та козачих часів на ідеологію “послушного хлопа”, — це нам несла унія...

Року 1742-го папський нунцій у Варшаві Фабриціо Сарбеллоні заборонив Почаївському монастиреві мати свою друкарню, а особливо — друкувати “руські” книжки. Латинянам ходило, щоб приспішити повну латинізацію уніятів, а полякам — ополчення їх. І нунцій суворо наказав: “Почаївському монастиреві забороняється провадити друкарню, і друкувати книжки рутенським нарiччям”.⁶ Наказав, бо “руські” книжки самим своїм зовнішнім виглядом пахли всім католикам Православієм... І на довгий час Почаївська уніятська друкарня мусіла все спинити, а монаша бібліотека поповнялась латинськими та польськими книжками.

Цього мало, — езуїти та католики вимогли, і в Почаївському монастирі року 1757-го були прийняті постанови, що забороняється мати з православними якібудь зносини, а особливо з “попами”.⁷ З Києвом був перерваний усякий зв’язок, — головним стає Рим та Варшава. Українське серце, Київ, давно вже перестало битися у василіян, — треба було робити це і в народі...

Стародавнього монашого Устава василіяни не вживали, — вони пішли за латинниками базиліянами. В половині XVIII віку в Італії базиліянин Петро

⁶ Почаївський Архів ч. 139 ст. 57. А м в р о с і й, ст. 68—69.

⁷ Архів Почаївський ч. 443. А м в р о с і й, ст. 78.

Менніті склав Устава для Василіян, і року 1764-го його переклали й видали по-польськи: “Школа базилиянська”. І ось за цим латинським Уставом і жили почаївські василіяни. Устав переповнений латинства, зовсім чужого українським монахам. За переступи монахів карали фізично т. зв. “дисципліною”, — рамінною трійчаткою. За молитви за Папу і за навернення “схізматиків” (братів українців) давалося відпущення гріхів.

VII.

ВИНАРОДОВЛЕННЯ ПОЧАЇВСЬКИХ ВАСИЛІЯН І ЇХ РОЗКЛАДОВА ПРАЦЯ.

1. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗДЕЙНІСТЬ ТОДІШНІХ ВАСИЛІЯН.

Почаївський православний монастир був багатий, і тому, коли його захопили уніяти, то його прибрали до своїх рук виключно провідні василіяни, і тут створили свій центр агітації за унію. І Почаївський монастир, світлий Осередок Православія на Волині, став осередком протиукраїнської розкладової унійної агітації. Почаївські василіяни належали до Польської монашої Провінції, злилися з польським монашеством, і скоро стали правдивими базилианами. Почаїв став осередком усієї унійної праці, і йому щедро допомагали всі творці унії: Папа та його нунцій у Варшаві, польський король та весь його уряд, а також католицьке Духовенство та все польське панство.

Василіяни не знали жодної своєї рідної ідеології, — належали до Польщі, яка обома руками їх піддержувала, і тому вони дуже скоро ополячилися і облатинцились. Почаївські василіяни були не тільки вірними слугами Папи, але були й його суворими наглядачами розросту унії серед українського народу.

2. ЗАВДАННЯ ВАСИЛІЯН — ВИНАРОДОВЛЮВАТИ УКРАЇНЦІВ.

У Польщі унійні василіяни XVIII віку знаходилися під найбільшим впливом польських єзуїтів, — поділяли їхню ідеологію, бо служили одній цілі. В єзуїтів не було батьківщини, крім Риму, — те саме ісповідували і наші василіяни XVII—XVIII віків.

Року 1717-го в Польщі появилвся “Projekt na zniszczenie Rusi”, — твір, безумовно, якогось польського єзуїта.¹ Цей твір “поширював серед польської шляхти думку про латинізацію церковного обряду, як засобу для полонізації унійтського населення на українських і білоруських землях. З ідеєю цього “Проекту” польська шляхта й Духовенство не розставалися навіть після I розподілу Польщі. Польський демократ і герой у боротьбі за незалежність Речіпосполитої, Тадей Костюшко був також тієї думки, що унійтів треба ополячити. Адже ж унія й була подумана, як кладка на католицький беріг. Йшлося тільки про час і пригожі зовнішньо-політичні обставини”.²

Папа поставив василіянам завдання окатоличити всю Русь-Україну, Польща — сполонізувати їх усіх. І цю працю винародовлення українців почаївські василіяни поставили ціллю своєї праці, і провадили її завзято.

Наслідки цієї “праці” були страшні для України. Галина Журба розповідає про це: “Польща під час розборів, сама в агонії, не переставала переслідувати Православної Церкви на українських землях, ведучи свою винародовлюючу історичну акцію супроти України, силоміць насаджувала унію, як перехідний місток до римо-католицизму по полонізації. У час ціл-

¹ Проект цей видрукований в мові польській в „Записках ЧВВВ” у Жовкві. Український переклад дає о. В. К у д р и к у своїх „Історичні матеріали” 1949 р. ст. 79-112.

² І. Л е в к о в и ч: Нарис історії Волинської Землі, Вінніпег, 1953 р., ст. 136.

ковитого занепаду тієї злочасної держави з кінцем XVIII сторіччя Православна Церква на Правобережжі була майже зовсім витиснена унією, знищена. Церкви та монастирі здебільшого поперевертані були в римо-католицькі польські костели, а православне українське населення в уніятів”.³

Отакі наслідки в Україні дали унія та василіяни!

Та ж письменниця пише: “Унія Берестейська 1596-го року, що забрала Україні раз на все Любельщину, частину Підляшшя, всю аристократію, виплатилася Польщі навіть після її розборів”... А це тому, що “сотні тисяч родовитої української шляхти, значнішої й дрібнішої, старокозацьких, боярських, княжих родів українських перейшли тоді з унії в римо-католицизм, кидаючи також свою національність”...⁴ Це відкрите свідчення про смертоносність унії для України!...

3. ВАСИЛІЯНИ СПІВПРАЦЮЮТЬ З ПОЛЯКАМИ.

Історик літератури академік Михайло Возняк, сам греко-католик, пише про поміч уніятів у винародовленні українців: “Коли Східня Україна денационалізувалася під московською рукою, тоді ще більше польщилася Західня Україна під польською владою”,⁵ і в цьому польській владі багато допомагали провід уніятської церкви та почаївські й інші василіяни. Вищі верстви Західньої України власне через унію цілком попольщились, освічені провідні уніятські верстви були тоді “наскрізь спольщені”.⁶ Православні зо зброєю в руках боронили

³ Галина Журба: Далекій світ. Розповідь автобіографічна. Буенос-Айрес, 1955 р. ст. 20—21. Див. ще І л а р і о н: Наслідки берестейської унії в буденному житті України, „Віра й Культура” 1956 р. ч. 8 і 9.

⁴ Там само, ст. 22.

⁵ Історія української літератури, т. III, Львів, 1924 р., ст. 96.

⁶ М. В о з н я к: Як пробудилося українське народне життя за Австрії, Львів, 1924 р. ст. 28.

свою Православну Віру, уняти ж навпаки, — нога в ногу йшли з поляками на українську Віру.

“При українській нації в Західній Україні лишилися селяни й (нижчі) Священники, і то останні не всі, бо міське Священство й василіяни були нерідко наскрізь спольщені”.⁷ Василіяни звичайно тісно співпрацювали з поляками не тільки в справах релігійних, але і в політичних. Далі я докладно розповім, як почаївські василіяни збройно допомагали полякам в їх повстанні 1830—1831 років, але це не був виняток. М. Возняк подає, що василіянський провінціал, Ігумен Святоюрського монастиря у Львові Доротей Михальський був активним членом польського “народового уряду” в Галичині в 1809-м році, який ставив собі завданням повалити Австрію і відновити в Галичині Польщу.⁸ Цей же василіянин усе доносив полякам на свого Митрополита Михаїла Левицького.⁹

Католик пише: “Уняти базиліяни не позоставались байдужими глядачами (польського повстання 1831 р.), а допомагали польським відділам харчами, одежею, а часом вступали і в польське військо”.¹⁰

4. УНІЯТСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ ПРОВІД БУВ СПОЛОНІЗОВАНИЙ

Як сильно був сполонізований уніятський церковний провід, показує врочисте свято у Львові, — інтронізація першого Митрополита Галицького Антона Ангеловича (1807—1814).¹¹ Це було велике

⁷ М. В о з н я к: Історія укр. літ. III ст. 96.

⁸ Як пробудилося народне життя, ст. 36.

⁹ Там само, ст. 36.

¹⁰ „Почему католики требуютъ возвращенія своихъ костеловъ, Вільно, 1930 р., ст. 18. Видання католицького Митрополита Р. Ялбжиковського.

¹¹ З цього приводу у Львові вийшла книжечка: „Чинъ на наставленіе Єпископа Антонія Ангеловича”. Книжка в лист на 8 ст., зберігається в Національному музеї у Львові ч. 267.

історичне свято, але на ньому “ніхто не дочувся українського слова: урядові промови виголошено по-латинському, проповідь у Церкві відбулася в польській мові, новий Митрополит видав своє Послання по-польському, а вихованці Духовної Семінарії привітали Митрополита польським панегіриком”...¹² І це повне спольщення було і за час Австрії, яка забрала Галичину при першому поділі Польщі 1772-го року.

І далі пішло те саме, — свої писання й Послання Митрополит Ангелович звичайно видавав по-польському або по-німецькому, але ніколи “поруському”. І до цього дослідник додає: “Тому не диво, що не знайшлося вдячне серце серед українців, — навіть слід не лишився, де цей Митрополит похований”...¹³

Але тепер появились нові “історики”, які виправдують Митрополита А. Ангеловича, — буцім то він був “заслужений Архипастир”, “був гарячим українським патріотом, і одним із тих, які українській католицькій (уніятській) Церкві дали підвалини національної свідомости”...¹⁴ Таке твердження рішуче нічим не підтверджується!

Так було у самому Львові, а на Волині та в Почаївському монастирі було значно гірше, — там уняти василіяни провадили відкриту колонізацію і латинізацію українського народу.

5. ПОВНА ТЕМНОТА УНІЯТСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА.

Дослідник історії галицького життя М. Возняк докладно спиняється на освітньому й матеріальному стані уніятського Духовенства в Західній Україні, і підкреслює його повну темноту та глибоку

¹² М. В о з н я к, там само, ст. 14.

¹³ М. В о з н я к: Як пробудилось. . . ст. 16.

¹⁴ Б. Л у ж н и ц ь к и й: Українська Церква між Сходом і Заходом, 1954 р. ст. 503.

нужду, — до цього довела унія. “У крайній матеріальній нужді, темноті й без ознак свого окремого національно-культурного життя перейшли українці Галичини з польської неволі під панування Австрії”,¹⁵ — оце були наслідки примусової Берестейської унії...

Австрійський уряд ревно взявся за своїх уніятів, щоб їх більше окатоличити, бо бачив темноту та нужду їх. І року 1774-го за цесарової Марії Терези наступила зміна душі уніятів, — досі вони звалися “греко-уніятами”, цебто православними уніятами, і це відповідало історії та істоті унії з Римом, тепер же австрійський уряд змінив стару назву на “греко-католики”, цебто “православні католики”, а це з богословського погляду повна невідповідність. Але Папа прийняв цю нову назву, бо так хотів голова католицької держави.¹⁶

Уніятське Духовенство знаходилося по всій Західній Україні в повній панщизняній залежності від своїх поляків дідичів, — відробляло панщину й двірські роботи нарівні з простим селянством.¹⁷ Але року 1777-го австрійський уряд зніс цю панщину з Духовенства.

Року 1783-го австрійський уряд призначив окремого свого референта, щоб він дослідив стан Галичини. І цей референт доносив своєму урядові, що в уніятській Галичині “хіба один на 30 Священиків має таку-сяку науку, а багато з них не вміють навіть

¹⁵ М. В о з н я к: Як пробудилось українське народне життя в Галичині за Австрії, Львів, 1924 р., ст. 5.

¹⁶ Уніяти ніколи не мали й не мають усталеної назви. Митр. Іпатій Потій звичайно писав Св. унія, уніяти. Поляки писали: „релігія греко-руська, з Костьолом Римським поєднана” (1738), „обряд русько-католицький” (1781), „церква ругенська” (1759) і т. ін. Папа усталенням однієї назви ніколи не цікавився.

¹⁷ Пор. поему Івана Ф р а н к а: Панські жарти.

писати. Вони не в силі говорити проповідей, ані вчити дітей катихизиса”.¹⁸

Сам Митрополит Лев Кишка писав про своє уніятське Духовенство, що “ледве сотий Священик розумів церковно-слов’янську мову”.¹⁹ Це все були наслідки розкладової й насильної Берестейської унії...

Року 1806-го крилошанин Михайло Гарасевич на Соборику так змальовував уніятське Духовенство: “Наше світське Духовенство було в найбільшій темноті, парохі ледве вміли читати й писати, та жили в загальному пониженні. І дійсно, яку пошану могло мати Священство у світських людей вищих верств, коли воно ледве одягом різнилося від простонароддя? Який вплив воно могло мати на нього, коли само ледве знало перші основи релігії?”²⁰

“Щоб стати Священиком, треба було тільки вміти по-польськи, та читати й писати кирилицею”. У Перемиській єпархії кандидати на Священиків приходили до Єпископа, який проживав у с. Валяві, і тут готувалися на Священика. Тудилися по¹ селянських хатах, удень помагали селянам молотити, а вечорами вчилися “пацуру й казусів”, і їх висвячувано... А “сусідні Єпископи в Холмі та в Луцьку просто продавали рукоположення. Перший ліпший дячок або писар, що навчився читати кирилицю й заплатив сто злотих, одержував висвячення”.²¹

Оце до такого стану довела унія своє Духовенство, як свідчить уніятський же історик.

А простий народ під уніятами зовсім отемнів і про Віру мало що знав. Року 1839-го до Православ'я вернулися уніяти, і вони були в найтемнішому

¹⁸ М. В о з н я к: Як пробудилось. . . ст. 3.

¹⁹ „Собраніє припадков”, Супрасль, 1722 р.

²⁰ М. В о з н я к: Як пробудилось. . . ст. 11—12.

²¹ Там само, ст. 4.

стані. Через 16 літ, року 1855-го про це селянство писав білоруський генерал-губернатор: “Більша частина селян не тільки не знає ані одної молитви, але й на питання, якої він Віри, відповідає: нової. І при дальшому виясненні додає: перше були ми польської віри, а тепер, здається, руської” . . .²² Так народ розумів унію, — це “польська віра”

“І тільки пізніше — пише католик — проявляються тут благородні ідейні люди, — православні Священики, які навертають в Православ'є цих нових язичників”.²³ Так зве католик тих, що виховались під уніятським Духовенством!

6. ВИНАРОДОВЛЕННЯ УНІЯТСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА.

Час ішов, а уніятське Духовенство полонізувалося все більше і в Галичині, і по всіх інших землях, а особливо василіяни по монастирях. Те саме робилося і в Почаївському монастирі, — його василіяни наскрізь сполонізувалися, і полонізували й своїх вірних. Я подам тут довшу виписку з характеристики уніятського історика свого Духовенства в XVIII—XIX віках, — таким було тоді все уніятське Духовенство.

“Серед уніятського Духовенства витворився своєрідний псевдо-аристократизм”, — пише академік М. Возняк. “Духовенство звичайно відбилося від народу, говорило по-польськи, і нарівні з дідичем і жидами використовувало народні маси”.

І вічні були скарги селян до уряду на обдирання їх Священиками, бо народ уперто до унії не приставав.

“Звичайно, не багато варта була священикова наука в приложенні до потреб його парохіян. Раз був випадок, що селянин обвинуватив свого пароха перед Консисто́рією, що той не хоче видати йому

²² „Православный Собесѣдник” 1885 р. ст. 420.

²³ „Почему католики требуютъ возвращенія своихъ костеловъ, Вільно, 1930 р., ст. 17. Видання Виленського Католицького Митрополита Р. Ялбжиковського.

метрики його батька. І обвинувачений парох боронився тим, що він не вміє перечитати давньої метрики, писаної по-руськи, бо в школах учився він по-польськи, а по-руськи його ніде в Галичині не вчили”

“Були часи, що українські богослови щойно в останніх роках своїх наук починали вчитися трохи читати по-церковнослов’янськи й по-руськи, щоб бодай могли відчитати Службу Божу з церковних книжок. Молоді парохи говорили проповіді або сповідали такою каліченою мовою, що їх парафіяни або мало що, або цілком їх не розуміли. Деколи український (уніятський) Священик не знав ні говорити, ні читати по-руськи. Щоб могли відправити Службу Божу, давав увесь Службеник переписати латинськими (польськими) буквами, а проповідь у церкві говорив по-польському”.

Були уніятські Священики, що зовсім не вірили в богослужбову силу церковно-слов’янської мови, і через це, виголосивши: “Прийміте, ядіте, сие есть Тіло Мое” тихо зараз додавали по-латині: *hoc est Corpus Meum* . . . Латинізація таких уніятських Священиків була така сильна, що вони вірили, що тільки латинська мова є справжня богослужбова мова . . .

“Нечисленні урядники українського походження боялися признаватися до своєї народности. По школах ніхто з учителів і професорів не говорив ані словечка “по-руськи”. Українські адвокати, професори університету, учителі й інші хіба тим заявляли приналежність до своєї народности, що в великі Свята заходили до Волоської Церкви, а на Великдень поздоровляли Митрополита з святом, — по-польськи. Польська бо мова панувала скрізь по домах освічених українців, у Консисторії, Семінарії, навіть по священичих домах. Таким робом у громадському житті все було по-польськи”.²⁴

²⁴ М. В о з н я к: Як пробудилося. . . ст. 40—41.

Я навмисне дав ширший опис національного стану уніятського Духовенства в Галичині, — воно з 1772-го року було під Австрією, і могло легко націоналізуватися. Тим часом цього не ставало, бо тоді вже сильно защепилася польська ідеологія: бути уніятом — то бути поляком! Звичайно, василіяни Почаївського монастиря сполонізувалися ще більше, бо були під Польщею аж до 1795-го року, а власне Польща на Волині керувала й мала все в своїх руках аж до 1830-го року, до I повстання. Тут усе польщилось, а перед у цьому вели почаївські василіяни.

**7. ПОЧАЇВСЬКУ ДРУКАРНЮ ВАСИЛІЯНИ ПРОВАДИЛИ
ТІЛЬКИ ДЛЯ УНІЯТНОЇ АГІТАЦІЇ, А НЕ ДЛЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ.**

Уніятські історики звичайно підкреслюють, будіім то почаївські василіяни провадили українську культурно-освітню працю через свою друкарню, випускаючи книжки і руською мовою.²⁵ Це повне непорозуміння. Почаївські василіяни видавали книжки не з якихсь національних переконань, а тільки для того, щоб вести через них свою уніятську агітацію, бо без цього вони не дісталися б ані до Духовенства, ані до народу. Так, вони часом видають такі книжки, як “Сѣмя слова Божого” 1772-го року, видають “простымъ языкомъ простѣйшаго ради иже по весехъ народа сложенное”, але ця їхня “проста мова” впливала не з національної душі їхньої, — вона була польська й латинська, — а тільки як агітаційний засіб поширення унії. Ще більше жива “руська” мова панує тоді в виданнях, напр., львівських, — це не було ознакою самих почаївських видань.

Усе, що видавали почаївські василіяни, — чи то проповіді, чи Богослужбові книжки, чи катихи-

²⁵ Так пише, напр. М. В о з н я к у своїй Історії української літератури, т. III, Львів, 1924 р. ст. 96-108.

зиси, чи курси Богословія, — усе це старанно по-виправлюване на латинський копил, усе це переповнене чужим українському народові латинським духом, усе це ламало й нищило багатівікову українську церковну й культурно-освітню традицію. Віра, освіта й культура України від такої “праці” почаївських василіян тільки падала, зразки чого подані вище.

Ось у мене під рукою “Народовѣщаніе или слово къ народу каѳоліческому чрез монаховъ Чина Св. Василя Великаго въ Провѣнціи Полскої” 1768-го року. Книжка видана “тщаніємъ и иждивеніємъ монаховъ Святыя Чудотворныя Лавры Почаевскія”. І ось у цій книжці на листі 5 б передмови сильно підкреслюється, що “книга сія таяжде содержитъ въ себѣ поученія, яже и въ Римскихъ Катехизмахъ Обрѣтаются”. Ясно і відкрито!

Тут же серед джерел подаються і постанови Флорентійського унійного Собору 1439-го року, і тут же зазначається: “Святая мати наша Вселенская Церковь Римская”. Звичайно, Символ Віри тут подається: “От Отца и Сына исходящаго” (л. 46).

А наука подається чисто латинська, напр. на л. 49 читаємо: “Вѣрую, же Церковь или собраніе всѣхъ вѣрныхъ под Главою Єпископа Римскаго Папы єсть Святое, Апостольское, Каѳоліческое, и кромѣ того собранія или Церкви никтоже спасень быти не можетъ”.

Оце була праця почаївських василіян: сіяння чужої народові латинської науки!

А ось “Богословіе нравоучителное” 1751-го року, і тут на л. л. 1266—128 наказується святкувати як рокові Свята: Свято Божого Тѣла, Состраданіе Пресвятыя Богородицы та Іосафата, бо так наказав Замойській Собор 1720-го року. Цікаво, що при слові “Іосафат” нічого не додано, — ще здержувалися...

Ось почаївський “Богогласник” 1790-го року, збір церковних пісень, які співалися по всіх Церквах України. Почаївські василіяни видали й ці пісні, але поперероблювали їх, бо всі були православні, на латинську науку. Дослідник “Богогласника” подає: У виданому Богогласнику 1790 року “де уніятська Церква різниться чим від Православної, пісня подає річ в уніятському дусі”.²⁶

Усі подані приклади ясно показують, що почаївські василіяни держали друкарню тільки для агітації латинства, зовсім чужого українському народові, а через це він і не зростав духово.

8. ВАСИЛІЯНСЬКА НАУКА, ЯК ЗАТЯГУВАТИ НАРОД ДО УНІЇ.

Простий народ рішуче бойкотував уніятські Церкви та монастирі, і йти до них не спішив. Почаївські василіяни вживали найрізніших хитрих способів, щоб такі затягувати українських селян до своїх церков, а коли це не допомагало, то звертали-ся “до двору”, цебто до пана, а той велів силою гнати своїх підданих до уніятських Церков та монастирів . . .

Видавши своє “Народовѣщаніє” 1768-го року, почаївські василіяни добре знали, що їх латинських наук народ слухати не захоче, а тому вони вмістили в передмові (л. 5б—6) таке вияснення до Священика: “Аще (яко нѣгде случается) препростый народъ, невѣдущій нужды поученія и ползы въ немъ душевныя, не восхоцетъ собиратися, сицевыхъ различными образы и хитростми привлачати подобаетъ. Си есть: въ первыхъ малихъ дѣтей собирати и учити, да родителіе, зряще дѣти своя душеполезная умѣющія, стыдятся” . . . А потім, коли їх зберуть на яке Свято, то треба лякати їх Судом Божиим і за себе самих, і за дітей, і за домову челядь, і що за все це вони “отвѣтъ Богу, Судіи страшному воздати имуть”

²⁶ М. В о з н я к : Історія української літератури, т. III ст. 330.

“Єгда же и сицевая словеса затвердѣлыхъ не умягчаютъ, достоить казнію церковною или дворскою сицевыхъ принуждати”, бо и Бог наказував силою приводити на Його вечерю. “Сице и парохъ или катихиста не хотящихъ прійти и отрицающихся долженъ принуждати”. Але Дух Святий подаєть і “инныя различія образы ко уловленію душъ челоуѣческихъ”.²⁷

Оце методологія затягування в унію: хитрощами, ані, то й карами “дворовими”, цебто панськими батогами та киями! Так навчали й так поступали почаївські василіяни...

Львівська братська друкарня завжди дуже багато друкувала книжок, але нічого в них не виправляла, і через це почаївські василіяни, як папські сторожі, постійно доносили в Рим на схизматичну львівську друкарню...

Отже, Почаївський монастир за час його перебування в уніятських руках жодним культурним осередком не був, — це був осередок латинського Риму відданого папського ополяченого василіянства.

9. УНІЯТСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ ПРОВІД НАЦІОНАЛЬНИМ НЕ БУВ.

Вищий церковний провід уніятський аж по кінець ХІХ-го віку ніколи національним не був. Коли 1815-го року в Перемишлі Духовенство задумало закладати Товариство Священиків, то вкінці аж сам Папа прислав виговір за це... Про цей виговір уніятський історик пише: “Це дуже цікавий документ мачушиного (щоб ужити лагідного слова) трактування уніятської Церкви з боку Риму цілими віками”.²⁸

Отже, почаївські василіяни ніколи не були носіями рідної культури на Волині, — навпаки, вони

²⁷ Архів М. Іларіона ч. 20.

²⁸ М. В о з н я к : Як пробудилася... ст. 35.

нищили віковічну тут церковну традицію та православну культуру. А наслідком цієї їхньої праці був великий заник освіти на Волині та зміцнення польськості.

Там же, де в Україні унії не було, або де вона була вигнана повстанням Богдана Хмельницького, напр. на Лівобережжі, там український народ розвивався більш нормально, творячи свою власну українську культуру. І коли серед уніятів панувала ще єгипетська тьма, тоді православні українці творили високі культурні пам'ятки.

Уніятська ж Галичина відродилася національно тільки в ХХ віці, і тільки тому, що в проводі цього відродження стала головно українська світська інтелігенція. Відродила не уніятська Церква, а саме живе політичне життя. І це уніятська ідея ввесь час копала духовий Збруч поміж Києвом та Львовом, бо так хотів Рим, так хотіла й архикатолицька Австрія.

VIII. УНІЯ ЧУЖА Й ВОРОЖА УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ.

Уніятський полон (1721—1831) Святої Почаївської Гори — це була тяжка рана на українському тілі. Рана страшна й трагічна, і тим болючіша, що була ніби від своїх же “братів”... Уніятський полон спинив віковічну працю Почаївського монастиря, як це було і з іншими монастирями, які тільки захоплювали уніяти. Спинив і понищив, що понищити міг. І почав нову працю, але зовсім чужу українському народові і змістом, і формою, тому чужу й незрозумілу.

Унія спинила майже 500-літню працю Почаївської Гори, а народ зо страхом дивився на непоша-

нування нових господарів, василіян. Чекав грому Господнього на них, а поки що мусів оминати свої Святині, захоплені в полон поляками. За час уніятського полону (1721—1831) народ згубив свою близьку й рідну школу Віри й морального життя...

Почаївські уніяти василіяни заклали нову друкарню, яка довго (1732—1831) існувала під ними. Але василіянська Почаївська друкарня не була заснована для народніх потреб, а тільки для унійної агітації та для грошевих заробітків. Якоїсь національної української ідеї почаївські василіяни ніколи не знали і не виставили.

Здержливий у тяжкому, проф. Д. Дорошенко таки змушений був сказати гірку правду: "Василіяни почаївські були патріотами польської державности... Їх симпатії до повстання 1831-го року послужили російському урядові мотивом для передачі Почаєва в руки православного Духовенства".¹

І не забуваймо того, що Почаївському православному монастиреві польський уряд жодним способом не дозволяв друкарської справи, — це була річ на той час просто не до подумання. Навпаки, своїм слугам уніятам польська влада легко дала дозвіл на друкарню. І василіяни всіма своїми друками вели пильну уніятську агітацію, усі книжки виправляли на латинський копил. Крім цього самі ополечились до краю, пильнували полонізувати й своїх вірних. І навіть виступили в польському повстанні, як своєму

Почаївські василіяни чужі були для українського народу

Почаївських видань навіть рівняти не можна до видань не тільки київських, але і львівських: вони були найскромніші перед ними, хоч у василіянських руках були на це мільйони графа Потоцького! Але в чужу справу живої душі не вдихнеш!...

¹ Проф. Дмитро Дорошенко: По рідному Краю, Львів, 1930 р., ст. 66.

Почаївські василіяни вславилися тільки як слуги латинства, і весь час доносили і варшавській папській Нунціятурі, і самому Папі на Львівську Братську друкарню, що вона випускає невиправлені на латинське православні книжки . . .

Які почаївські василіяни були чужі й ворожі українському народові, показує їхній останній намір: викрасти Чудотворну Почаївську Ікону! Ця Чудотворна Ікона — це віковічна Православна Святиня не тільки всієї Волинської Землі, але й всієї України, і василіяни в своїй безмежній запеклості пробували позбавити весь український народ цієї Святині, — вкрасти її й передати її полякам . . .²

І хоч як це неморально чинити таке блюзнірське святотатство, але, видно, уніятські василіяни втратили почуття, що й православні мають Святині. Василіянин уніят о. Дам'ян Богун ще й тепер, року 1947-го, кидає камінем на всеукраїнську Святиню і плете казку, як викрали василіяни Чудотворну Почаївську Ікону . . .³

Свята Почаївська Лавра пережила тяжкі проти-православні бурі, пережила зрадливий уніятський полон, але таки вернулася на свою звичайну всеукраїнську путь. І як віки була вона чистою й ясною зорею Православія, такою позостається й сьогодні, і такою позостанеться і на віки вічні!

ІХ.

ПРЕПОДОБНИЙ ІОВ ПІД ВАСИЛІЯНАМИ.

Почитання Преподобного Іова, Чудотворця Почаївського, почалося, як ми бачили вище, ще за його життя. Канонізація його відбулася через 8 літ по

² Див. про це докладно далі, ст. 208.

³ „Поклін Марії”, Мюнхен, 1947 р., ст. 29, редактор Теодор Курпіта.

його упокоєнні, 28 серпня 1659-го року. І з того часу почитання Мошей Преподобного Іова, через чуда його, усе зростало та ширилось. Див. мал. 18.

При печері Преподобного Іова рано була побудована невелика церква, з Престолом на честь Великомучениці Варвари. З північного боку цієї церкви був вхід до печери, в якій спочивали Мощі Св. Іова. Церква ця звалася Печерною. Див. мал. 32.

Уніяти василіяни, запосівши р. 1721-го монастиря, відразу замкнули печеру Преподобного Іова, і нікого до неї не пускали. Іов — православний український Святий, а до таких уніятів нема діла. І довго Мощі Преподобного були “під спудом”, цебто заховані. І плакав народ, безсильний що зробити для визволення захопленої Святині.

Та народ таки став сильно й голосно вимагати відкрити православну Святиню, якої цілком заховати василіяни ніяк не могли. І вкінці вони додумалися, що Мощі загально шанованого Святого і для унії будуть корисні, і десь аж у 40-х роках XVIII століття мусіли таки відкрити Преподобного. Народ знову почав ходити до свого улюбленого Святого, і знову стали чинитися зцілення від Мощів. Гріб Преподобного не був у порядку, бо василіяни за ним мало доглядали.

Справою почитання Преподобного Іова нарешті зайнявся щедрий і великий меценат і новий фундатор Почаївського монастиря католик граф Микола Потоцький. Він давав василіянам на цього монастиря величезні суми, — біля двох мільйонів злотих, — але працею василіян не був задоволений, бо вони монастирем мало цікавилися. І 2 листопада 1767-го року граф Потоцький написав суперіорові (Ігуменові) Почаївського монастиря Іпатію Білинському наказового листа, в якому доручає йому просити в Папи Климента XIII канонізації й внесення

в число Святих Преподобного Іова, Ігумена Почаївського.¹

Суперіор Почаївської Лаври й генерал Протоархимандрит Білінський зараз же відписав (по-польськи) і на цього листа. Він писав: “Канонізація поважаного (не пише: Святого) Желізо трудна до здійснення теперішнього часу, бо Іов не був мучеником. І хоч він від місцевого Єпископа, Київського Митрополита Діонісія Балабана, признаний був через чуда за Святого, але в Римі на кардинальському засіданні це *kribruja* і *przetrzaaja* (переціджують і перетрушують) по кілька разів. А тому дай Боже, щоб хоч через декілька десятиліть сталося це відкрите признання Іова за Святого Угодника Божого”.²

Звичайно, Рим таки ніколи не визнав Іова за Святого, бож о. Желізо ціле життя своє боровся проти католицтва та проти унії. Тільки в нещасній Україні за силою накиненої унії могла трапитися така нісенітниця, щоб Рим займався справою канонізування до числа Святих найбільшого борця проти унії...

Так пробув Святий Угодник Божий у невиясненому стані аж до кінця свого уніятського полону, по 1831-ий рік. Василяни звичайно ховали Мощі Преподобного Іова, і не виставляли їх на прилюдне шанування.³

¹ Архим. Амвросій: Сказаніє о Почаевской Успенской Лаврѣ, 1878 р., ст. 94.

² Амвросій, там само.

³ С. Антонович на ст. 33 подає: „За унії Мощі Преподобного Іова були закриті”. Те саме подає й о. К. Зноско: „Василяни сховали Мощі Іова „під спудом” (ст. 12).

Х.

**РОСІЙСЬКИЙ УРЯД НА 36 РОКІВ ЗАДЕРЖАВ
ПОВЕРНЕННЯ ПОЧАЇВСЬКОГО МАНАСТИРЯ
ПРАВОСЛАВНИМ.**

1. ЦАРИЦЯ КАТЕРИНА ІІ — ГОРЛИВА ОПШУНКА ЄЗУЇТІВ.

Року 1795-го, по третьому розділі Польщі, до Росії відійшла західня Волинь, а в тому й Луцьк, і остаточно — Крем'янець і Почаїв. А власне Почаїв відійшов ще по ІІ розділі з року 1792-го. Настав час повернення Почаївського монастиря до православних, чого чекала вся стомлена Волинь. Але монастиря не повернено . . .

Що ж трапилося? Чому Волинь аж 36 літ (1795—1831) мусіла чекати повернення їй її найбільшої Святині? Багато старих іще згадували, як цар Петро І сильно боронив Православіє по всій Західній Україні, він вимагав відновлення православної Луцької єпархії, а тим самим повернення Почаївського монастиря православним. Але цього не сталося. По смерті царя Петра І (1725) унія на Волині стала зміцнюватись.

Уся Європа стала рішуче вимагати, щоб Папа закрав ордена своїх єзуїтів. Держава за державою стали виганяти від себе єзуїтів. Папа Климент ХІV мусім виконати всеєвропейське домагання, і 21 липня 1773-го року розв'язав “на віки вічні” ордена єзуїтів. Вигнала єзуїтів зо своєї землі і Польща.

По першому розділу Польщі 1772-го року вся Білорусія відійшла до Росії. Католики й уніяти повели шалену агітацію, щоб народ не присягав на вірність цариці Катерині ІІ. Тут було багато єзуїтів, але вони знали вже наставлення Папи до себе, і вичікуюче мовчали. Року 1773-го Папа розв'язав ордена єзуїтів, і багато їх через поділ Польщі опинилися на Білорусії під Росією. Тоді єзуїти демонстраційно присягнули на вірність цариці Катерині ІІ, а це потягло до того й народ.

Цариця московська Катерина ІІІ (1762—1796)

добре знала поляків, — Станислав Понятовський був її близьким, і через неї став королем Пальщі (1764—1795). Коли Папа Климент XIV року 1773-го розв'язав “на віки” ордену єзуїтів, то вся Європа з радістю прийняла цього акта, але... сама тільки Катерина II акта не прийняла і не оголосила його...

Папа написав Катерині листа, просячи виконати його акта. Катерина відписала Папі цілим викладом, що йому не треба було розганяти відданих йому єзуїтів, а в усякому разі у своїй державі вона сама керує. І вона взяла єзуїтів у свою опіку!

Це все стало голосним, і єзуїти почали прократися на Білорусь. Катерина II стала прихильницею єзуїтів перше таємною, а незабаром і явною. Цариця дала захист у себе єзуїтам, сподіваючись використати їх у своїй праці, а особливо по школах. Єзуїти збиралися в Полоцьку, і провадили там свою працю, і стали закладати свою духовну Колегію.

Коли року 1774-го в московській газеті появилася стаття проти єзуїтів, то цариця Катерина звеліла попалити видрукуване.¹ А коли єзуїт Занович попався в підроблюванні російських сторублівок, то уряд навіть на це zareагував слабенько...²

2. ЄЗУІТИ ЗАХОПИЛИ В СВОЇ РУКИ РОСІЙСЬКИХ ЦАРІВ.

За цього часу цікава доля Богуша (Станислава) Сестринкевича, литвина родом. Це був освічений ксьондз, багато займався наукою в Полоцьку, і став католицьким Єпископом Білоруським. Він був дуже відданий цариці Катерині, і виступав проти підступів уніятів. Був членом Російської Академії Наук. Року 1782-го Катерина призначила його Архієпископом, а Павел I зробив його Митрополитом усїєї Католицької Церкви в Росії. Взагалі Павло I

¹ Д. Е. М и х н е в и ч : Очерки из истории католической реакцій, Иезуиты. М. 1953 р. ст. 232.

² Там само, ст. 231.

високо його ставив. Митрополит Сестринкевич близько стояв і до Олександра I, помер 1827-го року.

Цікава доля й езуїта Гавриїла Грубера (1740—1805). По 1773-м році він, як езуїт, подався в Білорусь і працював у Полоцьку. А з року 1796-го Грубер оселився в Петербурзі, наблизився до імператора Павла I, і сильно йому сподобався. І імператор дозволив Груберові приходити до нього, коли хоче. І справді, езуїт цей набув великого впливу на Павла I. Найменша критика езуїтів, католиків або уніятів суворо заборонена за Павла I в Росії...

Езуїт Грубер упросив Павла I написати Папі, щоб визнав езуїтів у Росії, що Папа й зробив своїм наказом 7 березня 1801-го року. Езуїти стали збиратися в Петербурзі все більше та сміліше, усіма ними керував езуїт Грубер. Закінчилась справа так, як і треба було чекати: езуїти працювали таки на Папу, підступно обманюючи Павла I. Грубер зо своїми склав записку про “поєднання” Церков, Православної й Католицької, і подав цю записку Павлу I. Записку відіслали Митрополиту Амвросію, а сильну відповідь на неї написав учений Єпископ Євгеній Болховитинов. Записка нарешті відкрила очі Павлу I, і він наказав більше не пускати до нього езуїта авантюриста Грубера. Під впливом цього езуїта Павел I року 1798-го затвердив регламента, корисного для всіх уніятських монастирів.

Імператор Олександр I (1801—1829) так само олікувався езуїтами. Коли Папа затвердив, на прохання Павла I, езуїтів у Росії, то Олександр I дозволив 1801-го року папське брєве офіційно оголосити. Грубер і Митрополит Сестринкевич вільно працювали і за Олександра I. Року 1802-го Грубер став генералом ордену езуїтів у Росії, і він заклав при католицькій Церкві Св. Катерини в Петербурзі Колегію для навчання дітей російської вищої шляхти. Але 25 березня 1805-го року езуїт Грубер нагло згорів при пожарі свого дому.

Сучасний історик про релігійну терпимість царя Олександра I та його уряду подає: “За царя Олександра уряд російський виявляв повну релігійну терпимість, і жодних переслідувань до сектантів не було”.³

3. ПІДСТУПНА ЄЗУІТСЬКА РОБОТА В РОСІЇ.

Уряд узяв єзуїтів на працю по багатьох містах Росії, і вони скрізь повели приховану католицьку пропаганду. Року 1812-го 12-го січня Олександр I дав Полоцькій єзуїтській колегії права Академії. Правда, з єзуїтів узяли підписку, що вони не будуть пропагувати католицтва та полонофільства, але цієї своєї обіцянки ані єзуїти, ані католики, ані уніяти ніде не додержували.

Коли на Росію виступив Наполеон, то Польща в роках 1812—1813 радісно прийняла його й помагала йому, і це значно охолодило російський уряд до поляків католиків та до єзуїтів. І року 1815-го єзуїтів нарешті таки виселили з Москви та з Петербургу, а 1820-го випросили з усїєї Росії.

4. ЦАР ОЛЕКСАНДЕР I СИЛЬНО ПОМАГАВ ПОЛЯКАМ.

Але полякам Олександр I ще й далі багато допомагав, і приятелював з деким із них. Року 1813-го до Парижа їздила делегація польських магнатів, яка заявила Олександрю I свою вірність до нього та до Росії; це були: Ян Тарновський, Станислав Замойський та інші.

Року 1803-го цар Олександр I віддав усе Правобережжя в руки поляків, — призначив відомого Тадея Чацького куратором шкіл на Волині, Поділлі й Київщині. І пішла кругом відкрита колонізація! А року 1805-го в місті Крем'янці цей Т. Чацький заклав відомого Крем'янецького Ліцея, як вищу школу для поляків. Крем'янець — недалеко від Почаєва, — полонізується й монастир.

³ С. Г. П у ш к а р е в: Росія в XIX веке (1801-1914), Нью-Йорк, 1956 р., ст. 155.

Багато видатних осіб просили царя Олександра I відкрити університета в м. Києві, але міністр Т. Чацький, великий польський патріот, переміг: відкрили в м. Крем'янці, з польською викладовою мовою.

Беручи на увагу все вище подане, стане ясно, чому Почаївського монастиря не повернено православним ще 1793-го чи 1795-го року, — бо єзуїти це спинили, а російська влада ним зовсім мало цікавилась.

5. ЦАРИЦЯ КАТЕРИНА II ОГЛОСИЛА ВОЛЮ КАТОЛИКАМ ТА УНІЯТАМ.

Року 1795-го, по III поділі Польщі, сталося спонтанне повернення уніятів до своєї Православної Віри. На Волині, Поділлі та Київщині, з 9500 парафій відразу вернулося до Православ'я 9.300, десь біля двох мільйонів вірних. Усе це трапилось так скоро, і так несподівано, що заскочило всіх: єзуїтів і російський уряд. Як ми бачили вище, становище російського уряду до повернення уніятів ще не було вироблене.

Так, по I розділі Польщі 1772 р. цариця Катерина II наказала губернаторам оголосити народам новоприєднаних земель, що їм усім запевняється воля Віри. У таємному листі губернаторам було наказано пильнувати повну волю Церков католицької та уніятської.

6. АЛЕ НАРОД САМ ВЕРТАВСЯ З УНІЇ ДО ПРАВОСЛАВ'Я.

Та не дивлючись на це, народ спонтанно вертався до своєї старої Віри, і далі за роки 1781—1783 повернулося 117.161 уніят.⁴

Сталося власне те, чого й треба було сподіватися. Заганяючи Духовенство та народ в унію, їх ніколи не питали про згоду на це: унію приймав Єпископ відступник, а Духовенство й народ “обо-

⁴Н. В а с и л е н к о: Унія, „Енци. Словарь” Брокгауза, півтом 68 ст. 830.

в'язані" були йти за ним... Це був римський та польський метод запровадження унії.

І цікава одна річ. Почаївський василіянин Януарій Громачевський написав проти повернення уніятів до Віри прабатьків своїх листка, а в ньому вияснює, що Папа — то "Голова Церкви, намісник Христа, переємник Апостола Петра, і хто не приймає цього Догмата, той не буде спасений" Оце тільки таке могли поставити почаївські василіяни масовому спонтанному поверненню українців до свого рідного Православія, від якого польський уряд відірвав їх насиллям!

Відповідь народу на це насилля по всій Україні була однакова: він правно й реально унії ніколи не приймав, і завжди вважав її польським насиллям. Тепер Польща впала, а народ спонтанно й масово вертався до Православія.*

7. НІМЕЦЬКЕ ЗАСИЛЛЯ В РОСІЇ.

Починаючи з царя Петра I Православна Церква в Росії помалу тратить свою волю все більше та більше. Влучно А. Герцен, відомий російський революціонер, зве Петра I "коронованим революціонером".⁵ Але це ще мале окреслення: Петро I був і першим коронованим комуністом. Петро I, за словами Герцена, "насилу ховав свою байдужість чи презирство до Грецької Церкви, яка з необхідности впала в неласку разом зо старим порядком".⁶

Починаючи з Петра I на троні і при троні в Росії заводиться сильний німецький вплив, та й на троні сидять чужинці. Павло I знущався з духовних, під час Літургії хапав їх за бороду, намагався сам служити в Казанському Соборі.

* М. І л а р і о н : Чому уніяти так масово верталися до Православія. „Віра й Культура" 1956 р. ч. ч. 10-11-12.

⁵ А. И. Г е р ц е н : О развитии революционных идей в России, Москва, 1958 рок, ст. 34.

⁶ Там само, ст. 35.

При троні та по міністерствах на вищих посадах появилoся повно німців, які Росії не знали, а Православну Віру ненавиділи. Німці не приносили з собою жодної освіти, бо часто й самі були мало освічені, зате сильно прищиплювали вищим російським класам презирство до народу та його Віри.⁷

Ось через усе це Православна Церква зовсім не мала сили ані визволити Почаївського монастиря з неволі, ані всьому народові вирватися з унії.

8. ЄЗУТИ ТА КАТОЛИКИ ЗАДЕРЖУЮТЬ ЧЕРЕЗ РОСІЙСКУ ВЛАДУ ПОВЕРНЕННЯ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ.

Надалі єзуїти своїми впливами таки стримали масове повернення уніятів, і постільки впливали на російську владу, що унія дотяглася аж до 1839-го року.

Імператор Павел I року 1798-го, на внесок єзуїта Грубера, возстановив Луцьку уніятську єпископію, а також затвердив інструкцію для уніятських монастирів. Цим доля Почаївського монастиря на довгий час була припечатана, — він позостався в уніятських руках аж до 1831-го року. Єзуїтів було повно на Волині, у Луцьку та в Крем'янці, — вони все робили, щоб Почаївський монастир позоставався й надалі в уніятів. І Митрополит уніятський так само позоставався й надалі аж до 1839-го року зо своїм нереальним титулом: “Митрополит Київський і Галицький”.⁸ Цього титула російський уряд визнавав.

За Почаївським монастирем не було кому вступитися, і він належав до польської провінції уніятських монастирів. Десь із 1808-го року він став центром перебування вищої уніятської влади, — у ньому жив Єпископ, Протоархимандрит, провінціал і ін. І вони мали тут величезні суми грошей для своєї агітації.

⁷ Там само, ст. 36.

⁸ А. Герцен, ст. 42-43.

9. ПОЧАЇВСЬКІ ВАСИЛІЯНИ ПІДДОБРЮЮТЬСЯ ДО РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ.

По 1793-м році, опинившись в Росії, василіяни уніяти ніяк не змогли знайти собі належної лінії. Жили вони на Волині серед українського населення, але цілком відбилися від нього, бо сильно ополячилися, — польська мова була мовою їхнього виховання, їхніх розмов і їхньою офіційною мовою. Більше того, — вони перетворилися в польських патріотів ідеологічно.

Але все таки треба було показатись перед новою російською владою. Єзуїти все захопили в свої руки, і знали, що робити. Року 1808-го почаївські василіяни відкрили при монастирі повітову школу, і це сильно їх рятувало: працюють для народу! А року 1812-го, коли Наполеон вдерся в Росію, почаївські уніяти випустили в своїй друкарні патріотичну книжечку проти нього: “О побѣдѣ на супостатовъ”.⁹ Таке було вже року 1796-го, коли почаївські василіяни видали патріотичну москвофільську книжку: “Проповѣдь при нарочитомъ обхожденіи и именованіи Ея Превысочайшего и Непреодолѣннаго Величества Самодержици и Государыни всея Россіи Екатерины Вторыя”.¹⁰

Уніяти сильно підроблювались, і навіть поставили в Успінській Соборній Церкві перегородку, — на зразок Іконостаса.

У Почаївському монастирі оселився уніятський Єпископ Григорій Кохановський, і зараз же року 1808-го розіслав свого пастирського листа по Волині, щоб усі уніятські парафії та монастирі молилися за імператора Олександра I.¹¹

Коли 1793-го року відбувся другий поділ Польщі, і Волинь з Почаївським монастирем опинилися

⁹ Ця книжечка є в Національнм Музеї у Львові число 947.

¹⁰ І. О г і є н к о: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р. ст. 202.

¹¹ Проф. о. А. Хойнацький, ст. 134.

в Росії, то почаївські василіяни почали готуватися до віддачі монастиря православним, — вони стали вивозити монастирські цінності, і цього вивозу вже не спиняли.

Почаївський Ієромонах Валеріян описує в своїх спогадах, що року 1823-го сильно пішли чутки, що Почаївська Лавра незабаром вертається до православних. “Одного разу — пише о. Валеріян — я зійшов уночі з горішнього поверху на долішній до бочки за водою, і натрапив на о. економа Шумулевича. Він з робітниками котив по коридору до воріт невеликі бочки, здається — з золотом... Побачивши мене, він муркнув: “А чого це вам не спиться і ви бродите?” Я набрав води і скоріше забрався. А після ходили чутки, що це наш провід ховає гроші і передали їх графу Молодецькому”... І це золото ніби позосталося на повстання 1831 року, а крім цього, граф купив за нього у Потоцьких м. Броди...¹²

Суперіор монастиря Скивський поступив у Почаївську Лавру ще р. 1824-го, і вже з р. 1826-го наказав не провадити запису майна, а провінціял так само нічого не перевіряв, — усе вивозилося на всі боки...¹³

10. УНІЯ ПОЗОСТАВАЛАСЯ В РОСІІ АЖ ДО 1839-ГО РОКУ.

Ось через усе це унія позоставалася ще й далі, аж до 1839-го року. Російська влада офіційно допомагала уніятим організуватися, і ще на початку царювання Миколи I було чотири уніятських єпархії: Віленська, Полоцька, Берестейська й Луцька. Але вірних у них було вже дуже мало, і уніятське Духовенство сильно збідніло. Серед уніятського церковного проводу не було згоди та ладу, василіяни відкрито билися зо своїм білим Духовенством, і це й допроварило до полоцького Собору 12 лютого

¹² Проф. о. А. Хойнацький, ст. 436-437, 142-143.

¹³ Там само, ст. 141.

1839-го року, на якому й рештки уніятів повернулися до своєї старої Віри, до Православія.¹⁴

“Року 1839-го — пише історик — відбулося воз’єднання західніх уніятів з Православієм. Собор уніятських Єпископів, на чолі зо своїм Митрополитом Литовським Йосипом Семашко, який відбувся в Полоцьку 1839-го року, постановив просити про приєднання їх “до прабатьківської Православної Церкви”, і Св. Синод, з дозволу царя, прийняв уніятську Церкву “в повне й цілковите єднання” з Православною Церквою”.¹⁵

Л і т е р а т у р а. М. К о я л о в и ч ь: Історія возєєднання уніятів старихъ временъ до 1800 года, 1873 року. — А. В. Б ѣ л е ц к і й: Уніятскій вопросъ въ 1772-1827 гг. — М. М о р о ш к и н ь: Возєєдиненіє уніатовъ, „Вѣстникъ Европы” 1872 р. — Ю. Ф. К р а ч к о в с к і й: Пятидесятилѣтіє возєєдиненія западно-русскихъ уніатовъ съ Православною Церквою. — И. Ч и с т о в и ч ь: Пятидесятилѣтіє возєєдиненія съ Православною Церквою западно-русскихъ уніатовъ, „Архивъ Юго-Зап. Россіи” ч. I, 1883 р.

¹⁴ Див. далі, частина IV розділ VI.

¹⁵ С. Г. П у ш к а р е в: Россія в XIX веке (1801-1914), Нью-Йорк, 1956 року, ст. 155.

ЧАСТИНА П'ЯТА: ПОВЕРНЕННЯ ДО ВІРИ БАТЬКІВ.

I.

ЧОМУ ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР ТАКИ БУВ ПОВЕРНЕНИЙ ПРАВОСЛАВНИМ.

1. ЦАРИЦЯ КАТЕРИНА ІІ ПІДТРИМУВАЛА ЄЗУТІВ ТА УНІЯТІВ.

Як я вище показав, ще з 1772-го року, року першого поділу Польщі, російський уряд сильно підтримував єзуїтів та католиків з уніятами, і робив це відкрито. Православна Церква зо своїми потребами опинилася на другому місці, але мусіла мовчати: Катерина ІІ, Павло І і Олександр І до Православної Церкви ставилися холодно, а тому Почаївський монастир і по 1793-му й 1795-му роках, коли все спонтанно повернулося до своєї Православної Церкви, позостався за уніятами. Усі заступства за православних Св. Синоду ці царі звичайно відкидали, і вони не мали тоді сили.

Справа повернення Почаївського монастиря Православній Церкві ввесь час була пекучою й дражливою справою на Волині ще з часу захоплення його уніятами 1721-го року. При кожному поліпшенні політичної ситуації зараз же починали говорити про повернення православним монастиря. На жаль, український народ не мав тоді своїх сильних оборонців, які могли б реально заступитися за свою Святиню, за Почаївського монастиря.

Рік 1795-ий, коли всі насиллям загнані в унію на Волині, на Поділлі і Києвщині спонтанно вернулися до Віри своїх батьків, сильно вдарив православних і вони побачили й переконалися, що свій уряд не радіє з цього, і цього повернення не хоче!...

Цариця Катерина явно стояла по стороні уніятів, і публічно, на весь світ підтримала розв'язаних Папою єзуїтів, і взяла їх під свою державну опіку. Вищі правлячі кола Росії були більш як байдужі до Православія, явно підтримували атеїстку царицю, і робили те саме, що й вона, а багато з них прийняли навіть католицтво. І Почаївський монастир мусів і далі через це все позоставатися в уніятському полоні.

2. НАСТИРЛИВІ ЧУТКИ ПРО ПОВЕРНЕННЯ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ ПРАВОСЛАВНИМ.

Але народ, що страждав і тепер у польському рабстві - панщині, усе жив живою надією, що правда таки переможе, що Сам Господь заступиться за свою Святиню. Року 1767-го по всій Волині й по всій Галичині пішли були сильні чутки, що польський король Станислав Понятовський, один із найближчих царициних приятелів, вертає православним Почаївського монастиря. Це викликало радість по всій Західній Україні і велику тривогу єзуїтів та василіян Почаївського монастиря. Зберігся лист графа М. Потоцького від 24 жовтня 1767-го року до генерального Протоархимандрита Почаївського монастиря Білінського, в якому він сповіщає, що в Варшаві йде сильний натиск на польську владу, щоб вона не переслідувала Православну Віру, і що Почаївський монастир — захоплений уніятами — вертається православним. Потоцький сповіщає, що через це він не переїхав на життя в монастир, щоб потім не виходити з нього.

Відповідаючи графу Потоцькому на його другого листа від 2 листопада 1767-го року, почаївський Протоархимандрит Білінський просить графа, щоб він на всі подаровані Почаївському монастиреві суми видав від себе офіційного акта, в якому засвідчив би, що ці гроші він подарував не Почаївському монастиреві, а тільки монахам тим, що поєднані з Римською Церквою, цебто уніятам васи-

ліянам. І коли б Почаївський монастир справді вернувся “до схизматиків”, то ці суми повинні перейти на користь іншим уніятським монастирям.¹

Як бачимо, уніяти василіяни турбуються тільки про гроші, а інше їх не цікавить!

Народ придивлявся і прислуховувався до всього, що тільки творилося в монастирі. Ще й року 1831-го мало хто вірив, щоб уніяти були переможені, коли за ними стоїть найвища російська влада. І ось у травні 1831-го року трапилася подія, яку всі прийняли за пророчу. Усі василіяни стояли в Успенському Соборі, правилась Утренья. І раптом страшно загриміло, ніби з найбільшої гармати вистрілено. Перестрашені василіяни кинулись з Собору, хто куди міг... Виявилось, що це тріснула стеля Печерної Церкви...

Цей випадок блискавкою рознісся по всій Воліні, і всі прийняли його, як Боже попередження: кінець унії, кінець уніятському пануванню над чужою Святиною!

3. ПОЧАЇВСЬКА ДРУКАРНЯ ПОМАГАЄ СТАРООБРЯДЦЯМ.

Почаївські василіяни були національно чужої орієнтації, і тільки й думали, як шкодити Православній Вірі. Вони добре знали, що т. зв. старобрядці — це рана на Православії в Росії, і вирішили роз'ятрювати цю рану. І почаївські василіяни ще перед 1782-м роком злигалися з старообрядцями, і вже року 1782-го передрукували їм книжку 1649-го року, Катихизиса: “Собраніє краткія науки о артикулах Вѣры”. Старообрядці сильно шанували цю книжку, а тепер її мали.² Це була велика підтримка старообрядцям, а шкода для Православія!

Трохи пізніше, року 1784-го з Чернігівщини, з Климцівського посаду, прибув до Почаєва старо-

¹ А м в р о с і й, ст. 93, 94.

² Книжка ця є у львівському Національному Музеї ч. 721.

обрядчий провідник Василь Желізняк; він приніс зразки давніх старообрядових видань, і склав з василіянами умову на друк цих книжок. Василіяни раділи: тепер вони насолять православним! Василіяни відлили нові букви, зовсім такі, які були в старих виданнях, і все потрібне видрукували старообрядцям. Робили все це в глибокій таємниці.³

Та нема таємниць, щоб вони не відкрились. Хоч пізно, але російська влада таки довідалась аж 1800-го року, чим займаються василіяни Почаївського монастиря. Вийшов великий скандал, бо влада уніятів на руках носила! . . .

Почаївський монастир підлягав тоді т. зв. “Латинській Колегії”, на чолі якої стояв католик Митрополит Станислав Сестринкевич, який був у близьких стосунках з царем Павлом I, а потім Олександром I. І Митрополит Сестринкевич негайно таємно повідомив почаївського Архимандрита, що монастиреві загрожує велика біда, бо уряд довідався, що монастир друкує старообрядчі видання, і що про це його тихо повідомив у царських покоях *jeden antiquissimus senator* (це був міністр Ісповідань князь А. Н. Голіцин) . . .

І почаївські василіяни відразу позамітали всі сліди своєї підступної праці. Уряд наказав через Крем'янецький Земський Суд повідомити його, які саме книжки видрукувала Почаївська василіянська друкарня від 1797-го року. Треба сказати, що в цьому Крем'янецькому Суді сиділи самі поляки, приятелі почаївських василіянів. Монастир відповів, що він друкує тільки польські книжки, і видрукував такі: *Brevia et Decreta Pontificum, Indulgentiae, Wykład Liturgii Greckiej popolsku, Katechizm Missyonarski*.⁴ Така була праця почаївських василіянів для свого українського народу!

³ І. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925., ст. 136.

⁴ Почаївський Архів ч. 1069. Амвросій, ст. 136-137.

І вся справа закінчилася самою відпискою, — уняти мали в Петербурзі при царі своїх сильних заступників, які все покривали . . .

Більше того, — василіяни виграли. За діло взявся уніятський Луцький Єпископ Стефан Левицький, який сильно боронив своїх почаївських василіян. Він звернувся через Митрополита Сестринкевича до царя Павла I, щоб той дозволив Почаївській друкарні друкувати духовні книги під особистим доглядом його, Єпископа. І цар Павло I дозволив це 4 травня 1800-го року. Пор. ст. 319—320.

Василіяни дістали “Височайший” дозвіл, і справді стали передруковувати духовні книжки, але конче все перероблюючи на католицьке.

4. ПРАВОСЛАВНІ В ПОВНОМУ ПОНИЖЕННІ.

Єзуїти й уняти набрали при російських царях такої сили, що могли робити, що хотіли. Спину їм не було. Ще за Катерини II єзуїт Занович підроблював російські сторублівки, при арешті його поліція знайшла в нього багато тисяч фальшивих сторублівок, але цариця наказала спинити справу, бож вона опікувалася єзуїтами . . .⁵

Уняти були всесильні!

Року 1821-го згоріла в м. Острозі жидівська дільниця, а з нею Острізький монастир і Єпископська Катедра. Бо православному проводу тоді було місце — в жидівській дільниці! Тоді Єпископ Острозький Стефан, виконуючи волю Волині, що вся вимагала правди — повернення Почаївського монастиря православним, написав про все це до Св. Синоду. Св. Синод підтримав прохання свого Архипастиря, і Міністр Ісповідань князь Голіцин — атеїст і великий ворог Православ'я — “представив справу” цареві Олександрю I на затвердження, усе перекутивши по-своєму.

⁵ Д. Е. М и х н е в и ч: Очерки из истории католической реакции, Видання Академії Наук, М. 1953 р. ст. 231.

І 2 серпня 1823-го року Міністр кн. Голіцин повідомив заінтересовані сторони, а саме: Св. Синод та “Митрополита Київського й Галицького” уніята Йосифа Булгака таке: “Його Імператорському Величеству не угодно було виявити на прохання Синоду свою Височайшу згоду, з уваги на те, що в Почаївському монастирі перебуває велика кількість монахів базиліянського ордену, і вони провадять школи”...¹

Почаївські василіяни зараз же того ж 1823-го року записали до крем'янецьких актів цю волю царя Олександра І. Вони сміялися з православних!... Бо вони мали одну тільки школу, і то польську

Року 1823-го наприкінці жовтня, вертаючись з-за кордону, в Острозі спинився цар Олександр І. Була субота. Острізький Єпископ Стефан належно стрів царя, а другого дня, в неділю цар прибув на Літургію. Єпископ служив і проповідував надхненно, хор прекрасно співав, але церковця (цвинтарна) зовсім була вбога, — бо була православна... Цар сильно був задоволений, але запитався, чому Церква така вбога... Йому розповіли про пожар, і про прохання всіх на Волині, — вернути православним їхнього Почаївського монастиря.

У Петербурзі нагадали цареві про прохання православних. Справу цю докладав цареві знову той же міністр Ісповідань князь Голіцин, сам ворог православних і сильний прихильник уніятів.

Цар знову відмовив православним...

5. БЕЗБОЖНИК КН. ГОЛІЦИН КЕРУЄ В РОСІЇ СПРАВАМИ ЦЕРКВИ.

Щоб ліпше зрозуміти всі ці події, розповім хоч коротко про князя Олександра Голіцина (1773—1844). Він виховувався при царському дворі, і був товаришем Олександра І. З бігом часу Ол. Голіцин набув собі величезної сили в Росії, як перша по цареві особа. Але він був відкритий вольтер'янець

¹ Проф. о. А. Хойнацький, ст. 134-135.

і безбожник. Року 1805-го цар Олександр I призначив оцього Голіцина Ober-прокурором Св. Синоду. Голіцин посаду прийняв, але добився царської згоди, що по справах Синоду буде особисто докладали цареві не Голова Синоду, як було досі, але він сам. Голіцин відіпхнув Св. Синода на задній план, і багато шкодив Православній Церкві, і зовсім явно підтримував уніятів-василіян.

Ставши Ober-прокурором Св. Синоду, безбожник Голіцин почав знайомитися з церковними справами. Як він сам признався, він ніколи в руках не мав Євангелії, і ніколи її не читав. А тепер він перечитав увесь Новий Завіт, який зробив на нього величезне вражіння. Князь Голіцин цілком переродився, і став глибоким містиком, — ухилився від усяких розваг, зрікся оженитися. Явно був неприхильний до Православія, бо воно було — на його думку — засуворе й не гнучке, і скрізь боронив езуїтів та уніятів, і підпав під їхній вплив, і вони його навчали . . .

Року 1810-го Голіцин став Головноуправляючим іншовірних ісповідань, позостаючись Ober-прокурором, року 1816-го став і Міністром Освіти. Наступного 1817-го року всі ці три установи поєдналися разом, — засноване було Міністерство Ісповідань (Духовних Справ) і Освіти, і з цього часу кн. Голіцин був фактичним керівником справ православних, католицьких, уніятських і протестантських. Явно всім іншовірним допомагав, відпихаючи православних.⁶ І це князь Голіцин спинив повернення решти

⁶ Про Ол. Голіцина є велика література. Н. Б а р с о в ъ : Архимандритъ Фотій и князь Голицынъ, див. „Русская Старина” 1881 р. — Ю. Б а р т е н е в ъ : Разказы князя Голицына, „Рус. Старина” 1884 р. — G ö t z e : Fürst A. N. Golitzin, Ляйпціг, 1882 р., про цю книгу див. статтю Карповича в „Истор. Вѣстн.” 1882 р. кн. 4 і 5. — Сам кн. Голіцин написав працю: „Мнѣніе о разности между Восточною и Западною Церковью, съ исторіей раздѣленія ихъ”, видрукувана в „Чтенія в Общ. Исторіи и Др. Росс.” 1870 р. кн. 1.

уніятів до Православ'я, яке могло наступити аж тоді, коли він утратив силу, 1839-го року.

6. АРХИМАНДРИТ ФОТІЙ ПЕРЕМИГ КН. ГОЛІЦИНА.

Проти князя Голіцина, як безбожника, сильно й сміливо виступив Архимандрит Юр'ївського монастиря в Петербурзі Фотій (1792—1838). Фотій був глибокий аскет, на тілі носив залізні тяжкі вериги (ланцюги), багато постив і молився, і народ уважав його Святим. Молода графиня Анна Олексіївна Орлова-Чесменська підпала його сильному впливові, і навіки віддалася службі Богові. Фотій увійшов до вищих кругів, і мав там великі впливи. Він, гарячий проповідник, усіх кликав до Православ'я і картав за схильність до католицизму та унії. І це Архимандрит Фотій добився того, що цар Олександр I року 1824-го 15-го травня звільнив графа Голіцина від міністрування в Духовних Справах, позоставивши його тільки міністром пошти. Православні могли вільніше зідхнути!

І до своєї смерті 26-го лютого 1838-го року Архимандрит Фотій не переставав виступати проти безбожжя вищих російських кругів, яке тоді сильно розпаношилося. Року 1824-го Фотій публічно кинув анатему на кн. Голіцина, і той був забраний від керування церковними справами. І це Фотій переломив байдужі настрої царських верхів, і цим підготував акта 1839-го року, — повернення уніятів до Православ'я, чого вищі царські круги ніяк не хотіли дозволити.

Ось цей кн. Голіцин був покровителем Почаївських уніятів василіян, і не допускав повернення монастиря православним. Коли б ці василіяни не займалися польською політикою, вони змогли б ще довго спокійно сидіти в Почаївському монастирі, бо й наступник царя Олександра I, цар Микола I так само в усьому допомагав кн. Голіцину аж до його смерті в 1844 році.

І тільки з року 1826-го, коли Головноуправля-

ючим справами іншовірних Ісповідань став Дмитрій Блудов, людина релігійна й православна, православні змогли голосніше говорити про свої потреби.

7. ПОЧАЇВСЬКІ ВАСИЛІЯНИ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ПОЛЬСЬКОМУ ПОВСТАННІ.

Та почаївські василіяни не могли спокійно працювати для самого Бога, бо всі вони були польські патріоти, і серед них було чимало монахів польського походження. Говорили вони тільки по-польськи, писали тільки цією мовою. Офіційна їхня мова в монастирі була латинсько-польська. Служби правили вони по Службениках, переписаних латинкою, бо церковно-слов'янське письмо вже мало хто з них знав. І монастирі мали пару василіян, які часом могли зладити слов'янську проповідь по-слов'янськи, але звичайно до народу проповідували польською мовою. А народ виразно оминав їх!

Поляки, які підготовляли польське повстання 1830-го року, були в тісних зносинах з Почаївським монастирем. Слава про мільйони графа Потоцького, пожертвувані монастиреві, ходила по всій Польщі, і повстанці повно використали ці мільйони.

Ігуменом Почаївського монастиря був тоді о. Ян Сківський, сильний полонофіл і папіст. Таким же був і його казначей Постанкевич, та й сам провінціал Білінкевич, який усе бачив і мовчав, мріяв про відродження Польщі. Які суми видавали всі вони польським повстанцям, відомостей не маємо, бо все робилося таємно. Але пізніше Військова Комісія вияснила, що Ігумен Ян Сківський від року 1826-го припинив — з відома своєї вищої влади — усякі записи монастирських прибутків і видатків, і завжди ховалася готівка з пожертв графа Потоцького. Це все показує, що почаївські василіяни передали на польське повстання величезні суми, і були в тісному зв'язку з волинською групою польських повстанців.

Повстання розпочалося 17(29) листопада 1830-го року в Варшаві, і скоро поширилось по Польщі. Ро-

сійський уряд, засліплений вищим католицьким проводом та його прихильниками серед себе, не чекав повстання, і його армія зовсім не була готова.

Коли піднялося повстання, уніяти василіяни в кількох місцях приєдналися до поляків. Католик з гордістю пише: “Уніяти базиліяни не були байдужими глядачами повстання, а допомагали польським відділам харчами, одежею, а часом і вступали в польське військо”.*

На весну 1831-го року на Волинь прибув зо своїм військом польський генерал Дверницький. У Почаївському монастирі була видана відозва до народу вставати на Росію. Чекали, що Волинь підійметься боронити Польщу, але селянство ані рушилось, а де було можна, вступало в полки проти Польщі. У квітні 9-го дня Дверницький стрівся з російськими військами генерала Редигера, і держався тут аж до 14 квітня, коли був розбитий. Дверницький подався на Берестечко, щоб тут перейти річку Стир і прямувати на Поділля. Дверницький направився на Крем'янець, але ген. Редигер випередив його. Тоді Дверницький повернув на Почаїв і Колодно.

8. „ПАНОВЕ, — ЗА ОЙЧИЗНУ!” КРИЧАТЬ ВАСИЛІЯНИ.

У Почаєві генерала Дверницького врочисто й відкрито стріли почаївські василіяни, відслужили Молебня з колінопреклонінням, щедро гостили повстанців, і передали на повстання велику суму грошей від себе і від сусідніх панів, дали провіанту й коней.

Коли Дверницький наближався до Почаєва, василіяни на галерії розклали огнище, щоб сміло йшов до Почаєва. Манастир запалився польським патріотичним духом, і зараз же до війська Дверницького з монастиря вступило: 8 монахів, 2 новики і 45 ма-

* „Почему католики требуют возвращения своихъ костеловъ, Вильно, 1830 р., ст. 18. Видання католицького Митрополита Р. Ялбжиковського.

настирських кріпаків, останніх змусили. Василияни монахи сіли на коні, привісили поверх монашої одежі шаблі, і подалися до Почаєва, а там їздили вулицями й вигукували:

— *Ranowie, za Ojczyznę!*

Другого дня генерал Редигер нагнав поляків із Вишгородка. Тоді Дверницький засів біля Люлинської коршми, але й тут був 15-го травня розбитий, і перейшов у Галичину, де був розброєний. Більша частина його війська втекла назад у Польщу, а Дверницький був оселений в м. Лайбах.

Наприкінці 1831-го року польське повстання, що перейшло в війну, було розбите.

9. ВІЙСЬКОВА КОМІСІЯ ДОСЛІДЖУЄ УЧАСТЬ ПОЧАЇВСЬКИХ ВАСИЛІЯН У ПОЛЬСЬКОМУ ПОВСТАННІ.

Почаївські василіяни, не знаючи загальної ситуації, загналися задалеко, і відкрито показали, хто вони насправді були. Головнокомандувач І армії генерал граф Сакен та Волинський і Подільський Губернатор Левашов були “сильно здивовані” поведінкою почаївських монахів, і зараз же донесли цареві Миколі І, що Почаївський монастир відкрито допомагав повсталим полякам... Цар не повірив, і призначив особну Військову Комісію для слідства й присуду, а це зволікання дало змогу василіянам вивезти з монастиря або поховати те, що треба було...

Військова Комісія розпочала своє слідство аж у травні 1831-го року. Слідство відразу показало явну активну участь Почаївського монастиря в польському повстанні. Знайдено й польську прокламацію Дверницького, яку василіяни видрукували і яка розкидалася скрізь по Волині, Поділлі й Київщині. Комісія відразу збрала багато матеріалу, який доводив активну участь василіян у повстанні. Військова Комісія зараз таки арештувала Архимандрита Яна Скивського та його казначея Іеромонаха Постанкевича й інших, і всіх посадила в київську вій-

ськову фортецю (т. зв. “Косой Капанір”).* Провінціял Билинкевич не потерпів, бо ще минулого 1830-го року помер.

Військова судова Комісія⁷ постановила: арештувати головних винуватців з василіян, а Почаївського монастиря вернути православним, про що вони просять уже 35 літ.

10. КАТОЛИКИ ЗАПОБІГАЮТЬ, ЩОБ УРЯТУВАТИ ВАСИЛІЯН.

Усі католики старанно забігали в Петербурзі, оббиваючи царські пороги, і навіть князь Ол. Голіцин приєднався до них (з року 1824 він уже не був Міністром Ісповідань). Та тепер уже нічого не допомогло, — всі побачили, хто такі були почаївські василіяни!

Довго тягнув справу цар Микола I, явно не хотячи затверджувати присуду, але вкінці змушений був покласти свою резолюцію: Почаївського монастиря вернути православним . . .

Це було 10 жовтня 1831-го року.

Католики й уніяти в своїй нерозбірливій пропаганді звичайно пишуть, буцім то участь василіян у польському повстанні 1830-го року російський уряд використав, і знищив унію. Ні, — по 1830-м році позостале ще уніятське Духовенство зовсім пересварилося з василіянами, а це й довело його до полоцького Собору 1839-го року, коли й рештки уніятів добровільно повернулися до Православія.⁸

Польський історик Єпископ Ліковський про цю

* Значно пізніше, в роках 1896-1900 я багато раз оглядав цей „Косой Капанір” — військову в’язницю для тяжких преступників, часом і для світських. Одного часу тут сидів наш письменник Володимир Винниченко, за агітацію серед військових.

⁷ Комісія складала великого акта: „Военносудная сентенція” 1831 р., — тут слідство, суд і повернення монастиря православним.

⁸ Див. далі, ст. 155-161.

справу пише: “Думка, ніби тільки революція 1830-го року змусила царя Миколу I приступити до знищення унії через участь у ній певної частини уніятів, цілком невірна й помилкова”.⁹ До цього довели інші причини, про які ми вже розповідали.

II.

ПЕРЕДАЧА ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ ПРАВОСЛАВНИМ.

1. ПРИЙМАЛЬНА КОМІСІЯ.

Виявилось, що перебрати Почаївського монастиря від василіян — це справа трудна. Головноуповноважений іншовірними ісповіданнями гр. Дм. Ник. Блудов ще в кінці вересня 1831-го року дав докладну інструкцію, як і що треба перебрати від василіян, а Св. Синод 2-го жовтня прислав Волинському Єпископу Амвросієві свої накази про це. Обер-Прокурор Св. Синоду кн. П. С. Мещерський наказав скласти Приймальну Комісію, яка має все перейняти, і до цієї Комісії призначив свого урядовця Войцеховича. Єпископ Волинський Амвросій призначив від себе таких осіб: Ректор Волинської Семінарії Архимандрит Флавіян, Ключар його Собору Наркис Новицький, Крем'янецький Протоієрей Григорій Рафальський, Намісник Дерманського Монастиря Ієромонах Іоаникій, Намісник Загаєцького монастиря Ієромонах Маврикій, Диякон Білецький, а крім цього: Секретар Консисторії Карашевич та Протодиякон Красницький, а від Генерал-губернатора — поручик Кирєїв.

Російська влада зробила значну помилку, що не перебрала монастиря відразу й без розголосу, а справа аж надто затяглася, бо все були католиць-

9. Ks. E. L i k o w s k i: *Dzieje kościoła unickiego*, Warszawa, 1906, str. 45.

кі натиски на владу. Почаївські василіяни про все легко й своєчасно довідувались і належно готувались, а часу мали до підготовки аж забагато. Влада звернулася і до греко-уніятської Консисторії з цією справою, і запропонувала їй прислати в Почаїв двох своїх представників, щоб радили в справі повернення монастиря православним.

Нарешті Комісія від Волинського Єпископа Амвросія прибула 6-го жовтня в Старий Почаїв, і оселилася в місцевого Священника, а два світських члени не прибули, не прибули і представники від уніятської Консисторії. Чутка про прибуття Приймальної Комісії зараз таки донеслася і до монастиря, і василіяни сильно захвилювалися, і стали явно вивозити з монастиря позостале.

І тільки аж 8-го жовтня ввечері прибув представник генерал-губернатора, а з ним і відділ війська. Опівночі на 9 жовтня поставили військову сторожу при входах у монастир, щоб із нього нічого не вивозилось. А 9-го о годині 2-ій дня прибув і представник Обер-прокурора Войцехович. Представники від уніятської Консисторії й тепер не прибули, і постановлено приступити до праці.

2. ПРИЙМАЛЬНА КОМІСІЯ В МОНАСТІРІ.

О годин 4-ій дня того ж 9-го жовтня Комісія прибула в монастир, і по всіх коридорах розставила військо, і наказала всім василіянам зібратися в трапезній кімнаті. Зібралися, але “майже всі вони були п’яні”, твердить автор докладного опису повернення монастиря.¹ Зібраним василіянам перечитали царського наказу про повернення монастиря православним, і запропонували кожному розписатися, що наказу чули. Усі підписатися відмовились, і стали вимагати, щоб показати їм царського оригінала,

¹ А м в р о с і й, ст. 152-153. На основі почаївських матеріалів. Проф. о. А. Хойнацький, ст. 140.

а також заявили, що передати монастиря не можуть до наказу своєї Консистерії.

До 8-ої години вечора вовтузилися з василями, та “з п'яними нічого не можна було зробити”,¹ — вони частували горілкою Комісію, але справа не йшла. Тоді Комісія позапечатувала скарбові схованки, а монахів відпустила, а в монастирі на ніч збільшила військову сторожу.

Другого дня рано, жовтня 10-го, Комісія стала вимагати від помічника Ігумена Ієромонаха Вишатицького здати за описами все монастирське майно. Справа ускладнялася тим, що Архимандрит Ян Скивський та казначей Ієромонах Постанкевич були арештовані і знаходились у київській військовій фортеці. Ієромонах Вишатицький відповів, що Архимандрит нічого йому не передавав, — нехай Комісія бере те, що знаходиться на руках Ієромонахів, — казначея Шавурського, прокуратора Дзілінського та ключаря Іллясевича.

Комісія перебрала: збіжжя 6.600 кіп, коней 97, рогатої худоби 360, вівців 999, свиней 192, уликів 157. Монастиреві належали села: Новий і Старий Почаїв, Рудки, Березина, частина Комарівки, Красна Лука, присілок Вигода; на цих селах було забезпечено 1.242.333 злотих, та 100 червінців, але запасових грошей не було. При цих селах був бровар, гуральня і 5 корчем. Землі було 20 волок (біля 200 десятин), надання ще з 1597 р. Анни Гойської, а на цих землях сиділо 237 душ чоловічої статі.

3. ВАСИЛІЯНИ ПОВИВОЗИЛИ Й ПОХОВАЛИ РУХОМЕ МАЙНО.

З нерухомим майном покінчили легко, але з рухомим ради не дали. Були великі суми з мільйонів графа Потоцького, але де вони? Комісія прийняла готівкою 12.508 р. і 75½ коп. сріблом, 18 червінців золотом, 187 руб. міддю і 40 руб. асигнаціями. Оце і все!

Те саме було і в Ризниці, — тільки вбогі остатки, старі речі, усе інше повиношено . . . І взагалі ма-

ло позосталося за описом 1823-го року. Комісія виявила, що василіяни повиносили і невідомо де поховали гроші, золоті й срібні речі, дорогоцінне каміння з Ікон. Установлено, що в день приїзду Комісії три василіяни, о. о. Дзілинський, Данилевич і Чаплинський, вивезли вночі дві скрині, дві коробки й валізу з срібним посудом. У мурашнику в лісі василіяни закопали два гарнці срібних грошей, — їх пізніше знайшли. Пізніше знайдено було також більше 3000 рублів сріблом, які Ієромонах Галинський передав знайомому почаївському селянинові Турченюкові закопати... У кімнаті Архимандрита Яна Скивського при трусі знайдено понад 8000 рублів.

І довго ще по тому, як Приймальна Комісія 25 листопада виїхала з Почаєва, все знаходили по різних місцях дороги срібні та золоті речі та церковний Посуд: Чаші, Дискоси, дорогоцінне каміння й т. ін. У замкненому склепу при гробі фундатора графа Потоцького 28 грудня знайдено: 16 Чаш, 2 Дарохранильніці, 15 Дискосів і т. ін., усе срібне. Року 1832-го 5 лютого в келії о. Настоятеля знайдено багато срібних речей, замуrowаних у стіні. Місцеві селяни охоче показували, де поховані речі, коли знали про це.

І значно пізніше часто знаходили найцінніші церковні речі в різних недоступних місцях, бо василіяни мали час усе повиносити та поховати. Скажемо, в червні 1833-го року випадково знайдена в Ризниці вгорі в коробці Риза на Чудотворну Ікону, з дорогоцінним камінням. — і її зняли василіяни, та не встигли вивезти.

Архимандрит Ян Скивський ще до свого арешту мав час повивозити скарби Почаївського монастиря, і позамітати всі сліди по них. Коли Військова Комісія питала його, де ділися гроші, він уперто твердив, що нічого не знає, і все складав на покійного провінціяля Билинкевича, померлого в сер-

пні 1830-го року, і Комісія переконалася, що гроші були віддані на польське повстання. Бракувало з готівки 785.051 зл., але Архимандрит не вияснив, де вони поділись... Це гроші графа М. Потоцького...

Почаївська Ризниця була надзвичайно цінна, багато золотих та срібних речей було ще з XVII віку, — усе це позникало, або, як каже дослідник, “дорожчу Ризницю василіяни покрали або поховали”.² З Чудотворної Ікони Божої Матері винятій був великої ціни золотий Хрестик з сімома рубинами, що виявилось 1832-го року.³

Приймальна Комісія шукала векселі, видані різними особами на позичені від монастиря гроші, але їх не знайшла, хоч векселі були записані. Виявилось, що василіяни повертали векселі боржникам католикам, аби тільки вони не попали в руки православних. Таких векселів було роздано на 400.000 злотих. Цікаво, що три дідичі самі вернули векселі Комісії, заявивши, що вони довгу по цих векселях не запла-тили.

4. ВІДНАЙДЕННЯ ПОХОВАНОГО МАЙНА.

Пізніше Приймальна Комісія ніби покінчила свою працю 25 листопада 1831-го року. Звичайно, Комісія ця зробила свою працю аж надто поверхово, бо сам склад Комісії був розрахований на добру волю василіянів, які мали повернути монастирське майно за описом. Через два дні по виїзді Комісії, 27-го листопада 1831 р. прибули і два делегати від уніятської Консисторії. Звичайно, вони спізналися навмисне.

Греко-уніятська Консисторія забрала з Почаївського монастиря 35 своїх монахів: 21 Ієромонах, 4 Ієродиякони, 9 монахів й 1 послушник; один монах вернувся в Православ'є, і позостався в монастирі, а решта виїхали в Барській, Володимирській, Заго-

² А м в р о с і й, ст. 175.

³ Там само, ст. 162.

ровський, Любарський і Кре'янецький монастирі. Кожному монахові видано потрібні на проїзд гроші та провізія, а тих, хто перебирався до Крем'янця, то відвезли монастирськими кіньми.

5. ЗАКІНЧЕННЯ ПОВЕРНЕННЯ МОНАСТИРЯ.

Що для православних було непотрібне, а також уніятські й католицькі видання друкарні, усе це монастир передав уніятській Консисторії.

Усі монастирські прислужники, усі робітники, слуги, селяни, — усі заявили, що вертаються в Православ'є, і всі позostалися на своїх місцях у монастирі, — їхати з уніятами зреклися.

Військова судова Комісія признала, що в польському повстанні від Почаївського монастиря звинили найбільше Архимандрит Ян Скивський та казначей Ієромонах Постанкевич, і їх двох і засудила: уніятська влада зняла з них обох духовний сан, а суд наклав свою кару: Скивського заслано в далекий монастир, а Постанкевича — в Сибір. Провінціал Билинський пішов на суд Божий: помер ще в серпні 1830-го року, а він то і був головним зв'язковим з польськими повстанцями волинської групи.

6. ПРОВОКАТОР КСЬОНДЗ ЯН НАВРОДСЬКИЙ.

Справа продовжувалася й далі, і ще довго монастир не міг заспокоїтися. Василіяни й єзуїти не забували про нього. У лютому 1832-го року до Єпископа Волинського Амвросія, що жив у Почаївському монастирі, прибув боніфратський провінціал ксьондз Ян Навродський, і попросив прийняти його в Православ'є і в монастир. Це була освічена людина, і Єпископ його прийняв у суцшому сані, і в монашестві назвав Павлом. Це була людина, яка скоро втерлася в довір'я і Єпископа, і всього монастиря. Єпископ доручив о. Павлові (чужому!) впорядкувати... архіви, а також матеріальні й судові справи. П. Навродський пильно всім цим зайнявся. Пробув він у монастирі 5 літ.

Але року 1837-го о. Павло став надокучливо просити Єпископа призначити його ключарем Собору, і це кинулося в вічі Єпископові, — нащо йому потрібні ключі? Пізніше о. Навродський пробував не раз підкупити тих, хто мав ключі від Собору, і про це сповістили Єпископа. Помітивши за собою догляд, о. Павло втік за кордон, у Галичину, до своїх єзуїтів . . .

7. СПРОБА ВИКРАСТИ ЧУДОТВОРНУ ПОЧАЇВСЬКУ ІКОНУ.

Стали робити слідство, і виявилось, що о. Навродський був підсланий від єзуїтів нашкодити монастиреві, скільки можна, а головню: понищити важливі акти та викрасти Чудотворну Почаївську Ікону Божої Матері. Виявилось, що о. Павло повикрадав і понищив в Почаївським архіві, якого він “упорядковував”, що було єзуїтам треба. Крім цього, він викрадав з актів розписки та векселі різних монастирських боржників і продавав їх заінтересованим, а гроші брав собі . . .

Чудотворної Ікони провокатор єзуїт не викрав, але вперто пішла чутка, ніби він переніс її до католицького монастиря в Підкамін, біля кордону австрійського. Буває, що ще й тепер ширять цю неправдиву поголоску. Так, року 1947-го в Мюнхені вийшла книжка: “Поклін Марії”, яку “з доручення церковної (уніятської) влади зредагував Теодор Курпіта”. І ось у цій книзі на ст. 29-ій о. Дам’ян Богун ЧСВВ свідомо й безсоромно пише таку неправду: “Року 1831-го москалі відібрали василіянам Почаївський монастир. Василіяни забрали при відході Чудотворну Ікону, а на її місці лишили вірну копію. Де зложили вивезену Ікону, про те заховали тайну. Ясно, що віддали її в добрі й певні руки. Та Господь Святий знає, чи потомки тих, кому повірений був цей дорогий скарб, вірні заповітові, ненарушно його бережуть”.

Це нечесне й провокаційне повідомлення, недостойне правди. Коли б Ікона була викрадена,

то вже давно була б десь виставлена, бо викрадають для виставлення; пор. долю Чудотворних Ікон т. зв. Володимирської, Ченстоховської та інших.

8. ДЕ ПОДІЛИСЯ МОНАСТІРСЬКІ ГРОШІ.

Року 1833-го 23 червня знайдена була в манастирі на горищі, засипана в грузах, книга секретних записів монастирських маєтків. Василияни підкупили свого приятеля Мартина Погорілецького, щоб він на горищі там то відкопав “секретну книгу”. Погорілецький про все це повідомив монастиря, і справді знайшли книжку з записами, яких так бракувало Приймальній Комісії. Книжка показала, як багато почаївські василіяни видали на польське повстання 1830—1831 років. У книжці готівки було записано 1.473.453 злотих. Де поділися ці гроші, не встановлено.

Деякі особи добивалися, щоб Приймальна Комісія ще раз перевірила свою справу, але католики в Петербурзі до цього не допустили. Так і загинули величезні викрадені почаївські суми . . .

Як я вже вище подавав, василіяни не провадили доброї господарки, а все занедбали, бо не почували, що це їхня власність назавжди, бо вони забрали чуже. Усі дахи на монастирських будівлях були погнилі, вози, упряж і інше — старе та вбоге, хоч у касах дармували величезні суми . . .

І правду писав Архимандрит Амвросій, дослідивши акти передачі Почаївського монастиря православному: “Василіяни зберігали великі капітали, життя вели дуже широке, але монастиря передали надзвичайно запущеного” . . .⁴

Почаїв потрібний був василіянам тільки як центр і засіб унійної агітації, а зовсім не для хвали Божої і не для праці для народу.

⁴ Амвросій, 1878 р., ст. 177.

III. РАДІСНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ СВЯТИНИ.

1. ОСВЯЧЕННЯ ПОВЕРНЕНОЇ СВЯТИНИ.

Святіший Синод ще 1823-го року просив царя Олександра I вернути Почаїв православним, але цар не виконав його прохання, бо був засліплений католиками та уніятами. І нарешті всі дочекалися всеволинського Свята: повернення до своїх Почаївського монастиря!

І зараз же Св. Синод наказав Єпископу Волинському Амвросію Мореву 2-го жовтня 1831-го року виконати таке: 1. Якнайскоріше почати Богослуження в Соборі. 2. Перед Богослужбою освятити всього Собора через окроплення освяченою водою, а потім покласти на Престолі Антимінса й відправити Св. Літургію. 3. Поки що Престола позоставити того самого. 4. Подати описа, що треба в середині Собору змінити. 5. Помістити в монастирі, крім Єпископа з його управлінням, 12 Ієромонахів та вдових Священиків, усі з доброю освітою, а монахів брати з інших монастирів.

Освячення монастиря і перша Служба Божа в Соборі відбулася ще Приймальною Комісією, — 25 жовтня 1831-го року, у присутності ближчих людей. Це був величний момент і в історії Волині, і в історії всієї України: велика українська Святиня вернулася з тяжкого полону!

До Почаївського монастиря переїхав Єпископ Волинський Амвросій, а з ним Консисторія та Духовна Семінарія. У недовгому часі з Києва прибув перший Ієромонах, Феодосій Карбила, українець-полтавець. Ф. Карбила закінчив у Києві Духовну Академію, був видатним проповідником. Він став першим Намісником Почаївського монастиря, і був цілком достойний своєї посади. Число монахів відразу побільшувалось, і вже в 1833 році був затверджений новий штат монастиря: Ієромонахів 20, Ієро-

дияконів 10, монахів 10, але це число з бігом часу все зростало та зростало.

2. ПОЛЬСЬКА АГІТАЦІЯ ПРОТИ МОНАСТІРЯ.

А місцеві поляки, — вони тоді мали все в своїх руках на Волині, — повели 1831 і 1832 р. р. шалену агітацію проти монастиря. Пустили чутки, ніби уніяти тихо повивозили з монастиря все, вивезли й Мощі Преподобного Іова. Агітували, буцім то Чудотворна Ікона Божої Матері ненавидить православних, і Сама перейшла в Австрію, в домініканський католицький монастир в Підкамені (10 верст від Почаєва).

Нас

Наслѣдникъ: Дѣднѣ, нлнѣчнѣ.
 Наслѣдованно, Пнрчтѣнно,
 пнрчтѣтно, соб. Сѣнаслѣдо
 ванна, съпнрчтѣтна. іод.
 Наслѣжданіе: Ѡдѣднѣн.
 Насочаніе: Наскаржѣн.
 Насвщный: Алго насвщнѣтвѣ
 ный: тѣтѣ которій тонж
 нѣтностн: тѣтѣ, нашѣй
 нѣтностн пнртрафланій
 ел, н прнгожій: кождодѣн
 ный, повѣднѣвный. мѣ: д.і.
 нанѣтѣтный, н прѣвшаній
 вѣ нѣтностн, н вѣстворѣе.

На

Nasycam się.
 Наслаждѣніе. *Roskosz, Użyczenie.*
 Наслѣдіе. *Dziedzictwo.*
 Наслѣдникъ. *Dziedzic.*
 Наслѣтданіе. *Odziedziczenie.*
 Насочаніе. *Skarżę.*
 Насвщный. Насвщнѣтный. *Росвщедні. Jednoświato.*
 Насвщныи. *Boju.*
 Насвщникъ. *Przełożony. Wodź.*
Nauszczytel.
 Наставленіе. *Nauszcan.*
 Настоятель. *Starby, Przełożony.*
 Настоятельство. *Starbscistwo.*
 Настоящій. *Terazniejszy.*

25. ЛЕКСИКОНЪ СЛАВНО-РОССКІЙ 1627-го р.

Слав Памва Беринда: Словник слов'янсько-український.

До чого дійшли: у Києві — до словника українського, а вasiliani в Почаєві — до словника польського.

26. ПОЧАІВСЬКИЙ СЛОВ'ЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СЛОВНИК 1751-го року.

Сіяння злих чуток про монастиря мало помагало. Тоді польські дідичі заборонили своїм кріпакам селянам ходити до Почаєва; були й такі, що завер-

тали з дороги, хто йшов до Почаєва. Поляки мали тоді велику силу, і могли робити, що хотіли. Шаліла панщина, і всі українці були в руках польських дідичів їхніми рабами...

Вороги доходили аж до того, що почали по ночах нападати на Лавру та обкрадати її. Із року 1834-го при Лаврі була поставлена військова сторожа, яка була тут довгий час, бо між обома польськими повстаннями 1831—1863 років спокою на Волині взагалі не було.

Домініканський польський монастир у Підкам'єні (біля Брод) взагалі ввесь час провадив велику агітацію проти Почаївського монастиря. Він невідомо звідки став оголошувати, буцім то і в ньому є Стопа Божої Матері, видовбана в скелі, аби баламутити місцеву людність.

Містечко Підкам'єнь лежить зараз же біля австрійської границі недалечко Почаєва. Воно зв'язане і з українською історією. Восени 1689-го року поляки таки схопили славного фастівського полковника Семена Палія і засадили його в тяжку в'язницю, що була при монастирі. Тут С. Палій промучився до весни 1690-го року, і втік назад до Фастова.⁵

3. ПІДВИЩЕННЯ СТАНУ МОНАСТІРЯ.

А народ прокинувся, і великими товпами поспішав до свого монастиря. Відбулися нові чуда і від Образу Пресвятої Богородиці, і від Мощів Преподобного Іова, і чутки про них попливли по всій Волині.

А 15 березня 1832-го року окрема комісія оглянула Мощі Св. Іова, — вони були цілком цілі.

Року 1833-го¹ 13-го жовтня Почаївському ма-

⁵ О. О г л о б л и н : Гетьман Іван Мазепа та його доба, 1960 р., ст. 213.

¹ Почаївський монастир був названий Лаврою ще в акті повернення його православним 1831-го року.

настиреві Св. Синод надав велику привілею: дозволено Йому зватися Лаврою (як зуться великі заслужені монастирі), четвертою в Росії (по трьох уже існуючих у Києві, Москві й Петербурзі). Своїми великими заслугами в обороні Православної Віри в XVII віці та тяжкими терпіннями від уніятів Почаївський монастир цілком заслужив цієї почесної назви. Тоді ж Волинському Архиреєві надано звання Священно-Архимандрита Почаївської Лаври. Цією високою назвою сильно піднявся дух усієї Волині.

Щодо назви Почаївського монастиря Лаврою, то Св. Синод, власне кажучи, тільки затвердив стару назву. Здається, що Почаївський монастир звав себе Лаврою вже й до 1721-го року, за православних часів. Тому й уніяти, захопивши монастиря, звичайно звали його по-старому Лаврою. У першому почаївському друці, у Служебнику 1735-го року подається “обитель Почаевская”, але в “Народовѣщаніє” 1768-го року вже подано в наголовку: “иждивеніємъ Монаховъ Святыя чудотворныя Лавры Почаевскія”.

Того ж 1833-го року 30-го жовтня Синод наказав Почаївській Лаврі про головного Успінського Собора: Престола й Іконостаса позоставити. Бокові Престоли поздіймати, а на їхньому місці поставити лямпади. Ікони східніх Святих, намальованих стилем латинським, перемалювати. Сповідальниці повиносити, але не продавати, а спалити. Вхід до моголи фундатора Потоцького замурувати.

Рoku 1834-го поблагословлено всім Намісникам Почаївської Лаври носити шовкову Мантію з зеленими Скрижалями.

4. ПОЧАЇВСЬКИЙ БОГОСЛУЖБОВИЙ УСТАВ.

Відразу ж, як Почаївський монастир вернувся до православних, знялося поважне питання про Богослужбовий Устав. Якого Уставу триматися? Українська Церква за час довгої перерви (1721—1831) остаточно була приєднана до Церкви Російської.

Українська Церква замовкла, всім керував тепер Святіший Синод. Звичайно, і Почаївський монастир мусів схилитися не до рідного Києва, а до чужої столиці, до Петербургу.

Але волинське населення звикло до своїх стародавніх українських звичаїв, і Провід монастиря мусів поважно рахуватися і з цим. Дещо таки позо-сталося зо старого і в самому монастирі.

Унія жорстоко вдарила українську церковну культуру: вона перервала її на 110 років (1721—1831). Церковну українську культуру унії василіяни замінили польсько-латинською, якої народ не прийняв, і яка була чужа Україні. Монастир че-

27. СВ. ЛІТУРГІЯ В ПОЧАЇВСЬКІЙ ЛАВРІ.

Ліворуч Архидиякон. Св. Престол на малому підвищенні, перед ним о. Митрат. Див. ст. 275-276.

рез 110 років воскрес, — але чого йому тепер триматися? Куди хилитися? Де той Київ? . . .

І вже відразу, з 1832-го року Єпископ Волинський Амвросій розпочав чисто православні Богослужби в монастирі, став складати прекрасного хора. Склалися тісні зв'язки з Олександро-Невською

Лаврою в Петербурзі, — і туди Почаївський монастир і похилився... Заводиться порядок Олександро-Невської Лаври".¹

Усі Волинські Єпископи відразу звернули велику увагу на почаївський хор, переймали все таки київський напів. І весь час Почаївська Лавра славилася своїм прекрасним співом.

Богослужби правилися в Лаврі від 4-ої години ранку щоденно. Рано було запроваджено, що на час від Покрови до Вербної Чудотворну Ікону переносили в Теплий Собор, і де була Ікона, там служилася головна Літургія щоденно.

Але це була новина, щоб на зимовий час в Успенському Соборі не було Богослужб, — у давнину цього таки не було, і в Києво-Печерській Лаврі Богослужби правилися і зимою. І з року 1890-го почали були провадити повні Служби Божі в Успенському Соборі і зимою, але пізніше знову спинили.

Почаївська Лавра вславилася своїми пишними Літургіями, яких навіть буднього дня правилося на 3—5 Престолах денно. А по Святих часто служили Літургії на всіх 10 Престолах по всіх Церквах. З року 1868-го щосуботи, від Великодня до Покрови, у Цвинтарній Церкві правилася поминальна Літургія за спочилих монахів.

Почаївський монастир сильно розвинув Акафісти, а до Диви Марії найбільше. У середу 23-го липня 1675-го року відбулося в Лаврі чудо врятування монастиря від нападу татар та турків, — і з того часу щосереді по Літургії в Соборі служився і служиться врочистий Акафіст перед спущеною Чудотворною Іконою.

А з 1832-го року Єпископ Інокентій установив правити врочисті Акафісти Божій Матері по Літургії на пам'ятку повернення монастиря православним з уніятського полону.

¹ Проф. о. А. Хойнацький, ст. 151.

І аж до останнього часу Почаївський монастир славився власне своїми пишними Богослужбами, і ці Богослужби помалу ставали свого віковичного українського характеру.

IV. БЕЗУПИННЕ ПРИКРАШЕННЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.

1. ПОЧАТКОВА НАПРАВА МОНАСТИРЯ.

Почаївський монастир, як ми вище казали, був повернений православним у повному запущенні, — зо всього було видно, що в монастирі правдивого господаря ніколи не було, бо ясно було, що нові господарі, уніяти, прийшли сюди тільки на час. І ніколи не було правдивого бажання належно заопікуватися монастирем.

А тепер скрізь закипіла любовна робота, особливо за перших Волинських Єпископів, що жили в Лаврі: Амвросія (1831—1832), Інокентія (1832—1840) та Никанора (1840—1848). Усі вони багато зробили за час свого управління, усі вони віддали себе на належне прикрашення волинської Святині.

Гонта на всіх будинках та Церквах, і на дзвіниці зовсім погнила, і все кругом текло, а це приносило клопоти. І за Єпископа Інокентія покрили залізом і помалювали всі Церкви, Братський Корпус і всі будинки. Так само скрізь були гнилі віконні рами, — вставлено нові.

Усе стояло обдерте та пооббиване, брудне, — і всі будинки, а також Братський Корпус, дзвіницю та всі Церкви, а також Собор обтинкували та побілили. Монастир помалу приймав образ Святині!

Коли почали приводити Почаївську Лавру до порядку, то місцеві купці, — жиди та поляки, — боючись своїх панів, відмовлялись продавати потрібні матеріали, а це викликало багато клопоту. Від-

крито страхали: буде нове польське повстання!

Почаївська Лавра стояла майже розгороджена зо всіх боків, бо все погнило та попадало. Взагалі Почаївська Лавра в 1831-м році виглядала пустою, ніби десятки літ тут ніхто не жив... І в вересні 1833-го року почали класти кругом Лаври товстого мура, перше з північної сторони. Будова муру йшла три роки, її покінчено 1836-го року. Довжина муру 97 сажень, з каміння та цегли. Фундамент муру на $1\frac{3}{4}$ аршина, а далі мур на три цеглині. Це той мур, про якого свого часу так просив граф Потоцький, і гроші дав, але василіяни не зробили!

Багато клопоту приносила т. зв. галерія при Соборі, бо вона текла й загрожувала впасти. Тепер, року 1834-го її цілком перебудували, а це була дорога робота.

Входова до монастиря брама впала за василіян... Тепер поставили велику й пристойну браму, з двома прибудівками: мешканням для монаха воротаря, і помешканням під книгарню.

Скрізь, де було можна, насаджені були садки та квітники, бо за василіян усе стояло голим. Належно була перероблена й палата для Єпископа.

На дзвіницю куплено ще одного дзвона, вагою 213 пудів. Не забуто і про прочан: поставлено нову гостинницю.

На всі перерібки, добудови та поправки за самого Єпископа Інокентія (1832—1840) витрачено 174.578 рублів, — дуже велика сума на той час. Почаївська Лавра змінила свій вигляд до непізнання, — відразу відчулось, що в Лаврі є господар, вона знаходиться в любовних руках!

2. ДАЛЬШЕ ВПОРЯДКУВАННЯ МОНАСТИРЯ.

Перше десятиліття пішло на початкову працю, щоб бодай позакривати безсоромні дірки, які світили при уніятах. На це пішло багато праці та безліч коштів. А далі Почаївська Лавра стала розро-

статись усе більше та ширше. Укажу тут тільки на дещо головніше.

Року 1841-го при Лаврі заснований був шпигаль для старих та калік, чого ніколи не мали василіяни, хоч володіли мільйонами.

Старий колодязь, на 27 сажень, був зовсім запущений за уніятів, — тепер його переробили, і він став давати чисту питну воду. За Єпископа Антонія (1862—1866) поставлено й другого колодязя, на 19 сажень глибокого, при новій бані (за уніятів не було й бані).

З глибокої давнини при Почаївським монастирі зберігалися часточки 17 Святих, а саме: Апостолів Филипа й Варфоломея, Св. Василія Великого, Св. Амвросія Медіоланського, Св. Великомучениці Варвари, Мучеників: Якова перса, Бонифатія, Віктора, Вікентія, Олександра, Юста, Крискентія, Мучениць: Юліянії, Христини, Марти, Преподобного Венедика. Була й часточка Животворящого Хреста. Усі ці Мощі здавна знаходяться в монастирі, але не почиталися за уніятів, були заховані в Ризниці. А тепер, року 1856-го, для всіх цих Мошей зроблена срібна мистецька трунка вагою 11 фунтів, і належно поставлена за правим крилосом. Трунка (рака) мистецька, коштувала 975 рублів.

Того ж 1856-го року зроблена була срібна Риза на Образа Великого Архиерея, який висів у Вівтарі на Запрестольній стіні над Чудотворною Іконою; вага цієї срібної Ризи — 110 фунтів.

Року 1867-го в Почаївській Лаврі поставлена триповерхова гостинниця для простого народу. На неї пішло 14.000 рублів. А в роках 1867—1868 побудована свічкаря за 9.000 рублів, і справа постачання свічок була розв'язана.

Галерія при соборі, що все приносила клопоти, бо була зле побудована ще М. Потоцьким, у роках 1867—1874 була перебудована зовсім, на що знов пішло 10.000 рублів. Пор. мал. 32.

Року 1869-го Почаївська Лавра відкрила в себе нормальну народню школу для селян, з ремесничим відділом. Див. мал. 55.

А року 1873-го забруковано монастирського двора, і він засаджений був тоді липами.

Як бачимо, праця над прикрашенням та над поширенням Почаївської Лаври ніколи не спинялася. Лавра стала не тільки всеволинською, але й всеукраїнською Святиною.

3. ПОЖАР СОБОРУ 1869-ГО РОКУ І НАПРАВА ЙОГО.

Не оминула Почаївська Лавра і бича свого часу, — п о ж а р у. Року 1869-го вересня 10 дня трапився пожар Собору, — загорівся у Вівтарі запрестольний Кивот. Пожару не запримітили своєчасно, і тому він поширився, і для його погашення довелося розібрати Іконостаса. Погоріло багато церковних речей, потемніла середина Собору, не кажучи про Вівтар.

Це сильно вдарило Почаївську Лавру. Собор був закритий, і Єпископ Агатангел (1866—1876) усі свої сили приклав на відновлення Святині. Постановили робити все величніше, як було досі. Справа відновлення пішла скоро, але забрала п'ять літ праці та великих коштів.

Престол був давній, дерев'яний з камінною дошкою, — тепер поставили металевого. А над Горнім Місцем зробили нового Кивота, а в нього вставили нову Ікону, — явлення Богородиці монахові в огняному стовпі на Почаївській Горі. Цю Ікону намалював академік мистецтва Васильїв, а Кивота зробив у Петербурзі іконостасник А. Прокоф'їв.

Зо всіма роботами поспішали, і наступного року Вівтар був відновлений, тому 15-го серпня 1870-го року, при великому здвизі народу, Собор був освячений по пожарі.

4. РОЗМАЛЮВАННЯ СОБОРУ.

А далі взялися за відновлення середини Собору. Поставили Іконостаса, а року 1872-го побудува-

ли два Кивоти, справа та зліва, у стилі Кивоту Нагорнього. Велику увагу звернули на розмалювання Собору, яке розпочалося 1874-го року. Малював академік Васильїв, малював у чисто православному стилі; з кожної Ікони чи малюнка перше робився начерк, якого перевіряв Єпископ Агатангел, і тільки по цьому малювався. Малювання Собору вийшло високо мистецьке й релігійно повчальне, — “в іконопису стін подана історія Церкви Божої на землі, від сотворення світу починаючи і кінчаючи чудами на Почаївській горі”.¹

Кидається в очі високо мистецьке, з додержанням історичних і етнографічних подробиць українського життя, малювання всіх чуд на колонах та стінах. А їх багато в Успенському Соборі, в Печерній Церкві, в Козацькому Скиту і ін. місцях. І велика шкода, що не маємо (і не було його) повного альбома всіх Почаївських малюнків та Ікон.*

Цей розпис Собору був такий. У внутрішній бані — Св. Тройця, оточена Херувимами й Серафимами, Анголами та Арханголами. Нижче хор Пророків, а під ними Різдво Ісуса Христа та Анголи, що звіщають про Нього. На парусах бані намальовані Євангелисти, а під арками Апостоли, а далі — Учителі та Святителі Церкви. А ще нижче — праведні мужі та жінки, а також Святителі й Пастирі України-Руси. На перехрестях Собору намальовані величезних розмірів Хрещення киян за Св. Володимира справа, і чудесне врятування Почаївського монастиря від нападу турок 1675-го року зліва. Ще нижче на стінах намальоване життя Ісуса Христа, почина-

¹ А м в р о с і й : Сказаніє, 1878 р. ст. 275-276. Проф. о. А. Хойнацький, 1897 р. ст. 364-368.

* Року 1919-го в Києві С. В. Кульженко випустив був такий альбом, але далеко не повний. Це: „Виды Почаево-Успенской Лавры”. А року 1936-го Лавра видрукувала: „На память изъ Почаевской Лавры, 14 малюнків, 2 стор. вступу російською й польською мовами.

ючи від проповіді Ісуса Юнака в юдейському Храмі й кінчаючи його Вознесенням. А на базах під колонами намальовані чуда, які відбулися в Почаївському монастирі.

Малювання Собору вийшли надзвичайно сильні, ясні, природні, а підбір і розміщення їх дали всю історію Божої Опіки на землі. Почаївську Лавру рік-річно відвідували десятки тисяч прочан не тільки з України, але й з усїєї Росії, і вони, часто неписьменні, навчалися на ясных малюнках про справи Божі, а цим і християнізувалися. Слава про малюнки Почаївської Лаври котилася далеко по Україні.

Автором розмалювання Почаївського Собору був академік мистецтва Михайло Миколаєвич Васильїв (1826—1900), фаховий професор церковного Іконопису та історичного мистецтва. Він закінчив петербурзьку мистецьку академію, де трохи перед ним навчався Т. Г. Шевченко. Васильїв довго навчався і закордоном, спеціалізуючись на Іконопису. Він відвідав: Німеччину, Париж, Лондон, Костянтинополь, Афон та Італію, скрізь вивчаючи Ікони. Малюнки й Ікони Васильєва дишуть “шляхетністю твору, ретельністю малюнка, лагідністю фарб і повною додержаністю стиля в православному дусі”.² М. Н. Васильїв розмалював кілька церков, і набув цим розголосу, напр. у церквах: посольській у Парижу, в Севастополі, у Житомирі, у Ризі й ін. містах. У Почаєві Васильїв працював біля двох років, і цими малюнками прославив себе.

Року 1875-го Успїнський Почаївський Собор був приведений по пожарі 1869-го року до повного порядку. На це витрачено великі суми, у тому й цар Олександр II пожертвував на це 15.000 рублів.

Але пожар 1869-го року дещо таки зовсім понищив. У Соборі були прекрасні фрески, робота

² А. Ч у й к о, див. „Енцикл. Словар” Брокгауза, 1892 року, півтом 10 ст. 610.

Пренятицького, — пожар їх цілком понищив, а по-
зостале ушкодив, а тому їх усі затинкували, а Со-
бор побілили.

V. ПРЕПОДОБНИЙ ІОВ ПОВЕРНЕНИЙ ПРАВОСЛАВНИМ.

Історія не стояла, — у роках 1830—1831 зняло-
ся польське повстання, і Почаївський монастир узяв
у ньому відкрити активну участь грішми, друком
маніфестів та збройно. Усе це окрема Військова Су-
дова Комісія відкрила, і суд постановив вернути
Почаївського монастиря назад православним. І 10
жовтня 1831-го року Преподобний Іов позбувся
свого уніятського полону. І з цього часу почалося
вільне й правдиве почитання Преподобного Іова,
і правдива опіка над його Мощами православних
монахів свого монастиря.

Перший православний Єпископ Волинський Ам-
вросій Морев (1828—1832), оглянувши Почаївську
Лавру, повідомив Святіший Синод, що Мощі Пре-
подобного Іова спочивають у Печерській Церкві,
і вони зовсім цілі й нетлінні.

А року 1833-го, з доручення Св. Синоду, відбу-
лося врочисте відкриття Мощів Преподобного Іова,
за Єпископа Волинського Інокентія Сельнокринова.
До Почаївського монастиря приїхав і Архiepіскоп
Кам'янець-Подільський Кирил. Урочистості відкрит-
тя Мощів почалися 27-го серпня 1833-го року, а за-
кінчилися 28-го. Два Архипастирі своїми руками
відкрили гріб Преподобного Іова, у присутності Ду-
ховенства та безлічі народу, — і тіло о. Іова Желізо
було нетлінне. Це була друга офіційна канонізація
Преподобного Іова.

Печерну церкву значно поширили (печера Пре-
подобного Іова була маленька), і стали щоденно

правити Служби Божі при гробі Святого. З цього приводу Печерна церква набула свого правдивого значення, і за нею належно доглядають, щоб дати повну змогу прочанам вільно молитися при гробі Преподобного Іова.

Мощі Преподобного Іова стали предметом усе більшої та ревнішої опіки церковного проводу Почаївської Лаври. Василяни ховали Мощі Святого, як православного, тепер же вони були виставлені на загальне почитання. Народу приходило так багато, що з 1841 року став призначатися окремий “Гробовий Іеромонах”, який безперервно знаходиться при гробі Преподобного Іова, як вартовий доглядач

28. ДУХОВЕНСТВО НЕСЕ МОЩІ ПРЕПОДОБНОГО ІОВА НАВКРУГИ СОБОРУ.

його. Призначений був і другий Іеромонах, — записувати всі чуда, які були від Мощів Преподобного Іова.¹

Того часу, року 1842-го прислала Почаївському монастиреві відома церковна добродійка, графиня Анна Олексіївна Орлова-Чесменська, мистецьку срібну труну (раку) для Мощів Преподобного Іова. До

¹ А. Хойнацький, ст. 168.

труни додано все потрібне, — малинове покривало і срібну позолочену лямпаду. Труну різьбив мистець Верховців. Вага труни 3 пуди 37 фунтів і 69 золотників, а вага лямпади — 4 фунти 12 лотів срібла.

На труні (раці) мистецьки вирізані такі малюнки. Зверху, — Преподобний Іов у Мантиї і в Схимі. А на боках труни дано: Божа Мати в хмарах, а перед нею молиться Преподобний Іов Желізо спасти

29. СРІБНА ТРУНА ПРЕПОДОБНОГО ІОВА.
Труна (рака) виготовлена 1842-го року. Різьбив мистець
Верховців, балдахина — Л. Менціоне.

монастиря від турок і татар, попередній Собор, явлення Богородиці на скалі, Її Стопа на скалі, пастух, що сподобився бачити це явлення, та китиці квітів. Таким чином для Мощів преподобного була вже

й достойна труна.

І 14 серпня 1842-го року Єпископ Анатолій переклав Чесні Мощі Преподобного Іова в нову раку (труну).²

Року 1844-го в печері над гробом Преподобного Іова поставлений був розкішний балдахин, покритий листовим золотом. Робота А. Прокофієва.

**30. ПРОФ. ПРОТ. АНДРІЙ ФЕДОРОВИЧ
ХОЙНАЦЬКИЙ.**

**Усе життя своє присвятив вивченню Почаївського
Манастиря, чому й звали його співцем
Почаївської Лаври.**

А року 1858-го Печерну церкву поділено на дві:
церкву Преподобного Іова та церкву Св. Великому-

² А. Хойнацький, ст. 172.

чениці Варвари, поставлено й нового вирізьбленого позолоченого Іконостаса. Але пізніше це виявилось незручним для вірних, і дві церкви знову поєднані в одну, Іовську, велику й простору.

Почаївська Лавра ніколи не спинювала своєї ревної опіки над Мощами Преподобного Іова. Пізніше над його домовиною поставлений був величний балдахин з білого, каварського мармуру. Зробив його (за 6000 рублів) італійський мистець Леопольд Менціоне. Балдахин високо мистецький, поставлений був у Почаєві 13 листопада року 1889-го. Цей балдахин замінив попередній, позолочений дерев'яний з 1875-го року.³

Року 1882-го законовчитель Ніженського Лицею кн. Безбородка, магістер Богословія Прот. Андрей Хойнацький (1836—1888), сам волиняк з походження, склав Акафиста й дві Служби на честь Почаївської Божої Матері та Преподобного Іова. Св. Синод перше двічі відмовляв поблагословити їх (бо Святий Іов — українець!), але 27 липня 1883-го року таки поблагословив.⁴ Акафист Іову складений церковно-слов'янською мовою, душевно поетичний і переповнений описом чеснотности Преподобного та згадками про тодішні історичні події.

І з того часу стали щоденно, по Св. Літургії, читати Акафиста Преподобному Іову, і самі Служби Божі вже були для Святого пристосовані.

До цього треба додати, що о. проф. Андрей Хойнацький усе наукове життя своє присвятив своїй рідній Почаївській Лаврі, і написав про неї багато праць, чому й прозвали його: “Співець Почаївської Гори”. Див. ст. 225 мал. 30.

Року 1901-го жовтня 28 дня Почаївський монастир врочисто святкував 250-ліття з дня упокоєння Преподобного Іова. А року 1951-го припадала 300-

³ Там само, ст. 209—211.

⁴ А. Поповъ: Православные русские Акафисты, Казань, 1903 р., ст. 327—331.

літня річниця цього, але відсвяткувати цей ювілей всенародно не було змоги під безбожною владою в СССР.

За нового часу встановлено тричі до року святкувати Преподобного Іова: 1. День Ангола 6 (19) травня, 2. День знайдення Мощів 28 серпня (10 вересня) і 3. День блаженного упокоєння 28 жовтня (10 листопада). На ці Свята завжди збирається дуже багато народу не тільки з близьких міст, але й найдальших сторін.

VI.

МАТЕРІЯЛЬНИЙ СТАН ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.

1. ЩЕДРІ ЖЕРТВОДАВЦІ.

З бігом часу Почаївська Лавра набирала собі великої слави через свої історичні Святині та через ті чуда, які творилися від них. Прочани сотнями відвідували Лавру щоденно, а в Свята — тисячами. Пожертви пливли зо всіх закутин Росії, і монастир багатів, а з того й сильно прикрашувався. Жертводавці давали грішми, давали й церковними речами, — коштовні церковні речі, як дарунки віруючих, не спинялися ніколи.

Року 1839-го волинський дідич князь Володимир Святополк-Четвертинський, з роду стародавніх Єпископів Луцьких, вернувся з Католицизму в Православ'є, і подарував Лаврі дорогу Ікону Св. Володимира з Ризою.

Року 1839-го була нарешті розбита шкідлива нехить до повернення в Православ'є серед царської верхівки, яка все позоставалася байдужою до Віри свого народу, і тоді вернулися до Віри батьків усі уніяти. Це відразу сильно зміцнило Почаївську Лавру.

Того ж 1839-го року посипались до Лаври щедрі пожертви. Дружина державного радника Наталія Амосова дала багато церковного Посуду та цер-

ковних речей; те саме робить і графиня Кудашова. Полковниця Марія Единг дарує Лаврі свої брильянти, — на них зроблено церковного Посуду на 2.873 рублі.

Вищі особи й царі ніколи не забували про Почаївську Лавру. Року 1842-го 25-го вересня в Лаврі побував цар Микола I, і поклонився всім Святиням її, а наступного 1843-го року він пожертвував Лаврі прекрасну Ризницю, — облачення для Архiereя, шість священничих і інше. Це облачення береглося окремо, як Ризниця царська.

Року 1845-го серпня 24-го Лавру відвідав намісник Царства Польського, світліший князь Паскевич-Ериванський. А 3-го жовтня 1859-го року в Лаврі побував цар Олександр II, і пожертвував їй 1000 рублів.

Архиепископ Волинський Никанор (1840—1848) завжди щедро жертвував на Лавру.

Звичайно, Лавра спорядила Пом'яника, куди записала на вічний спомин своїх добродіїв: Анну Гойську, Федора й Єву Домашевських, Анну Орлову, і багато-багато інших осіб, як з України, так і з Росії.

2. ГРАФІНЯ АННА ОРЛОВА-ЧЕСМЕНЬСКА.

Того ж 1839-го року в місяці серпні Почаївську Лавру відвідала графиня Анна Олексіївна Орлова-Чесменська (1785—1850). Вона була дочкою відомого Чесменського героя, була фрейліною царського двору, мала незчисленні багатства. Ще молодою вона підпала під сильний вплив відомого аскета Архимандрита Фотія (1792—1838), і відмовилась від світу, присвятивши себе службі Богові та добродійству. Побувши в Почаївській Лаврі чотири дні, вона полюбила монастиря, і позоставила тут свої дарунки, заповівши молитися за покійного Архимандрита Фотія.*

* Див. вище ст. 197.

Графіня Орлова не забула про Почаївську Лавру, і року 1842-го подарувала їй мистецьку срібну труну (раку) для Мощів Преподобного Іова, вагою 147 фунтів, а також срібні лямпати, вагою 4 фунти.¹ І 14-го серпня 1842-го року, при безчисленнім здвизі народу, Мощі Іова переложили в нову труну.

Чудотворна Почаївська Ікона Божої Матері містилася в Кивоті на Запрестольній стіні у Вівтарі, містилася в простій посрібленій дошці. Уняти, володіючи мільйонами Потоцького, цього Кивота не прикрасили, а він займав усю Запрестольну стіну. Графіня Анна Орлова-Чесменська року 1850-го подарувала Лаврі мистецьки виробленого нового срібного, але густо позолоченого Кивота, робив мистець Полтавців у Москві. Кивот важить 188½ фунтів, коштував 7.586 рублів і 67 коп.

Орлова-Чесменська своїм завіщанням 1850-го року позоставила Почаївській Лаврі на вічній спомин своєї душі 30.000 рублів, позоставила з тим, щоб Лавра користала тільки з відсотків (їх було 1.200 рублів річно), а стовп щоб позоставався непорушним. Щедру жертводавцю Лавра споминає чотири рази річно.

Графіня Анна Орлова померла 1850-го року.²

3. ГРАФІНЯ АНТОНІНА БЛУДОВА.

Була ще одна висока особа, що завжди всім серцем любила Почаївську Лавру, — це графіня Антоніна Дмитрівна Блудова. Особа високої освіти

¹ Опис цієї труни даю в Життєпису Св. Іова, ст. 223.
їй високого духа.

¹ Опис цієї труни даю в Життєпису Св. Іова, ст. 223.

² Це була велика подвижниця й затворниця, хоч монашества не приймала. Безбожне громадянство пускало багато пліток про неї та Архимандрита Фотія. Див. Н. Е л а г и н ъ : Жизнь кн. Орловой, Спб. 1853 року. Поет А. С. Пушкин зовсім несправедливо висміював її та о. Фотія.

Антоніна Блудова була донькою високоосвіченого й високовпливового сановника графа Дмитрія Миколаєвича Блудова (1785—1864). Блудов перше працював на дипломатичній службі, — у Швеції та в Англії.

**31. ГРАФ. ДМИТРО БЛУДОВ (1785-1864) І ЙОГО ДОЧКА
АНТОНІНА БЛУДОВА (1812-1891).**

**Жертводавці і великі оборонці Почаївського монастиря.
Долі їхній герб.**

А вернувшись до Петербургу, скоро досяг високих посад: Головноуправляючий справами іншовірних Ісповідань з 1826 р., Міністр Внутрішніх Справ з 1832 р., 1837—1839: Міністр Юстиції. Року 1842-го дістав звання графа. Вкінці був Головою Державної Ради та Ради Міністрів.

Дмитро Блудов був високоосвіченим і подавав

великі надії стати видатним письменником. Близько дружився зо славним істориком Н. М. Карамзиним (редагував останній XIII том його “Історії Государства Російського”), з письменником В. А. Жуковським і т. ін. Він з іншими заснував відоме літературне Товариство “Арзамас”, куди належав Ол. Пушкин.

Д. Блудов багато працював для визволення селян від панщини, і стояв за відпущення їх із землею.

Року 1855-го Дм. Блудов став Президентом Російської Академії Наук.

Помер 19-го лютого 1864-го року.

Блудови походили з стародавнього українського роду, що йде ще з XI віку, — від Блуда.

Антоніна Блудова народилася 1812-го року в Стокгольмі, де батько був радником російського посольства. Батько дав своїй доньці прекрасне виховання й освіту. У домі панувала глибока релігійність, Православіє, і Антоніна полюбила його ще з дитячих літ, — і все життя своє віддала на службу йому.

У домі Блудових у Петербурзі завжди збирався видатний літературний салон, і молода Антоніна Дмитрівна сильно полюбила літературу, бо й сама мала літературний талант.

Блудова мала на Волині біля Острога свій маєток, і час-від-часу приїздила в Остріг, і часто бувала в Почаївській Лаврі. Молода Антоніна вся віддалася на службу Богові, зріклася вийти заміж, і дуже багато допомагала Почаївській Лаврі. Вона дивилася на Почаївську Лавру, як на фортецю Православія на Волині і на Заході України.

Коли настав час визволення Почаївської Лаври з уніятських рук, то в Петербурзі власне один Дмитро Блудов найбільше про це реально старався. Був він тоді Головноуповноваженим по справах іншовірних Ісповідань, отже справа Почаївської Лаври належала йому, і він багато для неї зробив. І пізніше,

як Міністр Внутрішніх Справ та Міністр Юстиції, і як Голова Ради Міністрів він багато й реально допомагав Почаївській Лаврі, де тільки міг.

Антоніна Блудова, як і батько її, постійно багато жертвувала на Почаївську Лавру, хоч і не великими сумами. Року 1864-го її батько Дмитро Блудов помер, усі маєтки його перейняла донька Антоніна, і стала жертвувати на Почаїв ще більше: грішми, церковним Посудом, Іконами і т. ін.

Року 1865-го графіня Блудова (з року 1863-го її призначено фрейліною царського двору) заснувала в м. Острозі на Волині високо цінну фундацію, — заснувала Кирило-Мефодіївське Братство, а при ньому з 1866-го року жіночу гімназію. При Братстві заснувала також школу з бурсою для здібніших селянських дітей. При Братстві заснувала й шпиталю для одиноких бідних стариків. Заснувала й гостиницю для відпочинку тим, хто пішки ішов у Почаївську Лавру, а таких завжди було багато.

Антоніна Блудова відома як добра письменниця, написала багато цінних статей. Року 1868-го вона написала цінну працю: “Спомини про Почаївську Лавру”, ця праця вийшла в Острозі 1881-го року другим виданням. А року 1871-го вона ж випустила книжку: “Сказаніє о Преподобном Феодорѣ Острожскомъ”. Взагалі вона любила Волинь, і для неї працювала.

Антоніна Блудова часто приїздила й жила в м. Острозі, часто бувала в улюбленій Почаївській Лаврі. І багато складала на неї пожертв.

Померла 7-го квітня 1891-го року.*

* Див. С. А. Венгеровъ: Критико-біографическій словарь русскихъ писателей и ученыхъ, Спб. 1892 р., том III. — Е. П. Ковалевскій: Граф Блудовъ и его время, Спб. 1866 р. (доведено до 1826 р.) — С. Рункевичъ: Антонина Блудова, див „Православная Энциклопедія”, 1901 р., т. II ст. 716-718.

І ось ці дві графіні, Анна Орлова та Антоніна Блудова, обидві віддалися на службу Богові, як колись Преподобна Анна Всеволодівна Київська († 1113 р.), обидві дуже багато служили й Почаївській Лаврі.

А до них додаймо ще й третю, — Анну Гойську, що року 1597-го дала Почаївському монастиреві основоположного вікового фундуша.

4. РОСІЙСЬКИЙ УРЯД ПОГРАБУВАВ МАНАСТИРСЬКІ ЗЕМЛІ.

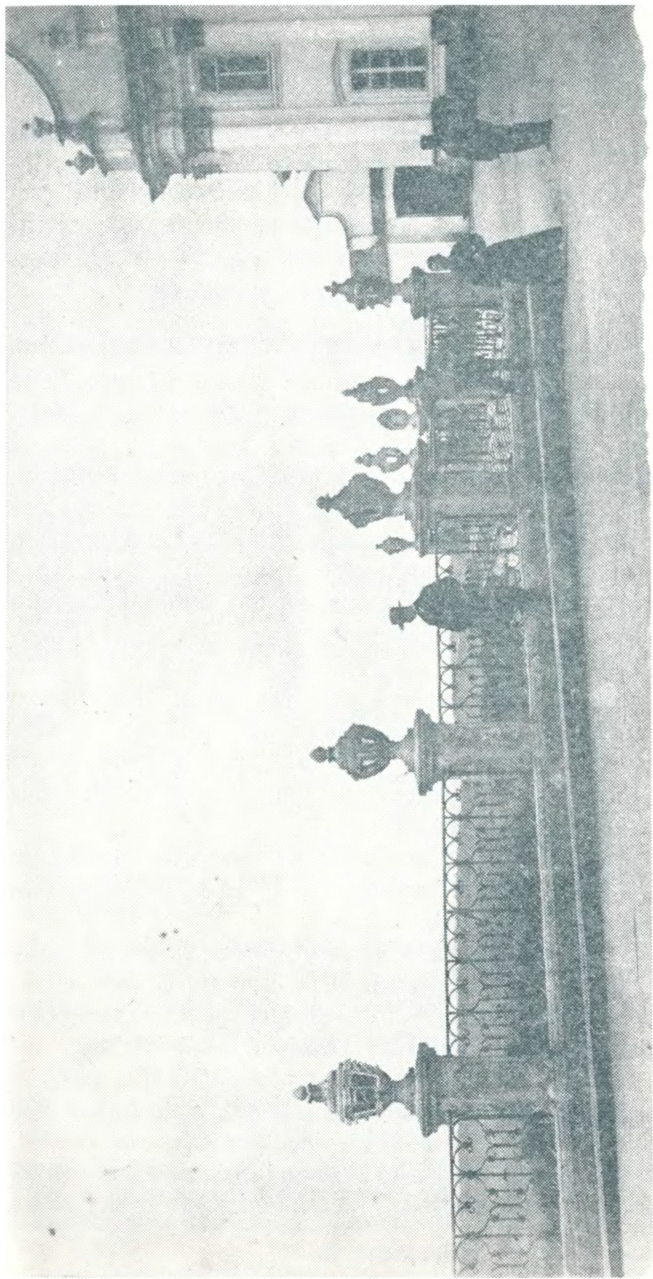
Але російський уряд, що ще від часу Петра I був або атеїстичним, або ворожим до Православ'я, у кращому випадку байдужим до нього, завжди кривим оком дивився на маєтки Почаївської Лаври. І вкінці сильно пограбував її. Року 1841-го грудня 25-го вийшов царський наказ, щоб усі подаровані землі на Волині й інших місцях були передані Міністерству Державних Маєтків, за що буде заплачено від казни належне утримання. І за всі землі Почаївської Лаври їй було присуджено платити 6.414 рублів річно. Це був відкритий грабунок, від якого Лавра сильно потерпіла. Лаврі не плачено навіть присудженого, вона позбавилася лісу й дров, у неї забрали млини, рибниці й т. інше... А ліс був вищений ще уніятами.¹

Сама Лавра відзивалася на потреби держави, і року 1854-го пожертвувала від себе 10.000 рублів на видатки Кримської війни.

Але Лавра все-таки була порівняно багата. Року 1839-го вона мала в банку 64.946 рублів, а 1857-го — 25.000 рублів. Року 1876-го Лавра мала запасового капіталу 241.315 рублів. Вернули їй і частину земель та лісу, так що фундуш А. Гойської з 1597 р. знов був відданий Почаївській Лаврі, а це понад 200 гектарів землі.

Волинський Єпископ звався Священнонастоятелем Почаївської Лаври, і звичайно брав з неї дуже

¹ Амвросій 236, Хойнацький 174-175.

**32. ГАЛЕРІЯ УСПІНСЬКОГО СОБОРУ.
Ліворуч вхід до Печерної Церкви. З галереї видно навкруги на 10 миль.**

великі податки. Архиепископ Євлогій свідчить, що Манастир ділив свої прибутки так: на утримання Церков — третина, на монахів — третина і на свого Єпископа — третина, і що Єпископові плачено по 20—25 тисяч рублів на рік.² А пізніше Митрополит Діонисій ніби² брав на своє утримання навіть 4/5 усіх прибутків.

Священнонастоятелями Почаївської Лаври були Архиреї Волинські: Амвросій Морев 1831—1832 р., Інокентій Сельно-Кринов 1832—1840, Никанор Клементьївський 1840—1848, Арсеній Москвин 1848—1860, Антоній Павлинський 1860—1866, Агатангел Соловйов 1866—1876, Димитрій Муретов 1876—1882, Тихон Покровський 1882—1885, Паладій Ганкевич 1885—1889, Модест Стрільбицький 1889—1902, Антоній Храповицький 1902—1914, Євлогій Георгієвський 1914—1919, Георгій Ярошевич 1921—1923, Діонисій Валединський 1923—1944, Макарій Оксіюк з 1948 року.

VII.

ЖИТТЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ ЗА ОСТАННІХ ЧАСІВ.

1. ДАЛЬШИЙ РОЗВИЙ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.

Останніми часами Почаївська Лавра сильно розвивалася, і стала великою церковною й культурно-освітньою установою на Волині. Число братії, — монахів і послушників, — перевищувало 300. Лавра провадила на свої кошти: 1. Трирічну учительську школу для підготовки учителів для церковно-парафіяльних шкіл, 2. Була своя добра малярська школа, звідки виходили фахові іконописці, 3. мала свою

² Митрополит Євлогій: *Путь моей жизни*. Париж, 1947 р., ст. 247.

робітню мистецьких Іконостасів, 4. Заклала свою позолотню церковних речей, і 5. Була своя друкарня й палітурня, які постачали Богослужбові Книжки для всієї Волині. Була при Лаврі й добра початкова богословська школа, яку проходили послушники та монахи.

А число малих Церков при Почаївській Лаврі все збільшувалось, і дійшло аж до 16-ти, було два Скити, де жили окремо монахи старшого віку, т. зв. скитники.

Офіційний опис 1936-го року подає, що в Почаївській Лаврі було 80 Іеромонахів, 20 монахів і 70 послушників, разом 170 братії, не рахуючи Скитів. Вони обслуговували: два Собори, вісім Церков, чотири Приділи та три Каплиці. Було два Скити.*

2. НОВИЙ ТРОЦЬКИЙ „АНТОНІВСЬКИЙ” СОБОР.

Як ми вище подавали, василіяни цілком зруйнували десь зараз по 1773-му році давнього мурованого Троїцького Собора, якого поставили року 1649-го побожні дідичі Федір та Єва Дамашевські. Це був нічим неоправданий варварський вчинок чужих українському народові почаївських уніятів василіян.

Успінський Собор графа М. Потоцького мало українського має в собі, але він оправданий бодай історичним ходом і насиллям: такий Собор не в одному Почаєві! Цей Собор виразно латинського стилю, тому на православних він робить враження чужого або мало зрозумілого. Але мистці оцінюють його інакше.

Коли року 1902-го Архиепископом Волинським став Антоній Храповицький, він зараз таки почав відкрито виявляти своє гостре незадоволення стилем і архітектурою Успінського Почаївського Собору. Він прилюдно таки кричав: “Не буду служити в католицькому Храмі”, “Не можу Службу правити

* На память изъ Почаевской Лавры, 1936 рік, ст. 2.

лицем на Захід” і т. ін. І все настирливо домагався, щоб поставити нового Собора, уже чисто право-

33. СОБОР ПРЕСВЯТОЇ ТРОЙЦІ („АНТОНІВСЬКИЙ”).
Побудував (1905-1911) Архієпископ Антоній Храповицький.
Освячений 9-го січня 1912-го року.

славного.

Думка була ніби й добра, — відновити старо-

давнього Троїцького Собора, якого року 1649-го побудував був Федір Домашевський, а василіяни уняти його знесли, як православного. Але Архиепископ Антоній знехтував українським стилем, а вибрав собі на нового Собора стиля чисто московського.

Архиепископ Антоній був характеру тяжкого, справді московського, і все домагався будови нового Собору, хоч коштів на це Почаївська Лавра не мала. Монахи відкрито скаржились на свого Архиепископа і голосно нарікали: “У нас і старих Церков досить!”¹ Але А. Антоній “почистив” монастиря, як міг, навіть податок на монахів наклав, а таки зібрав 120.000 рублів на будову.

Нового Собора будували п'ять літ (1906—1911), біля дзвіниці, — там, де раніше стояв палац графа М. Потоцького. Будував архитект академік Щусьєв. Як писав сам А. Антоній, “новий теплий Собор на честь Животворящої Тройці, побудував академік Щусьєв в стилі XV віку, як точна копія Троїцького Собору Сергіївської Лаври (під Москвою), але вчетверо більша”.²

А. Антоній вибрав собі подобу Собору Сергіївської Лаври під Москвою, бо він був ректором московської Академії, і звик до цієї Лаври... Уподобання чисто суб'єктивне.

Розмальований Собор тільки частинно, бо на докінчення нехватило коштів. Малював мистець В. С. Щербаков, — “в Ярославському стилі XVII століття”.³ Собор двопрестольний, є другий малий Престол Почаївської Божої Матері, що святкується 23 липня. Іконостас двоповерховий, Ікони списані

¹Епископъ Н и к о н ъ Рклицкій: Жизнеописание Митрополита Антонія, Нью-Йорк, 1947 рік, том II ст. 268. Тут на ст. 270 подається вся побудова „Антонієвого” Собору.

²Епископ Н и к о н , т. 2 ст. 269

³ Там само, ст. 267.

головно з Ікон XVI віку, робота складна й багата. Іконостаса зробила московська майстерня Чирикових.

**34. СОБОР ПРЕСВЯТОЇ ТРОИЦІ
(„АНТОНІВСЬКИЙ”).
Прочани йдуть до Собору.**

Собор будувався як теплий, для зимових Відправ, на 2.000 люда. Обійшовся він в 250.000 рублів,

і матеріально сильно вдарив монастиря. Високовро-
чисто був освячений 9 січня 1912-го року.

Архієпископ Євлогій (Георгієвський) року 1914-го заступив на Волинській Єпархії Архієпископа Антонія, і в своїх спогадах згадує і про цю будову Троїцького Собора: “Почаївська Лавра була багата, — згадує він. Владика Антоній трохи захитав був її економічний стан будовою Храма. Довелося навіть продати недалекий від Лаври ліс. Братія була дуже незадоволена цією побудовою, та й не без причин: звала цю побудову розтратою. З такими коштами, витрачаючи їх по-господарському, можна було поставити більше культурних установ”...³

Про самого Антонієвого Собора А. Євлогій пише: “Троїцький Собор, якого побудував Архієпископ Антоній, був новгородського стилю, і дуже не гармонював зо стилем головного Почаївського Храму”.⁴

Новий Троїцький Храм, т. зв. “Антоніївський”, побудований в старо-московському стилі XV віку, який цілком не гармоніює зо всіма іншими будовами на Почаївській Горі. “Своїм понурим виглядом він різко контрастує з Успенським Собором і рештою будівель Лаври. Ці два стилі — то два світогляди”.⁵ Малюнок старого Троїцького Собору 1649-го року знаємо з малюнку Домашевських, — він величний і мистецький, і власне такого, за цим малюнком, і треба було ставити. Коли б справді такого А. Антоній був поставив, він дійсно зробив би добру прислугу монастиреві, і був би направив ту тяжку і варварську кривду, яку монастиреві нанесли уніяти василіяни. А так він тієї кривди не направив, а тільки побільшив її.

³ Путь моей жизни. Воспоминания Митрополита Евлогия. Париж, 1947 р. ст. 247.

⁴ Там само, ст. 245.

⁵ С. А н т о н о в и ч : Нарис, ст. 47.

Крім цього, Антоніївський Собор виразно розбиває істотну єдність Святинь Почаївського Манастиря. Тут усі Святині поєднані в одне історичне ціле, — нерозірвальне й істотне. І раптом чуже, московське-новгородське, рішуче нічим з історичним Почаєвом не пов'язане!... Монахи протестували, але були безсилі...

Біограф Митрополита Антонія Храповицького даремно пильнує виправдати його в побудові такого чужого Собору, і пише: “Через те, що при композиції Собору був узятий на увагу загальний силует лаврських почаївських Церков, як цілоти, нова Церква (Собор) в'яже всю Лавру в одне органічне ціле, наближуючи загальний вигляд Лаври до типового обличчя монастирів центральної Росії”...⁶

Отже, біограф відкрито сам признається, що М. Антоній свідомо пильнував зрусифікувати загальний вигляд Почаївського манастиря...

Новий Троїцький Собор у Почаївському манастирі — це яскравий і жорстокий символ усєї праці Митрополита Антонія Храповицького в Україні, — на Волині, на Харківщині, на Київщині: він був тут скрізь повним чужаком і духовним, і мистецьким... М. Антоній був людиною розумною, але і на чужій землі все позоставався запеклим росіянином політиканом, не спосібним зрозуміти національні чуття іншого народу і пошанувати їх...

3. ДУБЕНСЬКИЙ ЧЕСНОХРЕСНИЙ МАНАСТИР.

З давнього часу до Почаївського манастиря належало кілька малих монастирів, якими він опікувався й посилав своїх Намісників для провадження їх. І це позоставалося аж до нових часів.

Так, до Почаївської Лаври була приписана Дубенська Хрестовоздвиженська пустинь (скит). Скиток цей був заснований ще в кінці XIV віку, а заснували його князі Острозькі на продовгастому острів-

⁶ Епископ Н и к о н , т. 2 ст. 267.

ці, в одній верстві від міста Дубна. Манастир (Скит, пустинь) носив ім'я Чесного Хреста.

У XVI ст. князь Костянтин Костянтинович Острозький сильно полюбив Дубенського манастиря і багато своїх пожертв зложив на нього. Він же випросив в Угорницького манастиря схимонаха Іова (Іоана) Желізо, який і став Ігуменом цього Дубенського манастиря. Ігумен Іов мав вплив на кн. Острозького, і той 15 липня 1599-го року окремою своєю грамотою записав на Дубенського манастиря щедрі свої пожертви. У цьому манастирі, як ми бачили вище, Іов пробув близько 20 літ. Див. ст. 65-72.

Але Іов перевівся до Почаївського манастиря, а року 1608-го князь Костянтин помер. Дубенський манастир набув собі великої слави, і народ товпамі відвідував його. Це сильно не подобалось тим, хто насиллям запроваджував унію на Волині, а головню езуїтам.

Дубенський Хрестовоздвиженський скит мав мале вузьке сполучення з містом, і езуїти з уніятами вирішили замкнути манастиря на островці. Підговорена ними багачка Анастасія Чарнецька року 1660-го набула від міста кусок землі при вході на дорогу до Чеснохресного манастиря й поставила тут жіночого Кармелітського манастиря. Доступ до манастиря на острові був цілком закритий, — треба було йти через Кармелітське подвір'я, а воно завжди було замкнене . . .

Крім цього, католики помалу розхоплювали манастирські землі, пожертви князя Острозького . . .

Манастиреві прийшлося зовсім скрутно, і вкінці його затягли таки в унію . . .

Коли манастир став уніятським, то українці стали його бойкотувати, і ще недавно славний манастир, де працював Святий Іов, зовсім занепав . . . Дослідник про це пише: "Дубенський манастир на час приєднання Волині до Росії (1795 р.) був зовсім поруйнований і запустів: Православіє в ньому було

знищене, і замість монашої братії в ньому знаходився тільки один сторож, що завідував монастирським садочком та пасікою”...⁶

Славну українську Святиню уніяти знищили, як вони понищили в Україні десятки інших монастирів...

Коли Волинь нарешті могла вернутися з уніятського полону до Православ'я, вернувся тоді і Дубенський монастир. Але уніяти зовсім зруйнували його, і самостійно він жити не міг. І 2 червня 1860 року Дубенський скит переіменований був на монастир і приписаний до Почаївської Лаври. Лавра хороше впорядкувала монастирка, народ почав масово відвідувати його, але сестри-кармелітки часто закривали свій двір і нікого не пускали. Було їх тільки сім, і утримання давав їм російський уряд. Усі скарги православних нічого не помагали, — Москва явно була на сторожі кармеліток, і православна Святиня Преподобного Іова поневірялась.

І тільки 8 березня 1890-го року російський уряд таки закрив цього католицького кармелітського монастирка, і його семеро кармеліток перейшли у м. Сандомир. Але виходячи, кармелітки доценту поруйнували свій монастирець, навіть підлоги та стіни...⁷ Дубенський монастир і тепер опинився в скрутному стані, — давати йому допомогу уряд зрікся. Кармелітському монастирку російський уряд давав по 1.455 рублів річної допомоги, а давати яку суму на Чеснохресний монастир уряд зрікся...⁸

Тоді Почаївський монастир узяв Дубенського Чеснохресного монастиря на своє утримання. І річно робить церковні Процесії до нього (з Почаєва

⁶ А. Х о й н а ц ь к и й ст. 303. Див. „Вол. Епарх. Вѣд.” 1890 р. ст. 1123, „Поч. Листокъ” 1890 р. ст. 784.

⁷ А. Х о й н а ц ь к и й, ст. 307.

⁸ Там само, ст. 309.

до Дубна 50 верст), як до монастиря, де колись був Ігуменом Святий Іов Желізо.

Така була тяжка доля цього славного монастиря, — його вбили уніяти...

А він же зв'язаний з пам'яттю кн. К. Острозького!

У місті Житомирі в роках 1896—1897 постав малий Богоявленський монастир, і він так само був приписаний до Почаївського монастиря.

4. СКИТ НА „КОЗАЦЬКИХ МОГИЛАХ”.

Волинь помалу прокидалася від свого віковичного сну й помалу набувала національної свідомости. Робилося це спонтанно, і жодні поліційні сили не могли спинити цього національного пробудження.

У трьох верствах від Почаєва лежить історичне тяжкої пам'яті містечко Берестечко. Тут, під цим селом 20—22 червня 1651-го року зійшлися дві армії: малоозброєних козаків гетьмана Богдана Хмельницького 80.000, і добре озброєних поляків 300.000. Татари в останній мент зрадили козакам, арештували гетьмана Богдана, і козаки були доноги розбиті...

Різанина виникла неймовірна, — з обох боків накладено гори трупів... Надто лютував князь Ярема Вишневецький, — зрадник Православію густо полив козакою кров'ю берестецькі поля...

Усі ці поля віки були встелені козачими кістками... Минав довгий час (1651—1908), але ніхто цими лицарськими кістками не заопікувався. Їх гризли вовки та мили дощі...

Року 1908-го великий Хресний Хід, на чолі з Архимандритом Почаївської Лаври Віталієм Максименком, проходив мимо Берестечка. На полі валялися людські кістки, і селяни й один Священик звернули увагу Архимандритові, що це козачі кістки, і додали: “Злодії — і ті мають могили, а ці наші

діди поклали життя своє за Православну Віру, але ще й досі не поховані!" . . .⁹

І справді, — про бої Богдана Хмельницького такі ясні спогади на Волині. Тут усі знають, що гетьман підняв усю Україну найперше в обороні Православної Віри, — проти унії з Римом та проти католицтва, що тоді мордували Україну. А тіла лицарів навіть належно не поховані . . .

Тисячна Процесія спинилася й відправлено було на полі під голим Небом першу Панахиду за десятки тисяч наших козаків, що життя своє поклали в обороні Православ'я . . . Тоді ж тут поставлено дубового Хреста.

За справу взявся Архимандрит Віталій і вся Почаївська Лавра. Усі підбадьорювали монастиря й радили конче поставити Церкву на місці страшного бою 1651 р. під Берестечком. Коли Архимандрит розповідав про Берестечко, його слухав управитель маєтку "Берестечко", який належав гр. Граббе. Управитель, сам данець, сказав: "Ви, українці, дивний і невдячний народ! Коли б у нас, у Данії трапилось щось таке, коли б наші діди так по-лицарському вмерли за нашу Віру та батьківщину, то ми давно б уже позолотили місце їхнього упокоєння, давно б поставили там пам'ятника, достойного цього великого подвигу! . . . Кожен із нас, навіть останній школяр, знав би, де те місце знаходиться і яка історична дія там відбулася" . . .¹⁰

У м. Берестечку поляки своїх побитих давно вшанували: тут був побудований гарний костюль, а в ньому поставлена гробниця з останками Яреми Вишневецького, що зрадив Святій Вірі батьків, Православ'ю, і під Берестечком наклав тисячі коза-

⁹ Архимандритъ В и т а л і й : Крестъ подъ Берестечкомъ. Почаїв, 1912 р. Див. Епископъ Н и к о н ъ : Жизнеописаніе Митрополита Антонія. Нью-Йорк, 1957 р., том 2 ст. 284-287.

¹⁰ Еп. Н и к о н ъ , ст. 284-285.

чих трупів. Тут же при гробі висіла й шабля зраднього Вишневецького, уся в “схизматицькій” крові на страх православним . . .¹¹

Задум Почаївської Лаври поставити Скита на “Козачих Могилах” усім припав до вподоби, і праця закипіла. Зрозумів велич цього діла і цар Микола II, і подарував на це 25.000 рублів, а це заохотило й підбадьорило всіх. Захопився цим особливо директор Морозівської мануфактури Іван Колесников, і дав на справу 50.000 рублів.¹²

Для побудови Церкви-пам'ятника потрібне було поле, і біля с. Пляшева куплено 25 десятин землі. А 2 десятині, де знаходився острівець Журавлиха, славний з лицарської оборони козаків, подарувала дідичка, графіня Граббе, донька відомого слов'янофіла Олекси Хом'якова.

Під час боїв 1651 р. був забитий посланець Єрусалимського Патріярха Митрополит Йоасаф, а тепер Єрусалимський Патріярх прислав своє Благословення і два Образи.

Взагалі, була безліч дарунків, і великих і дрібних. Військові подарували величезного дзвона на 855 пудів, — щоб козачу славу розносив по світу.

Будівля Церкви - пам'ятника продовжувалася п'ять років (1908—1912). Церкву побудовано на Пляшівських болотах, на славному острові Журавлиха. Малярські праці прекрасні, — їх малювали Іван Їжакевич (* 1864) та Г Шнайдер. Особливо гарні Образи І. Їжакевича і малюнки на мурі.

Два дні, 17 і 18 червня 1910 р. відбувалася врочиста закладка Церкви-пам'ятника, прибула безліч народу. Храм ставився за проектом архітекта Щусева, виконував архітект Леонтович. Захопила тиха українська ніч, — і вночі відправили всенародною Панахиду, — десятки тисяч наших селян стали на

¹¹ Там само, ст. 285.

¹² Року 1918-го більшовики викинули цього п. Колесникова через вікно його дому на брук, і той забився на смерть..

коліна й відспівали “Вічная пам’ять” загинулим козакам, що життя поклали за Православну Віру та за Україну

Заклали тоді ж і пам’ятну дошку: “У Ім’я Отця, і Сина, і Святого Духа . . . закладений цей Св. Храм на честь Св. Великомучениці Параскеви-П’ятниці, Юрія Переможця і князів Стратотерпців Бориса й Гліба на Могилах православних козаків, полеглих за Православну Віру й Святу Русь (Україну) у бою під Берестечком, Дубенського повіту, і освячений Преосвященним Антонієм, Архієпископом Волинським, року від Різдва Бога Слово 1910, місяця червня 18 дня”.

**35. СКИТ СВ. ЮРІЯ ПЕРЕМОЖЦЯ НА КОЗАЦЬКИХ МОГИЛАХ
БІЛЯ БЕРЕСТЕЧКА.**

Посвячений на місці Берестецького бою за Православну Віру 20-24 червня 1651-го року Богдана Хмельницького з поляками.

Будувався п’ять років 1908-1912. Освячений 25-го травня 1912-го року. Ліворуч Церква Св. Михаїла.

За врочистим Богослуженням Архієпископ Антоній (Храповицький) виголосив сильну проповідь, яку закінчив так: “Нехай знають київські нащадки православних козаків, що труд, боротьба й смерть

за Батьківщину не вмирають, але — рано або пізно — воскреснуть!”

Побудова цього історичного Храму-пам'ятника набрала великого розголосу, — усі пильнували допомогти, хто чим міг.

Храм п'ятибанный і має особливу свою побудову, — на два поверхи. Долі були складені козачі черепи та кості і вміщені під шклом, щоб їх було видно. Тут же й великий Берестецький музей: багато різної козачої зброї: шаблі, мушкети й т. ін.

А верхній поверх був зроблений як Вівтар величезних розмірів, — він уміщував 200 Священиків. Вівтар був відкритий на всі боки, і народ стояв кругом на майдані, — народу тут уміщалося до 10.000 люда.

Нарешті 25 травня 1912-го року Скит на “Козачих Могилах” був посвячений при десятках тисяч народу.

Недалеко звідси, у селі Пляшова стояла мала трибанна Церковця Св. Михаїла, — її поставив ще гетьман Богдан Хмельницький року 1650-го. Є передання, що в цьому Храмі напередодні Берестецького бою, 15-го червня 1651 р. молився гетьман зо своєю старшиною, а Службу Божу правив Єрусалимський Митрополит Йоасаф. Зарубаний поляком, Митрополит був похований у цій же Церковці.

Тепер оцю історичну Церкву перевезли до Скиту на Козацьких Могилах. Сам Скит почали обводити муром, а на мурі писалися патріотичні картини з Берестецьких боїв 1651-го року.

А 5 червня 1914-го року був освячений великий дзвін на 855 пудів, — була знову величезна маніфестація. Дзвін — дар війська, і його освятив Діонісій, Єпископ Крем'янецький.¹³

¹³ Цінного опису Козачих Могил дав волиняк, самовидець цих усіх подій, Н. Н. Його стаття „Тихе пристановище” видрукувана в „Вірі й Культурі” 1957 р. ч. 7 (43).

Козацькі Могили — це слава Почаївського монастиря. Національний український дух перемиг, і біля Почаєва постала найбільша свята могила всього українського народу! Місцеве населення й монастир свято берегли пам'ять загинулих своїх прадідів, і таки достойно їх шанували. Шанували й острів Журавлиху, де в червні 1651-го року 300 молодих козаків засіли, й по-лицарськи билися до останку, відмовившись здатися...¹⁴

Довго-довго, цілих 257 років (1651—1908) чекали лицарі-козаки належного поховання, і таки дочекалися, — монастир узяв їх під свою опіку.

Цим лицарям, що полягли на Журавлисі, Митрополит Іларіон присвятив свого вірша. Подаємо його тут, — це вірш про тих юнаків-лицарів, що життя своє віддали за Православну Віру, і загинули всі до одного:

Маленький острівець на Стирі,
Хоробра молодь там засіла:
“Не можна з ляхом жити в мирі, —
Нам позосталась лиш могила!”

Вони кривавились у шалі,
Й з-під Берестечка відступили,
І щоб не ждять кінця на палі,
Набрались знову люті й сили.

На острівці було їх триста,
Усе хоробрі юнаки:
“Рятуй нас, Матінко Пречиста,
Від помсти ляської руки”

І шлють бучні ляхи загони,
І ті летять на них у гніві, —
Завзятці всіх кладуть без спони,
Й співають Гімни Чистій Діві...

¹⁴ Митрополит Іларіон присвятив цим лицарям гарячі вірші. Див. Його поему „Недоспівана пісня”, Париж, 1947 р., 105-106.

Здуміли з дива можли дуки,
Й до Журавліхи шлють послá;
“Здавайтесь сміло на поруки, —
Не буде жодного вам зла!”

— “Не можна жить з ляхами в мирі,
Не можна вірить їх словам, —
Ми тут загинемо на Стирі,
Живий ніхто не здасться вам!”... .

Усе своє майно багате
Завзятці кидають у воду:
“Прийди й візьми маетки, кате,
Шукай до нас мілкого броду!... .

Не знає лях ні в чо́му міри,
Й віки із ним у нас незгода, —
Не хочем римської ми Віри,
Над все козакові Свобода!... .

Усі поляжемо тут триста,
Козаки, лицарі, соколи, —
За Праву згинемо дочіста,
Не приймем унії ніко́ли!”... .

І два полки ляхи послали,
Привести смілих королеві,
Та в тих козацькі Идеали,
Й самі вони, немов сталеві!

Й наклали ляських трупів гори,
І привелі всіх до розпуки,
Самі ж стоять, як осокори, —
Не йдуть панам ясним у руки!... .

Два дні юна́ків люто брали,
Розне́сли острів весь дочіста, —
І за наро́дні Идеали
Життя своє поклали триста!¹⁴

Праця на Козацьких Могилах усе йшла далі
невпинно. Празник цього Скиту був призначений
на дев'яту п'ятницю по Великодні, — і зо всієї Во-
лині, а почасти й з Галичини збиралися на цей день

¹⁴ М. І л а р і о н : Недоспівана пісня, Париж рік, ст. 105-106.

десятки тисяч прочан: усі поспішали молитися за українських лицарів, що життя віддали за Православіє! Слава про лицарські Козачі Могили рознеслася по всій Україні. У Скиту помістилося до 50 монахів, які доглядали за порядком Могил.

Але знову прийшов кінець Козачим Могилам, — аж надто вони підносили духа козачих нащадків, підносили й Віру Православну. Насувалася війна. Австрійські війська зайняли Святу Почаївську Лавру, і все поруйнували...

**36. „ОСТАННІ КОЗАКИ ПРОРИВАЮТЬСЯ З-ПІД
БЕРЕСТЕЧКА НА ЖУРАВЛИХУ”.**

Малюнок на мурі Козацьких Могил.

Прийшла незабаром Польща, і при ній розпочалося поліційне винищування старих пам’яток. Козачі кості наказано було позабивати в скриньки, щоб їх видно не було. Поліція нагаями розганяла прочан... І заборонено дальшу розбудову

А як Волинь “визволили” Совети, вони так само не дозволили відновити Скита на “Козачих Мо-

гилах”, — вони конфіскували його й помістили там про людське око військових ветеранів...

5. ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА НА ГОЛГОТІ.

Перша Світова Війна сильно вдарила Св. Почаївську Лавру. Перед німцями був смертельний жах, і все з Лаври вивозилось на схід. Року 1915-го в липні місяці вивезено на схід і все рухоме з Почаївського монастиря зо всіма його Святинями, — до Ніжина, Харкова, Св. Гори на Харківщині, на ст. Борки Севастопільської залізниці. Чудотворний Образ Божої Матері та Моці Преподобного Іова ще за кілька днів до війни перевезені в Житомир. У Почаївській Лаврі з своєї волі позоставилися 30 найкращих монахів, які мали належно провадити монастиря.

А 24 серпня 1915-го року Почаїв зайняло австро-німецьке військо. І зараз же це військо розсілося в монастирі й силою спинило Богослуження. Усіх почаївських монахів арештували й вивезли до концентраційного табору біля м. Васергени на Угорщині. Два монахи були аж надто старі, — їх викинули з монастиря до м. Почаева. І все православне в Почаївській Лаврі щоденно осквернювалось, австрійці католики нічого не шанували...

Архиєпископ Волинський, Священнонастоятель Почаївської Лаври так пише про цей час: “Австрійці стали хазяйнувати в Лаврі без жодної церемонії. У головному Соборі поставили свого Престола, і почали служити Мессі (католицькі). Теплий Храм обернули в سینема, а кінематографічну електричну машину поставили на місці Престола. Глядачі офіцери сиділи в шапках, курили, приходили п'яними, держали себе розбещено. З моєї маленької Церкви при архиєрейському домі викинули Іконостаса й зробили кантину, — офіцерський ресторан. Стіни Церкви вкрили брудними порнографічними малюнками, — я їх бачив пізніше на власні очі... Коли вони з Лаври вийшли, уся Церква була завалена пляшками...

І як віруючі християни, носії західньої культури, могли дійти до такого безсоромного блюзнірства! До такого варварства!" ...¹³

Але в травні 1916-го року наїзники були вигнані, і до Почаєва помалу стали вертатися монахи. Богослужби відновилися. Життя було дуже тяжке. Наприкінці 1918-го року вернулися з Житомира до Лаври її Святині, помалу поверталися монахи з різних місць, і Лавра почала потроху приходити до свого нормального життя. Але зо всього видно було, що наступають нові, зовсім інші часи. Манастир ішов на Голготу!

Року 1919-го Лавру зайняли советські війська. Вони пограбували все цінніше, що тільки попалося в їхні руки. Свята Почаївська Лавра була розп'ята...

А 8-го вересня 1920-го року Волинь зайняли польські війська. Для Почаївської Лаври почалася нова доба, — польська, знову католицька доба (1920—1939). Це була тяжка доба, бо помалу відновлялося все те католицьке насилля, яке Лавра переживала в XVII—XVIII віках, тільки вже в іншій формі, — уніятів заступили поляки католики. За польських часів Почаївська Лавра весь час була на Голготі...

І весь час католики намагалися тим чи іншим підступом знову захопити Святу Лавру в свої руки. Обмеження йшли за обмеженнями, і життя монахам у Лаврі за поляків було невимовно тяжке. І коли б Польща не спинила свого існування в 1939-м році, то Св. Лавра вже була б знищена, — була б захоплена католиками.

Польський уряд відразу ж повів насильну колонізацію всієї Православної Церкви. Робив це послідовно, уперто й обманно: перше викидав російську мову, як справді зовсім чужу, заступаючи її мовою

¹³ Митрополит **Е в л о г і й**: *Путь моей жизни. Париж, 1947 р., ст. 275.*

українською, — і в цьому йому дружно допомагали українці. Але міцно сівши, польський уряд став скрізь у Церкві й церковному управлінні запроваджувати мову державну, цебто польську, — цим викидалася мова українська з церковних урядів. Захопило це і Почаївський монастир.

Дрібні дошкулювання для Почаївської Лаври були в Польщі на порядку щоденному, як звичайні. Так, року 1938-го у місті Вільні склалася була група в 140 осіб, яка захотіла поїхати в Почаївський монастир на день Преподобного Іова, на 28 серпня. Був закон для польських залізниць, щоб давати відповідну знижку й окремі вагони груповим поїздам. Але залізнична станція повідомила про це, куди треба, і Міністерство наказало не давати цій віленській групі знижкових білетів.¹³

Такі дошкулювання були звичайними й щоденними. Православні сприймали їх з великим озлобленням на Польщу.

Щоб приподобитись православним, року 1929-го Почаївську Лавру відвідав президент Польської Республіки, проф. Ігнатій Мосціцький.

6. КАТОЛИКИ НАМАГАЮТЬСЯ ЗНОВУ ЗАХОПИТИ ПОЧАЇВСЬКУ ЛАВРУ.

Року 1920-го 8 вересня Польща окупувала Волинь, а з нею й всеукраїнську Святиню — Почаївського монастиря. Свята Лавра знову опинилася в тяжкій католицькій неволі, яка все збільшувалася. Католицьке Духовенство відразу розпочало ширити свою ідеологію, що все, що коли належало уніям, а вернулося було православним, тепер має бути передане католикам.

Але яким правом? А це тому, що в історії унії уніяти ніколи не були суб'єктом права, — вони були

¹³ К. Н. Н и к о л а е в ь : Судьбы Православия, Београд, 1939 рік, ст. 130. Див. воршавське „Слово” ч. 28 за 1938-ий рік.

тільки пасивним об'єктом його. Господарями в унійній справі завжди були самі поляки католики, це вони творили унію, а уняти-русини тільки мусили приймати її. Ось тому все колишнє уніятське церковне майно мусить бути повернене тільки полякам католикам.¹⁴

Папський нунцій Мармаджі року 1929-го повідомив польський Єпископат, що Папа поділяє вищеподану думку, і тому благословляє йому через суд домагатися поунійного майна.

І чотири польські католицькі Архієреї, а саме: Митрополити Віленський і Львівський та Єпископи Луцький і Пінський у серпні 1929-го року внесли до своїх судів 664 позви (потім їх збільшили на 774) на Церкви, монастирі та всі маєтки, — усе це “вернути” їм, бо то російський уряд відібрав у них.

Усі 774 позви були однакового змісту, — вернути католикам полякам поунійне церковне майно.

А найголовніше було — католики всіма силами накинулись, щоб захопити Почаївського монастиря зо всіма його маєтками. Над всеукраїнською Святиною насувала чорна католицька гроза...

Уся Православна Церква в Польщі попала в розпач. Де рятунок? Католицька Церква вимагає 774 Парафії, цебто 40% усіх (усіх було 1918 Парафій), а до того ще всі монастирі, всі Катедри, всі маєтки... Коли б сповнилась ця загроза, то два мільйони православних позостануться без Храмів Божих... А в Польщі все може бути!

А до того наступ на Почаївського монастиря все зростав. Так, б. Митрополит католиків у Росії Ропп відкрито в пресі закликав польський уряд узяти всю

¹⁴ Про все це я розповідаю в своїй статті: „Берестейська унія під судом народу”, див. „Віра й Культура” 1956 р. ч. 6 (30). Див. ще: В. К о с о н о ц ь к и й: „Процес за православні Церкви”, Варшава, 1930 р. К. Н. Н и к о л а е в: Восточный обряд, Париж, 1950 рік.

цю справу в свої власні руки, бо православні самі цих Церков не віддадуть. Ропп найбільше нападав на Почаївську Лавру й писав, що вона православною ніколи не була, бо “трудно точно зазначити момент, коли східній обряд у Польщі відділився від західнього”...¹⁵ От воно що!

Церковний православний Провід, з Митрополитом Діонісієм на чолі, нарешті встав з прибиття, і скликав на 13 лютого 1930-го року до Варшави Православного Собора, — польський уряд відразу Собора зоборонив. Це підлило оливи в огонь.

При Митрополії в Варшаві склався великий Комітет Оборони Церков, у тому й Почаївської Лаври. Комітет складався із православних професорів, адвокатів, діячів і т. ін., які глибоко зайнялися вивченням правно-канонічної сторони унії.

І православна оборона своїх Церков у Польщі обернулася в суд на унію 1595—1596 років. Комісія глибокими правно-канонічними доказами довела: 1. Берестейський уніятський Собор 1596-го року, як і сама унія 1595-го року, були неканонічні. 2. Постанова уніятської Церкви було неканонічне. 3. Поуніятське церковне майно належить тільки православним. 4. Уніяти вернулися до Православ'я добровільно, навіть проти бажання російського уряду. 5. Сам уніятський Собор 1839 р. добровільно постановив вернутися до Православ'я.

Православна правно-канонічна оборона була подана судові, і зробила там замішання і переполох. Її довго студіювали. І нарешті 20 листопада 1933-го року у Варшаві зібрався Найвищий Суд і всі позви відкинув... Справу програв і Папа, і всі католики...

П'ять літ (серпень 1929 — 20. XI. 1933) точилася ця страшна й безсоромна справа... П'ять літ уся Церква жила в глибокому страху, що відбудеться

¹⁵ „Китеж” 1929 р. чч. 9-12 ст. 3-4, Варшава.

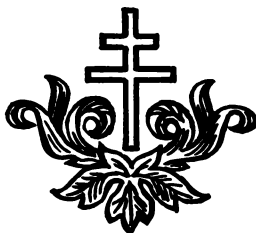
католицьке насилля... П'ять літ Почаївська Лавра чекала нового полону...

Грекокатолицький Церковний Провід з Митрополитом Андреем Шептицьким на чолі офіційно так і не виступив, щоб по-уніятські Церкви та майно повернули йому, як ніби господареві того. Не виступив, бо 1. Папа заборонив це устами нунція Мармаджі, і 2. довести ніяк і нічим не можна, щоб ці Церкви та майно колибудь правно належали уніятам. Насилля — не право!

Католицький Провід у своїх позвах писав, що історія доводить, що унію творили поляки католики, тому й майно належить їм. Уніяти тут тільки об'єкт, а суб'єктом були поляки.

Суд одноголосно на це відповів: унію творили поляки, але церковне майно і належало, і належить тільки православним...

Так Почаївська Лавра була звільнена від Дамоклового меча, що п'ять років на тоненькій волосинці висів над нею...

ЧАСТИНА ШОСТА: СВЯТИНІ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.

I.

ЧУДОТВОРНА ПОЧАЇВСЬКА БОЖА МАТИ.

1. ЦІЛЬБОНОСНА СТОПА.

З найдавнішого часу Почаївський монастир славився своїми Святинями, і ними він здобув собі розголос по всій Волинській Землі. Перший автор життя Преподобного Іова, Ієромонах Досифей пише про Почаївську Гору, що вона “здавна сяє сяйвом дуже багатьох чудес”, і вона й тягла до себе Преподобного Іова.

Оцим “сяйвом” була Пречиста Діва Марія, Яка явилася на Почаївській Горі монахові десь по 1240-м році, — передання відносить це на 1261-ий рік, — і яка позоставила по собі виразний слід, — “цільбоносну С т о п у”. І ця Стопа Божої Матері, як слід Її ноги, наповнилась чистою водою, яка тече звідси безперестанно. Тече на горі, на пустелі, де взагалі води нема. Вода ця, вважається чудодійною, — правдиво віруючим вона цілюща. І кожен прочанин з найдавнішого часу, приходячи в Почаїв, побожно п’є цю цілющу воду і сам, і в пляшечках несе її додому. Про чудесне явлення Богородиці в огненному стовпі я розповів на початку цієї праці. Див. ст. 21-3.

Стопа Богородиці широко знана по всій Україні, а на Волині вона знана з давнього часу, і з давнього часу вона найбільша й перша Святиня Почаївського монастиря.

Коли року 1649-го ставили Троїцький Собор, то його зробили так, що Життєносна Стопа вже була

в Соборі, праворуч від Іконостасу, недалеко від Вівтаря.

Отже, Стопа Богородиці близько 400 літ (1261—1649) була на Горі під відкритим Небом, і тільки з року 1649-го вона вже знаходиться в Церкві. Вона найстаріша Святиня Почаївської Лаври, і це власне вона сильно спопуляризувала її на всю Західню Україну.

**37. КОПІЯ ІКОНИ ПОЧАЇВСЬКОЇ
БОЖОЇ МАТЕРІ.**

**З цілошою Стопою.
Київська, 1848 р.**

Цільбоносна Стопа з бігом часу набирала все більшого ідеологічного значення, — Діва Марія по-зоставила слід Своєї правої ноги побожному українському народові. Тому народові, якому Апостол Андрей Первозванний навіки вічні по-зоставив сліди

і своїх стіп на Київських горах, тим поблагословивши тут свою Церкву Первозванну.¹

Коли граф М. Потоцький ставив нового Успенського Собора на місці давнього Собора Троїцького, то він конче побажав, щоб Цільбоносна Стопа посталася в новому Соборі. І вона тепер знаходиться при першій колоні при вході, з правого боку. Вітар у новому Соборі відсунений далеко вперед, а Цільбоносна Стопа опинилася при вході до Собору.

При стопі завжди був гарний ковчег, який кілька раз перероблювався та перебудовувався на прохання й кошти вірних.

Останньо про ковчега подумала сама Лавра, і постановила року 1881-го зробити його по-мистецькому. Ковчега замовили мистцеві С. Ф. Верховцеву, і той зробив високомистецьку пласкорізьбу з малюнком явлення Богородиці на Горі. Сам ковчег з товстого жовтого шкла, а Кивот бронзовий. Новий Кивот і ковчег були зроблені на 50-літній ювілей повернення Лаври, на 13 жовтня 1883 року.

При Цільбоносній Стопі завжди вартує монах “стопочник”, який подає прочанам воду із Стопи.²

Свято Цільбоносної Стопи святкувалося в Лаврі разом зо Святом Божої Матері “Живоносний Істочник”, 4 квітня.

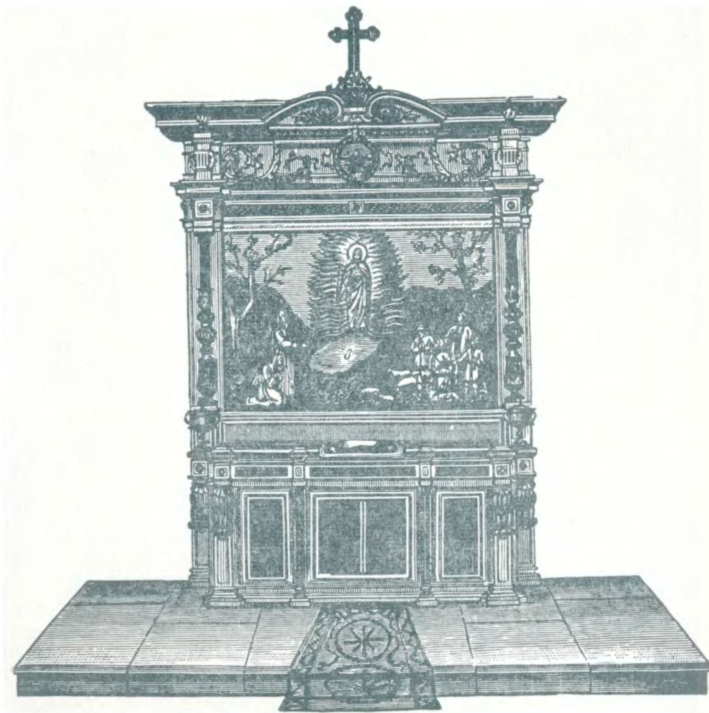
2. ЧУДОТВОРНА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ.

Але з бігом віків найбільшою Святиною Почаївського монастиря стала Чудотворна Ікона Божої Матері, про що я докладно розповів вище на ст. 28-30 цієї праці. Року 1559-го грецький Митрополит Неофит поблагословив цією Іконою дідичку с. Орля (Урлі) біля Почаєва, Анну Гойську, яка по-

¹ Маємо оповідання про С т о п и Апостола Андрея Первозванного, які відбилися на великому камені, як він на ньому стояв, на березі моря біля м. Херсону. Арх. І л а р і о н : Українська Церква, Прага, 1942 р. т. I ст. 25.

² А. Хойнацький, ст. 350-352, 195, 12.

містила її в своєму замку в каплиці. А з бігом часу від Ікони стали творитися чудесні зцілення, чому Гойська передала її року 1597-го монахам на Почаївську Гору, а ті поставили її в свою малу муровану Церкву, яка була в них з давніх давен. До цієї Ікони стали сходитися селяни, творилися зцілення, і слава про Чудотворну Ікону широко розійшлася по всій Волині.

38. ЦІЛЮЩА СТОПА В УСПІНСЬКОМУ СОБОРІ.
Ковчега зробив 1881-1888 р. мистець С. Ф. Верховців.

Року 1649-го дідичі Федір та Єва поставили великого мурованого Собора Пресвятої Тройці на Почаївській Горі, трохи вище від Церкви малої, так що цільбоносне джерело з Столи Божої Матері опини-

лося тепер у Соборі, праворуч від Іконостасу, недалеко Вівтаря. Ікону Божої Матері перенесли з малої Успінської Церкви в велику нову Троїцьку, і повісили її в Іконостасі над Царськими Вратами.

39. ЧУДОТВОРНИЙ ОБРАЗ ПОЧАЇВСЬКОЇ БОЖОЇ МАТЕРІ. Року 1559-го цю Ікону подарував Анні Гойській Митрополит Неофіт, а року 1597-го вона передала її навіки Почаївському монастиреві.

Чудотворна Почаївська Ікона мальована масляними фарбами на липовому дереві. Вона не велика:

6½ вершків висока, а 5½ вершків широка. Малюнок Божої Матері поясний, на правій руці Мати держить Сина, а в лівій плата (хустку, пеленку), яким прикриває Його ногу та спину. Голова Матері схилена до Сина. Ліва рука Спасителя лежить на плечі Богоматері, а правою Він благословляє. Праворуч від Богоматері намальовані Пророк Ілля й Св. Мина, а зліва — Первомученик Стефан і Преподобний Авраамій, а долі Ікони намальовані: Мучениця Параскева, Великомучениця Єкатерина та Преподобна Ірина, разом 7 маленьких Іконок.

Року 1773-го Чудотворна Ікона, з дозволу Папи, була коронована за латинським звичаєм, про що докладно розказано вище. Коли відбувалась Коронація, то стара Троїцька церква ще стояла, а в ній була над Царськими Вратами Чудотворна Ікона. Коли ж Троїцького Собора потім розібрали, то Ікону Божої Матері перенесли в Церкву Трапезну, і тут вона стояла 18 літ, і тільки року 1791-го Ікона була внесена в нову велику Успінську Церкву. У Вівтарі на Запрестольній стіні зробили по 1780-му році великого Кивота, аж до стелі, і в ньому поставили Чудотворну Ікону, — тут вона стояла аж до 1861-го року.

Чудотворна Ікона була в Ризі з великих і дрібних перлин, з двома золотими коронами, — на Богородиці й на Сині Її. Корони з чистого золота, прикрашені рубинами та перлами; корону над Богородицею держать дві статуї Анголів. Року 1843-го провід монастиря просив Св. Синод дозволити цих Анголів зняти, як не прийнятих у Православній Церкві фігур, а замість корон вмістити Хрести чи Чаші, але Синод не дав згоди на таку заміну.

Року 1845-го, за Єпископа Никанора, була зроблена надзвичайно коштовна нова Риза на Чудотворну Ікону. Риза прикрашена дорогоцінним камінням, — топазами, аметистами та аквамаринами. Так само

були зроблені й нові корони, і прикрашені брильянтами та сапфірами.

За Єпископа Антонія (1860—1866) сильно переоблювався Вівтар. Вирішено було забрати Чудотворну Ікону з Запрестольної стіни і помістити її так, як то було перше вдавнину, до 1771-го року, у старому Троїцькому Соборі: над Царськими Вратами.

Освячення Престолу, Іконостасу й Собору було призначене на 13 серпня 1861-го року. Готовий був новий мистецький дорогий Іконостас, і в ньому, над Царськими Вратами мала висіти Чудотворна Ікона. Був великий здвиг народу, Ікону зняли з Запрестольної стіни, а Єпископ Антоній Павлинський вставив її в новий Кивот. Нового Кивота, з сіянням (з проміннями) навкруги, зробив мистець Ф. А. Верховців у Петербурзі.

І з цього часу, з 13 серпня 1861-го року Чудотворна Ікона висіла над Царськими Вратами, і на шнурах опускалася для поклоніння вірних чи для Акафісту Йї, і знову підіймалася. Цей звичай взятий з Києво-Печерської Лаври, де Чудотворна Ікона Божої Матері опускається й підіймається здавна.

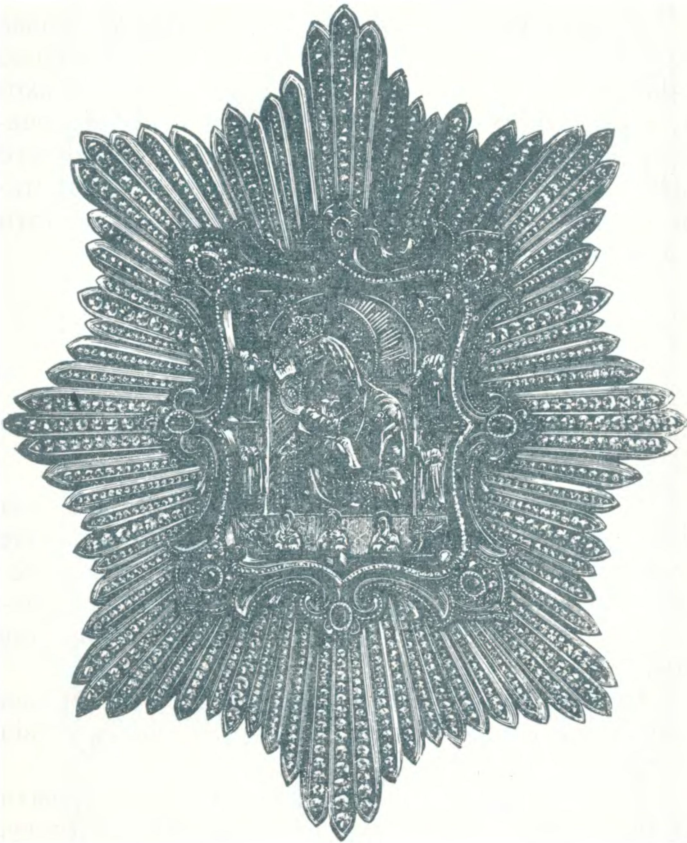
До 1861-го року Чудотворна Ікона Божої Матері стояла в особливому Кивоті на Запрестольній стіні, а коли треба було народові вклонитися Іконі, то монах “кивотник” виносив її на середину Церкви для поклоніння.³

Року 1866-го той же майстер золотих діл Ф. Верховців зробив дуже коштовну нову золоту Ризу (оклад) на Чудотворну Ікону та приоздобив її безліччю дорогоцінного каміння. Так само поприкрашувано й корони.

Чудотворна Ікона звичайно 1 жовтня, на Свято Покрови, переноситься в Теплу Церкву, а на Вербну Неділю перед Великоднем вертається в Успенський

³ А. Хойнацький, ст. 18, 22, 46, 353.

Собор. Перед Чудотворною Іконою читається Акафіст Їй тричі денно: по Утрені, по Літургії і по Вечірні. Завжди на цих Акафістах повно народу.

**40. ЧУДОТВОРНА ПОЧАЇВСЬКА ІКОНА БОЖОЇ
МАТЕРІ В СЯЯВІ.**

Від 13 серпня 1861-го року ця Ікона вставлена в Іконостас над Царськими Вратами. Кивота з сінням зробив мистець Ф. А. Верховців.

У Почаївській Лаврі, у тому ж Успенському Соборі, зберігається й друга Ікона, що зветься Почаївською. Року 1848-го в Києві лютувала холера, і ки-

яни дали обітницю поставити в Почаєві Ікону Божої Матері. Холера ущухла, і кияни виготовили копію з Почаївської Ікони, але без додаткових маленьких Іконок, тільки долі додали Стопу Божої Матері. М. 37.

Копії з Почаївської Чудотворної Ікони здавна розійшлися по Україні та по Росії, і скрізь сильно почитаються. Так, під м. Тобольськом, у Введенському жіночому монастирі зберігається копія з Почаївської Ікони, прославлена зціленнями за холерного 1848-го року. Копія з Почаївської Ікони знаходиться також здавна в Церкві Св. Димитрія Солунського в Москві, у Тверських Воріт.

II.

ЦЕРКВИ В ПОЧАЇВСЬКІЙ ЛАВРІ.

1. СТАРОДАВНІ ЦЕРКВИ.

На початку довгий час на Почаївській Горі була тільки одна дерев'яна Церква, а вже значно пізніше поставлена була мурована на пам'ять Успіння Богородиці. Ось ця Успінська мурована Церква і послужила основою, при якій по 1597-м році постав Почаївський організований монастир.

Стародавня Успінська мурована Церква стояла у підніжжя гори, — “трохи нижче й праворуч від теперішніх Святих воріт”¹

Дідичі Федір та Єва Домашевські побудували на Почаївській Горі нову, значно більшу Церкву. Стояла вона трохи вище, а нижче була Церква Успінська. Ця нова Церква була на честь Пресвятої Тройці, і названа була Троїцьким Собором. Дві оці Церкви довгий час становили основу Почаївського монастиря. Звичайно, обидві вони були по-

¹С. Антонович: Історичний нарис, 1938-го року, ст. 11 і 30.

41. ИКОНА БОЖОЈ МАТЕРІ ПОЧАІВСЬКОЈ.

**Долі явлення Божої Матері 1261-го року
монахові й пастухові.**

будовані по-православному, Вівтарем на схід. При Троїцькому Соборі було й два окремих Приділи зо своїми Престолами: Успінським і Благовіщенським.

42. ВНУТРІШНІЙ ВИД УСПІНСЬКОГО СОБОРУ.

При Троїцькому Соборі кругом нього ще в XVII столітті постало аж 6 малих нових церков, фундато-

рами яких були, певне, волинські православні магнати. Це були Церкви: Преображенська, Благовіщенська, Воскресенська, Федорівська, Божої Матері Преможиці (1675 р.) і Миколаївська.

Троїцький Собор був гарно прикрашений і багатий. Покритий він був свинцевими плитами, але їх десь 1731-го року василіяни поздймали, і покрили міддю, а з свинцю наробили для друкарні літер.

На глибокий жаль і на велику шкоду українській церковній культурі василіяни зруйнували цього Св. Троїцького Собора. Але ми його знаємо хоч до певної міри. До нас дійшла велика картина фундаторів Домашевських, — вони держать у руках Собора, якого побудували. Собор величний, прекрасний, див. мал. 12. У Лаврі є в Печерній Церкві малюнок Чуда 1675 р. над турками, — тут так само даний малюнок Троїцького Собору 1649-го року.

Року 1831-го василіяни вернули православним чотири Церкви: 1. Успінський Собор, 2. Пещерна Церква Великомучениці Варвари, 3. Тепла Церква Св. Тройці і 4. Церква Різдва Богородиці (поставлена на місці коронації Чудотворної Ікони).

2. НОВИЙ УСПІНСЬКИЙ СОБОР 1771-ГО РОКУ.

Усі ці 8 Церков були православні і муляли очі уніятам василіянам, коли вони десь 1721-го року таки заволоділи Почаївським монастирем. Вище ми вже докладно розповіли, як побудована була нова соборна церква, починаючи з 1771-го року. Граф Микола Потоцький став фундатором не тільки нового Собору, але й нових інших Церков та будинків. Православні стародавні Церкви Успінську й Тройцьку, а також 6 інших Церков по-варварськи розібрали, щоб від Православія і сліду не позосталось. Новий Собор був переіменований на Успінський.

Ця нова соборна Церква була справді велика: 56 метрів висока, 54 метри довга і 40 метрів широка, має хрестовидну форму, може вмістити в собі 6.000

осіб. На Соборі 8 бань, з них одна велика, а 7 менших; спереди дві струнки високі башти. Пізніше пра-

43. ЛІВА СТОРОНА УСПІНСЬКОГО СОБОРУ.

вославні позолотили всі бані. Хрести на банях були особливі семиконечні, форму їх узято з герба фун-

датора графа Потоцького. У цього набанного Хреста долішня поперечка проста і тільки з одного боку.²

Новий Успенський Собор справді пишний і величний, у стилі західньо-українського рококо. “Своїми розмірами й красою Успенський Почаївський Собор є єдиний з поміж усіх Церков не тільки на західно-українських землях, але і в цілому православному світі”.³

Тарас Шевченко відвідав Почаївську Лавру 20-го жовтня 1846-го року, і намалював аквареллю внутрішність Успенського Собору, — вона тоді позоставалася приблизно такою, якою була вернена від уніятів 1831-го року. Внутрішність ця робила сильне враження: “Казкова пишність вибагливих золочених Вівтарів, Іконостасів, надгробків, панує величава перспектива з сильно виведеною і могутньою аркою, що відкриває монументальний, осяяний світлом простір величавого підбанника і центральної частини церкви”.⁴

По пізнішому мистецькому розмалюванні Собор робив ще більше вражіння. “Велике враження роблять високі білі колони, — пише проф. Дм. Дорошенко, — благородство ліній і маса світла, і величність головної бані”.⁵ Див. мал. 42.

Сам Собор показує “своєрідну красу й шляхетність пишного західньо-українського рококо, цього багатого й вибагливого, в основі ще єзуїтського стилю в кульмінаційній точці його розвитку”. “Манастирські будівлі творять одну цілість із піднесеним ґрунтом, що з цього органічно виростає величава Церква, яка панує над усією широкою околицею”.

² С. Антонович: Історичний нарис, 1938 рік ст. 39.

³ А. Хойнацький ст. 343, 341.

⁴ Дм. Антонович: Тарас Шевченко, як маляр, Варшава, 1937 р., ст. 201.

⁵ Д. Дорошенко: По рідному краю, Львів, 1930 р., ст. 68.

цею, з двома струнками вежами і ще вищою від веж монументальною банею. Уся ця маса вибагливого твору Готфрида Гофмана⁶ струнко підноситься вгору в характерних для українського рококо видовженнях, майже готицьких пропорціях”.⁷ Мал. 60.

Успінський Собор поставлений на високій кручі, — і кожен дивується, хто міг його так поставити... Коли Лавру відвідував імператор Микола I, він був сильно вражений побудовою Собора на кручі, і сказав: “Дерзка (засмілива) будова!”

У Вівтарі, праворуч на стіні висить з 1891-го року Ікона Божої Матері т. зв. “Герондисса” (Ігуменя). Року 1891-го 28 березня Священно-Архимандрит Лаври Єпископ Модест замовив на Афоні, у Св. Пантелеймонівському монастирі намалювати копію Чудотворної афонської Ікони т. зв. Герондисси. Монастир з радістю відгукнувся на це прохання, копію намалювали і подарували Почаївській Лаврі.

На Вознесення 30-го травня 1891-го року Ікону Герондиссу врочисто встановили в Вівтарі, на місці настоятельському, — щоб Діва Марія керувала в Соборі. Ікона намальована на кипарисовому дереві, у нововізантійському стилі. Діва Марія на повний зріст, сидить на золотому Троні.

Перед Герондиссою горить невгасима лямпада. І всі, хто приходить правити Службу Божу, беруть у Герондисси благословення.⁸

3. ЛАТИНСЬКА ПОБУДОВА УСПІНСЬКОГО СОБОРУ.

Увесь новий Собор василіяни урядили на латинський лад: Собор поставили Вівтарем на північ,

⁶ Це не так. Готфрид Гофман зробив головно фундамент, над яким сидів п'ять літ (1771-1775). А самого Собора будував львівський архітект Ксаверій Жулчицький. (1775-1782). Див. вище ст.

⁷ Дм. Антонович, ст. 200.

⁸ А. Хойнацький, 1897 р. ст. 237-241.

у середині побудували кілька малих Престоликів для відправи читаних Літургій, Горнього Місця не зробили, поставили закриті сповідальниці, Ікони були

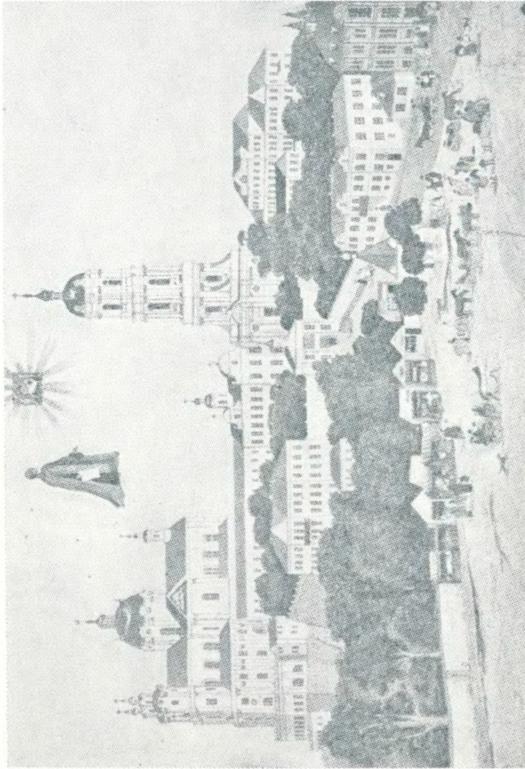

44. ПРАВА СТОРОНА УСПІНСЬКОГО СОБОРУ.

латинського стилю, а також були картини, у Вівтарі стояли лавки для сидіння панам і т. ін. Перед

входом до монастиря василіяни поставили під горою камінну статую Богородиці на весь зріст, — її зняли 1864 р. і поставили Успінську Капличку.

Св. Троїцький Собор 1649 р. був малий, і його можна було поставити Вівтарем на Схід. Новий Успінський Собор був розрахований на 5 чи 6 тисяч

45. СВ. УСПІНСЬКА ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА.
З півдня. Угорі біля Лаври Божої Мати і Преп. Іов. Праворуч Дзвіниця.

богомольців, і його легко поставити на Схід було не можливо, — був поставлений Вівтарем на північ. Звичайно, василіяни-уніати і не дбали, щоб конче поставити на Схід. Але це справа важлива.

Проф. о. Л. Хойнацький про це подає: “Захопивши Почаївського монастиря і перебудовуючи

Собора по-своєму, уніяти проте не могли, через характер місцевости, змінити східній характер і напрям Успенського Собору. Хоч цей Храм і не стоїть цілком на Схід, як цього вимагає Устав Православної Церкви, а скоріше звернений на північ і трохи на північний Схід, то причиною цього була не стільки унія, скільки положення місцевости, де він побудований. А це тим більше, що при цьому граф Потоцький бажав по-давньому, як це було в Св. Троїцькому Соборі, щоб Стопа Божої Матері позосталася в самому Храмі”.⁹

На іншому місці о. Хойнацький пише: “Успенський Собор звернений Вівтарем на північний Схід”.¹⁰

Але люди до уніятів уже не поспішали, тому завели велику музику, не для хвали Божої, а для розваги народу та для агітаційного заманювання його.

Було за василіян заведено, що музики грали щоденно вранці і ввечері, а по неділях та Святих музики грали цілий день. Фундатор Собору граф Потоцький за все щедро платив. Такі музики були запроваджені і в о. о. павлинів у Ченстоховському монастирі.¹¹

Вівтар Успенського Собору дуже великий. Василіяни поставили Престола, звичайно, не по-православному, а по звичаю латинському, — при стіні, під Кивотом з Іконою Божої Матері. Престол з каменю, покритий дерев’яною дошкою, а в ній Св. Мощі. Пізніше, чекаючи повернення монастиря православним, самі василіяни переставили Престола вперед.

Провід Почаївської Лаври, особливо Єпископ Дмитрій задумали поставити нового дорогого й мистецького Престола. Такий срібний Престол

⁹ Проф. о. А. Хойнацький, ст. 350.

¹⁰ Там само, ст. 4.

¹¹ А. Хойнацький, ст. 342.

був виготовлений року 1880-го, і освячений 15-го червня. Срібла на Престол пішло 362 фунти. Престол квадратний, по 2 аршини ширини й довжини, а високий на 1 аршин і 7 вершків, цебто звичайний православний розмір. Власне кажучи, це срібне покриття (індітія), бо під нею знаходиться дубовий Престол з кипарисовою дошкою.¹² Див. мал. 27.

4. ИКОНОСТАС.

Справа з Иконоста сом завдала багато клопоту. У давній соборній Церкві 1649-го року Иконостас був повний і гарний, а над Царськими Вратами

46. ДВА АРХИМАНДРИТИ НЕСУТЬ ЧУДОТВОРНИИ ОБРАЗ В ПРОЦЕСІІ.
Образ обносять тільки монахи.

в ньому стояла Чудотворна Икона. За латинським звичаєм василіяни в новому Соборі графа Потоцького Иконостаса не поставили, а старого з 1649-го ро-

¹² А. Хойнацький, ст. 355-356, 194, 25. Докладний опис Почаївського Успінського Престола дав о. А. Хойнацький в „Церковный Вѣстникъ” 1880 р. ч. 41.

ку знищили. Та коли пішли грізні чутки, що Почаївський монастир буде повернений його господарям, православним, тоді року 1800-го вони поставили “для відчипного” малого однорядного Іконостаса, простого й бідного, і не православного стилю. Цей василіянський Іконостас складався тільки з кількох бідненьких Ікон. (А. Хойнацький, ст. 347—348).

Православні, одержавши назад свого монастиря, довго клопоталися з Іконостасом, але не могли поправити василіянського. Року 1842-го в Почаївському монастирі був цар Микола I, і він звернув увагу на невідповідність Іконостасу, і порадив поставити нового, але монастир не мав потрібних великих коштів на це. Зате року 1851-го зробили Ризи на намісні Ікони в Іконостасі, на Спасителя й Божу Матір. Робив Ризи мистець Полтавців, він же зробив і дві корони на ці Ікони. Срібла на це пішло 22½ фунти.

Року 1859-го Почаївську Лавру відвідав імператор Олександр II, — він уважно все розглянув, і заявив, що жертвує монастиреві нового Іконостаса. І по цьому закипіла праця, яка йшла два роки. Плана нового Іконостаса склав архітект проф. Боссе. Самого Іконостаса побудував іконостасних справ майстер А. Прокоф’їв. Ікони малювали академіки: Лавров, Горбунов і Васильїв.

Іконостас був закінчений 1861-го року, і цар його вислав у Почаїв. З Петербургу прибув до Лаври в червні місяці, і архітект Нестерів, щоб належно скласти дорогоцінного Іконостаса.

Архітект показав місце, де треба ставити Іконостаса, — супроти попереднього василіянського його посунули вперед на 4½ аршини, а це дало змогу й Престола поставити вперед. Вівтар значно побільшився, і прийняв православний вигляд.

І архітект Нестерів став складати Іконостаса, в якому було 32 Іконі на мідних дошках, на 7 рядів.

Подам описа цього пишного й високомистецького Іконостаса. Іконостас повний, семиповерховий. Перший поверх: посередині Царські Врата, праворуч від них — намісна Ікона Спасителя, на південних дияконських дверях (південна вратниця) Архангел Михаїл, потім храмова Ікона Успіння Богородиці. Ліворуч від Царських Врат: намісна Ікона Богородиці, на північних дияконських дверях (північна вратниця) Архангел Гавриїл, а далі Преподобний Іов Почаївський.

47. ДУХОВЕНСТВО ДЕРЖИТЬ ЧУДОТВОРНУ ПОЧАІВСЬКУ ІКОНУ ПІД ЧАС ПРОЦЕСІЇ.

Над північними дияконськими дверима Олександр Невський, а над південними Святитель Миколай. Під першим поверхом 12 Апостолів на чотирьох Іконах, по три на кожній.

У другому поверсі 7 Ікон. Над Царськими Вратами, як звичайно, Тайна Вечеря. Праворуч неї Ікони життя Ісуса Христа: Різдво Христове, Переображення і Вознесення. Ліворуч Ікони з життя Богородиці: Різдво Богородиці, Покрова, Введення до Храму.

У третьому ряді (поверсі) посередині, над Тайною Вечерею, Сяйво, а в середині нього промінястий Кивот для Чудотворної Ікони. Праворуч від Сяйва Мучениця Олександра, далі Іван Хреститель, а над ним Чаша в Сяйві. Ліворуч від Сяйва Великомучениця Єкатерина, за нею в окремій рамі — Пророк Мойсей, а над ним Скрижалі (Таблиці) Завіту.

У четвертому ряді, посередині його, над Чудотворною Іконою, — Нерукотворний Образ, а по боках його два Анголи, по-мистецькому різьблені.

П'ятий ряд: Ікона Воскресення Христового.

Шостий ряд: Святий Дух в виді голуба.

Сьомий ряд: позолочений вісімкінцевий Хрест.

У першому поверсі Царські Врата різьблені, позолочені. Вони складаються з двох двірків, на яких дві Ікони: ліворуч Діва Марія, а праворуч: Ангол благовісник, цебто дано Благовіщення Діві Марії. Зверху й долі Євангелисти, по два на півдвірках: Матвій, Марко, Лука й Іоан.

Почаївський Іконостас — традиційний чисто православний Іконостас, і я тут подав повного опису його.¹³ Див. мал. 42.

Іконостаса робив першорядний мистець А. Прокоф'їв, а малювали славні мистці академіки. Іконостас вийшов надзвичайно мистецький, увесь різьблений, увесь позолочений, чисто візантійського стилю. Кожна з 32 Ікон — тонко викінчена.

У третьому ряді Іконостасу посередині поставлений срібний промінястий Кивот для Чудотворної Ікони. Кивот був прикрашений високоякісними дорогоцінними камінчиками. Був зроблений легкий штучний механізм, щоб опускати й підіймати Ікону.

¹³ За Амвросієм, ст. 243-245, Почаїв, 1878 р. Трохи докладніше подає о. А. Хойнацький, 1897 р. ст. 184, 345, 348-350, 352-353.

До Іконостасу додано 4 тисячі срібні лампади, вагою 58½ фунтів срібла.

Іконостас був освячений високоврохисто 13-го серпня 1861-го року.

Почаївський Іконостас уславився своїм високомистецьким викінченням. Безліч народу бували в Лаврі, і душа раділа й мліла перед правдешньою небесною красою. Така ж високомистецька оздоба і все малювання Храму гармонювали з Іконостасом. Легко молитися в Почаївськiм Соборі!

Як подано вище, 10 вересня 1869-го року трапився пожеар у Віттарі Собору, і наробив багато шкод. Позолота розібраного Іконостасу потемніла, і року 1870-го весь Іконостас був перезолочений і поправлений. Див. ст. 219.

5. ПЕЧЕРНА ЦЕРКВА.

З глибокої давнини була природна печера на Почаївській горі, там, де Преподобний Іов любив довго молитися. Пізніше вона була побільшена, і в ній заложена Печерна Церква. Ця Церква Віттарем на схід, перше була на честь Великомучениці Варвари. Вона довга на 67 ліктів, а широка на 10. З північного боку її знаходиться печера, в якій спочивають у гробниці за шклом Моці Преподобного Іова. Ця Церковця заложена ще вдавнину, ще за перших православних часів. Тут був і Іконостас, пізніше, за Єпископа Інокентія (1832—1840) поставлений був новий, гарно різьблений Іконостас. По будові нового Собору, 1774-го року Печерна Церква була побудована, освячена 1780-го року, — вона опинилася під галерією. Року 1858-го Печерну Церкву були поділили на дві: Великомучениці Варвари і Преподобного Іова, але церкви стали надто темні та тісні, і року 1862-го з двох знову зробили одну, і стало світліше та просторніше. Освячена була по перерібці 11 жовтня 1864-го року. Василіяни

поставили були в цій Церкві лавки, але їх пізніше повиношено.

Дубова перша домовина (рака) Преподобного Іова стояла в Троїцькому Соборі, а року 1780-го була перенесена в окрему Печерну Церкву, яку побудував М. Потоцький.

Печерна Церква холодна й вогка, але Богослуження тут ніколи не спиняються. Ця Церква займає перше місце по Успінському Соборі, бо тут же Мощі Преподобного Іова, до яких учащують безперервно тисячі прочан. Див. мал. 32.

Через це церковний Провід увесь час дбає про оздобу цієї Церкви. Року 1842-го 14 вересня графіня Орлова поставила нову дорогу труну для Мощів Преп. Іова, року 1875-го поставлений новий намет, а р. 1889-го змінений на ще дорожчий.

Печерна Церква за уніятів була на честь Влмч. Варвари (бо вони не визнавали Іова за свого Святого), а р. 1864-го 11 жовтня Печерна Церква була освячена на честь Преподобного Іова.¹⁴

Уся Печерна Церква і всі ходи до неї вкриті різними картинами та Іконами, які завжди притягують до себе велику увагу прочан. Це головню працю почаївських мистців монахів.

По дорозі, коли спускатися до Печерної Церкви, на обох стінах її вміщено малюнки “всіх руських Святих Угодників” від княгині Ольги починаючи. Над входовими дверима Печерної Церкви — Ісус Христос з розпростертими раменами чекає своїх прочан.

У самій Печерній Церкві Преподобного Іова намальовані на стінах усі Святі Волинської Землі і всі Святі Києво-Печерської Лаври XIII століття, коли заснувався Почаївський монастир, а також багато малюнків з життя Іова. А далі, на стінах галерії, що єднає Печерну Церкву з самою печерою Іова, так

¹⁴ Проф. о. А. Хойнацький, ст. 104, 242, 375-379.

само багато малюнків з життя Праведного Іова.

Усіх Ікон і картин тут намальовано 52, а на них 606 осіб. Серед цих три Іконі великого значення: малюнок Іова, уміщений тут, може це тогочасний оригінал з Праведного, у всякому разі він найдавніший. Крім цього, тут є Ікона Спасителя й Ікона Божої Матері, — монастирське передання вважає їх намісними Іконами з Троїцького Собора 1649-го року.¹⁵

6. ТЕПЛА ЦЕРКВА.

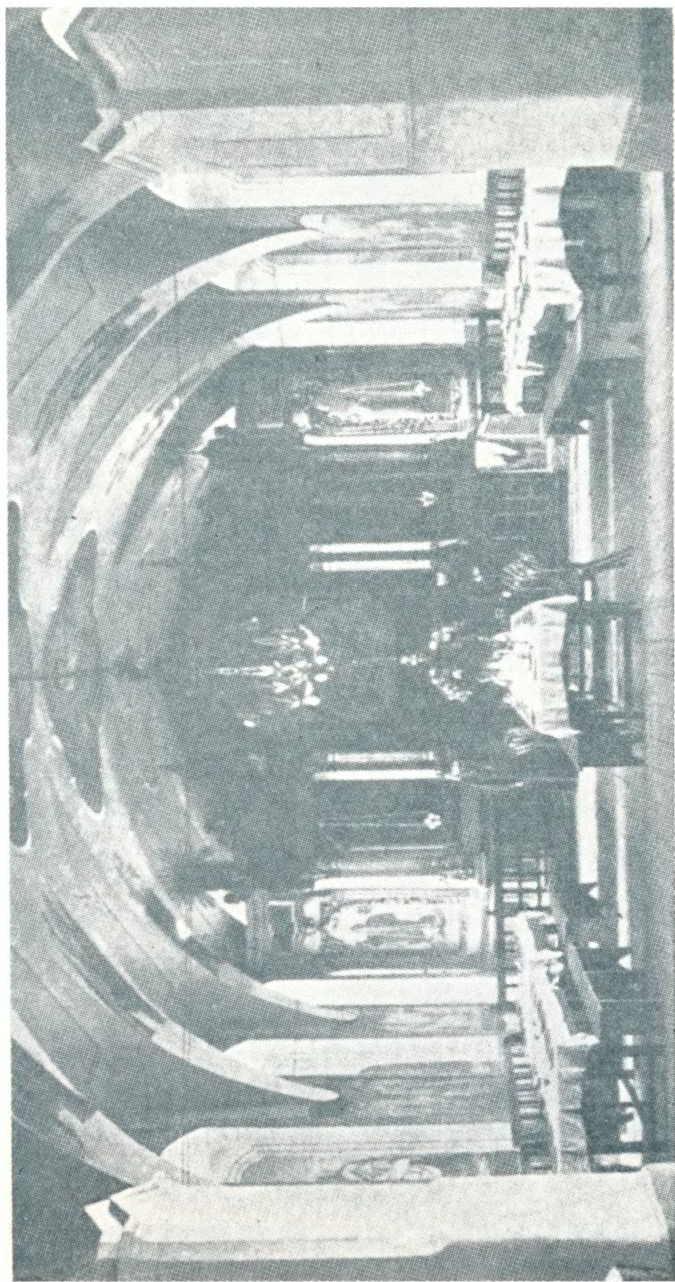
Третє місце серед почаївських Церков займає т. зв. “Теплий Собор Святої Троїці”, або коротко — “Тепла Церква”. Ця Тепла Церква посвячена на честь Похвали Пресвятої Богородиці, чому й звалася Похвальною. Перше вона містилася в долішньому поверсі Братського Корпуса, на західньому краю його. Вона була мала, 23×8 арш., без прикрас, Іконостас був простенький. Стояли лавки для сидіння за василіянських часів. Вхід до цієї церкви був дуже клопітний, трудно було його знайти.

Тому року 1861-го, за Єпископа Антонія була вона перенесена на нове місце, де стояла василіянська друкарня. Стелю зняли, стала велика двоповерхова Церква. Вона вже була 45×13 арш., а висота її 10½ аршин, вхід до неї був просто з двору, у ній 28 вікон, на два поверхи. Іконостас був перенесений старий уніятський із Собору. Церква по цьому була освячена 23 вересня 1862-го року.

Але старий василіянський Іконостас був неправославного стилю, і тому за Єпископа Агатангела (1866—1876) поставили¹⁶ в Теплій Церкві нового Іконостаса, триповерхового і всього позолоченого. Ікони малювали свої лаврські малярі, вони ж і розписали всю Теплу Церкву.

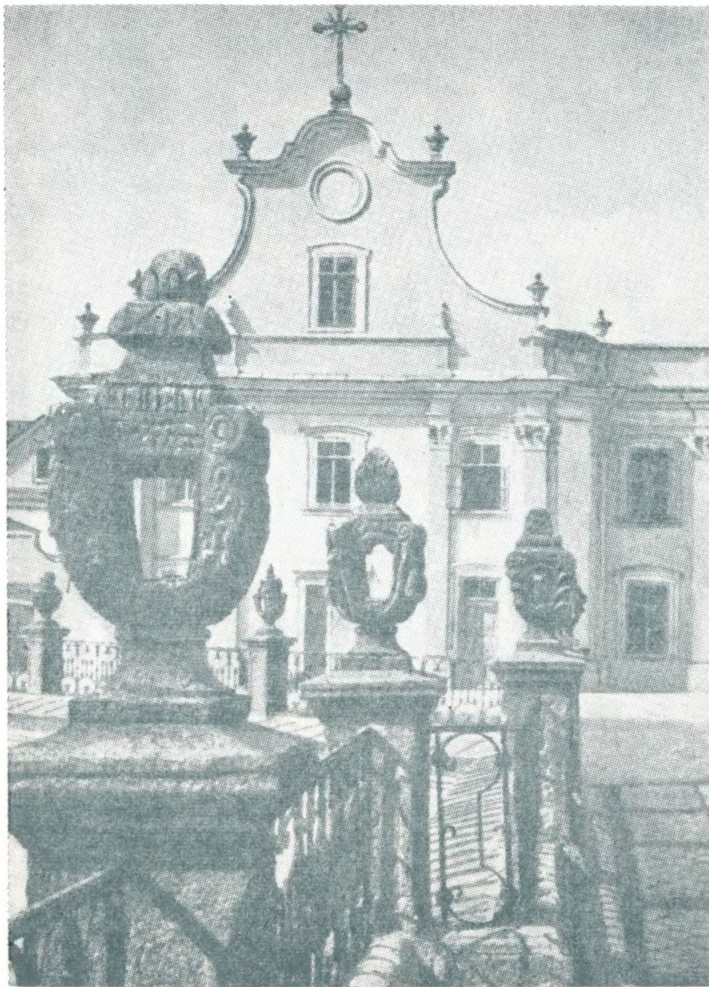
¹⁵ Проф. о. А. Хойнацький, ст. 376, 379-381.

¹⁶ А. Хойнацький на ст. 185 твердить, що це було 1864 р.

48. ВНУТРІШНІЙ ВИД ТРАПЕЗНОЇ ЦЕРКВИ.

З 1875-го року в Теплій Церкві установлені за добродіїв Лаври нічні щоденні читання Євангелії, Апостола та Псалтиря. Читання на хорах, від годи-

49. ТРАПЕЗНА ЦЕРКВА.
Вид зовнішній.

ни 9-ої вечора до 4-ої ранку, коли вже починається рядова щоденна Утренья.

До Теплої Церкви на час від Покрови до Вербної Неділі переноситься Чудотворна Ікона, і позостається тут над Царськими Вратами. Тут вона так само підіймається й опускається.

Року 1874-го вся Тепла Церква прекрасно розмальована по стінах своїми мистцями. Дано тут головно 12 зимових Свят, від Покрови до Великодня. Намальовані тут і волинські Святі та волинські Святителі, Митрополит усієї Руси Петро та Інокентій Іркутський.

Року 1875-го у Теплому Соборі на хорах, старанням о. А. Хойнацького, побудований був окремий Престол — Приділ “Побіди Божої Матері” над татарами та турками, бо якраз наближався 200-літній Ювілей цієї Побіди. І 23-го липня 1875-го року в середу цей Престолик був освячений. Цей Приділ з хорами був також увесь розмальований.

7. МЕНШІ ЦЕРКВИ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.

Менших Церков було здавна кілька в Почаївській Лаврі. На тому місці, де 8 вересня 1773-го року відбулася Коронація Чудотворного Образу Божої Матері, року 1776-го почали будувати Церкву Різдва Божої Матері, на полі, на схід від Собору, в одлеглості одної верстви. Освячена ця Церква року 1780-го. Зветься вона й Церквою польовою, і до неї три рази до року чиниться Хресний Хід. Тепер тут чернече кладовище і Цвинтарна Церква.

Церква ця, як і всі інші, була покрита гонтою, яка згнила, тому року 1859-го її покрили залізом. Тоді ж при ній зроблено й братського монашого цвинтаря й насаджено садка, а року 1873-го обнесено його муром.

Ще року 1774-го на самому краю гори була побудована Церква Св. Великомучениці Варвари, а в садку біля неї було старе кладовище. Освячена Церква 1780-го року.

Року 1714-го грасувала кругом моровиця, але

Почаївський монастир вона оминула, і монастир поставив каплицю на честь Великомучениці Варвари.

Року 1862-го бувша Тепла Церква, перенесена в інше місце, була переіменована в Церкву на ім'я Св. Великомучениці В а р в а р и. Тут була лічниця, і хворі могли тепер легко слухати Відправи з осібних двох кімнат. Такої Церкви досі не було.

Року 1888-го 11-го вересня була закінчена й освячена нова Трапезна Церква на честь Великомучениці Варвари та Св. княгині Ольги. А бувша Варваринська Церква закрита. Див. мал. 48 і 49.

Єпископ Арсеній (1848—1860) поставив нову Церкву, — Преподобних Антонія й Феодосія Києвопечерських, — вона знаходиться під Печерною Церквою Преподобного Юва.

На хорах Соборної Церкви поставлено два Приділи: Церковцю Св. Миколая Чудотворця, на пам'ять відвідин Лаври царем Миколаєм I, освячена вона 14 серпня 1844-го року, а другий Приділ на хорах ліворуч — Церковця Св. кн. Олександра Невського, на пам'ятку відвідин царя Олександра II, освячена 30-го серпня 1861-го року. Обидві ці нахорні Церковці були потемнілі від пожару Собору 1869-го року, тому були знову позолочені.

Ще до захоплення уніятами Почаївської Лаври в ній була Церква “Божої Матері Переможної”, побудована на спомин відігнання турків і татар у середу 23 липня 1675-го року. Власне тут з того часу правиться Акафіст Божій Матері щосереді аж до сьогоднішнього дня, тепер у Теплій Церкві.

Але коли граф М. Потоцький будував свого нового Собора, тоді зруйнували кілька малих Церков, у тому й Божої Матері Переможної.¹⁷

8. ПОЧАЇВСЬКА ДЗВІНИЦЯ.

При Почаївському монастирі була й дзвіниця. Перша давня дзвіниця була вимурована графом

¹⁷ Проф. о. А. Хойнацький, ст. 389, 21-22.

Потоцьким 1771-го року, окремо від Собору. Але по всьому знати, що дзвіниці не надавали жодної уваги, як то звичайне в латинян. Була вона на два по-

50. ДЗВІНИЦЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.

Дзвіниця будувалася 10 літ: 1861-1871. Висота її 87 аршин.
Найбільший дзвін важить 719 пудів.

верхи, але глуха, цебто без вікон, так само і верх її був камінний. Була дуже негарна, жодного стилю

не мала, і сильно не пасувала до стильного Собору. Було 4 дзвони, найбільший на 200 пудів.

Ще Єпископ Інокентій (1832—1840) пробував підправити цю неформу василіянську дзвіницю, але на це не знаходилось потрібних коштів. І тільки аж за Єпископа Антона в кінці року 1860-го почали мурувати зовсім нову дзвіницю, розібравши стару.

Перший камінь нової дзвіниці заклали 23 червня 1861 року. План дзвіниці зробив волинський архітект Раструханів. Поставили дзвіницю на старому місці, нова була вдвічі більша за стару. Була вона чотириповерхова, а висота її 87 аршин. Фундамент камінний, розміром 30-х аршин, а далі цегла. Дзвіниця в гарному візантійському стилі. Будову дзвіниці закінчено 25 вересня 1871-го року, і тоді ж її оглянув Духовний Лаврський Собор, і записав: “Будова дзвіниці міцна і мистецька, — предмет задоволення всіх православних волиняків і сусідніх країв”. Коштувала дзвіниця 80.000 рублів.

Але не було ще належного дзвона. Довго збирали на нього кошти, і нарешті року 1886-го 19-го листопада дзвін був вилитий на 719 пудів,¹⁸ а 17-го січня 1887-го року повішений. Язик дзвона важить 20 п. 24 ф. Ціна — 14.000 рублів. Коли цей дзвін дзвонить, земля дрижить!

Усіх дзвонів на дзвіниці 13, серед них два годинникові.

З давнього часу в Почаївському монастирі вперто держиться легенда, ніби василіяни закопали свої скарби під дзвіницею. Волинський Архієпископ Модест Стрільбицький (1889—1902) перейнявся був цим переказом, і наказав копати під дзвіницею, чи не виявиться скарб. Настоятель аж надто завзято взявся за доручення, і під дзвіницею так підкопали,

¹⁸Проф. о. А. Хойнацький на ст. 392 подає вагу дзвона 719 п. 14 ф., а на ст. 202: 698 п. 30 ф.

що вона аж нахилилася. Приїхали інженери, і насилу врятували дзвіницю . . .¹⁹

9. БРАТСЬКИЙ КОРПУС.

Великого Братського Корпуса побудував, з 1771-го року починаючи, граф Потоцький. Він у формі букви П підходить до Собору, має довжини кругом 101 сажень, мурований на два поверхи. Коридор від півдня на північ має 30 сажень довжини. У Братському Корпусі були келії (кімнати) для монахів, а також жило тут монастирське управління. Тут поміщені трапезна, свічний склеп, погреб з напоями, друкарня.

Василіяни уняти жодних ремонтів у Братському Корпусі не робили. Він побитий був гонтою, яка на 1831-ий рік зовсім погнила, і сильно текла. Підлога й сходи в Корпусі порозвалювались. Стіни його назовні не були ані отинковані, ані побілені, крім стіни східньої.

За Єпископа Інокентія (1832—1840) багато було зо всім цим клопоту, але він таки привів його до повного порядку, що коштувало не малих грошей.

10. ЦЕРКВИ ПОЗА ЛАВРОЮ.

Почаївський монастир мав Церкви і поза Лаврою, а деякими з них володів з давнього часу.

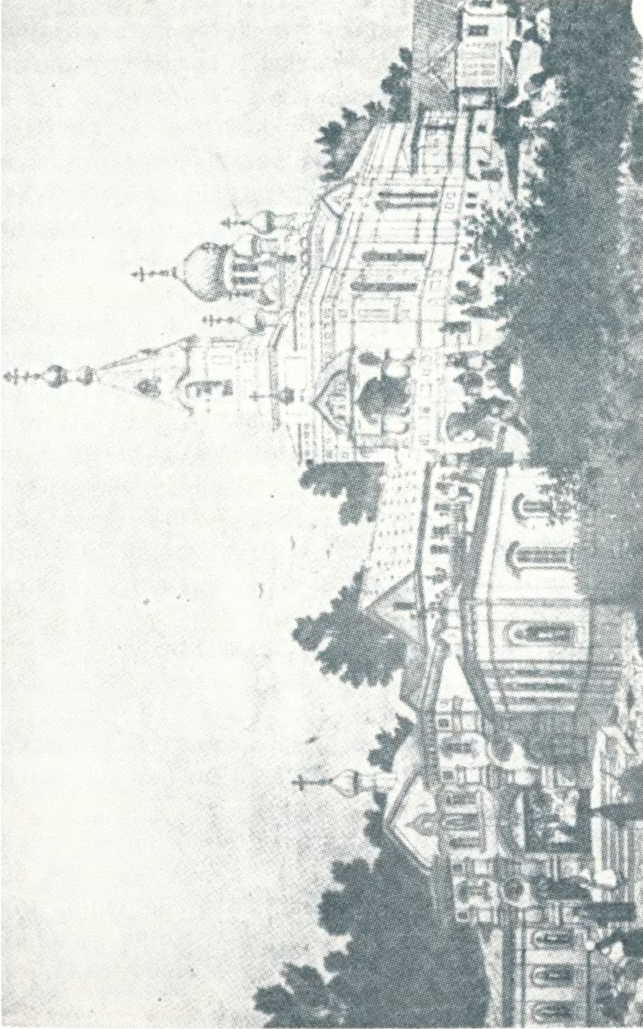
Дубенська пустинь належала до Почаївського монастиря ще з XVI століття. Про неї я розповідаю в іншому місці, див. ст. 241.

Ще в XVII ст. постав при Почаївському монастирі окремий Скит. Він знаходився на схід від монастиря на 4 версти, у лісі, стояв на гірці, між селами Тараж та Попівці. Року 1743-го, за василіян, настоятелем цього Скиту був Макар Неронович. Але пізніше Скит цей зник.²⁰

¹⁹ М. Євлогій: *Путь моей жизни*, ст. 91.

²⁰ А. Хойнацький, ст. 84.

Відновився цей Скит значно пізніше, уже в ХХ ст. Було тут три Церкви: Головна — Святого Духа,

51. СКИТ СВ. ДУХА ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.
Побудований за нового часу.

друга — Св. Серафима Саровського і третя (тепла)
— всіх Святих. Див. мал. 51.

У своєму губерніяльному місті Житомирі, де офіційно жив Волинський Єпископ, було поставлене т. зв. Подвір'я. Тут же була поставлена гарна Церква, її освячено 18 грудня 1892-го року.

А року 1897-го в Житомирі поставлено окремого чоловічого манастиря. За працю взявся Архиепископ Волинський Модест, і року 1896-го в місті куплено 4½ десятини землі, з домами й прехорошим садом на Бердичівській вулиці.

Року 1894-го до Почаївського монастиря приписані були доми з садками колишнього Жидичинського монастиря, Луцького повіту. Жидичинський православний монастир відомий з XIII віку. У XVII ст. його захопили уніяти, і тут жили уніятські Єпископи. Але Божа воля приходить на все, — року 1828-го цей монастир був закритий, а року 1894-го його рештки перейшли до Почаївської Лаври.

III.

ЧУДА ПОЧАЇВСЬКИХ СВЯТИНЬ.

1. ПОЧАЇВСЬКІ ЧУДА.

Почаївська Лавра переповнена найрізнішими оповіданнями про чуда від усіх трьох Чудотворних Святинь її, — від Стопи Божої Матері, від Ікони її та від Мощів Преподобного Іова. Чуда — істотні в самому монастирському житті, в його укладі та в усій почаївській ідеології. Чуда — це почаївське повітря!

Прислухайтесь, про що говорять почаївські прочани, — найпершою темою їхніх розмов завжди чуда. В середині Успенського Собору знаходимо 22 малюнки почаївських чуд, — і біля них завжди стоять товпи прочан, які з побожністю й пильністю розглядають і вивчають їх. Чуда — це те найголовніше, що завжди тягне до Почаєва сотні, а то й ти-

сячі вірних. Душа наша вічно голодна на чуда, щоб ними якнайближче стати до Бога, — це те, що жене прочан за сотні й тисячі кілометрів до славних українських Святинь.

Кожен монастир, в якому відбувалися чуда, — найчастіше від Чудотворної Ікони Божої Матері, — має свій стародавній опис їх. Розпочав ці описи Києво-Печерський монастир, видавши року 1635-го Патерика по-польськи, а 1661-го простою церковнослов'янською мовою. Крім цього, року 1638-го Печерська Лавра видала “Тератургима” о. Афанасія Кальнофойського, — опис чуд і в печерах, і від Ікони Божої Матері. Іоаникій Галятовський продовжив це, і року 1676-го вийшла його “Скарбниця потрібная”, опис чуд Єлецької Божої Матері в Чернігові. За рік по цьому вийшло “Руно Орошенное” о. Дмитрія Тупталенка, — опис чуд Св. Ільїнського чернігівського монастиря, 1677—1680 рік. Багато було й рукописних описів чуд по різних монастирях.

У Почаївській Лаврі здавна стали записувати чуда від монастирських Святинь, з чого й повстала рукописна “Гора Почаївська”. Цей рукописний збірник уже року 1757-го був виданий по-польськи у Почаєві друком,¹ а далі кілька раз перевидавався по церковнослов'янськи й по-польськи: 1774-го і ін. років.

Малюнки чуд, головно чуд від Почаївської Божої Матері, намальовані на долішніх внутрішніх колонах Успенського Собору, це малюнки великі, а поверх них, на тих же колонах далі малюнки малі. Усе це цінні малюнки, — їх 22, — і на всіх них сильно б'є в очі старий український одяг, взагалі чисто український волинський колорит XVIII—XVIII віку. Ці 22 малюнки разом — це “історично-етнографіч-

¹ Дослідники вказують, ніби було ще й видання 1742-го року.

на галерія”, як зве їх один з дослідників.² Численні прочани оглядали ці малюнки з великим захопленням і зацікавленням, і оповідання про них розносили по всій Україні. І як душевний вислід цього, — поставало багато народніх² побожних пісень, які співала вся Волинь.

2. ОПИС ПОЧАЇВСЬКИХ ЧУД.

Я вкажу тут тільки на деякі чуда, популярніші в народі.

1. Святотатство і блюзнірство дружини Фірлея 1641 р. яскраво змальоване в Соборі на малюнкові з підписом: “Сотрясеніє бісом жени лютеранина Фірлея, похитившого Чудотворную Ікону с Почаєва 1641 року”.

2. В одного пана року 1710-го захворіла й померла дитина. Батьки негайно принесли дитину до Чудотворного Образа Почаївської Божої Матері, поклали її перед нею, і дитина ожила . . .

3. На колоні в Соборі вміщено малюнок, як граф Потоцький цілить з пістолі в свого візника-кріпака. Тричі стріляє, але пістоля не вистрілила . . . Це чудо десь 1760-го року.

4. Року 1664-го пани Жабокрицькі принесли до Ікони Божої Матері свою тяжко й безнадійно хвору на очі дитину. Очі помазали водою з Цільбоносної Стопи, — і сліпець став бачити. На цьому малюнкові “в розкішних кунтушах і кафтанах, із підголеними чупринами й шаблями при боці кремезні пани”.³ Малюнок у Соборі на колоні.

5. Року 1670-го по всій Західній Україні лютувала страшна моровиця, від якої загинуло безліч народу. Але хто звертався за обороною до Почаївської Божої Матері, той видужував. І вже через рік,

² Дм. Д о р о ш е н к о : По Рідному Краю, Львів, 1930 рік, ст. 67.

³ Д. Д о р о ш е н к о : По рідному Краю, ст. 67.

року 1771-го зродилася побожна пісня про цю моровицю, яка попала й до “Богогласника” 1790-го року.⁴ Ось уривок з неї:

Нині прославися Почаевская скала,
Ідеже Божа Мати Стопою знак дала,
Єгда Бог за гріхи в мимошедшій літі
Казнив тяжким мором всюду і в здешнім повіті
Підгір'я, Покутя, Подолский Кам'янець,
Околичне на Волиню і місто Крем'янець.
Тисящного сімсот сімдесятого года
Бисть казнь сія смертельна морова пригода.
Тогда знаемії от нас удалені,
Отци, братія і други в мерзость положені.
Отець бояшеся сина в дом прияти,
Не помогла бідной дчері сердоболна мати.
Бездомнії гладом себе помориша,
Многі Церкви, монастирі тогда пусті биша.
Напрасно умерших трупія лежаху,
І не бяше погребаяй, звіріє снідаху

6. Один чернець попав був у турецьку неволю, але сильно молився до Почаївської Божої Матері, щоб вона врятувала його. І чернець року 1674-го в день Успіння був чудом урятований і перенесений до Почаївського монастиря. Малюнок у Соборі на колоні. А в архіві зберігалися кайдани його.

7. Року 1775-го, липня 23-го в середу трапилося в Почаївськiм монастирі найбільше чудо, — заступництво Божої Матері та Преподобного Іова врятувало монастиря від наступу турків і татар. Це чудо сильно вплинуло на народ, і повстало кілька побожних пісень, які оспівують його. Одна з них загальновідома по всій Україні:

Ой зійшла зоря вечорова,
Над Почаевом стала . . . Див. ст. 343.

8. Десь року 1607-го на полі турчин одному старому монахові стяв голову. Монах узяв у руки свою відрубану голову й приніс її перед чудотворну Ікону

⁴ Цю пісню описує д-р В. Ш у р а т : Із студій над почаївським „Богогласником”, Львів, 1908-го року, ст. 44-45.

Божої Матері, і тільки тоді упав неживим. Малюнок цього чуда у Соборі на колоні, — він був сильно поширений по всій Україні.

9. До почаївської криниці року 1704-го впав один юнак. Його витягли мертвого, і другого дня вже поклали були померлого до гробу. Але падаючи, цей юнак скрикнув: “Рятуй, Пречиста!” І другого дня він ожив, і піднявся з гробу. Є малюнок.

10. Року 1748-го на Почаїв напала сарана. Люди благали почаївську Заступницю рятувати їх, і сарана зникла.

**52. ОБНЕСЕННЯ МОЩЕЙ ПРЕПОДОБНОГО ЮВА
НАВКРУГ СОБОРУ.**

11. Року 1746-го Кирило з Підляшшя прозрів перед Іконою Божої Матері. До того 15 літ був невидющим.

12. Року 1764-го “славетній Савва Чапля, Петров сын, з града великоросійскаго Путимля”, так само прозрів, молячись до Почаївської Богородиці.

13. Року 1725-го загорівся Почаївський манастир. Монахи понесли кругом Собору Чудотворну Ікону, і пожар спинився. У Соборі малюнок на стіні.

14. Того ж 1725-го року перекинулась хура де-

рева на десятилітнього хлопчика Миколу Макарчука, але той молився до Божої Матері Почаївської, і позостався живий. У Соборі малюнок на колоні.

15. Місцевий дідич Венцковський року 1742-го був зимою на влогах у лісі. Він упав з коня, розбив голову й уже помирав. Але сильно молився до Почаївської Богородиці, на цю молитву явився монах і спас Венцковського. У Соборі малюнок на колоні.

16. Року 1747-го з Черновець прибув до Почаївського монастиря хворий на ноги Іван Павлович. Сильно молився перед Чудотворною Іконою, — і видужав. У Соборі малюнок цього на колоні.

І т. інші, — тут можна було б навести багато десятків старих записів про чуда, які сталися від почаївських Святинь, і які стали голосними по всій Волині, а деякі — і по всій Україні.

Д-р В. Щурат писав,⁵ що в нього є під руками польська книжка з початку XIX віку (без титулової картки), в якій описується історія почаївської Ікони Божої Матері. Звідси В. Щурат наводить два чуда. Подаю їх тут в українському перекладі.

1. “Року 1678-го вельможний пан Степан Ледуховський, війський Новоградський, бувши дитиною, бо чотирьох літ свого віку, сильно захворів. Від цієї хвороби зробився йому на лівому оці великий чиряк, так що всі вже не мали надії на те око. Дитину принесли до Почаївського монастиря перед Образ Матері Божої. По Богослужбі, коли о. Мардарій Столпинський, Ігумен того часу, умочивши в Стопу Пресвятої Диви хустку, витер того чиряка на оці, то він за одну ніч перейшов на лице і лопнув. Оку стало легше, і воно потім було чисте, як і друге”.

2. “Року 1679-го Катерина Ледуховська, військова Новоградська, звалена хворобою, не тільки не могла ходити, але й володіти ногами. Її принесли

⁵ Із студій над почаївським „Богогласником”, Львів, 1908 р., ст. 38-39.

до образу Пречистої Діви Почаївської. По закінченні Св. Літургії, вона так була уздоровлена на тілі, що відійшла до села Ледухова своїми силами пішки, дякуючи Богові”.

Почаївський “Богогласник” 1790-го року описує деякі з головніших чуд, але все описи штучні, не народні.

Напр., пісня 111-та описує так чудо врятування від турків 1675-го року:

Єгда бісурман кровопролитель
Обступил войском сію обитель,
Хотіл под моц свою взяти,
Над тим муром Діва Мати
Ратунок дала,
За тарчу стала.

А в богогласниковій пісні 114-ій описується багато чуд, по одному в строфі (подаю деякі сучасним правописом):

Інока стара обрїтши на полі,
Посїкл татарин за садом на долі.
Взяв свою главу, несл, пред Образ паде,
Благодарящи Богу, дух предаде. (1607 р.).

День Успінія празденством сіяше,
Інок в неволі татарской стєняше,
Узи на ногах їмущ, принесений,
І в монастирї в той день поставлений (1674).

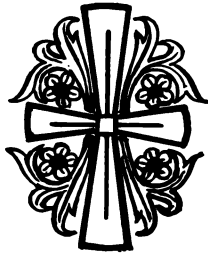
Падшїй в студенец, на помощ призавий:
“Ратуй, Пречиста!” обрїтєся здравий.
Мертвий, в вторий день вземлемий до гробу,
Твоїм могутством оживє в ту добу (1665).

П’ятнадесят лїт невидївий свїта,
Кирил с Подляша приїде в нашї лїта,
Ста пред Образом, вєгда отворений,
На пісьнь “Достойно” прозрї ослїплений(1746).

Єгда сімена пружи із’ядаху
Всюду по полях, на здешни летяху,
Ми, Тя призаваше, противу ізїшли.
Узрївшє сіє, за предїл отишли (1748).

Савва з Росії, осліплен очима,
Слиша о чудах своїма ушима,
Обіща пойти к Чудовной в Образі.
В тую нош уснув, і прозрі в том разі (1764).

З давнього часу Почаївський монастир мав особну книжку, в яку записувалися окремі чуда. Звичайно, перших записів нема. А за нового часу, 26-го січня 1841-го року Єпископ звелів запровадити окрему постійну книжку, і до неї записувати про нові чуда.

ЧАСТИНА СЬОМА: ПОЧАЇВСЬКА ДРУКАРНЯ.

1. МАНДРІВНА ДРУКАРНЯ В ПОЧАЄВІ 1618-го РОКУ.

Про початок Почаївської друкарні в нашій науковій літературі немає єдності. Дослідники звичайно твердять про стародавність почаївського друкарства, повторюють старе, або додають до нього часом неоправдані перекази. Так уже А. Петрушевич 1863 р. зв'язував початок Почаївської друкарні від друкарні Острізької, і подавав, ніби перша почаївська книжка 1618 р. надрукована "бути можеть типами, закупленними изъ Острога"¹

Але частіше повторюється думка, ніби Анна Гойська, засновуючи монастиря, разом з тим дала потрібні засоби й на друкарню;² думка ця немає ніяких підстав, бо ж у грамоті Анни Гойської з 1597 р. ані одним словом не згадано про жодну друкарню.

Першим, хто розпочав друкарство в Почаєві, був звісний проповідник свого часу, Кирило Транквіліон Ставровецький. Написав він еретичний труд свій "Зерцало Богословія", і дав читати його деко-

¹ „Галичанин” Львів, 1863 р., кн. I, вип. 3-4, ст. 169. Я порівнював ці шрифти, — і переконався, що шрифт „Зерцала Богословія” 1618 р. зовсім відмінний від острізьких, а тому нема підстави говорити, ніби Ставровецький набув собі друкарню з Острога. Через це нема підстави й твердити, ніби Почаївська друкарня постала з Острізької.

² Першим цю думку подав Архим. Амвросій: Сказаніе о Почаевской Лаврѣ в „Вол. Вѣд.” 1870 р., окремо 1878 р. ст. 33. Див. також: „Девятисотлѣтіе Православія на Волині”, Житомир, 1892 р. ч. I ст. 75 і 237.

му з тодішніх православних богословів. Ті, перечитавши, рішуче зле відізвилися про цю книжку, як зовсім неправославну, і не радили друкувати її. Здається, ось це й примусило Ставровецького завести собі власну друкарню.

І ото ж, пробуваючи Ігуменом Унівського монастиря, він тут склав собі невелику власну друкарню, і певне тут, в Уневі, розпочав друк своєї книжки: “Зерцало Богословія”; можливо, що в Уневі видрукувано перші 29 листів цієї книжки. Ігуменом Унівського монастиря був Ставровецький до 3-го січня 1618 року.³

По цьому Ставровецький кидає Унів, і разом з своєю друкарнею і з початком надрукованої книги переходить до Почаєва. У Почаєві Ставровецький знову розташовує свою друкарню, і докінчує тут друкування своєї книжки (84 + 2 листи, а також передмови). Накінець, 12-го березня 1618 р. в Почаєві й побачила світ ця неправославна книжка: “Зерцало Богословія” Кирила Ставровецького, в 4^о, складом в 29 + 84 + 2 листи.

Оце й була найперша книжка, видрукувана в Почаєві. На книжці зазначено, що вона “выдрукувана власным коштомъ и накладомъ” Кирила Транквилліона, — отже, монастир до цієї книжки стосунків не мав, бо друкарня була власністю Кириловою. Книжка тільки “выдрукувана в монастиру Почаевском, в маестности его милости пана Андрѣа Фірлѣя”.⁴ Книжку цю присвячено різним особам (Лавріну Древинському, Івану Ярмолинському Костянтиновичу та кн. Олександрю Пузині), певне тим, хто помагав своїми коштами на її видання, —

³ К. Х а р л а м п о в и ч ь : Западнорусскія православныя школы, Казань, 1898 р. ст. 385.

⁴ Цитую по примірнику Львів. Нац. Музею, ч. 680. Докладний опис книги „Зерцало Богословія” вміщено в „Отеч. Записки” 1826 р. ч. 28 ст. 312-324.

це все видатні волинські пани, оборонці Православ'я.

2. КИРИЛО СТАВРОВЕЦЬКИЙ НЕ БУВ ПРАВОСЛАВНИМ.

Православні дослідники, пишучи про Почаївську друкарню, вперто повторюють, ніби Почаївський монастир ще з початку XVII ст. мав свою друкарню, яку заклав Ігумен Іов Желізо, і в цій друкарні о. Кирило Ставровецький, відомий проповідник того часу, і видрукував р. 1618-го своє “Зерцало Богослов'я”. Це чисте непорозуміння, — ніякої друкарні в Почаївському монастирі спочатку не було. Але о. Кирило Транквілліон Ставровецький року 1618-го таки видав у цьому монастирі свою книжку “Зерцало Богослов'я”, і я тут трохи спинюся і на цьому авторі, і на його виданнях.

Кирило Ставровецький був учителем Львівської Братської школи, і тут року 1589-го вітав по-грецьки Патріярха Вселенського Єремію. З Львівським Єпископом Гедеоном Балабаном у нього склалися зовсім злі стосунки (навіть за це ніби й утратив бороду, і став зватися Безбородьком), а тому 1592-го року перейшов до Вільни. Пізніше прийняв монашество, і став Ігуменом Унівського монастиря. В Уневі набув собі на власність друкаренку, і став друкувати свою працю “Зерцало Богослов'я”.

Але з невідомих причин року 1618-го мусів покинути Унівського монастиря і перебрався до монастиря Почаївського, під руку Ігумена Іова Желізо. І тут, у Почаєві, о. Ставровецький закінчив друк “Зерцала Богослов'я”. Напевне Ігумен Іов Желізо добре перечитав новий твір, і побачив, що він повний неправославних думок, а тому поспішив випровадити о. Ставровецького разом з його друкарнею з монастиря.

Ставровецький забрав усе своє майно й друкарню, і подався до містечка Рохманова біля м. Шумська на Крем'янецьчині.

Кирило Ставровецький був блискучий проповідник, і цим набув собі славу; але в проповідях його не раз були відступлення від Православної Віри, і на це проповіднику звертали увагу. “Зерцало Богословія” — це курс православної Догматики, і цей свій твір о. Кирило давав декому читати, — і його всі зганьбили.

Тоді о. К. Ставровецький звернувся за виясненнями до славного афоніта Іова Княгиницького, основника Скиту Манявського. о. Іов прислано перечитав, і все скритикував,⁵ і порадив о. Ставровецькому не друкувати “Зерцала Богословія”, а перше дати на розгляд і виправлення вчених людей. І радив: “Краще подождати й прославитися, ані ж поспішити й знеславитися”.⁶

На жаль, рада Ігумена Княгиницького прийшла запізно, бо о. Ставровецький поспішав, і свою працю таки докінчив друком у Почаєві. Ставровецький був надто гордий, і о. Іову Княгиницькому відповів лайливим листом на його добрі поради.⁷

Ігумен о. Іов Желізо через усе це змусив о. Ставровецького покинути Почаївського монастиря, бо не чисто православному не місце було тут.

Треба звернути увагу ще на одне. На “Зерцалі Богословія” надруковано: “Выдрукована в манастыру Почаевъскомъ, в маестности его милости пана Андрѣя Фирлѣя”.⁸ Це дуже тяжке речення, — Почаївський монастир судився з лютеранином Андрієм Фірлеєм, що він не є його маєтність, бо блаж. пам’я-

⁵ Цей лист о. Іова Княгиницького видрукував проф. С. Г о л у б е в : Митрополит Петро Могила, Київ, 1883 р., т. I, додатки, ст. 218-229, 231-234. Лист від 23 серпня 1619-го року.

⁶ М. В о з н я к : Історія української літератури, том II ст. 180.

⁷ С. Г о л у б е в ь, там само, ст. 233.

⁸ Подаю за примірником Львівського Національного Музею, число 680.

ті Анна Гойська цю маєтність правним актом передала Почаївському монастиреві. Видно, о. К. Ставровецький знюхався з лютеранином А. Фірлеєм, і певне той дав йому й грошей на видання підозрілого “Зерцала Богословія”, за що Ставровецький і надрукував, що Почаївський монастир — це маєтність папа Андрія Фірлея! . . .

Звідси ясно, чому Ігумен Іов поспішив випроводити о. Ставровецького з його друкарнею.

По цьому о. Кирило подався до м. Рохманова, дідичка якого, княгиня Ірина Вишневецька Могилянка дала йому змогу працювати в неї. І о. Кирило почав тут, у Рохманові, друкувати свою нову книжку: “Євангеліє Учителное”, яке й вийшло у світ 9 листопада 1619-го року. Це був збірник проповідей на неділі й Свята всього року, на 552 листи. У передмові, посвяченій княгині Ірині Вишневецькій, підкреслює, що в неї він “друкарню в убозій кущі странствія моего поставих”, і що вона “мя прияла в дом свой в пелгримстві моем”.⁹

Це “Євангеліє Учителное” так само викликало проти себе великі застереження, бо було повне неправославних думок. І справа закінчилася тим, що й княгиня Ірина Вишневецька Могилянка випросила від себе о. Кирила, і він виїхав разом зо своєю мандрівною друкарнею до Замостя, де й служив проповідником п’ять літ, роки 1621—1625.¹⁰

Обидва нововидані твори: “Зерцало Богословія” 1618 р. і “Євангеліє Учителное” 1619 р. поставили проти себе весь православний провід, — думки Ставровецького вважали еретичними. “Але Ки-

⁹ Я порівнював почаївське „Зерцало Богословія” 1618 р. і рохманівське „Євангеліє Учителное”, — обидва твори друковані цілком тим самим шрифтом, усі їхні прикраси цілком однакові.

¹⁰ Див. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 207-208.

рило Ставровецький уперто тримався своїх поглядів, не рахуючись з тим, чи вони погоджуються з православним становищем, чи ні”¹¹ Справа закінчилася зле: Собор Єпископів у Києві, з Митрополитом Іовом Борецьким на чолі, засудив обидва твори о. Ставровецького, як неправославні, і постановив: “Тих книжок новонаписаних Кирилових нікому з православних і побожних християн у Церквах і домах не держати, не читати, не купувати. А хто зачне, не зважаючи на цей соборний приказ, ті книги в Церквах або в домах держати, або читати, або купувати, такі хай будуть прокляті”.¹²

Кирило Ставровецький на цей засуд Собору Єпископів відповів так, що свою гордість поставив вище голосу Церкви, — пішов в унію... Унія прийняла Ставровецького радісно, хоч перед тим гудили його праці, як еретичні.

Король польський Сигизмунд III військовою силою забрав тоді у Чернігові Єлецького монастиря, і року 1626-го посадив туди Ігуменом о. Ставровецького, як нагорода за відступство. Ставровецький перевіз до Чернігова і свою мандрівну друкарню, але спочатку нічого не друкував, і тільки року 1646-го випустив тут своє “Перло многоцінное”.

Чернігівське громадянство сильно любило Єлецького монастиря, бо в ньому була Чудотворна Ікона Божої Матері. Та не дивлячись на це, чернігівцями організовано виявили своє презирство до відступника Ставровецького: його 20 літ усі бойкотували, монахів у монастирі не було, і ні один вірний не приходив до монастиря... У повній самотності, всіма зненавиджений, кінчав там дні свій гордий відступник о. Кирило Ставровецький... На листі, де були дані деякі відомості про о. Ставровецького, якась інша рука дописала старим письмом: “Здохль року

¹¹ М. В о з н я к : Історія української літератури, т. II ст. 189.

¹² Там само, ст. 184.

1646 на томъ игуменствѣ тамже”,¹³ — так чернігівшани поважали Ігумена відступника...

Один давній рукопис так вияснює відступство в унію о. Кирила Ставровецького: “Хіба Кирило Безбородий пішов у розкол нечестивих уніятів ради Церкви або ради спасіння душі? Хіба не тому, що зшив з чужих уривків книгу “Євангеліє Учителное”, противне науці Східньої Віри, пустив його друком у світ? Бо коли він одержав нагану Духовного Собору, і від нього вимагали, щоб він свою книжку віддав на духовний перегляд і цензуру, і тільки після духовного одобрення видрукував її, він цього прийняти ніяк не схотів, і, непокірний, пішов в унію, де разом з своїми книгами був прийнятий за праведного”.¹⁴

Так само твори Кирила Ставровецького осудила і Церква Російська, осудила 1 грудня 1627-го року. І з наказу царя Михайла Федоровича та Патріярха Филарета звелено було про твори Ставровецького: “Тѣ книги собрать и на пожарѣхъ сжечь, чтобъ та ересь и смута въ мирѣ не была”.¹⁵

Усе вищеподане про о. Кирила Ставровецького та про його видання ясно нам показує, що ті письменники, які гордяться його “Зерцалом Богословія” 1618-го року, як буцім то початком Почаївської друкарні, пишуть це просто з повного незнання справи. Так, у книзі Архієпископа Віталія читаємо: “Почаївську церковну друкарню заснував Преподобний Іов Почаївський на ті кошти, які дала йому дідичка Анна Гойська. Із перших видань Почаївської друкарні до наших днів збереглася книга Кирила

¹³ С. Г о л у б е в : Петро Могила, том. I, додатки, ст. 233.

¹⁴С. Г о л у б е в : Петръ Могила, Київ, 1883 р., том. I, додатки, ст. 232.

¹⁵Соборніе Государственныхъ Грамотъ и Договоровъ, том III ч. 77 ст. 298-299. Див. Іван О г і е н к о : Українська Култура, Київ, 1918 р. ст. 138-139.

Транквілліона “Зерцало Богословія”, видрукувана 1618-го року, — з цього можна зазначити приблизно рік заложення друкарні”.¹⁶ Це повне незнання історії Почаївської друкарні, бо праця про неї проф. Ів. Огієнка вийшла ще року 1924-го, де все було належно вяснено.*

Більше того. Тільки з темного незнання в Почаївській Лаврі за останніх часів був намальований образ, — Преподобний Іов виконує друкарський послух, при ньому рукописи, каси з літерами, друкарські станки. До війни, до 1915-го року образ цей стояв в Почаївській друкарні, але Лавра відіслала його в Чехословаччину до с. Владимірова, де тоді знаходився Архимандрит Віталій зо своєю “Почаївською” друкарнею. І він це вважає “благословенням продовжувати велике діло Преподобного Іова — служити Церкві й народу російському друкованим словом”.¹⁷ Цю друкарню о. Віталій Максименко перевіз в Сполучені Штати Америки, і вона й тепер зветься “Друкарнею Преподобного Іова Почаївського” . . .

Кирила Транквілліона Ставровецького з його друкарнею разом року 1618-го Преподобний Іов Желізо вигнав з Почаївського монастиря, всі православні його цуралися, дві Церкви, Українська й Московська прокляли його друки.

Друкаренка о. Кирила Ставровецького була тільки мандрівна, і книжки він видавав на свій власний кошт, бо їх таки цуралися. Так, на “Зерцалі Богословія” 1618 року подано, що вона “выдрукована власнымъ коштомъ и накладомъ”, те саме на “Евангеліе Учителное” 1619-го року: “Власнымъ старанямъ, коштомъ и накладомъ з друку на свѣтъ но-

¹⁶ Архієпископъ В и т а л і й: Мотивы моей жизни, видання друге, Джорданвіл, 1955 р., ст. 189.

* І цю свою працю я власноручно доручив Манастиреві року 1924-го.

¹⁷ Там само, ст. 193.

во видана”. На “Перло многоцѣнное” 1646-го року: “видана его власнымъ коштомъ”.

Уніяти ширили й перевидавали не раз ці видання, але православна заборона на них ніколи знята не була.

Зо всього поданого ясно видно, що початок Почаївської друкарні не можна вести від випадкового друку уніята о. Кирила Ставровецького.

3. ПОЧАЇВСЬКА ДРУКАРНЯ ПОЧАЛАСЯ РОКУ 1732-ГО.

За православної доби життя Почаївського монастиря (1597—1721) він ніколи друкарні не мав, як не мали її й інші православні монастирі. За тодішніх правних умов вистаратися православним королівського дозволу на друкарню не було жодної можливості. Зо смертю кн. К. Острозького (1608) спинилися і його друкарні в м. Острозі та Дермані. Коли ж де по Волинських монастирях і появлялися друкарні, то це були друкарні таємні мандрівні, які, по видрукуванні одної книжки, мандрували далі. Такою приватною друкарнею була й друкаренка Кирила Ставровецького.

У всякому разі Преподобний Іов, Ігумен Почаївський, ніколи нічого спільного з друкарнею не мав. І це за його Ігуменства о. Кирило Ставровецький був випхнутий року 1618-го з Почаївського монастиря разом зо своєю друкарнею. “Життя Преподобного Іова”, яке написав його учень Досифей, ані словом не згадує ані про друкарню, ані про які друкарські справи, а воно це зробило б, коли б це було так. Не згадує, бо їх не було,¹⁸ а згадувати православним про сумної пам’яті випадкову друкаренку підозрілого православного К. Ставровецького було соромно.

¹⁸ Статтейка о. А. Хойнацького в його праці: „Православіе на Западѣ Россіи” М. 1888 р. на ст. 161-163: „Православныя книги, изданныя въ Тинографіи во время преподобнаго Іова”, — це плід непорозуміння. Ю. Тиховський науково показав, що всі вони видані не в Почаєві.

Накінець зазначу, що коли б 1618-го року розпочалася в Почаєві нормальна друкарня, то Львівська Братська друкарня зараз би потягла її до суду, бо королівський дозвіл на друкарню мала тільки вона. Друкаренка о. Кирила Ставровецького була приватна й таємна, т. зв. похідна, а не нормальна.

Так, у нашій літературі часом зазначають різні ніби почаївські видання з 1618 по 1730 рік, але ні одного з них до нашого часу не збереглося, бо й не було. Я пильно шукав почаївські видання за ці роки, і ніколи їх не бачив ані в одному з наших музеїв.

Усю справу старої Почаївської друкарні докладно й науково висвітлив проф. Ю. Тиховський у цінній своїй праці: “Мнимая типографія Почаевского монастыря”.¹⁹ Тиховський зайнявся критичним аналізом усіх звісток про стародавнє почаївське друкарство і всіх ніби стародавніх почаївських видань. По довгих шуканнях Ю. Тиховський прийшов до правдивого висновку: За роки 1597—1730 в Почаївським монастирі ніколи друкарні не було.

Як доповнення до праці Ю. Тиховського в “Записках НТШ” у Львові том VII за 1895 р. у розділі “Різне” ст. 1—3 появилася коротка статтейка А. Шуровського: “До питання про початок Почаївської друкарні”. Автор тут видрукував з Луцької Гродської Записної Книги 1732 року доти невідомого акта, — привілей короля Августа II з 18 жовтня 1732 р. для заложення Почаївської друкарні, чому автор і схиляється до правдивої думки, що початок Почаївської друкарні треба віднести на 1732-ий рік.

Почаївські монахи бачили друкарську працю Кирила Ставровецького, але собі друкарні не заснували, певне з причини тих неспокійних часів, що тоді все були на Волині.

Часи були справді неспокійні, і закласти друкарню Почаїв ніяк не міг. Почалася релігійна бо-

¹⁹ „Кіев. Стар”. 1895 р. т. 50 ст. 1 — 35, 248-281.

ротьба, правдивіше — щоденні напади уніятів на Почаївський монастир. Без королівського дозволу закласти друкарню в Польщі не можна було нікому, а дістати цей дозвіл православному монастиреві при тодішніх умовах не було жодної можливості, — на сторожі проти цього стояли і єзуїти, і уніяти, і всі їхні вдохновителі. Звичайно, не виключено, що Почаївський монастир не раз просив дозволу закласти друкарню, але йому такого дозволу ніколи не давали.

4. ПОЧАТОК ПОЧАЇВСЬКОЇ ДРУКАРНІ.

Друкарство в Почаївському монастирі могло розпочатися тільки тоді, коли його захопили уніяти. Можливо, що православні не раз починали клопотатися про друкарню, але всі гонителі Православія, з уніятами на чолі, не допускали до цього. Коли ж Почаївський монастир таки попав в уніятські руки, то католицьке провідництво відразу оцінило його, як центр поширення унії. Звичайно, добути королівського дозволу для уніятів було ділом не трудним.

Додаймо до цього, що уніяти знайшли в Почаївському монастирі великі маєтки й великі готові гроші, за які легко можна було спорядити друкарню й провадити її. На цей час на Волині не було жодної друкарні, а тому василіяни захоплювалися й тими великими матеріальними зисками, які нова друкарня могла принести.

Звичайно, не ходило фундаторам Почаївської друкарні про народню освіту, а тільки про уніятську агітацію та про зиски.

Першим фундатором Почаївської друкарні був перший із уніятів Архимандрит її Феодосій Лубенецький-Рудницький. Року 1730-го він став Єпископом Луцьким, і з того часу Почаївський монастир, міцно підтримуваний своїм Єпископом, діяльно по-

чав закладати собі друкарню. Уніятам ходило про більшу агітацію своєї науки, і вони наперед вірили й знали, що на це король дозволить їм друкарню.

Року 1730-го почаївські василіяни спровадили собі з Києва словолитника (гісера), перше жида, а потім християнина, і той відлив їм потрібні літери; гравером став у них теж киянин Голота.²⁰ У новій друкарні найпершими друками були: Проскомідійний листок та Пастирський Лист Єпископа Рудницького.²¹ Так розпочалося Почаївське друкарство.

5. БОРОТЬБА ПОЧАЄВА З ЛЬВІВСЬКИМ БРАТСТВОМ.

Але нова друкарня помітно підривала матеріальні інтереси львівського Ставропигіяльного Братства, яке постійно так ретельно боронило своє виключне королівське право на друкарство в цілому краї. І Братство зараз же р. 1730-го розпочало, по своїй звичці, безконечного процесу, домагаючись закриття нової Почаївської друкарні; процес цей з перервами точився більше сорока років. Львівські купці, агенти Братства, були в Почаєві на річному 15 серпня ярмарку, і бачили там нові почаївські видання.

Щоб нам глибше зрозуміти судові процеси між Братською Друкарнею у Львові і василіянською в Почаєві, треба нагадати, що львівська Братська Друкарня безконкурентно постачала Богослужбові книжки та інші свої видання не тільки по всій Галичині, але й по всій Волині, Поділлі, а також по Молдавії та Валахії. Львівське Братство найдовше боролось проти унії, і здалося на унію тільки 2-го травня 1708-го року. Але здалося на своїх умовах, — що буде незалежним, а залежатиме тільки від самого Папи, який забезпечив Братству волю друку книжок.

²⁰ Акти судового допросу 1732 р., див. „Вол. Еп. Вѣд.“. 1909 р. ст. 758.

²¹ Там само, ст. 758.

Почаївський монастир, захоплений уніятами 1721-го року, став відразу осередком василіян, “руських єзуїтів”, — найзапекліших ворогів Православія та “руськості”, поскільки вона зв’язана з ним, які поставили собі завдання окатоличити український народ у Вірі й ополячити його в національності.

Дві папські сили зударилися, — котра візьме гору? Безумовно Братство сильніше, але воно ще чіпляється за все православне. А почаївські василіяни, — вони вірні папські раби!

Братство зразу ж виграло процеса, бо 20-го жовтня 1730-го року дістало собі нового королівського привілея на виключне право друкування руських книжок.

Але й Почаїв не здався, і вперто провадив далі організування своєї друкарні. Так, року 1731-го зняли на почаївській Троїцькій Церкві старого даха, що був свинцевий; Церкву покрили міддю, а з свинцю наробили літер.²²

Повів Почаївський монастир також і свою боротьбу з Братством, що тоді процесувалося з Митрополитом Афанасієм Шептицьким. Саме того часу спеціальна папська комісія, на доноси до Папи, переглядала братські видання, чи нема в них чогось противного Католицькій Вірі (при цій нагоді, як свідчить Д. Зубрицький, комісія знищила багато книжок), і от почаївські василіяни, самі гарячі папісти, на початку лютого 1732-го р. подали відкритого доноса до папського нунція в Варшаві, ніби у львівських братських виданнях повно схизматицького та багато прогріхів проти католицької Віри.²³

²² А м в р о с і й А.: Сказаніе о Пóчаевской Лаврѣ, 1878 р. ст. 74 і 112. Див. ще „Вол. Еп. Вѣд”. 1909 р. ст. 758.

²³ Збірник Львівської Ставропігії, Львів, 1921 р. т. I ст. 328.

Але нічого не допомогло, і Братство таки виграло справу: 26-го вересня 1732 р. Трибунал Апостольської Нунціятури в Варшаві заборонив Почаївському монастиреві мати свою друкарню й друкувати українські книжки: “*Inhibitum est — читаємо в декреті Нунціятури — monasterio Poczajoviensi typographiam erigere librosque Ruthenico idiomate imprimere*”,²⁴ цебто: “Почаївському монастиреві забороняється провадити друкарню й друкувати книги рутенським нарiччям”.

6. ПОЧАІВ ПЕРЕМАГАЄ.

Почаївські василіяни пильнували бути якнайближчими до папської Нунціятури в Варшаві, і вони тут завжди нашіптували, що львівському Братству вірити не можна, — хоч вони й прийняли унію, але це приховані схизматики, і в їхніх книжках повно протикатолицького. І власне цю дорігу почаївські василіяни найбільше топтали, і вірили, що вони переможуть.

Тому Почаївський монастир не склав рук по такій дошкульній невдачі. У той саме час енергійний Ігумен Почаївський Гедеон Козубський, за допомогою свого Єпископа Луцького та Острiзького Феодосія Рудницького, почав уперто клопотатися в Варшаві перед королем, щоб одержати доброго привілея на Почаївську друкарню. Козубський доводив, що він, власне, просить привілея не на відкриття нової друкарні, а лише на відновлення старої, бо ж друкарня в Почаївському монастирі “*in antecessum erecta, sed propter vicissitudines et hostilitates neglecta*”.²⁵

²⁴ „Вольн. Епарх. Вѣд.” 1909 р. ст. 727, 731 і 782, на основі актів твердять, що ця постанова Нунціятури відбулася 26-го вересня 1732 р. По Д. Зубрицькому, ст. 33, це було ніби „dnia 27 października 1733”. А м в р о с і й, Сказаніє, ст. 68-69, неправдиво відносить це на 1742 рік.

²⁵ „Вол. Еп. Вѣд”. 1909 р. ст. 783.

Ці заходи Ігумена Козубського мали повний успіх: 18-го жовтня 1732-го року король Август II таки видав привілея на заснування Почаївської друкарні.

Пізніше, 24-го липня 1736 р. і король Август III видав Почаївському монастирю нового привілея, і підтвердив попередні права; тут читаємо: “*officina typographica antiquitas in monasterio Poczajovensi existerat*”.²⁶

Звичайно, надавати якогось особливого значення виразам: “*in antecessum erigowana*” (перший привілей), або: “*officina antiquitas*” (другий привілей), не приходиться: ці вирази, як то звичайно тоді було, внесені до королівських привілеїв з прохання самого Почаївського монастиря,²⁷ який, звичайно, міг і справді вірити, ніби він вдавнину мав уже свою друкарню, бож про книжку Кирила Ставровещького 1618 р. монастир знав і про неї це й згадує, — це була книжка напівкатолицька, свого ж василіянина.

7. ПЕРША КНИЖКА ПОЧАЇВСЬКОЇ ДРУКАРНІ.

Першою поважною книжкою, надрукованою вже у власній Почаївській друкарні, був “Служебник” 1735 р. Як і треба було сподіватися, книжку присвячено фундаторові Почаївської друкарні Єп. Рудницькому; на звороті заголовного листа вміщено герба Рудницьких з латинським підписом. А далі йде довга посвята книжки Рудницькому, для нас цікава особливо тим, що вона кидає жмут світла на початок Почаївської друкарні.

От же, тут уже виразно зазначено, що Рудницький відновив друкарство. Далі читаємо, що “Служебник” 1735 р. — це перша почаївська книж-

²⁶ А м в р о с і й, ор. cit. ст. 32. Див. ще „Вол. Еп. Вѣд”. 1909 р. ст. 784.

²⁷ „Вол. Еп. Вѣд”. 1909 р. ст. 783.

ка: “Сію книгу прилѣжнымъ руковожденіемъ Твоимъ совершихомъ. Кому бо приличнѣ преизящное сіе тупографское первенство вручити достоить? Первоцвѣтущій крын . . . Служебнык — сіе бо первенство Тупографіи нашей”. Під цією великою посвятою (на 4 л. в лист) підписався Ієромонах Гедеон (Козубський), Ігумен Почаївський “с всею о Христвѣ братією”.

На л. 3-ім уміщено передмову до читача, — його просять: “Кныгу Літургіконъ, аки новую, но вой типографіи дѣло, сладцѣ прійми”.²⁸

Уже в цей час Почаївська друкарня була дуже добре технічно уряджена. До нас зберігся інвентар цієї друкарні з 17-го вересня 1736 р., і він показує, що в друкарні було два нових, зо всіма потрібними додатками, друкарських станки (преси) і один старий; досить було й шрифту різних гатунків; була повна скринька образків на дереві та ініціалів. При друкарні була добре уряджена словолитня (гісерня), а в ній багато найрізніших матриць. Так само переплетня мала все, що потрібне для доброї роботи.²⁹

8. ЛЬВІВСЬКЕ БРАТСТВО ОСТАТОЧНО ПЕРЕМОГЛО ПОЧАІВ.

Звичайно, львівське Братство дуже занепокоїлося новою друкарнею, і приклало всіх сил, щоб таки закрити її. З доручення Братства, 21-го березня 1737 р. проти Почаївського монастиря виступив Михайло Нагородський. Він скаржився до Варшавської Нунціатури, що Почаївський монастир, не дивлячись на заборону 1732 р., таки друкує й продає руські книжки.

²⁸ Випіски подаю з Служебника 1735 р. з примірника, Національного Музею у Львові ч. 32 та Наукового Товариства, ч. 18914, якого я досліджував.

²⁹ Інвентаря цього надруковано в „Вольн. Епарх. Вѣдомости” 1905 р. ч. 16 ст. 509-510.

Від Почаївського монастиря виступив Іван Ленчевський; він посилався на те, що монастир веде свою друкарню за привілеями королів Августа II та III. На цей раз львівське Братство програло справу: 13-го травня 1737 р. папський нунцій в Варшаві відмінив свою першу постанову з 1732 р. і визнав за Почаївським монастирем право на друкарню, бо ж право належить йому “*per praedicta bina privilegia serenissimorum Augusti II et Augusti III*”.³⁰

Братство не задовольнилось таким рішенням, і перенесло справу аж до Риму. Довго лежала тут справа, тільки 11-го березня 1745 р. Конгрегація *De propaganda Fide* затвердила постанову Варшавської Нунціатури.³¹ Почаївська друкарня знову виграла справу.

Папська Нунціатура дуже добре бачила істоту справи: Львівське Братство друкувало книжки для заробітку й ухилялося друкувати виразно католицькі книжки, бо ще не забуло своєї служби народові. Навпаки, Почаївська друкарня займалася тільки унійною пропагандою, і служила тільки Папі. Тому папська нунціатура підтримала почаївських василіян, своїх вірних слуг. Папа легко забув, що львівське Братство прийняло унію з умовою, що завжди матиме упривілійовану друкарню.

Тимчасом львівська Ставропігія мала за собою привілей від самого Папи, тож не спиняла судових процесів, і вносила нові скарги на Почаїв до різних установ; так, вона вносила скарги знову р. 1753 і 1754, а 20 червня 1761 р. вносить свою скаргу до королівського суду, домагаючись закриття Почаївської друкарні.³² Суд знову затягнувся аж на десять років, бо й Почаїв завзято боронився.

³⁰ „Вол. Епарх. Вѣд”. 1909 р. ст. 784-785.

³¹ „Вольн. Епарх. Вѣд”. 1909 р. ст. 785.

³² Там само, ст. 807-808. У З у б р и ц ь к о г о, ст. 34, дати інші.

І тільки 26-го червня⁸³ 1771 р. вийшло рішення, — Братство виграло справу, перемогло таки Почаївську друкарню. Король наказав: Почаївський ма-настир не може друкувати тих книжок, що їх друкує львівське Братство; коли б же Почаївська друкарня такі книжки видрукувала, то їх наказано конфіскувати на користь Ставропігії. Крім цього, наказано ті книжки, що вже видрукувано, передати за відпо-відну плату Ставропігії.⁸⁴ Такий королівський ви-рок, звичайно, сильно підривав діяльність Почаїв-ської друкарні, бо їй, власне, заборонено було дру-кувати всі найважливіші богослужбові книжки, на яких вона мала найкращий прибуток, а вона ганя-лася і за ним.

9. ПОЧАЇВСЬКА ДРУКАРНЯ БЕЗ ВОРОГІВ (1772-1795).

Королівського наказу почали вже виконувати, але наспів перший поділ Польщі: р. 1772-го Львів відійшов до Австрії, а Почаїв лишився за Польщею. Власне, для Почаївської друкарні настав тепер най-кращий час: вона розв'язалася з ревнивою Ставро-пігією, і з цього часу могла вільно друкувати потріб-ні книжки. І справді, час з 1772 по 1795 рік, — це час найбільшої праці Почаївської друкарні, коли вона працювала вже без всякої перешкоди. Десь у цей же час Ставропігіяльне Братство цілком до-било Унівську друкарню в Галичині, і її, здається, продано до Почаєва, про що свідчить і зовнішня подібність деяких видань унівських та почаївських.⁸⁵

⁸³ „Волын. Епарх. Вѣд.” 1909 р. ст. 809. У з у б р и ц ь к о г о, ст. 34, це 26 листопада.

⁸⁴ Zubrzycki D., ст. 34 „Вол. Епар. Вѣд.” 1909 р. ст. 809-810.

⁸⁵ Zubrzycki D., ст. 55; П е т р у ш е в и ч А., див. „Га-личанинъ” 1863 р. кн. I вип. 3-4 ст. 170; Ю. Т и х о в с ь к и й, „Кіев. Стар”. 1895 р. т. 50 ст. 7 і 16; „Вол. Еп Вѣд”. 1909 р. ст. 728-731. — І. О г і е н к о: Початок дру-карства в Уневі, див. „Записки НТШ” 1926 р. Томи 141-143.

Року 1772-го 3-го грудня луцький Єпископ Сильвестер Рудницький підписав з Почаївською друкарнею цікаву умову в справі друкування книжок. У цій умові читаємо, що на Тридентському Соборі ухвалено, що кожний Єпископ має право закладати потрібну йому друкарню, а також Луцька єпархія має привілей на фундування друкарні і від королів польських, а тому він, Єпископ луцький Сильвестер Рудницький хоче провадити друкарню.

У березні 1773 р. король затвердив цю умову. І з того часу розпочалася енергійна праця Почаївської друкарні: за час з 1772 по 1795 р. друкарня ця надрукувала книжок більше, як за весь інший час свого столітнього існування. Друкарня містилася тоді в першому поверсі окремого будинку, що був приєднаний з північносхіднього боку до великого Братського Корпусу; тут потім була Зимова Церква з 1861 р.³⁶

10. ПОЧАЇВСЬКА ДРУКАРНЯ ПІД РОСІЄЮ (1795-1831).

Року 1795-го прийшов остаточний поділ Польщі, і Почаїв перейшов до Росії; для Почаївської уніятської друкарні настала судна пора, бо над нею висіла примара закриття, а крім цього — книжки її, по уніятському виправлені, втратили ринок збуту. І ось тому тодішній префект Почаївської друкарні о. Спиридон Коберський уже 15 грудня 1795 р. звернувся до львівського Братства з пропозицією закупити почаївські видання: “Тутешня (Почаївська) друкарня — писав Коберський — не має збуту на книжки, друковані для духовного вжитку тутешньої, з’єднаної з Римом, Руси, бо більша частина цієї Руси відпала від єдності з Римською Церквою під теперішнім російським пануванням, тому звертається до вас, добродію, з пропозицією, чи не схотіли б ви

³⁶ А м в р о с і й: Сказаніє, ст. 246.

прийняти якоїсь кількості цих книжок на склад своєї друкарні для ужитку тамошніх уніятів, далеко щасливіших під пануванням його Цісарсько-апостольської Високости”.³⁷

Братство погодилося закупити книжки, і в другому листі, з 20 лютого 1796-го року, о. Спиридон дякує Братству, що в такому нещасливому положенні, в якому опинилася Почаївська друкарня, воно погодилося рятувати почаївських василіян.³⁸ Почаївські василіяни на великих грошах сиділи, і їм не тільки про них ходило.

Для почаївських василіян настала не зовсім ясна пора, а тому навіть “Почаївський монастир добровільно зобов’язався відступити за умірковану ціну Ставропігії у Львові свою руську друкарню”.³⁹

Але ці страхи були тільки на початку. Скоро о. Коберський добре орієнтувався в положенні, і позакладав по Галичині склади своїх видань і не зле продавав книжки, підрізуючи тим матеріальний стан Братства, що хотіло закупити ці видання собі, і воно мусіло знову скаржитися Архиепископові львівському на почаївських василіян, що привозять “з чужої держави в нашу провінцію”⁴⁰ різні книжки.

Справа скінчилася так, як Братство й не сподівалося: австрійський уряд не дозволив йому закупити почаївські видання. Правда, ця заборона особливої сили не мала, бо почаївські видання, що серед уніятів були відомі, ще довго перепачковувалися до Галичини і розходилися по церквах.

Почаївські видання були більше виправлені на католицьке, як видання братські, і Духовенство могло дістати собі книжки за вподобою.

³⁷ „Записки”, Львів, т. 130 ст. 107, стаття М. В о з н я к а : „До історії почаївських видань XVIII віку”.

³⁸ Там само, ст. 108.

³⁹ Там само, ст. 114.

⁴⁰ Там само, ст. 110.

Але й російський уряд не закрив Почаївської друкарні, і вона вільно продовжувала свою працю, як і до того. Щоб прислужитися новій владі, о. Коберський р. 1796-го видрукував навіть таку книжечку: “Проповѣдь при нарочитомъ обхожденіи и именованіи Ея Превысочайшего и Непреодолюбного Величества Самодержицы и Государини Императрицы всея Россіи Екатерины Вторыя”, — це реальний доказ загального підлабузнювання єзуїтів та уніятів до цариці Катерини II, доказ їхнього хамелеонства. Таким же хамелеонством пахне і друге видання почаївських василіян: “О побѣдѣ на супостатовъ” 1812 р., коли Наполеона гнали з Росії (раритет цей бережеться у львівському Національному Музеї ч. 947, опис його в Каталозі І. Свенцицького ч. 643). Це реальні докази повної денационалізації почаївських василіян.

Порівняймо з цим таке: Архиепископ(українець) Могилівський Варлаам Шишацький, що був перше Єпископом Волинським, року 1812-го приєднав Наполеонові, за що був позбавлений сану... Див. проф. Ол. Оглобин: Люди старої України XVIII віку. Мюнхен, 1959 рік, ст. 300—309.

Почаївські видання по поверненні народу до Православ'я жодної ціни не мали, і тому не розходилися. При передачі друкарні 1831-го року передано було 362 великі мішки непроданих книжок,⁴¹ які Почаїв передав уніятській Консисторії.⁴²

11. ВИДАННЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ДРУКАРНІ ДЛЯ СТАРООБРЯДЦІВ.

З іменем Почаївської друкарні зв'язано декілька т. з. старообрядових книжок. Так, уже р. 1782-го в Почаєві видрукували “Собраніє краткія науки о артикулахъ Вѣры”. Ця книжка “друкована с пере-

⁴¹ А м в р о с і й, ст. 157.

⁴² Там само, ст. 183.

воду книжицы Катихисиса (Москва, 1649 р.), ни в чемъ не отмѣнно”.⁴³

Трохи пізніше з Чернігівщини, з Клинцівського посаду, прибув до Почаєва старообрядець Василь Желізняк; він приніс зразки старообрядових видань і склав з василіянами умову на друкування цих книжок. Василіяни взяли за цю справу, і книжки видрукували. Але р. 1800-го російський уряд про все це довідався, — і постала неприємна справа. Проте справу цю потушили, бо за неї взялися католицький Митрополит Сестринцевич та Єпископ уніятський Степан Левицький. Справу не тільки потушили, але й здобули для Почаївської друкарні нового привілея: 4-го травня 1800-го року цар Павло I дозволив цій друкарні друкувати духовні книжки під доглядом свого Єпископа.⁴⁴

Видання почаївські для старообрядців дуже ними цінилися, та й були вони заборонені. Російський письменник П. Мельников-Печерський (1819—1883) у своєму загально-відомому романі “В лісах” 1871-го року подає устами Ігумені старообрядового монастиря, щоб поховали старі книжки, і додає: “А найбільше ховай почаївські видання, бо їх уважають забороненими”.⁴⁵ Див. ст. 192—194.

12. ПЕРЕДАЧА ПОЧАЇВСЬКОЇ ДРУКАРНІ ПРАВОСЛАВНИМ.

Так жила Почаївська друкарня, потроху занепадаючи, аж по 1831 р., коли російський уряд ясно

⁴³ Національний Музей у Львові, ч. 721, в 8°.

⁴⁴ А. Хойнацький ст. 124-125, Архів ч. 287. А м в р о с і й: Сказаніе о Почаевской Лаврѣ, 1878 р., ст. 136-137. Часом у літературі подибується стара думка (за С о п и к о в и м, Опытъ, ч. 574), ніби старообрядці друкували тільки в Клинцях, і самі виставляли різні друкарні, — Почаїв, Вільно, Варшава, Несвіж, Супрасль і т. п.; див. „Галичанинъ” 1863 р. кн. I, вип. 3-4, ст. 171; М а к с и м о в и ч: Сочиненія, т. III ст. 676. „Кіев. Ст.” 1895 р. т. 50 ст. 10, 18. — Див. „В лесах” Мельникова-Печерського, М. 1955 р. ст. 420.

⁴⁵ Див. „В лесах”, видання М. 1955 року, ст. 420.

встановив, що почаївські василіяни допомагали польським повстанцям, а тому 9-го жовтня 1831 р. монастиря вернули знову православним. А 10-го жовтня 1831 р. василіяни передали його й свою друкарню.

Стан переданої друкарні був такий: 4 друкарських станки, окремо станок для друкування картин. Літери церковнослов'янські й польські. Матриці для відливання літер. Мідні дошки для друкування Ікон. Дереворити для Образів, а також мідорити і інше.⁴⁶ Ані словолитні, ані переплетні при друкарні вже не було — друкарня занепала.

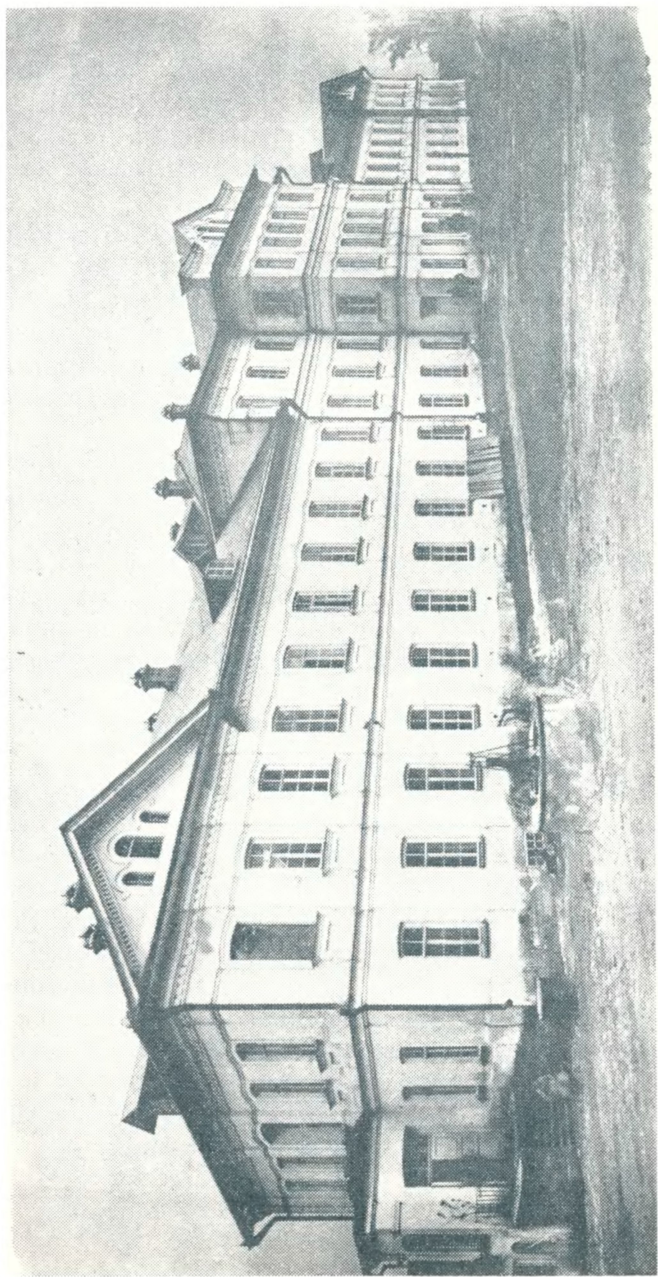
Коли для почаївських василіян спинилася можливість унійної і папістської агітації, вони зовсім перестали цікавитися і монастирем, і друкарнею, приховавши гроші. Ось на це цінний доказ: 15 лютого 1832-го року Єпископ Волинський Амвросій, який жив у Почаєві, доносив Св. Синодові, як прийнята від василіян друкарня: “Друкарня прийнята від почаївських базиліян у найгіршому стані: станки старі, літери малоздатні до вжитку, дошки постирані, і взагалі все в стані поношеному” . . .⁴⁷

Цікаво підкреслити, що російське Міністерство Духовних Справ, яке знаходилось ще й тоді під великим католицьким впливом, дуже неохоче перебирало Почаївську друкарню від василіян. У жовтні 1831-го року воно писало до Обер-Прокурора Св. Синоду: “Почаївську друкарню перевести в Полоцьк, де задумано закласти Грекоуніятську Академію, а кошти цього перевозу покрити з монастирських сум. А коли це незручне, то — за згодою світської влади з Управлінням Іншовірних Ісповідань, — передати друкарню Грекоросійській єпархіяльній владі.⁴⁸ Прийняте було друге пропозиція.

⁴⁶ Амвросій, ст. 156-157.

⁴⁷ Амвросій, ст. 183.

⁴⁸ Там само, ст. 147.

53. ДРУКАРНЯ І БРАТСЬКА ЛІЧНИЦЯ З ЦЕРКВОЮ.
Це „Новий Корпус”.

13. ПОЧАЇВСЬКА ДРУКАРНЯ В ПРАВОСЛАВНИХ РУКАХ.

По передачі Почаївської друкарні православним вона існувала безперестанно аж до нашого часу, до 1918 року, коли частину її вивезено до Києва, а звідти до Москви.

Почаївська друкарня добре працювала, і випускала богослужбові й церковні книжки на всю Волинь. Друкарня сильно розрослася, і друкувала багато й інших книжок з церковної історії Волині, а також “Волинскія Епархіальныя Вѣдомости”, які виходили з вересня 1866-го року аж по 1915-ий рік, тричі на місяць. У цих ВЕВ видрукувано багато цінних праць для досліду історії Церкви Волині.⁴⁹

Стара поуніятська друкарня була зовсім тісна та непридатна, — її кілька разів переробляли, але це її не уліпшувало. Нарешті, в р. 1893-му постановлено таки поставити добру друкарню, і за роки 1894—1897 така постала, і стала належно працювати. Трохи пізніше, Архимандрит Віталій Максименко розбудував цю друкарню по-новочасному. Див. мал. 53.

Але за нового часу, коли Почаїв з Волинню опинився під Польщею, провадити православну друкарню стало неможливим, — і друкарня змушена була припинити своє існування...

14. ЗНАЧЕННЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ДРУКАРНІ.

Почаївська друкарня в історії українського друкарства займає не останнє місце, — вона видрукувала багато книжок; так, неповний список А. Петрушевича зазначає, що з Почаєва за час 1618—1831 р. (власне, треба б 1730—1831) вийшло 148 книжок церк.-слов'янською та руською мовою, 32

⁴⁹ Ю. Т и х о в с к і й: Указатель неофициальной части ВЕВ за первыя 20 лѣтъ ихъ существованія (1867-1887), Почаїв, 1888 р.

книжки польською мовою і 7 книжок мовою латинською, разом 187 книжок.⁵⁰

На основі списка Петрушевича надруковані в Почаєві книжки можна поділити на доби так (книжок без зазначення року не приймаю до обрахунку): Перша доба, 1618—1730 рр., — вийшло ніби 12 книжок (це помилка, — вийшла тільки 1 книга в мандрівній друкарні р. 1618-го); друга доба, 1730—1771 рр. (доба організування й боротьба з Ставропігією) — 46 книжок; третя доба, 1772—1795 р. (розцвіт, польська доба) — 87 книжок, і четверта доба, 1796—1831 рр. (доба без ґрунту) — 33 книжки.

Змістом своїм почаївські видання найрізніші. Головна їх маса — це книжки Богослужбові, це ті книжки, які жваво розходилися і давали добрий прибуток, за чим так виразно гналися почаївські василіяни. Але видавалися й книжки богословські проповідні, навчальні, Життя Святих і т. ін.

Були видання й капітальні, напр. року 1798-го василіяни передрукували Острізьку Біблію 1581-го року.

А року 1770-го василіяни видали книжечку, як належить себе вести: “Полѣтика свѣцкая, младымъ приличная, всѣмъ же обще благопотребная”. У заголовку подано, що ця книжечка “от иностранных авторов вкратці собранная”, але джерело її подає дослідник: “а в першій мірі з московських подібних видань”.⁵¹ Друге видання Політики вийшло 1800-го року. А року 1790-го ця Політика була передрукована в додатку до львівського Букваря.

⁵⁰ „Галичанинъ” 1863 р. кн. I вип. 3-4 ст. 172-181. Цей список недокладний, — мій список самих польських видань перевищує 50.

⁵¹ М. В о з н я к : Історія української літератури, Львів, 1924 р., т. III ст. 106-107. Тут же дано й фотографію з наголовка Політики.

Року 1788-го Почаївська друкарня випустила корисну книжку, — “Книжиця для господарства”, — це ветеринарійний poradnik “руською мовою”. Автором його був староста Ленкевич.⁵² Зміст цієї книжки видно з повного наголовку її: “Книжиця для господарства, указующая, як ратовати въ хоробахъ всякую скотину, то есть: конѣ, волю, вѣвцѣ, козы, свинѣ, якъ бѣлити полотно, якъ боронити пашнѣ от саранчи, якъ ратоватися от джумы, як губыти гуселницю от капусты, як ловыты рыбу, як губыти мыши и шурѣ, як ратовати людей, которыхъ собаки скаженіи покусали, якъ ратовати человѣка, который не въ давномъ времени зъ ума выйдесть”.

Книжок польською мовою василіяни видавали дуже багато, а цим вносили колонізацію в український народ, — мій список їхніх польських видань перевищує 50. Року 1775-го василіяни видали: *Kalendarz polski i ruski*, в чвірку, якого склав проповідник Ксьондз Гімназій Левицький, але тут “руського” було дуже мало.⁵³ Року 1798-го вийшла книжечка: *Zabawa ogrodowa*. А року 1818-го учитель Волинської гімназії в Кременці Андрій Шемага видрукував свою працю: *Rysunki topograficzne*.

Видання почаївські часом мали гарний зовнішній вигляд, — оригінальні черенки, часом хороші прикраси; взагалі, на окрасу своїх видань в Почаєві звертали увагу,⁵⁴ хоч і не належну, — далеко їм було до видань київських або львівських!

⁵² Там само, ст. 105-106.

⁵³ Цей Календар є в музеї Чарнецького у Львові, під ч. 2037 і 2676.

⁵⁴ У Почаївській друкарні збереглося багато старих гравіровальних дощок; р. 1880-го Почаївська Лавра передала Київській Дух. Академії 48 дерев'яних грав. дощок та 226 металевих; пізніше додала ще 52 дошки. Див. Н. П е т р о в ь : Стариннія южно-русскія гравировальнія доски, „Искусство” 1914 р. кн. 3-4.

15. СПИСОК ВИДАНЬ ПОЧАЇВСЬКОЇ ДРУКАРНІ.

Подаю тут списка почаївських видань. Не є мій список повний, але все найголовніше занотоване в ньому. Складений цей список був року 1924-1925-го, коли я день-у-день працював на стародруках Національного Музею у Львові.

Більшість описаних тут книжок я мав у своїх руках.

Звертаю увагу, що Почаївська друкарня, видрукувавши яке видання, часто повторювала його без змін, — зміняла тільки сам рік видання. Виходило все „свіже” видання, а не нове.

Розмір книжки зазначаю: в лист, 4^о — чвірковий, 8^о — вісімковий, 16^о — шіснадцятка листа.

Книжки подаються за азбуковим порядком їх назов.

Список охоплює видання 1735-1827 років, — час реальної праці Почаївської друкарні.

При назві книжки подаються і всі роки її перевидання (або тільки „підсвіження” видання).

Польських книжок тут не подаю, а їх було понад 50.

І. КНИГИ БОГОСЛУЖБОВІ.

Акаѣистъ Св. Варварѣ, 4^о, 1773 р., 1783 р.

Акаѣисты различніи, 8^о, 1756 р., 1776 р., 1793 р., 1798 р., 1808 р., 1809 р. 4^о, 3+316 л. 1823 р.

Акаѣистъ о непорочномъ зачатіи Богородицы, без року.

Апостол, в лист, 7-237 л. л. 1759 р., 1768 р., 1783 р.

Біблія, в п'яти томах, передрук Біблії Острізької 1581-го року, 8, 1798 р.

Величанія Праздникомъ, 4^о, 1763 р., 1774 р., 1789 р., 1818 року.

Возслѣдованіе Праздникомъ, в лист, 1741 р., 1762 р.

Евангеліе, в лист, 7-268-44 л. л., 1759 р., 1768 р. Видання друге, в лист, 7-272-44 л. л., 1771 р., 1776 р., 1780 р., 1818 р.

Евангелія Страстныя, 1759 р., 1803 р.

Ірмологіонъ, содержащъ въ себѣ различная пѣнія церковная Октоиха, Миній і Тріюдіоновъ, в лист, 8-202-4 л. л., 1766 р. Видання друге 1775 р. Видання 1792 р. 8^о без нот. Видання третє 1794 р.

Каноны Богородицы, 1774 р.

Літургія Св. Іоанна Златоустаго, в лист. 1755 р. 1765 р., 1793 р.

Миней общая, 1773 р., 1800 р.

Миней Праздничная, в лист, на 505 л., 1777 р.

Миней Служебная, 1761 р.

Миней Четья, в лист, 6 книг по два місяці в книзі, 1761 р. Подає Ундольський: Оч. 1871 р., сумнівне.

Октоихъ, в лист, 1-380 л. л., 1758 р. Видання друге, в лист. 1-500 л., 1774 р., 1775 р. (частина I), 1776 (частина II), 1800 (ч. ч. I-II).

Осмогласникъ, 4^о, 1793 р.

Полуустав, 1776 р.

Послѣдованіе иноческаго погребенія, 4^о, 60 ст. 1780 р.

Послѣдованіе пострига, 1750 р.

Послѣдованіе Страстей Господних, 1786 р., 1800 р.

Псалтирь, 4^о, 1737 р., 1750 р., 1758 р., 1763 р. 1774 р., 1775 р., 1776 р., 1777 р., 1783 р., 1784 р. 1789 р., в лист, 3-34-252-1 л. 1792 р., 1794 р., 1803 р., 1809 р., 1816 р., 1827 р.

Седмодневникъ, 8^о, 1800 р., 1806 р.

Слово о исходѣ души, Св. Кирилла, 1797 р.

Служба Пресвятой Евхаристіи, 1741 р.

Служебникъ, в лист, 1734-1735 р. Вид. 2, 1744 р. Вид. 3, 1755 р. Вид. четверте 1765 р. Видання п'яте в лист, 4-307-4 л. л., 1778 р., 1788 р., в лист, 144-14-2 л. 1791 р., 1793 р.

Типиконъ, вид. друге, 1770 р.

Требникъ, 1741 р., 8^о, 347-12 л. л., 1771 р. (4^о), 1778 р., 1786 р.

Требникъ малый, 8^о, 1792 р.

Трефолой, 4^о, 1773 р., 1776 р.

Триодъ Постная, в лист, 1744 р. Видання друге 1767 р. Видання третє 1773 р., 1784 р.

Триодъ Цвѣтная, 1747 р., в лист, л. л. 3-410-29. Видання друге 1767 р. Видання третє 1776 р., 1786 р.

Уставецъ, 1794 р.

Уставъ церковнаго пѣнія, 1780 р.

Часословець, 8^о, 1750 р.

Часословъ, в лист, 2-357 л. л., 1760 р., 1775 р., 1777 р., 1778 р., 1794 р., 1798 р., 1801 р., 1811 р., 1812 р. (8^о).

Часы царскіе, 6^о, 1771 р.

Чинъ діаконскаго служенія, 8^о, 1764 р., 1788 р., 1812 р.

Чинъ общихъ намѣреній, 12^о, 1813 р., додаток до Молитовослова 1813 р.

2. КНИГИ ЦЕРКОВНІ.

Артыкулы братскіе, Єпископа Максимиліана Рилла, 1776 року.

Бесѣды парохіалнія на недѣли и нарочитиі Свята всего лѣта, 8^о, 1789 р. Мовою церковнослов'янською. Переклад з польської, а польський — з італійської.

Благодарственное пѣніе, 1810 р.

Богогласникъ, пѣсни благоговѣйныя праздникомъ Господськимъ, Богородичнымъ и нарочитыхъ Святыхъ черезъ

весь годъ приключающимся. 8^о, 1790 р., 1791 р., 1805, 1825 р. Уміщено 248 пісень, серед них польських 33, латвійських 3, решта по-церковнослов'янському.

Богословія нравоучительная, Антоіне, 4^о, 1751 р. Видання друге 1756 р.

Видання дальші: 1776 р., 1779 р., 1787 р., 1791 р., 1793 р. У додатку: „Лексіконъ сирѣчь словесникъ славенскій”, церковнослов'янсько-польський. Див. тут мал. 26.

Егхирідіонъ о Священствѣ, 1775 р.

Житіє Василя Нового, 1795 р.

Житіє Св. Климента и Св. Євстафія, 8^о, 1802 р.

Житіє Преподобнаго Іова Желѣзо, 8^о, 16 л. 1791 р.

Житія нѣкихъ Свягыхъ, 1814 р., 1819 р.

Исповѣданіє міряномъ, 8^о, на 18 л., 1792 (?) р.

Каноникъ, 1783 р., 1786 р., 1792 р., 1793 р., 1795 р., 1816 р.

Катихизисъ, 12^о, 1819 р.

Книга Василя Нового, 1794 р.

Краткое богомолія собраніє, 1813 р.

Краткое собраніє Богословії. Антоіне, 4^о, 1776 р., 1792 р., 1799 р.

Молитвословъ, 8^о, 1741 р., 1748 р., 1755 р., 1758 р., 1763 р., 1768 р., 1770 р., (16^о) 1771 р., 1776 р., 1779 р., 1787 р., 16^о, 4-480 л., 1793 р., 1813 р. (16^о), 1829 р.

Народовѣщаніє или слово къ народу каволическому, 1756 р. Видання друге 1768 р. Видання третє, 4^о, 8-300-1 л., 1778 р.

Наука христіанская, 8^о, 1821 р.

Науки Парохіальнія, 1794 р. Це друге видання „бесід парохіалних” 1794 р., уже „простим и посполитымъ языкомъ рускимъ”.

Образъ примиренія грѣшнаго человекъ съ Богом, 4^о, 1756 р.

О подражаніи Христу, Фомы Кемпійскаго, 1764 р.

О христіанскомъ житіи, 1783 р.

Писмена си есть Начатки догматонравоучительнаго Богословія, 4^о, 50-915 (?) ст. 1771 р.

Покаяніє скитское, 1782 р.

Поученіє о обрядахъ христіанскихъ (із Народовѣщанія), 4^о, 1774 р., 1779 р.

Правило о Св. Пульхеріи, 8^о, 1780 р.

Проповѣди Игнатія Витошинскаго, 1796 р., 4^о.

Давида Пророка и Царя Пѣсни рекше Псалмы, мовами русскою й польською, 1779 р., 8^о, 262 л., 1798 р.

Пѣсни благоговѣйныя, 8^о, 1806 р., тут 45 побожныхъ пісень. Сборникъ моленій, 1777 р., 1785 р. (16^о), 1789 р.

- Славяно-польський Катехизмъ, 1756 р., 1792, 1793 р.
Слово о святомъ соединеніи Церквей, Мих. Ольшавского, 1769 р.
Сѣмя Слова Божія, на нивѣ сердець чловѣческихъ сѣяннаго, 4^о, 3-343 л. л., 1772 р. Видання друге 1780 р., 3-242-1-293 л.
Уставы братскіи, 1767 р., 1826 р.
Уставъ о христіанскомъ житіи, 8^о, 1794 р., 1795 р.
Цвѣтникъ, 4^о на 76 л., 1785 р. (?), 1794 р.
Чинъ іерейскаго наставленія въ пути вѣчныя, 1786 р.
Чинъ наставленія болѣзнующимъ, 1776 р.

3. КНИГИ РІЗНІ.

- Басни Махмутовы, 8^о, 1794 р.
Букварь, 8^о, 1818 р.
Гора Почаевская, 1742 р., 4^о, 47 л., і 1757 р., 1772 р., 1793 р., 1803 р.
Грамматика. Краткое вещей собраніе, 1772 р.
„Зерцало Богословія”, Кирила Транквілліона Ставровецького. Почаїв, 1618 р., 1790 р. (8^о, зо змінами).
Книжица для господарства, 1788 р.
Лексиконъ Славенопольскій, 8^о, 1804 р. Див. мал. 26.
Полѣтика свѣцкая младымъ приличная, всѣм же обще благопотребная. 1770 р., 1800 р.
Псалтирь учебная, 4^о, 1806 р.
Specimen Ecclesiae Ruthenicae, о. Гната Кульчинського, 1729 р.

1. ВИДАННЯ ДЛЯ СТАРООБРЯДЦІВ.

1. Поученія Аввы Дороея (за Київським виданням 1628 року), 1778 р., 1795 р.
2. Соборникъ, в лист 1782 р., 1787 р.
3. Апостоль Толковый, 1784 р.
4. Собраніе краткія науки о Артикулахъ Вѣры, 1782, 1783, 1785 р. Ця книжка „друкована с переводу книжицы Катихизиса ни в чемъ не отмѣнно” (з московського видання 1649 р.).
5. Часовникъ 1778 р., 4^о, 4-128-172 л. 1789 р.
6. Пандекты и Тактиконъ, Никона Черногорца, 1795 р.
7. Златоуст, 1798 р., 1813 р.
8. Слово в недѣлю мясопустную, рік?

ЛІТЕРАТУРА ПРО ПОЧАІВСЬКУ ДРУКАРНЮ.

Л і т е р а т у р а. Повну літературу про Почаївську друкарню див. у Проф. Ів. О г і е н к а: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 204-207, тут же монографічний

огляд: „Почаївська друкарня” ст. 193-204. — А. П е р л ш т е й н ь: Очерки історії типографій на Волини, „Вол. Губ. Вѣд.” 1855 р. ч. ч. 4 і 5, це саме в ЖМН Пр. 1855 р. ч. 87 ст. 22-26. — А. С. П е т р у ш е в и ч ь: Историческое извѣстіе о древней Почаевской Обители Чину Св. Василя Великого и типографіея, съ росписью въ той печатнымъ книгамъ, Львів, „Галичанинъ” 1863 р. кн. I вип. 3 і 4 ст. 158-181, про друкарню ст. 168-172, на ст. 172-180: спис почаївських друків по 1829 рік, спис неповний. — Архим. Амвросій. Сказаніе о Почаевской Успенской Лаврѣ, Почаїв 1878 р., ст. 32-33, 68-69, 74, 75, 80, 135-137, 156-157, 239, 246, 263, 279-280. — Х о й н а ц к і й А. Ѡ.: Православіе на западѣ Россіи, М. 1888 р., на ст. 161-163: Православныя книги, изданныя въ Почаевской типографіи во время преподобного Іова”, — усе не критично й помилково. — Девятисотлѣтіе Православія на Волини, Житомир, 1892 р., тут стаття Н. Т р и п о л ь с ь к о г о: Древнія Волинскіе типографіи, ст. 237-239. — Ю. Т и х о в с к і й: Мнимая типографія Почаевского монастыря, „Кіев. Стар.” 1895 р. том 50 ст. 1-35 і 248-281, — науково доказав, що в Почаївськѣм монастирѣ за роки 1597-1730 ніколи ніякої друкарні не було. Працю Ю. Тиховського доповнює А. Щ у р о в с ь к и й: До питання про початок Почаївської друкарні, Зап. НТШ” 1895 р. т. VII, — привілей короля Августа II 18 жовтня 1732 р. про фундування Почаївської друкарні. — Почаевская типографія и Братство Львовское въ XVIII вѣкѣ, „Вол. Еп. Вѣд.” 1909 р. чч. 35-38, — судові процеси Почаева з Братством на основі почаївського архіву. — М. В о з н я к, „До історії почаївських видань XVIII-го віку, — про умову Почаївської друкарні з Львів. братством 1796 р. Див. „Записки”, Львів, том 130 ст. 107.

ЧАСТИНА ВОСЬМА: ЗНАЧЕННЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.

1. ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР — ХРИСТІЯНІЗАЦІЙНИЙ ОСЕРЕДОК.

Закінчивши свою церковно-історичну монографію про Почаївський монастир, виясню тепер значення його і в історії Української Церкви, і в історії українського народу.

Перше значення Почаївського монастиря — це значення його, як кожного монастиря взагалі. З найдавнішого часу, може й з початку XIII віку, на Почаївській горі осілось кілька монахів, які провадили т. зв. келліотське життя, — кожен з монахів жив у печері своїм життям, а одного спільного життя вони не складали. Народ сильно любив і поважав келліотів, і став до них учащати на Почаївську гору. Рано, десь у тому ж XIII віці ці келліоти поставили собі й маленьку дерев'яну Церковцю. Приходячи до Церкви, люди не забували і про келліотів.

Чудесне з'явлення Божої Матері на Почаївській горі одному монахові, і позоставлення нею Своєї Стопи на скалі зовсім переродило життя монахів, і саму Гору. Явлення Богородиці в огненному стовпі бачив не тільки монах, але й пастух Іван Босий. Вони певне не мовчали, і чутка про чудо скоро рознеслася по ближчих і дальших околицях Почаева.

Народ любив і шанував наших келліотів, бо вони справді служили Богові й вели суворе аскетичне життя. І слухав науки їхньої, тому християнізаційне значення келліотів взагалі, а почаївських зокрема завжди було велике й реальне. Народ Християнства глибше ще не знав, і почаївські келліоти весь час

несли науку Христову в маси. Народ до них приходив дедалі, то все більше, а почаївські монахи показували йому правдиві зразки доброго християнського життя. З найдавнішого часу Почаївська Гора стала практичною школою морально-чесотного життя для народніх мас, що стали приходити до Почаєва.

З року 1597-го дідичка Анна Гойська перетворила почаївських келліотів на спільножитний правильно організований монастир. На цей час вони вже мали свою муровану Успінську Церкву. Переорганізовані монахи, на чолі зо своїм працьовитим Ігуменом Іовом Желізо, подесятирили свою християнізаційну працю, і їхній вплив був дуже великий. Служби Божі на Почаївській Горі з давнього часу щоденно йшли невинно від сходу сонця до заходу його, щоденне було й навчання народу в проповідях. Усе це разом узяте високо підносить значення Почаївської Гори. З часом до монастиря приходили незчисленні маси народу, які бачили прекрасні церковні урядження, слухали “небесні” співи доброго хору, чули правдиво християнське навчання в проповідях. І це було день-у-день, з давнього часу починаючи й до нашого часу ніколи не спиняючись. Почаївська Гора з давнини сєє, як родючий християнізаційний центр для всієї Волині.

З бігом віків на Почаївській Горі засяяли три великі Чудотворні Святині: Життеносне Джерело зо Стопи Богородиці, Чудотворна Ікона Божої Матері, Мощі Преподобного Іова. Джерелом забили чуда на Почаївській Горі, і слава про них понеслася вже не тільки по всій Волинській Землі, але й по всій Україні. А ще пізніше, з віку XIX, Почаївська Лавра стала не тільки всеукраїнською, але й всеросійською Святинею.

Почаївські монахи вели здавна суворе аскетичне життя, а разом з тим вони завжди бували в найтісніших стосунках з селянськими масами, — із на-

роду виходили, з ним і вік вікували, служачи Господу службою народові. Власне це поставило Почаївську Гору за правдиву віковичну морально-чеснотну школу для українського народу, школу, яка не припинила свого навчання й сьогодні.

У цьому найперше значення Почаївської Лаври для всього українського народу.

2. ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТІР — ПРОТИУНІЯНА ФОРТЕЦЯ.

Фундаторка Почаївського монастиря Анна Гойська поставила йому і друге величезне завдання. Фанатик католик польський король Сигизмунд III задумав знищити Православ'є, а тим і саму Русь-Україну, через запровадження т. зв. унії. Відступники й зрадники серед Єпископату знайшлися, і року 1596-го польський король обманом та насиллям оголосив унію. Оголосив унію польською урядовою силою, не питаючись про згоду ані Духовенства, ані народу. Увесь український народ, устами кн. Костянтина Острозького, запротестував, і закликав усю Україну не визнавати зрадливої унії навіки віків, як питання своєї чести.

Анна Гойська виявилася великою українською патріоткою, і зараз відгукнулася на заклик кн. Костянтина усім боротися з відступною унією, — вона заснувала на Почаївській Горі організованого монастиря, як фортецю Православ'я. І в своєму фундушці виразно все це підкреслює: Почаївський монастир на віки вічні має бути тільки православним!

Чин Анни Гойської був героїчний, — він був явним викликом проти короля та його злочасної унії. Знайшовся і відповідний Ігумен, Іов Желізо, який справді став залізним оборонцем Православної Віри, об'єднав круг себе своїх монахів для тієї ж ціли. І вся Волинь, більше того, — вся Західня Україна відразу відчули силу Почаївської Гори, як залізної фортеці Православ'я, і всі пішли проти унії. Почаївська Гора стала міцною скелею, яку уніяти

зо всіх боків лупали аж до 1721-го року, але взяти не могли. Почаївська Гора світила ясным православним світлом на все Правобережжя, невинно всіх закликаючи до боротьби проти всіма зненавидженої унії. “Ясна Зоря Православія на Волині” — це загальний епітет Почаївської Гори в історії боротьби з унією. Уніяти робили політичну роботу для Польщі, на їх послугах були: король, уся державна влада, єзуїти, католицьке Духовенство і все католицьке панство, в якого рабами-кріпаками було українське селянство. Але й так сильно озброєні уніяти не могли легко проковтнути православного народу, бо в його обороні ще стояло кілька сильних монастирів, а серед них Почаївська Лавра на Волині та Скит Манявський у Галичині.

У цьому величезна історична заслуга Почаївської Лаври і перед Українською Церквою, і перед усім українським народом, — це вона так сильно всіх рятувала перед уніятською загибіллю, яка несла не тільки окатоличення, але й ополячення всьому українському народові. Цього Почаївській Лаврі ніколи не забуде український народ, бо це ж вона довгі віки боронила українську націю!

3. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ЗАСЛУГИ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ.

Культурно-освітні заслуги Почаївської Гори ще здавнини були великі. Монахи все мали при своєму монастирі народню школу, більшу чи меншу, в якій навчалися діти довколишнього населення. А найголовніше: Почаївський монастир завжди глибоко виховував окремих своїх монахів на сильних у Вірі й церковному знанні мужів, чому не раз Почаївські Ігумени чи Намісники ставали православними Архiereями. Почаївський монастир славився своєю суворістю аскетичного монашого життя, і навчати-ся такого життя до нього вступало багато пізніше славних осіб. Напр. Феофан Прокопович (1681—

1736), пізніше славний Архієпископ, помічник у праці царя Петра I, коли року 1704-го вертався з науки з Риму, упросився послушником до Почаївського монастиря, сильно полюбив його суворе монаше життя, і тут же постригся в монахи.¹

Освітні впливи Почаївського монастиря торкалися всього селянського життя. Преподобний Іов

54. АРХИЄПИСКОП ФЕОФАН ПРОКОПОВИЧ (1681-1736).

Працював у Почаївському монастирі і тут року 1704-го прийняв монашество. Архієпископ-помічник царя Петра I в його праці.

Почаївський вславився не тільки як ревний богомалець, але й як працюючий господар. За його часу (1597—1651) монастир зразково вів усе своє господарство: поля, садки, сіножати, пасіки й т. ін. Сіль-

¹ М-т Е в г е і й: Исторический словарь о писателяхъ духовнаго чина, т. II ст. 296. А м в р о с і й , ст. 54.

сько-господарська культура в монастирі була вища за селянську, і селянство на практиці бачило це все на Почаївській Горі. Часто бувало, що прочани до Почаєва, переживаючи яке нещастя, давали Господеві обітницю на такий то час поступити послушником чи робітником у монастир. І працюючи на маєтках монастиря, бачили вищу культуру плекання і збіжжя, і садка, і пасіки, і провадження домового господарства. Бачили і навчалися, і по змозі переносили цю науку і до себе до дому.

За нових часів Почаївський монастир повів велику культурно-освітню працю, — з нього виходило багато вчителів, дяків, Дияконів та й Священиків (Ієромонахів), які розходилися по Волині.

Року 1869-го Почаївський монастир відкрив у себе на свої кошти велику ремісничу школу. Через 17 літ, 28 серпня 1886 р. ця школа була змінена на більш потрібну двокласову церковно-приходську школу. Між іншим у цій школі було 25 учнів, що навчалися на повному монастирському удержанні, а 10 на половинному. Ця школа давала багаті й учителів. Див. мал. 55.

Через 4 роки Почаївський монастир відкриває, 6 листопада 1890 року, двокласову церковно-учительську школу для всієї Волині. Для цієї поважної школи не знайшлося відповідного місця в монастирі, і школу перевели в м. Житомир. Ця школа дала багато вчителів для всієї Волині.

Року 1893-го церковно-приходська школа в Лаврі була переформована так, що хто кінчав її, міг переходити в учительську школу в м. Житомир.

Здавна в Почаївському монастирі була заснована іконописна школа, яка багато попрацювала для Волині.

По неділях та Св'ятах до Почаївської Лаври завжди сходились тисячі прочан, і монастирський провід кожного разу давав виклади на церковні та освіт-

ні теми для народу. А з 1894-го року ці виклади супроводилися світловими картинами. Через ці виклади перейшли десятки тисяч волиняків.

Почаївський монастир став великим об'єднуючим культурним центром, і впливав на всю Волинь. Коли відбувалися які всеволинські Свята, то перед вела Почаївська Лавра. Напр. року 1892-го так святковано 900-ліття Волинської Єпархії, 1893 рік — так святковано століття визволення Волині від Польщі (1793) і т. ін.

Свої власні ювілеї Лавра робила всеволинськими, і всі на них сильно відгукувались. Напр. 10 жовтня 1881 р. так святковано 50-ліття повернення Почаївського монастиря до православних, 8 вересня 1897 року — 300-ліття спільножитства Почаївського монастиря, і т. ін.

Року 1890-го Почаївський монастир узяв уділ в VIII Археологічному З'їзді в Москві, — і достойно показав свої археологічні цінності.

Але російська централізаційна адміністративна система вдарила й Почаїв, — 11 грудня 1874-го року Св. Синод наказав церквам та монастирям, щоб зо всієї Волині, у тому й із Почаївського монастиря, усі рукописи та стародруки й інше архівне добре передати до архіву Київської Духовної Академії. Лавра мусіла здати . . . Див. далі ст. 375.

Кілька раз підіймалася справа повернення цього майна, напр. ще й року 1892-го, але Св. Синод на це не погодився.

Року 1893-го в м. Житомирі було відкрите т. зв. "Волинське Древнєхранилище", цебто архів, а його відділ був у Почаєві, і при цій нагоді так само багато ціннішого перейшло в Житомир.

От чому бібліотека й архів Почаївського монастиря такі оголені, — позоставалося тільки другорядне.

4. ПОЧАІВСЬКИЙ МОНАСТІР У ПОБОЖНІЙ ПІСНІ.

Український народ своїм характером народ релігійний, і вже з давнього часу знає християнську лірику. Побожні церковні пісні появилися рано серед українського народу, появилися на всіх землях його, — це й був початок нашого поетичного віршотворства. У давнину було багато т. зв. “Співаників”, цебто збірок пісень взагалі, або тільки побожного змісту. Ці Співаники були в частому вжиткові, тому легко “зачитувались” і гинули. Старші наші Співаники позосталися тільки з XVII віку, з віку XVIII їх значно більше, і вони переховуються по всіх бібліотеках і архівах України, багато їх і в архівах сусідніх, росіян та поляків.

Авторами побожних релігійних пісень були звичайно поети з народу, або монахи, яких удавнину було багато. Студенти Київської Колегії, а також шкіл у Львові, Вільні, Луцьку і ін. зложили багато побожних пісень. За звичаєм свого часу не часто позоставляли своє ім'я, тому авторів цих пісень звичайно не знаємо.

Але не мало побожних віршів, за звичаєм XVII, особливо ж XVIII віку, є твори акростишні, цебто початкові букви їхніх рядків чи окремих строф подають їхнього автора. Такі вірші писав уже Архимандрит Іоанійкий Галятовський († 1688 р.) і інші, а прийшли вони до нас з літератури польської, і добре плекалися в Київській Могилянській Академії.

І ось ці побожні пісні рано ввійшли до Української Церкви, і співалися всіма вірними по Церквах головно перед Богослуженням, співалися також на різних побожних братських зборах, на Церковних Процесіях і т. ін.

Мова цих побожних творів звичайно “висока”, церковно-слов'янська, але завжди не чиста, — бо чистої вже ніхто не знав, — а пересипана більше чи менше живою українською мовою. Більшість цих

побожних пісень співалися по Церквах, тому й мова мусіла бути “висока”, церковна.

Зміст цих побожних, віршами писаних пісень звичайно такий: 1. Пісні на честь Господа Бога, 2. на честь Божої Матері, 3. на честь Святих, 4. на честь Чудотворних Ікон Божої Матері й інших, 5. Пісні про чуда Божої Матері й ін., і 6. пісні морального характеру взагалі.

Співання побожних пісень по Церквах розвинулося головню на латинському Заході, звичайне було по польських костьолах, а тому сильно захопило й західні українські землі, особливо за час унії. На сході України релігійні побожні пісні також здавна добре знані й охоче співалися, але значно менше, як по Церквах уніятських.

Збірників стародавніх побожних пісень до нашого часу дійшло не мало, але вивчених їх не багато. Проф. М. Грушевський описав Зарваницького Співаника 1710—1718 років,² д-р Ів. Франко подав Кам'янського Богогласника з-під Грибова на Лемківщині 1734-го року,³ проф. В. Перетц дослідив Співаники з 1710—1740-х років,⁴ і т. ін.

Побожні релігійні пісні часто зовсім прості, і ми не можемо судити їх за поетичним смаком нашого часу, — на свій час ці прості вірші задовольняли своїх читачів та співаків. У цих піснях головне сам голос, сам мотив, що проймав серце співака, а не конче поезія віршова. Побожна пісня самим мотивом своїм захоплювала душу вірних і наближала їх до Господа, і в цьому їх будівне релігійне значення.

Почаївські василяни добре знали і любов українців до побожної пісні, і її вплив на душу співаків та слухачів, а тому використовували їх для агітації

² „Записки НТШ”, Львів, томи XV і XVII.

³ „Записки НТШ” том. XXXVIII.

⁴ Историко-литературные изслѣдованія и матеріали, Спб. 1900 року, I. 2, ст. 5-35.

своєї унії. Рукописних Співаників було тоді скрізь повно, побожні пісні співалися по всій Україні, але всі ці пісні були православного змісту. Це була велика сила Православної Церкви, від віків вироблена. І почаївські василіяни уніяти стали змінювати ці пісні, перероблюючи їх на уніятські. Історик літератури акад. М. Возняк, сам уніят, пише про це: “Із залюбування нашого народу до набожних пісень скористали пропагатори унії, головно василіяни, та зробили набожну пісню одним із засобів пропаганди унії. У поширену пісню вони вкладали Догму, яку хотіли зацепити в народі, або складали на її зразок іншу, де зручно висловлювали ті думки, якими уніятська церква відрізняється від православної. Для історії літератури важна пропаганда при помочі пісень тим, що головно їй треба завдячити появу українських набожних пісень друком. Зрештою були й інші, зложені в цілості в уніятським дусі, як пісні в честь Йосафата Кунцевича або катехизмова пісня “Тройця Бог Отець”. Пісні останнього роду співано по уніятських релігійних місіях”.⁵

Академік М. Возняк порівнював старші церковні пісні з тими, як їх видали в своїм “Богогласнику” 1790-го року василіяни уніяти, і пише, що в тих піснях, “де уніятська Церква різниться чим від Православної, пісня подає річ в уніятському дусі”.

Отже, — відкрито й ясно підкреслює академік М. Возняк ціль, ради якої почаївські василіяни взяли за видання свого Богогласника. Не була це якась національна українська ціль, ні, це була тільки “пропаганда унії при помочі набожної пісні”,⁶ цебто служення Риму та полякам.

⁵ М. В о з н я к : Історія української літератури, Львів, 1924 р., т. III ст. 320-321.

⁶ Там само, ст. 320.

І року 1790-го з Почаївської друкарні вийшов “Богогласник”, який мав у собі 248 пісень, з них 33 польських, а 3 латинських. Богогласник взагалі був популярною книжкою, і перевидавався ще й роками 1805 та 1825-го.⁷ Це не був василіянський твір, — вони його тільки зредагували, або, як самі василіяни пишуть у передмові, “собранъ, по силѣ и с п р а в л е н ъ”, а просто кажучи — перероблений на уніятське. Додали й 13 своїх уніятських агітаційних пісень, є дві пісні єзуїтів, а всі пісні разом — обдумана уніятська пропаганда.

Почаївський “Богогласник” 1790-го року, — це збірник популярніших православних церковних пісень XVII—XVIII віків, перероблених на католицький лад. У своїй цілості “Богогласник” не був новиною, — таких збірників рукописних, але чисто православних, було тоді багато. Так, у Зарваницькому Співанику 1710-го року, якого видав М. Грушевський, є 16 пісень, які взяли василіяни до свого “Богогласника”, а в Богогласнику, якого дослідив Ів. Франко, є їх 15. Одну пісню василіяни взяли з пісень Григорія Сковороди, бо вона була тоді дуже популярна:

Ах, ушли ж моя літа,
Як вихор с круга світа.

Деякі пісні склали самі василіяни, звичайно, вони з явним католицьким змістом, а тому до пісень народу не ввійшли. Про свої виправлення василіяни самі подали в передмові до свого “Богогласника” 1790-го року, що вони перероблювали пісні “худо і неіскусно составленныя”, а крім цього “многая нова ветхим прилагали”. На жаль, “Богогласник”

⁷ У львівській Братській Друкарні, але з поправками, був виданий в роках 1850 та 1886.

1790-го року через усе це подає не народні побожні пісні, але пісні штучно перероблені.⁸

Василіяни тільки тому друкарню й заклали, — щоб пропагувати унію. Не для служби українському народові, як це робили інші друкарні, але виключно для служби Риму та полякам. Побожну пісню почаївські василіяни взагалі обрали за оруддя пропаганди унії, і кілька раз видавали різні збірники їх.

Так, року 1774-го вони видали збірничка, в якому було 8 пісень, з них 4 до Почаївської Божої Матері. Пізніше видали латинкою 56 пісень, “руських” і польських. А року 1806 в Почаєві вийшли “Пѣсни благоговѣйныя”, 45 пісень. І всі ці пісні з уніятськими перерібками або додатками.

Але Почаївський монастир, хоч і був захоплений в уніятські руки, проте жив у душах народу своїм віковичним життям: співав богогласникові пісні не за їх уніятським переробленням, але за своєю багатовіковою православною традицією. Почаївський монастир був нерушимою фортецею Православія на Волині, і такою позоставався весь час.

Найбільшою Святиною в Почаєві була Чудотворна Ікона Божої Матері, і Почаївська Божа Мати стала осередком духового життя на Волині і на всій Західній Україні. Культ почитання Богородиці виріс тут незвичайно, і в осередку стала Чудотворна Почаївська Божа Мати. Вона була в основі всього життя, тому вона оспівана в десятках побожних пісень, з яких видрукувана тільки частина. У цих піснях оспівується Богородиця, а також переповідаються її чуда. Любов до Почаївської Божої Матері без-

⁸ Крім уже поданої літератури про Почаївського „Богогласника” 1790-го року, див. іще: Д-р В. Щ у р а т : Із студій над почаївським „Богогласником”, Львів, 1908 р. С. Щ е г л о в а : Богогласникъ, историко-литературное изслѣдование, Київ, 1918 р.

межна, жива та гаряча. Те, що на Сході Печерська Київська Божа Мати, те на Заході Божа Мати Почаївська.

Пісня про Стопу чи Стопку Божої Матері дуже широко розповсюджена по всій Волині, загальною зана і співається скрізь:

Пасли пастирі вівці на горі,
Узріли Матір Божу на скалі.
На тій скалі Стіпку знати,
Де стояла Божа Мати:
Там воду беруть,
Всім вірним дають.

І далі в цій пісні розповідається про турецько-татарську облогу 1675-го року Почаївського монастиря, — улюблена тема Волинської Землі, оспівана в кількох побожних піснях, напр. “Весело співайте” (є вже в “Горі Почаївській” 1742-го року). А найбільш популярною піснею про це чудо стала дума:

Ой зійшла зоря вечерováя,
Над Почаевом стала.
Виступало турецьке військо,
Як та чорная хмара.

Турки з татарами брами облягали
Манастир звоювати.
Мати Божая Почаївська
Буде нас рятувати.

Отець Желізо з Келії вийшов
Та слізьми умліває...
“Ой, рятуй-рятуй, Божая Мати,
Манастир загибає!...”

Ой вийшла-вийшла Божая Мати,
На Хрест вона стала,
Кулі вертала, турків вбивала,
Манастир врятувала.

А ми, люди, всі християни,
До Бога всі ударяймо, —
Матері Божій Почаївській
Поклін всі надаваймо!

Цю величну народню “Почаївську думу” невідомого автора на музику поклав М. Леонтович, а заранжував Ол. Кошиць, і її співають по всіх Церквах православної України, і скрізь відчують її велич.

Довгі віки вся Волинь та Галичина окормлювались побожними піснями про Почаївську Божу Матір та про її чуда. Пісень про чуда Почаївської Божої Матері багато, і народ любить їх співати, як і вдавнину співав. Ось, скажемо, як оспівується чудо про ченця, що поніс свою відтятту турками голову до Почаївської Божої Матері (з пісні “Пасли пастири вівці на горі”):

У вівторок рано браму облягли,
Законникові главу істяли.
Він взяв, несе свою г'яву,
Матці Божій дає славу,
Пред Образом падає,
Духа свого віддає...

У “Горі Почаївській” 1803 року вміщена стара побожна пісня, яку співає вся Західня Україна:

Пречистая Діво,
Мати Руського Краю,
Поістині люблячих Тя
Сладосний Раю!
Ти Почаїв полюбила
І чудами прославила
Цілому світу!

Свого часу це був національний гімн для всіх, кого переслідувала Польща.

Кінець цієї пісні народ співав:

Церков Православную
В мирі сохранияй,
Єретическіі полки
Всегда отганяй!
Дай єдиномишленіє
И друг друга любленіє
Всім православним!

А в уніятськiм виданнi бачимо цей вiрш викривленим: “Церков католическую”, а кiнець: “Всiм правосвiрним”.

Отже, Почаївський монастир зо всiма своiми Святинами став предметом сотень побожних пiсень, якi український народ на Волині спiває ще й сьогоднi. У народнiй пiснi Свята Почаївська Лавра невмируща!

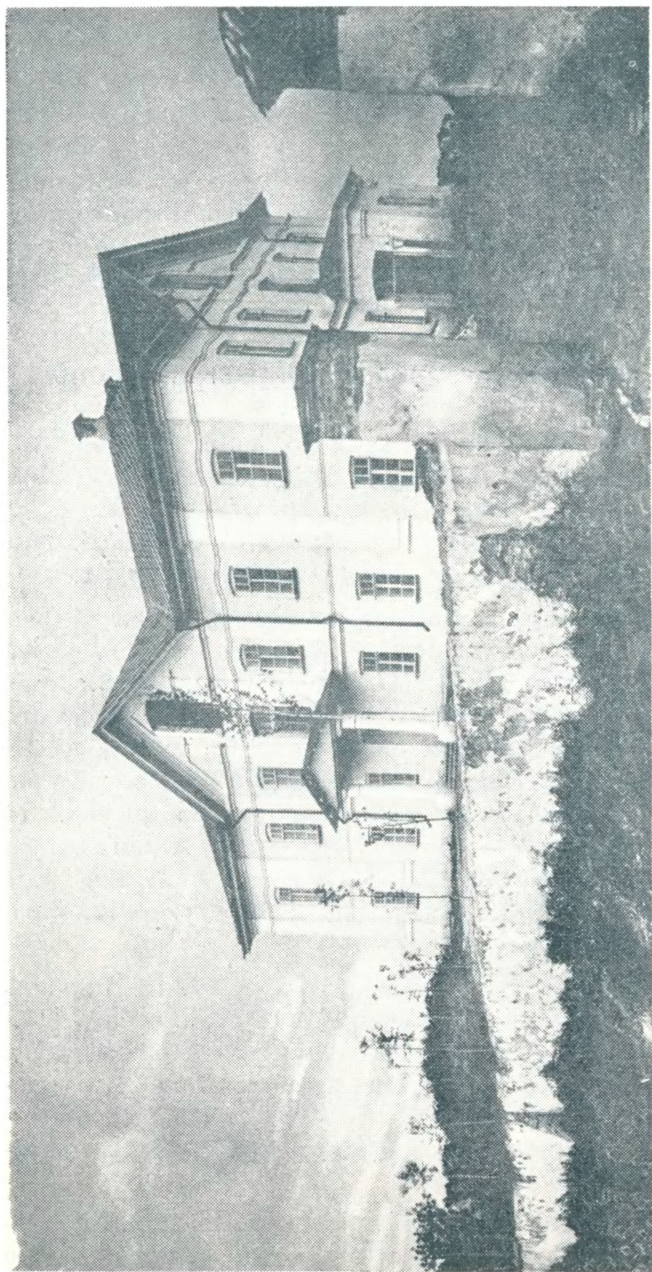
5. ПОЧАЇВСЬКА ЛАВРА — ФОРТЕЦЯ УКРАЇНСТВА НА ВОЛИНІ.

Вiд самих початкiв свого заложення Почаївський монастир завжди ставив собi одну найголовнiшу цiль, — сiяти всiм тим, хто приходив до нього, Слово Боже в його православнiй формi. Так було за найдавнiших часiв, так позосталося й надалi.

Ще за час панування на Волині Литви (1336—1569) розпочалися переслiдування православних католиками, якi за польської доби (1569—1795) подесятирилися i прийняли жорстоку насильну форму. Кожен православний переслiдувався тiльки за те, що був православним. Русь-Україна була вся без винятку православна, i тому хто був православний, то тим само він був “русич” чи “русин”, цебто українєць. Українська народнiсть i Православна Вiра злилися в одне нерозiрвальне цiле, i створили українську нацiю.

Дiдичка Анна Гойська року 1597-го створила нового монастиря на Почаївській Горi, як свiй протест проти накинєння поляками унiї 1596-го року, i в цьому велич акту Анни Гойської. Вона була православна русинка, цебто українка, i дала свого фундуша з умовою, що монастир до вiку буде православний i український.

I Почаївський монастир навiки став мiцною фортецею Православiя на Волині, а тим самим i мiцною

**55. ЛАВРСЬКА ДВОКЛАСОВА ЦЕРКОВНО-ПРИХОДСЬКА ШКОЛА.
Школа працювала з 1869-го року. Року 1890-го ця школа пересудована.**

фортецею українства. Бо Православіє й українство — це одне неподільне ціле, так само як і польськість і католицтво. На уніятів увесь час за віки XVII і XVIII православні дивились як на католиків поляків, бо уніяти завжди в усіх справах накладали з поляками, ніколи з православними українцями. Уся історія України за XVI—XVIII віки творилася тільки православними українцями.

Ось із цього історичного погляду Почаївський монастир, міцно боронячи Православіє, тим самим боронив і українську націю. Преподобний Іов Почаївський усе своє життя боровся за Православну Віру проти унії, і тим самим він безконечно багато зробив і для української нації, тим самим він чисто український Святий.

Почаївська Лавра — це осередок українськості на Волині. Усі старі записи, що збереглися в Почаївському Архіві, писані тогочасною українською мовою. Сам Преподобний Іов писав тільки тогочасною українською мовою, з додатком слів церковно-слов'янських, як тоді писали всі старі українські письменники.

Почаївський монастир підлягав Єпископу Луцькому та Митрополиту Київському. Року 1628-го бачимо Ігумена Почаївського Іова в Києві на всеукраїнським Соборі, і його підпис знаходиться під постановою Собору, написаного українською мовою. Серце Почаївського монастиря билось разом з українським православним серцем Києва. Власне Києва, а не Москви, не Варшави, не Риму! Див. мал. 16.

Року 1626-го Почаївський монастир погорів, і не було кому належно допомогти йому. І Ігумен Іов робить те, що тоді всі робили, — посилає свого посланця до царя в Москву за допомогою. В кожному разі це не було якесь моквофільство, а тільки втерта стара традиція, яку зручно створили самі московські царі. “Руські царі — пише проф. Каптерев —

протягом двох століть видали на допомогу Сходу величезні суми, скільки саме — вони й самі не знали”.⁹ І цим Москва сильно притягала до себе всі Православні Церкви, особливо ті, що були в неволі під поляками чи турками. І це унія сильно гнала всіх під руку московського царя, де утиску на Віру не було.

Почаївський монастир знаходився в окремій державі, в Польщі довгі віки, яка не раз і воювала з Москвою. Монастир це знав, і знав те, що він належить до української нації, цебто нації православної, жорстоко переслідуваної в Польщі. І монастир стояв на чолі цієї нації, боронячи її й свою Православну Віру, а тим самим боронячи її від винародовлення.

Отже, Почаївський монастир до свого уніятського полону, до 1721-го року, був для Волині і фортецею Православія, і фортецею національності — українства. Навпаки, за уніятський час (1721—1831) василіяни уніяти зробили з Почаєва фортецею католицтва, і помалу цілком сполонізувалися аж на стільки, що року 1830—1831-го взяли активну добровільну участь у польському повстанні. Для них уже столицею був не Київ, а Рим з Варшавою!

6. НОВЕ ЖИТТЯ В ДАВНЬОМУ МОНАСТИРІ.

Довге перебування в уніятському полоні вибило Почаївський монастир з української історії, — він перестав бути творчим чинником, а став руїником її. Воно перервало історичну працю монастиря, і він, відродившись року 1831-го, не міг уже стати на свою попередню путь, і йти нога в ногу зо своїм українським народом та з Києвом.

Так ніби по довгому столітньому сну монастир

⁹ Проф. К а п т е р е в ь : Характеръ отношенія Россіи къ православному Востоку въ XVI и XVII столѣтіи, ст. 33, Москва, 1885 р.

прокинувся, але вже нічого не бачив зо свого старого, і все треба було починати наново... Час був недобрий; інші старі монастирі реально переживали новий час, що почався з 1686-го року, коли вони опинилися під юрисдикцією московського Патріярха, і вже 45 літ боролися за збереження свого старого національного обличчя. Навпаки, Почаївській Лаврі доводилося творити все з початку, а це значить — йти за новою російською течією... Правда, більшість монахів завжди була тут з місцевого населення, цебто українці, і розговірною мовою їх все була мова українська. Але з цього часу провід монастиря був переважно з росіян і тягнув до російської культури...

По французькій революції інтелігенція і російська, і українська в своїй більшості стала атеїстичною, у гіршому разі — байдужою до Віри. “Наприкінці XVIII віку серед офранцуженого російського панства безвір’я вважалося за конечну умову освіти. А серед частини інтелігенції 40-х років, особливо серед т. зв. “західняків”, закріплюються позитивістичні, а то навіть атеїстичні тенденції”.¹⁰ “Білінський і Герцен писали, що російський народ в істоті своїй атеїстичний”...¹¹

З цього часу російська література почала висміювати православне Духовенство, — нема твору, в якому не виводився б Священик, як негативний тип. Світська інтелігенція звисока дивилася на “попа”, і помалу цей “піп” став затурканим, загнаним, забитим, заляканим... І цю московську церковну ідеологію цілком сприйняла й інтелігенція українська...

Російський великий письменник граф Л. Н. Толстой у своїй Відповіді Св. Синодові 4 квітня 1901 р.

¹⁰ С. Г. П у ш к а р е в : *Росія в XIX веке, Нью-Йорк, 1956 року, ст. 156-197.*

¹¹ Там само, ст. 157.

писав: “Не тільки багато, але майже всі освічені люди поділяють моє невір’я, і безперестанку висловлювали й висловлюють його і в розмовах, і в читанні, і в брошурах, і в книгах”

Це страшне свідоцтво про безбожжя російської інтелігенції! . . . І це воно довело — до комунізму . . .

Це мало страшні наслідки для Української Церкви, бо вона була позоставлена сама собі, а підтримки не мала ні звідки... Соціалістична інтелігенція скоро втратила й свою національність, і попливла одним спільним російським джерелом. А Церква ж Православна в країні довгий час була єдиним джерелом національності, але тепер підтримки в цьому від інтелігенції не мала, і тому й сама поволі русифікувалася. А народ покинений був сам на себе . . .

Старша генерація українських патріотів добре це розуміла, і відвідувала Почаївського монастиря, як свого рідного. Так, року 1845-го тут був історик М. Костомаров, а 1846-го був Т. Шевченко. Але глибшого зацікавлення всеукраїнської інтелігенції своїми національними Святинями ніколи не бачимо. Те саме було і з Почаївським монастирем, — він був спокійно відданий на керування російській Ієрархії. Ніхто ним не цікавився . . .

Але кожен Волинський Єпископ чи Архієпископ, особливо коли він був походження з українських земель, звичайно ішов за народньою волинською стихією, що вся була природно українська, а тому й Почаївський монастир був таки українським.¹²

7. РОЗКЛАДОВЕ МОСКОФІЛЬСТВО В ПОЧАЇВСЬКІЙ ЛАВРІ.

Доля хотіла, щоб Почаївський монастир, разом зо всією Волиню всі перші 20 літ ХХ століття знаходилися під великим впливом сильних і свідомих ру-

¹² Проф. А. Р і ч и н с ь к и й : Проблеми української релігійної свідомости, Володимир Волинський, 1933 рік.

сифікаторів іі. Архиепископ Антоній Храповицький довго правив Волинською Церквою (1902—1913), і в національній ділянці приніс Волині багато зла та шкоди. Антоній з походження був новгородець, закінчив Петербурзьку Духовну Академію, і був свідомим російським патріотом, більше того,

**56. МИТРОПОЛИТ АНТОНІЙ ХРАПОВИЦЬКИЙ
(1863-1936).**

Був Архиепископом Волинським від 22. IV. 1902 р. по 20. V. 1914 р. Був і Митрополитом Київським від квітня 1918 рік по 1919 рік. Упокоївся 10-го серпня н. ст. 1936-го року в Сербії.

— був російським шовіністом, і цю свою російськість силою заціплював і Волинській Церкві. Правда, вона проти цього сама сильно боронилась, але боронилася несвідомо.

Якраз цього ж часу до Почаївської Лаври був призначений 29-го листопада 1902-го року Архимандрит Віталій Максименко (1873—1960), який охоче проводив у життя російську ідеологію свого Архієпископа. Віталій родом з с. Липки на Волині, але незабаром переселився до Таганрогської округи над берег Озівського моря, покінчив Катеринославську Духовну Семінарію, але Академію покінчив Казанську.¹³ По-українськи о. Віталій говорив добре, але був свідомим москвофілом, і то запеклим. У його писаннях москвофільство б'є з кожного рядка.¹⁴

Спочатку о. Віталій навчався в Київській Духовній Академії, але звідси його звільнили. Мусів перейти в Казань.

Архимандрит Віталій повів назовні ніби українську національну працю, — побудував на Берестецькому полі Церкву, зібрав кості козацькі, і поховав їх в ній. На жаль, ніхто з української інтелігенції ані не поцікавився тим, ані не допоміг йому... Навпаки, — в пресі часто висміювано його.¹⁵ І так без жодної допомоги о. Віталій працює й далі, і з наказу свого Архієпископа Антонія видає російські націоналістичні часописи: “Волынская Земля” та “Почаевский Листокъ”, а сам належить — разом з своїм Архієпископом — до консервативного “Союза Русского Народа”.

“Союз Русского Народа” — це найтемніша сторінка в діяльності Архимандрита Віталія Максименка. Він не тільки виконував наказ Архієпископа Антонія Храповицького, що був непримиреним чужаком на Волині, але й сам пішов його дорогою. І це Віталій з А. Антонієм перші внесли політику

¹³ Архієпископ В і т а л і й: Мотивы моей жизни. Джорданвїд, 1955 р., ст. 170-196, спомини.

¹⁴ Дм. Д о р о ш е н к о: По рідному краю, Львів, 1930 р., на ст. 68-72 описує Архимандрита Віталія.

¹⁵ Напр. „Кіевская Мысль”, єврейський орган у Києві.

в великому розмірі в святі стіни Почаївської Лаври, це Віталій перший своєю малосвідомою рукою поставив Преподобного Юва на політичну роботу, — боронити “Союз Русскаго Народa” з його найчорнішими гаслами . . .

Знайомий Архимандрита Віталія, що добре знав його, волиняк Н. Н. так характеризує його: “Церква-пам’ятник під Берестечком є заслугою тільки ченця-аскета Віталія, у серці якого на диво спліталось дві стихії: одна зовнішня, політична й ворожа українському народові, а друга внутрішня й рідна тому народові . . . Трагедію роздвоєння душі своїх синів українська історія чимало занотувала на своїх безсторонніх фоліантах. Ті люди з роздвоєною душею все ж таки належать нікому іншому, як тільки нашому народові, як би до того не підходити і як би ту справу не розглядати”.¹⁶

Щоб заманити волиняків до політики, у Почаївській Лаврі заснували “Почаевській Народный Банк”, а членів цього банку кидали на московську імперіалістичну роботу, вели його проти українства. Народ обманювали землею, — ніби хто буде належати до “Союза Русскаго Народa”, той одержить землю, і це говорили і Антоній Храповицький, і Віталій Максименко . . . “Хто не запишеться, той не получить землі”, ще й тепер згадує Арх. Віталій...¹⁷

Це був страшний сон Почаївської Лаври, який продовжувався більше десяти літ . . . Та власне кажучи з цього страшного сну Почаївський монастир уже й не встав . . .

Почаївський монастир стояв під самим австрійським кордоном, і що тут робилося, все знала Ав-

¹⁶ Н. Н.: „Тихе пристановище”, Козацькі Могили під Берестечком на Волині. Див. „Віра й Культура” 1957 р. ч. 7 (43) ст. 8, Вінніпег.

¹⁷ У своїх спогадах Арх. Віталій навіть хвалиться цим. Див. „Мотивы моей жизни”, ст. 180-182.

стрія. Архимандрит Віталій, з доручення Архієпископа Антонія, друкував у Почаївській друкарні агітаційні листки та книжечки, і багато цієї агітаційної літератури стало попадати в Галичину та на Закарпаття, де завжди кипіло проти унії. Протиунійний рух, рух за повернення до Православ'я, усе збільшувався, і року 1912-го прийняв поважні розміри.

Уніятський духовний провід сильно затривожився, і року 1912-го в Сигеті Мармароському відбулися збори вищого уніятського Духовенства разом з урядом, — говорилося, що в Австрії шириться Православ'є. Зробили труси, і знайшли церковні книги та Молитовники... Почаївського видання.

В Австрії відбулися року 1913-го великі судові процеси підозрілих у Православ'ї осіб. А Архієпископ Антоній окремим своїм Посланням наказав, щоб уся Волинь на Свято Спаса 6 (19)-го серпня врочи-сто молилися за арештованих в Австрії за Православ'є...¹⁸ Австрія сильно розгнівалась!...

Австрія через свого посла повідомила про все це царя Миколу II, і 25-го травня 1914-го року Архієпископ Антоній Храповицький був раптово звільнений з Волині і переведений на далеку Харківську єпархію...¹⁹

Через два місяці по цьому, 1-го серпня 1914-го року розпочалася німецько-російська війна, яка сильно налякала Почаївську Лавру. У липні 1915 р. вона безладно була вивезена, а 24-го серпня 1915 р. австро-німецьке військо осілося в Почаївському монастирі...

І вже славна Лавра по цих ударах не стала до кращого життя...

З початком ХХ століття, головню з Архієпископа Антонія сильно закріпився в Почаївському мана-

¹⁸ Єпископ Н и к о н : Митрополит Антоній Храповицький, том II ст. 333-343. Евлогій: Путь моей жизни, ст. 256.

¹⁹ Там само, ст. 393, Єп. Никон.

стирі поділ усіх монахів на два різко ворожих табори: монахи пани — у більшості росіяни, і монахи демос — головню українці... Монахів поділено, у монастирі явню панували росіяни або москвофіли. Своїм Єпископам - Священнонастоятелям монастир мусів віддавати 1/3, а навіть 3/4 всього, що мав...

**57. АРХИЄПІСКОП ВІТАЛІЙ
МАКСИМЕНКО
(1873-1960).**

**Був Архимандритом Почаївської Лаври
від 29. XI. 1902-го року по 1920-ий рік.**

А разом з обіднінням монастиря все збільшувався і поділ почаївської братії на панів та жебраків...

Архиепископ Євлогій у своїх спогадах пише: "Головню ролю в Лаврі грала Почаївська друкарня

та її керівник Архимандрит Віталій. Друкарня об'єднавала 30 - 40 монахів, і разом з своїм головою творила щось як державу в державі. У них була своя Церква, монахи мали своє окреме спільножитство, мали окремого корпусу для життя. З іншими монахами “друкарщики” не сходилися, вважали себе місіонерами, аристократами, а інших звали — мужиками й дармоїдами, що займаються тільки справами їжі та грошей... Лаврські монахи їх також не любили і сміялися з них... Між обома лагерьми була незгода та ворожнеча”...²⁰

Архиепископ Волинський Євлогій, що добре знав Архимандрита Віталія, так описує його працю: “Призначення друкарні було не стільки поширення релігійної освіти в народі, скільки політична боротьба “друкарів” — у дусі “Союзу руського народу” — з усіма, хто інакше мислив. На Свята в Лавру сходилися незчисленні товпи народу, і з цього користалися “місіонери” для запеклої політичної агітації. Своїми промовами вони розпалювали народ проти “жидів”, інтелігентів, і ін. Такими промовами славився відомий Ієромонах Іліодор, вихованець Почаївського монастиря... Архимандрит Віталій ширив серед прочан чорносотенні листівки”...²¹

Безумовно, аж надто темний малюнок Арх. Віталія, але в цьому не мало й правди... А головне те, що це пише сам Священнонастоятель Почаївської Лаври...

Своєю оцією русифікаційною роботою і Архиепископ Антоній, і Архимандрит Віталій сильно вдарили і Церкву на Волині, і Почаївського монастиря, бо вони принесли на них покрову скрайнього русифікаторства, яка цілком не відповідала ані місцевим умовам, ані місцевій історичній традиції, ані духові часу

²⁰ Путь моей жизни, ст. 246.

²¹ Там само, ст. 246.

Це все сильно помстилося в недовгому часі на нещасливій Волині. Прийшли большевики — і били Почаївську Лавру за її занадто консервативні видання, а інші за її москвофільство не хотіли шанувати її. А прийшли поляки 1920-го року, — і відразу Архимандрита Віталія арештували й довго тягали по в'язницях, аж поки не вислали з Польщі... І все це сильно пошкодило Почаївському монастиреві, але о. Віталій цього ніколи не зрозумів, а все прикривався своїм “мучеництвом” за русофільство... По довгих блуканнях по Югославії та Чехословаччині (Володимирова) він з 1934-го року опинився в США Америки, де в Джорданвіл далі провадив свою попередню москвофільську працю своїм виданням “Православная Русь”, та прикриваючись Преподобним Іовом Почаївським, який ніколи не мав нічого спільного з москвофільством!

Але треба тут зазначити, що втягання до “Союзу Руссаго Народу” йшло згори, і боронитись проти цього було трудно. Навіть Митрополит Київський Флавіян мусів належати до цього “Союзу” не з своєї волі, хоч і знав, що цей “Союз” повагою не користався.²²

Крім того, то був час, коли й правдивого слова не можна було написати про кривди від поляків, — за це зараз уся преса накидалася на такого відважного. Почаївська Лавра за довгі віки витерпіла від поляків найрізніші жорстокі переслідування, а кожне нагадування про це в своїх виданнях викликало шал у відповідній пресі...

Архиепископ Антоній Храповицький († 10. VIII. 1936 р.) та його Архимандрит Віталій Максименко († 21. III. 1960 р.) жорстоко вдарили Почаївську Лавру та Волинь, хоч може і несвідомо...

Обоє жили вони серед українського народу, що

²² „Вопросы истории” 1956 р. кн. 3 ст. 135, Москва.

так сильно відрізняється від народу російського і фізично, і духово. Та й Церква Українська сильно відрізняється від російської і своєю ідеологією, і своїми обрядами та звичаями, що тут склалися довгими віками. І всього цього Архиепископ Антоній так ніби й не знав, — десять довгих літ (1903—1914) уперто виводив з Волині все українське, місцеве, а запроваджував чуже російське... А Архимандрит Віталій Максименко, з наказу свого Архиепископа, все це заводив у Почаївський монастир... Росія вже валилася, а два засліпленці рятували її... на Волині!...

Ось ще й тепер виявилось, як далеко в політику вводив Архимандрит Віталій Почаївського монастиря. Н. Тальберг у своїй статті “Пам’яті Архиепископа Віталія” подає, що “у місяці травні 1918 р. Архимандрит Віталій брав участь у Києві в таємному монархічному З’їзді”...¹

Ліпше б п. Тальберг про слугу Божого таких відомостей не подавав...

8. ПОВЕРНЕННЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ НА СВОЮ ВІКОВІЧНУ ДОРОГУ.

По 1920-м році українська інтелігенція на Волині з бігом часу стала помалу вивітрюватися від свого атеїзму, набутого від інтелігенції російської. І помалу почала вона втягуватися до церковного життя все більше та більше. Тільки вже в Польщі, опинившись серед іншовірної держави, бачачи велику загрозу винародовлення, українська інтелігенція помалу потягла до своїх Церков та монастирів, почала помагати їм та боронити їх, як свої найбільші Святині. Це було історичне отверезіння української інтелігенції, яке відразу дало плідні наслідки. Український народ і Православна Церква згадали

¹ „Православная Русь”. Джорданвіл, 1960 р. ч. 6 ст. 7.

своє вікове минуле, і міцно злилися в одне нерозірвально ціле.

Але Церква відроджувалася надзвичайно помалу. Розумний і тактовний перший Митрополит Православної Церкви в Польщі Георгій (Юрій) Ярошевич був убитий 8-го лютого 1923-го року. По ньому прийшов Діонісій Валединський (1876 — 15. III. 1960), який, як росіянин (з м. Мурома), не зміг відразу зрозуміти потреб часу, і з українським народом не еднався, а це сильно використовував католицький польський уряд, і дошкульно і невпинно бив Православну Церкву. Хотів польський уряд, М. Діонісій прóбував українізувати Церкву, не хотів — Митрополит охоче касував зроблене. Своєї церковної міцної лінії Митр. Діонісій звичайно* не мав, а це й використовував польський уряд.

Коли по революції постала р. 1920-го Польща, і Волинь опинилася в її границях, скрізь почали говорити про розмосковлення Церкви. У центрі стала й тут Почаївська Лавра, — 3/16 жовтня 1921-го року в Лаврі відбувся З'їзд Волинського Духовенства по різних справах, — і цей З'їзд перший ухвалив вертатися до обрядів і звичаїв старої Української Церкви, і взагалі ближче еднатися зо своїм народом. Почаївський монастир хотів злитися з народом, але його Провід не давав йому цього . . .

9. ПРОТИРОСІЙСЬКА МАНІФЕСТАЦІЯ В ПОЧАЄВІ.

У цьому відношенні дуже характерна та національна українська маніфестація, яка відбулася в Почаївській Лаврі на день Преподобного Іова 28-го серпня (10-го вересня) 1933-го року. На день Іова, як завжди, зібралося до Лаври безліч народу, — було понад 15—20.000, як подавали часописи. Поли полонофіли (“бебеки”) зручно підготували

* Див. Ал. С в і т и ч : Православная Церковь в Польше и ее автокефалия. Буенос-Айрес, 1949 рок.

сотні молодих хлопців, щоб заманіфестувати свій протест проти русифікаційної церковної лінії Митрополита Діонісія.

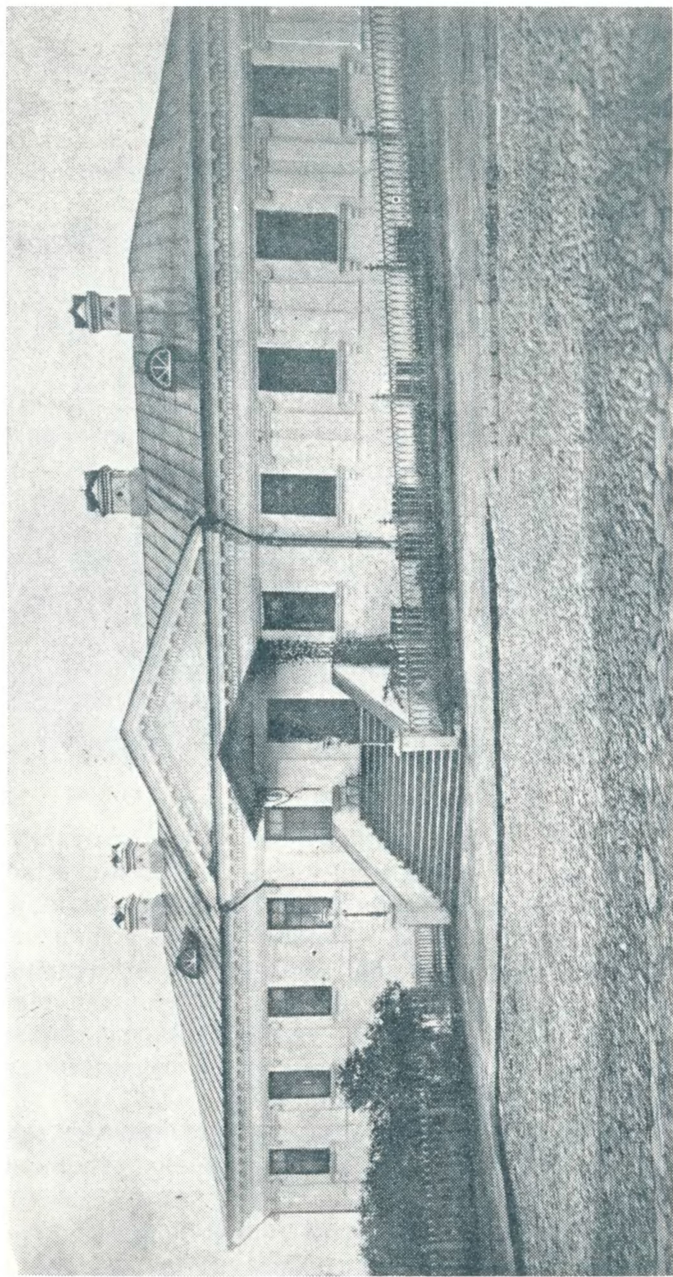
Для вдумливого глядача було ясно, що ця маніфестація була добре наперед підготовлена, але вона ніколи не вдалася б, коли б не було для неї сприятливого ґрунту в самому тодішньому церковному житті, а головню — в його проводі.

На Свято прибули всі Єпископи, безліч Духовенства і сила-силенна народу, головню полішуків. Організована молодь якось підозріло під'їздила з різних сторін.

58. НАРОД У ПОЧАЇВСЬКІЙ ЛАВРІ ПІД ЧАС СВЯТА.

Перед закінченням Богослужби двоє юнаків повісили на височезній дзвіниці довжелезного українського жовтоблакитного прапора. І тільки прапор замаяв, як сотні інших українських прапорів та транспарантів замаяли скрізь на монастирському подвір'ї. Написи на транспарантах були головню такі: “Хочемо Української Церкви!” “Хочемо тільки українського Єпископату!” “Хочемо української богослужбової мови!” “Діонісій, геть до Москви!” “Почаївська Лавра мусить бути українська!” і т. ін.

59. ПОЧАВСЬКИЙ АРХІЄРЕЙСЬКИЙ ДІМ.

Ось вийшла Процесія з Мощами Преподобного Іова. Усі юнаки з транспарантами поставали в два ряди по всій дорозі. Усі Єпископи, усе Духовенство, увесь народ уп'яли очі свої в написи, і читають їх... Тиша, порядок, побожність...

Але ось усе закінчилося. Духовенство веде “зо славою” Митрополита і всіх Єпископів до єпископського дому. Юнаки з прапорами й транспарантами стали по обох боках довгої дороги. І тільки Митрополит Діонисій показався, як тисячі народу загукали: “Діонисію, геть у Москву!” А потім усі вигукували ті гасла, які були написані на їхніх прапорах. Поліція охороняла Єпископат.

Митрополит Діонисій утратив притомність, і Духовенство на руках понесло його до архиєрейського дому. А молодь не переставала вигукувати на всі голоси...

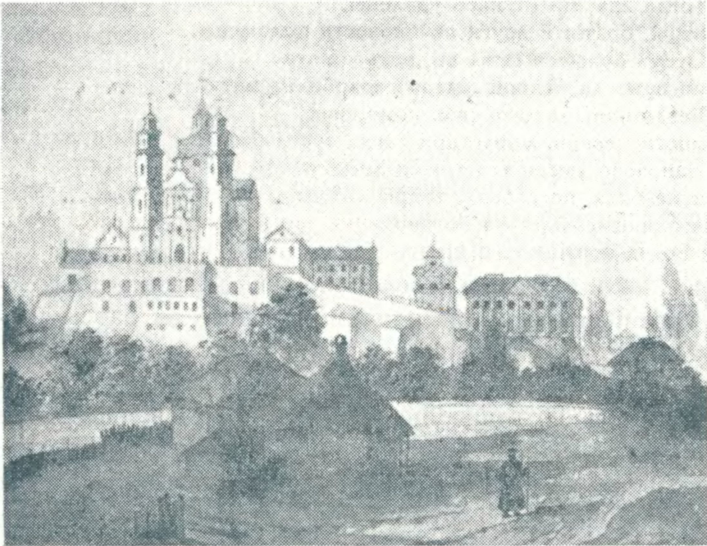
По цьому в м. Почаєві відбувся величезний мітинг усього народу. Говорили послі до Сейму про необхідність українізації Церкви, і про кінцеву потребу Волині — мати свого Архиєпископа українця. Посли перечитали заготовлену петицію до Собору Єпископів, і всі її прийняли оплесками.

По цьому вишикувались усі, — спереди музика, за нею юнаки та народ, і військовим ладом пішли до Почаївського монастиря, щоб доручити петицію Митрополиту Діонисію. Дорога довга, і знов не вгавали ті самі вигуки. На монастирському подвір'ї знову повторилась маніфестація-протест. Але Митрополит Діонисій лежав уже хворий, і петицію прийняв Архиєпископ Олексій, говорячи до народу гарною українською мовою...

Можна різно дивитися на цю протимосковську маніфестацію, але 15 - 20.000 учасників говорили про поважність її.

Це справді був поважний протест проти московства на Волині, а його розвелось тут аж надто

багато. Маніфестація відразу захопила всю Волинь і повторилася й потім по кількох катедральних містах, але в меншому розмірі. Стало ясно: не хочемо насильного москвофільства в Церкві! І це було рішуче домагання всієї Волині.

60. УСПІНСЬКИЙ ПОЧАЇВСЬКИЙ СОБОР З ПІВДНЯ.

Аквареля Тараса Шевченка, 1846-го року.

Ця масова протимосквофільська народня демонстрація в Почаївській Лаврі безумовно має історичне значення: вона ясно показала, що Волинь уважає Почаївський монастир тільки своїм, тільки українським, тільки православним... Цим змивалася з нього недоброї пам'яті тінь і полонофільства за уніятського полону (1721—1831), і москвофільства за нового часу. Бо цим ясно була вказана всеволинська воля бачити свого монастиря, як і всю свою Церкву, тільки українськими..

Наслідки зараз такі виявилися реальні:

1. Митрополит Діонісій, як росіянин, змушений був зректися української Волині.

2. Архиепископом Волинським був призначений українець холмщак Олексій Громадський.

3. У Почаївському монастирі перестали виголошуватися проповіді російською мовою, — далі вони виголошувались мовою українською.

4. Архиепископ Олексій запровадив проповідь українською мовою по всій Волині. Так само урядовою мовою в його Консисторії стала мова українська, став видаватися для Волині журнал “Церква і народ”. У Почаївській Лаврі позникали різні написи російською мовою.

5. Справді відразу приступили до ремонтів монастиря, яких він сильно потребував, але верхи забирали монастирські кошти і не було за що ремонтувати.

Але все це не проведлося глибше, бо Митрополитом позоставався росіянин, та так зрештою хотіли і поляки. Страх минув, і Митрополит ні за що не погодився зректися від Священнонастоятельства в Почаївській Лаврі, що давала йому аж надто багато, і через це на верхах в монастирі й надалі позосталися росіяни або москвофіли. Так само росіяни позосталися на верхах і по всій Волині . . .

Як же тяжко відроджувалася Почаївська Лавра, і як помалу скидала з себе чужі російські нанесення! . . .

І все таки Почаївська Лавра все більше й більше націоналізувалася, і нарешті знову стала на свою стародавню дорогу, — міцно поєдналася зо своїм українським народом не тільки мовою, але душею й серцем. Бо Почаївська Лавра віковічно була тільки українською, — Вірою Православною, і мовою, і душею, і серцем! І віковічно була з народом, а тепер це заманіфестував і Архиепископ назвою свого журналу: “Церква і народ”.

10. ПОЧАЇВСЬКИЙ МОНАСТИР — ВСЕВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР.

З 1597-го року, коли на Почаївській Горі організований був новий монастир, він відразу став всеволинським “руським” центром. Чин Анни Гойської був великим і патріотичним, і всі його добре зрозуміли, і всі стали круг нього в обороні батьківської Віри. Думаю, що князь Острозький і Дубенський Костянтин сильно допоміг, щоб Почаївська Гора, яка тоді вже мала світлі давні традиції, стала об’єднуючим центром Православія для всієї Волині.

І з цією традицією об’єднаного православного центра Почаївський монастир і в віки пішов. Безліч прочан реально підтримували це, а уніятський полон, хоч і був задовгий (1721—1831), не змінив справи. Почаївська Гора довгі віки православною зорею світила на Волині, і такою позосталася аж до тепер: це центр стародавньої “руськості” (українства) й Православної Віри для всієї Волині!

Сам монастир глибоко це розумів, і робив усе, щоб бути центром і національним. Так, з 1866-го року в Почаївській Лаврі встановлене загальне святкування всіх волинських Святих, а саме: 1. Князя Володимир-волинського Ярополка Із’яславича, що був забитий 22-го грудня 1086-го року. 2. Єпископа Володимир-волинського Степана, що упокоївся в Бозі 27-го квітня 1094-го року. 3. Єпископа тієї ж єпархії Амфилохія, † 1122 р., свято 10-го жовтня. 4. Князя Феодора Острозького, † 1441-го року, і 5. Княгині Уліянії Ольшанської † 1540 року.¹⁸

За нового часу Почаївська Лавра згадала про трагедію Берестечка 1651-го року, яку свого часу сильно пережив і сам монастир, і Ігумен Іов Желізо, який і впокоївся того ж року. Берестечко лежить під боком у Лаври, і монастир бачив, як безліч козачих

¹⁸ Е. Г о л у б и н с к і й : Історія канонізації рускихъ Святихъ, 1903 р., ст. 221.

кісток валяється непохованими по берестецьких полях. І ще перед I Світовою Війною Почаївська Лавра позбирала ці козацькі кістки, побудувала Церкву й поховала славні останки оборонців Православ'я. Народ на це відповів тим, що десятками тисяч став учашати на “Козацькі Могили” своїх батьків, хоч кийвська чужа преса мокрим рядном накидалася на все це. Почаївські монахи робили, як уміли, і по-своєму виявляли свій волинський патріотизм.

**61. ПРОФ. МИКОЛА
КОСТОМАРІВ
(1817-1885).**

Року 1845-го 13-17 квітня від-
відав Почаївський монастир
і вивчав його та околиці
Берестечка.

Українська інтелігенція тепер, у ХХ столітті, стала байдужою до Віри взагалі, і “Козацьких Могил” не тільки не підтримала, але й не зрозуміла.¹⁹ Національне українське значення їх відразу зрозуміли поляки, коли відновилася Польща й окупувала Волинь, і закрила “Козацькі Могили”. І ще довго на день Свята цих Могил народ товпами сходився до м. Берестечка, а сотні польських поліцаїв розгнали його . . .

¹⁹ Дм. Доросенко: По рідному краю, Львів, 1930 р., ст. 37-44.

З 20-х років ХХ століття, уже під Польщею, трапилася велика подія в нашій історії: уся наша інтелігенція тут чесно й відкрито вернулася до своєї

62. ПОЧАЇВСЬКИЙ СВ. УСПІНСЬКИЙ СОБОР.

Православної Церкви, поєдналася з народом і взялася за ревну працю при Церкві Христовій.

Це велика, історична, животворча подія!

Усі кращі сини України відвідували Почаївську Лавру, як всеукраїнську Святиню, а вчені вивчали

її. Так, року 1845-го Почаївську Лавру вивчав наш славний історик Микола Іванович Костомарів (1817—1885). Року 1844-го Костомарів здав у Харківському університеті свою магістерську дисертацію, і прийнявся за збирання матеріялу до задуманої монографії про Богдана Хмельницького. Для

63. ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814-1861).

Року 1846-го 20-го жовтня відвідав Почаївську Лавру і намалював з неї чотири акварелі.

цього він попросився на службу на Волинь, і весною 1844-го року був призначений учителем гімназії в м. Рівно. Був він тоді вже відомим письменником (Єремія Галка). На цій службі Костомарів пробув тільки один рік, але історичні місця зміг вивчити.

На великодні канікули (ферії) 1845-го року Костомарів, разом з своїм колегою вчителем Маловським, прибув до Почаївської Лаври. Була це страсна п'ятниця 13-го квітня. Чотири дні пробув Костомарів у монастирі, та мало що зробив, бо захопився прекрасними Богослужбами, але все таки оглянув Бібліотеку та Архів, та всі Святині. Намісником Почаївської Лаври був тоді Архимандрит Григорій Немоловський, українець, бувший Канівський Протоєрей. Він гостинно прийняв Костомарова, і багато йому розповідав з історії Почаївського монастиря. Як Протоєрей Канівського Собору, він знав багато оповідань про графа М. Потоцького, колишнього Канівського старосту, фундатора Почаївського Успенського Собору.

Почаївський Собор зробив на Костомарова, людину взагалі релігійну, велике враження. І навіть по 40 роках це враження не стерлося, бо Костомарів написав свої спомини про нього. Намісника о. Немоловського він зве "людиною культурною". Так само й почаївські ченці зробили на Костомарова дуже добре враження.²⁰

Із Почаєва Костомарів відбув до поблизького Берестечка, пам'ятного великим історичним боєм 1651-го року. Дослідивши його, історик поїхав у Рівне.

Той же гостинний намісник Григорій Немоловський через рік, року 1846-го приймав у Лавру тоді добре скрізь знаного поета Т. Шевченка.

Тарас Шевченко був членом співробітником Київської Археографічної Комісії, яка його вислала року 1846-го на Волинь, щоб він позмальовував там стародавні пам'ятки. Року 1846-го 20-го жовтня

²⁰ М. К о с т о м а р о в ь: Изъ прожитыхъ на Волини дней, „Кіев. Старина” 1884 р. т. III, січень, ст. 325-332. — С. Ж у к: М. Костомарів і Т. Шевченко в Почаєві, „Церква і Нарід”, 1938 р. ч. 15-16 ст. 617-623.

Т. Шевченко прибув до Почаєва, і пробув тут кілька день, — Археографічна Комісія вказала йому Почаївську Лавру, як обов'язкове його місце вивчення стародавніх пам'яток.²¹

І в Почаївській Лаврі Т. Шевченко з великим надхненням намалював чотири прекрасні акварельні малюнки: 1. Успенський Собор усередині, 2. Вид з соборної тераси на схід, на Галичину з м. Підкамінем, 3. Загальний вигляд монастиря з півдня і 4. загальний вигляд Лаври з заходу. Ці малюнки Шевченко викінчував уже в Києві, і 31-го грудня того ж року доручив їх голові Археографічної Комісії, губернаторові графові Бібікову.²² З малюнків видно, що Почаївська Лавра зробила на Шевченка глибоке враження.

Тарас Шевченко тепло згадує Почаївську Лавру, як всеукраїнську Святиню, і в своїх творах. Так, у поемі “Невольник” він пише:

“Ідуть люди в Київ
Та в Почаїв помолитись,
І вона йде з ними.
У Києві великому
Всіх Святих благала,
У Межигірського Спаса
Тричі причащалась.
У Почаєві Святому
Ридала, молилась”...

Десь під час I Світової Війни був у Почаєві проф. Д. Дорошенко, і теплими рисами описав її.²³

Відвідування Почаївської Лаври з Галичини було постійним і непереривним, а галицька інтелігенція часто бувала в Почаєві.*

²¹ Павло З а й ц е в : Життя Тараса Шевченка, Мюнхен, 1955 рік, ст. 160-161.

²² Там само, ст. 161.

²³ Дм. Д о р о ш е н к о : По рідному Краю, Львів, 1930 р., ст. 57-72.

* І я восени 1924-го року був у Почаївській Лаврі і вивчав її та її архів. Це було за ігуменства мого учня о. Дамаскина.

Почаївський монастир був не тільки волинською, але й всеукраїнською Святиною весь час свого життя. Коли року 1704-го король шведський

64. ПРОФ. Д-Р ІВАН ОГІЄНКО.
у м. Варшаві, за перекладом Біблії на українську мову,
Року 1924-го восени працював у Почаївській Лаврі,
вивчаючи її.

Карл XII, зайнявши Львів, наклав велику військову контрибуцію на Волинь, у тому й на Почаївську Лавру, загрожуючи їй навіть спаленням, то за монастиря

вступився гетьман Іван Мазепа, — і врятував його (див. про це вище, ст. 59).

Отже, значення Почаївської Лаври і в історії Української Церкви, і в історії українського народу величезне, — це непорушна скеля українського Православ'я й культури на Волині. Вороги українського народу, особливо поляки валили волинський центр

**65. ЯВЛЕННЯ БОЖОЇ МАТЕРІ НА
ПОЧАЇВСЬКІЙ ГОРІ.**

Божа Мати явилася десь року 1261-го монахові
й пастухові. Давній малюнок, див. мал. ч. 7.

спільно, лупали Почаївську скелю, але знищити її не могли, бо український православний дух незнищимий!

На короткий час попала була Почаївська Лавра і в московські руки, які пхнули її на противну їй дорогу, але вона таки зараз же виправилась і попря-

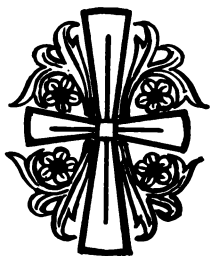
мувала на свою історичну путь. Цебто, — на путь українського Православія, міцно зв'язаного зо своїм українським народом.

Сімсот літ існує Почаївський монастир, як фортеця Православія на Волині, сімсот літ він — душа українського народу. Сімсот літ він — головна Святиня Волині, яку любить і шанує не тільки народ Волинської Землі, але й народ усїєї України. А це все накладає великі обов'язки українського народу до своєї віковичної Святині, і такі самі обов'язки і Святої Почаївської Гори до свого рідного українського народу!

Я багато часу віддав на вивчення многовікового життя Почаївського монастиря, і в самій праці переконався, що історія Почаївського монастиря — це історія усїєї України, усього українського народу.

Вивчити й ідеологічно глибше описати це життя — це було тяжке завдання, якому я віддав усього себе.

1956. Вінніпег.

ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА ПРО ПОЧАЇВСЬКУ ЛАВРУ.

При Почаївському монастирі був великий стародавній А р х і в, в якому зберігалися давні монастирські акти. Коли року 1831-го монастир вернувся назад православним, то Приймальна Комісія ствердила повний непорядок монастирського Архіву, а також те, що багато з давніх актів, які були на користь Православія або про давність монастиря, уняти понижили.¹ Жодного каталога Архіву не було. Багато цінного понижив підсланий єзуїтами провокатор о. Павло Навродський, про що розповідалося вище, ст. 207.

В Почаївському Архіві зберігалася рукописна книга: П а м'я т н и к монастиря Пючаївскаго", в якій була подана докладно історія монастиря, але книга загинула, і православним не була передана. Про цю Книгу є згадка в почаївській „Книзі Позвів" 1661 р. т. II ст. 144.²

Згадку про це, певне, джерело подає й 115-та пісня з почаївського „Богогласника" 1790-го року. Що чуда від Ікони Божої Матері та від Стопи Її справді бували й бувають,

„Суть доводом діянія
Болш четирах вік писання
В том монастирі".

„К н и г а П о з в і в і документів" 1661-го року містить у собі судові акти, і ця книга дійшла до нас, і дає дуже багато відомостей про життя Почаївського монастиря.³

Д-р В. Шурат пише в своїй праці 1908-го року: „Із студій над почаївським „Богогласником" на ст. 38, що він має під руками „польську об'ємисту історію почаївської Ікони з початку ХІХ в., якої примірник, на жаль, без титулової картки". Що це за книжка, ближче д-р В. Шурат не подає, але в ній подано й описи чуд від Почаївської Ікони.

¹ Див Америкосій ст. 12, Хойнацький ст. 14, 35 і ін

² А. Хойнацький, ст. 35: Ця книга „нарочито уничтожена базилианами по завладъніи ими Почаевскою Лаврою, какъ опасный памятникъ Православія на Горѣ Почаевской".

³ Див. Амвросій 144, Хойнацький 35.

У Почаївському Архіві зберігається праця, писана по-польськи: „*Monastyr Skit*”, — тут подана коротка історія Почаївського монастиря. Автором був василіянин, провінціял монастирів. На праці зазначений і час її написання (закінчення): 13-го липня 1732-го року.⁴

Ця рукописна книга „Манастир Скит” важлива тим, що розповідає, не відомо на підставі яких джерел, про ченця Мефодія, який року 1219-го ніби прибув з Афону й освятив початкового Почаївського монастиря. Див. вище ст.

Синод наказав усім монастирям і Церквам Року 1874. 11. XII. на Волині поздавати свої цінніші архівні акти до Київської Духовної Академії, де був заложений Церковно-археологічний Музей, і Почаївська Лавра частину свого Архіву передала туди.

З історії Почаївського монастиря василіяни видали дві книжки по-польськи: *G ó r a Poczajowska* 1742 і 1757-го року, а також *Przesławna Góra Poczajowska* 1773-го року. Ці книжки пізніше перевидавалися не раз.

Повна назва видання 1757-го року така:

Góra Poczajowska Stopka cudownie z niey wypływająca cudotwornę wodę mającą u Obrazem cudownym Maryi N. P. u Matki Boskiej uczczona całemu światu iasna u iawna, typem uprzywileiowanym od Jego K. Mości Monasteru Poczajowskiego WW. OO. Bazylianow Prowincyi Polskiej pokazana. R. P. 1757, miesiąca września 6 dnia. Z pozwoleniem Zwierzchności”.

Друга книжка, за виданням 1778-го року:

*Góra przesławna poczajowska, dawnością cudów przenajsw. Bogorodzicy Pannu jasnijąca. В чвірку.*⁵

Про Образ Почаївської Божої Матері та її чуда подає й книжка: *P o t o s k i Nic.: Epitome historica de origine, antiquitate...* Почаїв, 1775, у чвірку. Див. вище, ст. 150.

Року 1772-го василіяни випустили книжку цю і церковно-слов'янською мовою: „*Г о р а П о ч а є в с к а я*”, Стопою, чудеснѣ изъ нея истѣкающею, чудодѣйственную воду имущео, и Иконою Чудотворною Пресвятыя Дѣвы Матере Божія Маріи, почтена, всему миру ясна и явна”. На 119 листах, 1772 (1774)-го року; здається, це передрук старшої такої ж книжки 1742-го року, видана з благословення Єпископа Луцького уніятського Сильвестра Лубинецького. Зміст „Гори Почаївської” такий: 1. Оповідання про явлення Божої Матері в огненному стовпі на скалі, і про Стопу її. 2. Про Чудотворну Ікону Божої

⁴ С. А н т о н о в и ч : Почаїв. Успієська Лавра, 1938 р. ст. 9.

⁵ Ця книжечка є в Бібліотеках: Ягелонській в Кракові ч. 8564, Чарнецького у Львові ч. 4011.

Матері. 3. Про фундаторку Почаївського монастиря Анну Гойську та про Преподобного Іова. 4. Чуда від Ікони Почаївської Божої Матері до 1777-го року, подані також і малюнки про ці чуда. Ця книжка була перевидана 1793-го, 1803-го і інших років.

Про Г р а м о т и короля Сигизмунда I і Сигизмунда II 1527 і 1557-го років зо згадкою про Почаївський Собор Св. Успіння див. у Амвросія ст. 13-14, А. Хойнацького ст. 494-498. Фундушевий запис 1597-го року Анни Гойської подають „Памятники Временной Комиссии”, Київ, 1859-го року том IV ст. 39-55, передруковано в „Галичанин” 1863 р. кн. I вип. 3-4 ст. 161-163, у Амросія: „Сказаніє”, даний переклад грамоти російською мовою ст. 289-296, у о. А. Хойнацького ст. 502-510. Грамота короля Августа II 1700-го року в Амвросія ст. 285-289, в о. А. Хойнацького 489-502, див. „Памятники” 1859 р. т. IV ст. 56. Записи Федора й Єви Домашевських див. в о. А. Хойнацького ст. 510-518, уперше видруковані в „Вол. Епарх. Вѣд”. 1895 р. ч. ч. 17, 18 і 19.

У парадній залі Архирейського дому в Почаївській Лаврі береглися давні портрети Федора й Єви Домашевських, Анни Гойської та графа М. Потоцького. Див. їх тут мал. 9, 12 і 21.

Сама Почаївська Лавра видала „Матеріальні по історії Почаевской Лавры”, — це збірка деяких документів початку XVII-го століття.

„Ж и т і є Блаженнаго Отця нашего Іова Желізо” видане в Почаєві 1791-го року, на 16 малих сторінок, пізніше часто передруковувалось, але з сильно на російське підправленою мовою. Останньо передруковано в Свято-Троїцькому Монастирі в Джорданвіл, біля Нью-Йорку: „Служба съ Акафістомъ Преподобному о. Іову”, 1950 р., ст. 43-50, але зо своїми суб’єктивними добавками.

„К н и г а Блаженнаго Іова Желѣза, Игумена Почаевскаго, власною рдкою его написанная”. Книжка писана українським півуставним письмом XVI-XVII віків, зберігається в Архіві Почаївської Лаври. Тут бесіди переписані й науки самого о. Іова головно проти соцінія на Волині. Тут же десять проповідей самого Ігумена Іова.

Ця „Книга” ввійшла в видання:

„П ч е л а П о ч а е в с к а я. Изборникъ назидательныхъ поучений и статей, составленныхъ Преподобнымъ Ювомъ, Игуменомъ Лавры Почаевской (1551-1651), изданный въ переводѣ съ славянскаго на русскій языкъ, по собственноручной рукописи Преподобнаго, хранящейся въ Лаврѣ. Редакція Проф. Н. И. Петрова. Почаїв, 1885 рік.

„Волинскія Е п а р х і я л ь н ы я Вѣдомости” почали виходити з вересня 1867-го року, тричі на місяць. Редакція в м.

Крем'янці, друкарня в Почаєві. Тут уміщено багато різного матеріалу до історії Почаївської Лаври. Ю. Тиховський склав „Указатель неофициальной части В. Е. В. за первые 20 летъ ихъ существованія”, Почаїв, 1888 рік.

Не мало джерельного матеріалу прибирав і я сам по різних архівах Львова, Кракова та Варшави, особливо серед стародруків. Немало такого матеріалу здобув я і в Почаївському Архіві, коли був там в осени 1924-го року.

Л і т е р а т у р а про Почаївську Лавру не мала, але самостійних праць, опертих на джерелах, не багато. Це головню праці Намісника Почаївської Лаври о. Амвросія Лотоцького та проф. о. Протоєрея Андрея Хойнацького.

Літературу подаю тут за азбучним порядком авторів.

А м в р о с і й Архимандрит: Сказаніе о Почаевской Успенской Лаврѣ, Почаїв, 1878 р., 296 ст. Друкувалася в „Вол. Еп. Вѣд”. за 1870-1871 р. р., а року 1878-го вийшла окремою книжкою. Амвросій Лотоцький в 1860-1865 роках був Намісником Почаївської Лаври, і добре знав її історію та її долю. Це дуже цінна праця, бо написана головню на основі актів, які зберігалися в почаївському лаврському Архіві, і він часто ці акти або цитує дослівно, або подає в скороченні. Року 1886-го вийшло третє видання цієї праці. На жаль, до праці недодані малюнки.

Проф. Дм. А н т о н о в и ч: Тарас Шевченко як маляр, див. „Твори Т. Шевченка”, Варшава, т. XII, 1937, видання Українського Наукового Інституту, — тут про 4 малюнки Шевченка з Почаївського монастиря. Перевидано Видавництвом М. Денісюка в Чикаго 1961 р.

С. А н т о н о в и ч: Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври, Крем'янець на Волині, 1938-ий рік, 67 ст.

А. И. Б а р а н о в и ч: Магнатское хозяйство на юге Вольни в XVIII в. Видавання Академії Наук СССР, М. 1955 р.

П. Н. Б а т ю ш к о в ь: Волинь, Спб. 1888 р. Тут у різних місцях є й про Почаївську Лавру, див. Показчика.

Б л у д о в а А. Д., графіня: Воспоминанія о Почаевской Лаврѣ, Острів, 1881 р.

Холмський Б о г о г л а с н и к, ч. II: Пісні й Молитви до Пресвятої Богородиці, 1943 р., Холм, уклад і переклади Арх. І л а р і о н а.

Кн. Н. С. Г о л и ц ы н ь: Почаевская Успенская Лавра въ концѣ юля 1855-го года, „Кіев. Старина” 1882 року, червень.

Архимандритъ Д а м а с к и н ъ : Почаево-Успенская Лавра, „Воскресное Чтеніе”, Варшава, 1930 р.

Д е в я т и с о т л ь т і е Православія на Волини, Житомир, 1892-ий рік, збірник.

Проф. Дмитро Д о р о ш е н к о : По рідному Краю, Львів, 1930 р., ст. 48-72. Опис перебування в Почаївській Лаврі.

Д о р о ш е н к о Дмитро: Микола Іванович Костомарів, ст. 81-82, 19-20.

М. Е в л о г і й : Путь моей жизни. Воспоминанія Митрополита Евлогія. Париж, 1947 р. видання ІМКА, ст. 242-283.

Ж у к С.: М. Костомарів і Т. Шевченко в Почаєві, „Церква і Народ” 1938 р. ч. 15-16 ст. 617-623.

І н н о к е н т і й , Архиепископ Алма-Атинський і Казахстанський: З минулого Свято-Успенської Почаївської Лаври. До тристаріччя прославлення Преподобного Іова Почаївського. Див. „Православний Вісник”, Львів, 1959 р. кн. 10 ст. 302-308. Стаття малокритична.

П. І. К а р а ш е в и ч ъ : Очеркъ истории Православной Церкви на Волини, Спб. 1855 р., магістерська дисертація.

К о с т о м а р о в ъ Н.: Изъ прожитыхъ на Волини дней, „Кіев. Старина” 1884 р. том III, січень, ст. 325-332. Перебування Костомарова в Почаєві.

Н. С. Л ь с к о в ъ : Слѣдъ ноги Богородицы въ Почаевѣ, „Историч. Вѣстн”. 1882 р. кн. 10. Див. рецензію о. А. Хойнацького.

А. Н. М у р а в ь е в ъ Почаевская Лавра и Острожское Братство, Київ, 1871 рік.

Н. Н.: „Тихе пристановище”, Козацькі Могили під Берестечком на Волині. Див. „Віра й Культура” 1957 р. ч. 7 (43) ст. 7-10. Стаття самовидця.

Н и к о н ъ Єп. Ркликій: Жизнеописаніе М. Антонія (Храповицкаго). Нью-Йорк, 1957 р., том II ст. 257-294: Почаївська Успенська Лавра, ст. 292-310: Почаївська Ікона Божої Матері.

К. Н. Н и к о л а е в ъ : Судьбы Православія, Білград, 1939 р., „Восточный обрядъ” ст. 15-20.

Проф. Іван О г і е н к о : Історія українського друкарства, Львів, 1925, про Почаївську друкарню ст. 193-204.

„О п и с а н і е Почаевской Лавры. Почаїв, 1859 р. Написане під доглядом Єпископа Волинського Арсенія.

В. Н. П е р е т ц ъ : Историко-литературніе изслѣдованія и матеріали. Спб. 1900 р. 1. 2, ст. 5-34, про почаївського „Богословника” 1790 року.

Проф. П е т р о в ъ Н.: Пѣснь Пресв. Богородицы Чудотворной Почаевской, 3. I.

А. С. П е т р у ш е в и ч ь : Историческое извѣстiе о древной Почаевской обители чину Св. Василя Великаго и топографiи ея, „Галичанинъ” за 1863 р., Львiв, кн. I, вип, 3-4 ст. 158-181.

„По поводу 50-лѣтняго юбилея Почаевской Лавры”, „Кiев. Старина” 1883 р. кн. 12.

А. Р а ф а л ь с к и й : Путешествiе по Кременецкому уѣзду Волынской губернии в 1865 г., „Вол. Губ. Вѣд”. Видання друге в „Вол. Еп. Вѣд”. 1872, 1873 і 1876 року, окремо 1876-го року. Тут і iсторiя Почаївської Лаври.

Р у н к е в и ч ь С.: Волынская епархiя, див. „Православная Богословская Энциклопедiя” 1902 р., т. III, 785-786 і 794-795.

А. С е м е н т о в с к и й : Исторiя Почаевской Лавры, „Сборникъ въ память перваго русскаго статистическаго съѣзда 1870 года”.

Н. Т а л ь б е р г ь : Пространнiй мѣсяцесловъ русскихъ Святыхъ. Джорданвiд, 1954 р., ст. 99-100. Короткий опис чудотворной Икони.

Т е о д о р о в и ч ь Н. И.: Историко-статистическое описанiе церквей и приходоу Волынской Епархiи, Том. III: Крем'янецький повiт, Почаiв, 1898 року.

Т е о д о р о в и ч ь Н.: Волынская Духовная Семинарiя, Почаiв, 1901 рiк.

Протопресвитер Т. Т е о д о р о в и ч ь : Почаевская Успенская Лавра и ея Святiни, Варшава, 1930 р.

Прот. М. Т р и п о л ь с к и й : Историческiя изслѣдованiя о городахъ, мѣстечкахъ и селахъ Волынской губернии, Житомир, 1879 р.

Протоерей о. Андрiй Федорович Х о й н а ц ь к и й (1836-1888) усе свое життя присвятив дослiдам Почаївської Лаври, яку вiн щиро любив, чому й звали його „спiвцем Почаївської Гори”. Закiнчив Киiвську Духовну Академiю, і був її магiстром. Був професором богословiя Историко-фiлологiчного Институту в Нiженi.

Прот. А. Хойнацький мав Акти Почаївського Архiву й на основi їх писав, але нерiдко його працям бракуе бiльш критичного ставлення. Помер 27-го серпня 1888-го року.¹

Ось його працi про Почаївську Лавру:

Х о й н а ц ь к и й А. Западно-русская церковная унiя въ ея Богослуженiи и обрядахъ. Киiв, 1871 р.

¹ Про А. Хойнацького див. у його працi „Почаевская Успенская Лавра” 1897 р. 25-26, 20-21. Див. ще „Церк. Вѣд”. 1888 р. ч. 47. Див. ще Н. Т е о д о р о в и ч ь : „Волынская Дух. Семинарiя”, Почаiв, 1901 р., ст. 625-626.

И о г о ж : Историческое сказаніе о Святой Чудотворной Иконѣ Почаевской Божіей Матери, „Душеполезное Чтеніе“ 1872-го року.

И о г о ж : Путеводитель по Горѣ Почаевской, Почаїв, 1875-го р. Друге видання, виправлене й доповнене, 1883-го року. Трете видання 1895-го року.

И о г о ж : Святая Чудотворная Икона Божіей Матери Почаевской, какъ памятникъ вѣковаго общенія съ балканскими славянами. „Руководство для сельскихъ пастырей“ та „Волын. Епарх. Вѣдомости“ 1877-го року.

И о г о ж : Святая Цѣльбоносная Стопа Божіей Матери в Почаевской Лаврѣ, „Вол. Епарх. Вѣд“. 1877 р. ч. 10 і далі.

И о г о ж : Повѣсть историческая о Святой Чудотворной Иконѣ Божіей Матери Почаевской, Почаїв, 1877 рік. Видання 2-ге року 1883-го.

И о г о ж : Очерки из исторіи Православной Церкви и древняго Благочестія на Волыни, Житомир, 1878 рік.

И о г о ж : Описаніе Св. Иконъ и др. Священныхъ изображеній, находящихся в соборномъ храмѣ Успенія Божіей Матери въ Почаевской Лаврѣ, „Вол. Епарх. Вѣд“. 1879 р. ч. ч. 12 і 15, і за 1880 р. ч. ч. 13 і 14. Це ввійшло і в „Путеводитель“.

И о г о ж : Святая Чудотворная Икона Божіей Матери Почаевская на Афонѣ. О бѣвшемъ отъ нея знаменіи і о нововозсздаемой Богородично-Почаевской Церкви на Горѣ Афонской, „Вол. Еп. Вѣд“. 1879 р. ч. 14.

И о г о ж : Лавра Почаевская. Краткій историческій очеркъ по поводу исполнившагося 50-лѣтія со дня включенія Почаевской обители въ число православныхъ Лавръ, 13. X. 1833-1883 года. „Христ. Чтеніе“ 1880 р. 1883 р., і „Вол. Еп. Вѣд“. 1884 р. ч. ч. 4 і 5.

И о г о ж : Святая Цѣльбоносная Стопа Божіей Матери въ Почаевской Лаврѣ, Почаїв, 1880 рік.

И о г о ж : Православіе и унія въ лицѣ двухъ своихъ защитниковъ и современниковъ, — Преподобнаго Іова, Игумена Почаевского, и Іосафата Концевича, „Труды Кіев. Дух. Ак.“ 1882 рік. Це передруковано і в Почаеві окремою книжкою: „Православіе и унія въ лицахъ, или Преподобный Іов, Игумен Почаевскій, и глаголемый уніятскій святой Іосафатъ Кунцевичъ въ качествѣ представителей своихъ Церквей, какъ земляки и современники“. 1883 р.

И о г о ж : Воспоминаніе о Святыихъ Угодникахъ Кіево-Печерской Лавры, изъ среды коихъ вышли блаженные иноки, основавшіе обитель Почаевскую. Въ память исполнившагося 50-лѣтія со дня включенія Почаевской обители въ семью пра-

вославныхъ русскихъ Лавръ, 12. X. 1883 года, „Вол. Еп. Вѣд“. 1884 р. ч. 9, 10, 11 і 12.

И о г о ж : Серебряная напестольная одежда в соборном Храмѣ Успенія Божіей Матери въ Почаевской Лаврѣ, „Церковный Вѣстник“ 1881-го року.

И о г о ж : Въ память совершившагося 50-лѣтія со дня возсоединенія Почаевской Лавры въ Православіе, 10. X. 1831-1881 года. Почаїв, 1883 рік.

И о г о ж : Вновь открытый православный писатель апологетъ XVI-XVII вѣка, рецензія на „Пчела Почаевская“, „Историческій Вѣстник“ 1884 р.

И о г о ж : Одинъ изъ неразъясненныхъ будто бы вопросовъ по дѣлу о принятіи Почаевской Лавры изъ уніи въ Православіе в 1831 году, „Вол. Еп. Вѣд“. 1886 р. ч. 2А. Це рецензія на статью: Два документа по дѣлу передачи Почаевской Лавры изъ вѣдѣнія униатовъ въ вѣдомство православное, „Кіев. Старина“ 1882 года, вересень.

И о г о ж : Служба и Акафисты въ честь Чудотворной Иконы Божіей Матери Почаевской и Преподобному Іову, Игумену Почаевскому. Почаїв, 1884 рік.

И о г о ж : Воспоминаніе о явленіи Божіей Матери на Горѣ Почаевской ради избавленія Почаевской обители отъ нападенія турокъ и татаръ 23-го іюня 1675-го года и объ устроеніи особаго храма въ память этого событія на Горѣ Почаевской 23-го іюня 1875-го года. „Вол. Еп. Вѣд“. 1876 р. ч. 17.

И о г о ж : Православіе на западѣ Россіи въ своихъ ближайшихъ представителяхъ или Патерикъ Волюно-Почаевскій. М. 1888 рік.

И о г о ж : Къ вопросу о Стопѣ Богоматери и объ Иконѣ Ея въ Почаевской Лаврѣ, „Вол. Еп. Вѣд“. 1883 р. ч. 15 і 17. Це на статью Н. С. Ліскова.

На основі всіх цих праць Прот. А. Х о й н а ц ь к и й написав свою найбільшу працю, як підсумок його 20-літніх дослідів:

Почаевская Успенская Лавра. Историческое описаніе. Почаїв, 1897 рік, 524 сторінки, 30 малюнків. Працю виправив, доповнив і видав Г. Я. Крижановскій. Посмертне видання.

Щ е г л о в а С : Богогласникъ. Историко-литературное изслѣдование. Кіїв, 1918 рік, відбитка з „Университет. Извѣстія“.

Д-р В. Щ у р а т : Изъ студій над почаївським „Богогласником“. Питання авторства й часу постановя деяких пісень. Львів, 1908 рік, 48 ст. Накладом редакції „Ниви“.

Д-р Василь Щурат: З життя й творчости Т. Шевченка. Львів, 1914 рік, ст. 21-22: Шевченко про Галичину в 1846 році.

Л і п і њ с к і Wiadomości historyczno-numizmatyczne o Koronasyach Obrazów Matki Boskiej w dawney Polsce. Warszawa, 1850.

Podróżny w Poczajowie. Powieść, napisana 1820 r, Warszawa, 1823.

W o ł y n i a k : Spis klasztorów Unickich Bazylianów w Województwie Wolyńskim, Kraków, 1905.

X.: Przejazdki po Wołyniu. Obrazki z przeszłości i teraźniejszości, Lwów, 1893.

Літературу про Почаївську д р у к а р н ю подаю окремо, на кінці оповідання про неї, див. ст. 329-330. Так само див. окремо і літературу про Преподобного Іова, ст. 91-92.

Додаткова література про в а с и л і я н т а е з у ї т і в.

Краткія извѣстія о положеніи базилианскаго ордена и разныхъ перемѣнахъ въ его управленіи отъ 1772 до 1811 года, „Тр. К. Д. Ак.“ 1868 р. кн. 7. На основі записок сучасника васильянина Луки Сульжинського.

Письма и донесенія іезуитовъ о Росіи конца XVII и начала XVIII вѣка. Спб. 1904 р.

D. T o l s t o j : Le catholicism romain en Russie. 1863-1864, Petr.

Д. А. Т о л с т о й : Римскій католицизмъ въ Россіи. Спб. 1876 рік, том I-II.

А. Л и л о в њ : О зловредныхъ дѣйствіяхъ іезуитовъ къ Православной Церкви въ Россіи въ концѣ XVI и въ началѣ XVII вѣка. Казань, 1856 рік.

И. Б ѣ л о г о л о в о в њ : Акты и документы, относящіяся къ устройству и управленію римско-католической Церкви въ Россіи. Спб., 1915 рік, том. I.

Ю. Ф. С а м а р и н њ : Іезуиты и ихъ отношеніе къ Россіи, Москва, 1870 рік.

М. М о р о ш к и н њ : Іезуиты въ Россіи съ царствованія Екатерины II до нашего времени. Спб. 1870 рік.

С. Д е м њ я н о в и ч њ : Іезуиты въ Западной Россіи (1569-1772), „Ж М Н Пр“. 1871 р. том XI.

В. Р о с о в и ч : Що таке унія. Львів, 1946 рік.

Д. Е. М и х н е в и ч : Очерки из истории католической реакции (Іезуиты). Москва, 1953 рік. Див. тут розділ 10: „Переступи езуїтів проти руського народу“ ст. 196-248, і розділ II: „Берестейська церковна унія“.

Ч и с т о в и ч ь И.: 50-лѣтіе возсоединенія съ Православною Церковью западно-рускихъ униатовъ. „Архивъ Ю.-З. Руси”, ч. I, 1883 рік.

У м. Жовкві в Галичині виходив тримісячник „Записки Чину Св. Василя Великого”, в яких було багато різного матеріалу до історії василіян в Західній Україні.

Крім цього, багато літератури подано в самій праці цій при вясненні окремих питань.

НАШІ ЖЕРТВОДАВЦІ.

На видання цієї книжки Митрополита Іларіона „Свята Почаївська Лавра” багато осіб зложили свої більші чи менші пожертви.

Тут подаємо список тільки тих жертводавців, що склали не менше двох доларів.

По \$25.00	Сторожук М.
Молитвиник А.	Стогун П.
По \$20.00	Тижук Ф. Д-р.
Панство Ганчарик С.	о. Уманець В. Прот.
По \$15.00	Чопівський Ю. Д-р.
о. Скакальський Іов.	Черевань Г. Д-р.
По \$14.70	Шайда П.
Чумак Л., від громади.	По \$8.00
По \$10.50	Дубовик С.
Кириленко І. І.	По \$7.00
Матяшевський В.	Лапушняк Г.
Чопенко П.	о. Непрель С.
По \$10.00	По \$6.30
Братство при Парафії Св.	Скибинецький Ю.
Покрови в Детройті.	Черкаський О.
о. Горохівський В. Прот.	По \$6.00
Гаркавий А.	Зварич П.
Григорчук Н. А.	Загарія Д.
Гуменюк Т.	Клепачівський К.
Довжалко Л.	Корнелюк П.
Драган Ю. Д-р.	Клевчук П.
Зіноватний І.	Мазурець Л.
о. Критюк М. Прот.	Нестеренко А.
Михалевич М.	Пилишенко В.
Майборода М.	Пилипок П.
Нестеренко Д. Инж.	Петрик С.
Остапчук П.	о. Сікорський Ю.
Пінчук П.	Сліпченко І.
Павлюкевич П.	Шевчук Г.
Перепелюк В.	По \$5.00
Серафимович В.	Єпископ Андрей.
	Андріюк М.
	Архипів Ю.

- Беднарський Н.
Боярчук К.
Бобицький В.
Боровський М.
Безрук В.
Богдан Ф.
Бодз П.
Баковчук В.
Бартошук Д.
о. Бек А. Прот.
Божик П.
Биковська М.
Білак Д.
Безрук М.
Волосевич М.
Верхомир І. Д-р.
Вознюк В.
Волинець Д.
Вегера І.
Вовк В.
Волошко В.
Войцехівський І.
Грабцевич М.
Геник
Горбач Н.
Гуменюк Л.
Гаранчук Е.
Гаврись Г.
Глуханюк М.
Галун (Пані)
Гетьманчук М.
Гацбар М.
Гузюк В.
Голуб Я.
Горецький І.
Григоренко І.
Дармобід С.
Дрозд І.
Данилюк П.
Дубровський В.
Деревяно К.
Даркович В.
Денисенко
о. Діателович Т. Прот.
Довгаль І.
Довгаль П.
Драч Г. і В.
Денисюк М.
Єфімчук В.
о. Желехівський Й.
Залозецький М.
Зайцев В. Д-р.
Заболотний М.
Забитовський Д.
Зенюк М.
Знаменачек О.
Зозуля Л.
Іващенко І.
Корсунь Ф.
Колесник І.
Корсавенко В.
Красновольський Е.
Кравчук К.
Крещук П.
Кушнір С. М.
Коханський А.
о. Кропельницький О. Прот.
Костючук М.
Коваль О.
о. Кульчицький І.
Костів К. Д-р.
Ковбуз В. С.
Корець І.
Конечний В.
Крумкоус К.
Кноп Д.
Кравченко О.
Киба Ф.
о. Кіцюк С. Прот.
Кондратів Д.
Кравченко І.
о. Литваковський Н.
Лавринюк Ю.
Лавринюк Ф.
Линник О.
Литвиненко С.
Лазарович П.
Лотиш І.
Любчик І.
Матусевич Л.

- Матулко І.
Маланяк М.
Мокроус Г.
Мисик О.
Миронюк Б.
Мицевич Н.
Мельник Я.
Михайлова А.
Маценко С. і П.
Морозевич В.
Малюта Ф.
Місяк П.
Мулярчук О.
Неприцький А.
Нагорни І.
Неділя В.
Онуфрійчук І.
Онуфрійчук Ф.
Олійник Д.
Остапчук О.
Оранський Б.
Олесницький Ю.
Прядун Т.
Подгурек О.
Полікша С.
Пасічник К.
Прихошенко М.
Павлінський В.
Пясецький В.
Пенцак Р. (нечітко)
Пухило П.
о. Поліщук М.
Писарський Е.
Різник Д.
Радкевич І.
Редчук Я.
Ревко З.
Ревуцький М.
Решітник С.
Сакалюк Н.
„СУЖЕРО” Відділ у Вінніпегу
Сорочинський М. Інж.
Сорочинський С.
о. Сагайдаківський А. Прот.
о. Сацевич П.
- Салючок Д.
Сливка В.
Савчук А.
Савчук В.
Сушко М.
Сахневич П.
Слинько І.
Сувчинський М.
Соловій Б.
Трохименко К.
Трохименко С. Д-р.
Трембач І.
Трохлюк А.
Токарчук Д.
о. Ткачук І.
У.П.Ц. Св. Володимира.
Уманець О.
Федчук А.
Федорів О.
Фігус А.
Хомяк І.
о. Хруставка А.
Хомяк Л.
Хомич А. і О.
Цупир В.
о. Чернявський М. Прот.
Чиж В.
Чернецький К.
Швець Ф. Інж.
о. Шадинський С.
Шайдевич І.
Шумовський А.
Шурин К.
Шпірук П.
Шишута В.
Шулежко П. Проф. Д-р.
Якімишин З.
о. Яковкевич Б. Прот.
Янчик З.
Янчик Л.
Яковлів Г.
- По \$4.00
- Грицюк М.
о. Квасницький К. Прот.
Церковна Громада У.Г.П.Ц.

Сеньків.

По \$3.00

Церковна Громада У.Г.П.Ц.

Вайта.

Гавінчук Н. В.

Головко О.

Доброгорський О.

Забродська А.

Кобильник Д.

Котович А.

о. Куліш І.

Кіріченко В.

Мельник М.

Матусевич С.

Нарушевич Е.

Оленич М.

Олійник І.

Павлюк І.

Синенко М.

Ситник З.

о. Тріска І.

Туркало Г.

о. Уманець Е.

Церковна Громада У.Г.П.Ц.

в Сірко.

Чорний В.

о. Шероцький М. Прот.

Янчак Т.

По \$2.00

Біленький В.

Боровський Е.

Бобецький П.

Буджак В.

Бовшован С.

Боднаренко С.

Єпископ Варлаам.

В. . . . Олесь.

о. Гуцуляк С.

Гомонюк С.

Гордієнко М.

Гаврилюк С.

Гонсіровський Г.

Гранюк Г. (Нечітко).

Георгесон Н. (Притула).

Глагошкіа Г.

Демкович В.

Дзівак Б.

Дмитрук В.

Жовкевич М.

Жовтоніжко

Желем П.

Жупінас Д.

Жадлочук (Нечітке).

Животко О.

о. Зубрицький П.

Іванський Ф.

Купченко В.

Козубенко В.

Камінський М.

Касіян В.

Костюк П.

Калинюк Г.

Когут О.

Криловецький І.

Клепачівська М.

Кухта Ю.

Крутинський О.

Кібрек О.

Карпюк Ф.

Коханська В.

Кравчук П.

Корольок Ф.

Клим О.

Клевчук Я.

Лукта Н.

Лобчук Г.

Левенюк П.

Лаврук В.

Луценко К.

Мельничук С.

Макаренко О.

Міщена І.

Музичук М.

Маріян Г.

Мелень М.

Мухин С.

Мірза М.

Мартинів М.

Мацей Д.

о. Нагірняк І.	Савчук В.
Настоящий І.	Сачківський Д.
Нечипорук Т.	Сергійчук М.
о. Опаренко П. Архиманд.	Скубій К.
Олійник М.	Степанюк А.
Орлеский Д.	Сербат А.
Передерій С.	Топольницький В.
Панасевич Ф.	Твердохліб І.
Пишкавніц (Нечітке).	Филипчук Г.
Рибак П.	Церковна Громада У.Г.П.П.
Рудник В.	Арбака
Роговський А.	Цимбалюк Ф.
Романюк А.	Цимбалюк Л.
Радіон С.	Царинник В.
о. Слюзар В.	Циганенко В.
Степчишин.	Чернега М.
Соломон Г.	Шпендик М.
Скібицький О.	Шевчук Г.
Садовник І.	Шліхта П.
Смик М.	Шелест В.
о. Стельмах П.	Шероцька О.

Багато було жертводавців, що склали менші пожертви.

Усім жертводавцям сердечна подяка!

ВИДАВНИЧА КОМІСІЯ

при Товаристві „Волинь” у Вінніпегу, Манітоба:

**Голова — Митрат о. С. Герус,
Секретар — Агр. І. Онуфрійчук,
Скарбник — П. Пилипюк.**

РЕВІЗІЙНА КОМІСІЯ:

Економіст І. Даценко, А. Нитипчук, Адвокат С. Радчук, Протопресвітер о. Т. Яковкевич.

ЧЛЕНИ ВИДАВНИЧОЇ КОМІСІЇ:

**Інж. М. Боровський, Д. Бартошук, Інж. М. Даценко,
Д-р В. Зайцев, Н. Когуська, Інж. А. Климчук, А. Молитвиник, Архипресвітер о. Ол. Новицький, о. Ігумен Іов Скакальський, Д-р Ф. Тижук, о. Ю. Туржанський,
о. Прот. Б. Яковкевич.**

СПИСОК МАЛЮНКІВ У ЦІЙ МОНОГРАФІЇ.

На обгортці — Почаївська Лавра, малював
мистець Молодожон

	Сторінки:
1. Митрополит Іларіон	6
2. Успінський Почаївський Собор з південного сходу	9
3. Загальний вигляд Почаївської Лаври	13
4. Східні вхідні Святі Ворота	15
5. Вид Почаївської Успінської Лаври зо Сходу	17
6. Святі Брати Кирил і Мефодій	19
7. Явлення Божої Матері на Почаївській Горі	22
8. Скит Св. Пророка Іллі на Афоні	24
9. Анна Гойська	29
10. Князь Василь-Костянтин Острозький	36
11. Колодязь Преподобного Іова	39
12. Федір і Єва Домашевські	46
13. Гетьман Іван Мазепа	54
14. Зруйнування столиці Батурина	57
15. Преподобний Іов Почаївський	67
16. Підпис Преподобного Іова Почаївського	70
17. Великий Гетьман України Богдан Хмельницький	79
18. Митрополит Київський і всієї Руси Діонісій Балабан	86
19. Фортеця Православія в Галичині — Скит Манявський	103
20. Цар Петро I.	118
21. Граф Микола Потоцький	127
22. Св. Успінський Почаївський Собор	130
23. Ісус Христос коронує Божу Матір	142
24. Коронована Києво-Печерська Божа Мати	145
25. Лексикон Славеноросській 1627-го р.	211
26. Почаївський Слов'янсько-польський Словник 1751-го р.	211
27. Св. Літургія в Почаївській Лаврі	214
28. Духовенство несе Мощі Преподобного Іова навкруги Собору	223
29. Срібна труна Преподобного Іова	224
30. Проф. Прот. Андрій Федорович Хойнацький	225
31. Граф Дмитро Блудов і його дочка Антоніна Блудова	230

Сторінки:

32. Галерея Успенського Собору	234
33. Собор Пресвятої Тройці („Антоніівський”)	237
34. Собор Пресвятої Тройці („Антоніівський”)	239
35. Скит на Козацьких Могилах біля Берестечка	247
36. „Останні козаки з-під Берестечка пробиваються на Журавельну”	251
37. Київська Копія Ікони Почаївської Божої Матері	259
38. Цілюща Стопа в Успенському Соборі	261
39. Чудотворний Образ Почаївської Божої Матері	269
40. Чудотворна Почаївська Ікона Божої Матері в сьйві	265
41. Ікона Божої Матері Почаївської	267
42. Внутрішній вид Успенського Собору	268
43. Ліва сторона Успенського Собору	270
44. Права сторона Успенського Собору	273
45. Св. Успенська Почаївська Лавра з півдня	274
46. Два Архимандрити несуть Чудотворний Образ в Процесії	276
47. Духовенство держить Чудотворну Почаївську Ікону під час Процесії	278
48. Внутрішній вид Трапезної Церкви	283
49. Трапезна Церква назовні	284
50. Дзвіниця Почаївської Лаври	287
51. Скит Св. Духа Почаївської Лаври	290
52. Обнесення Мощей Преподобного Іова навкруг Собору	295
53. Друкарня й братська лічниця з Церквою	322
54. Архиепископ Феофан Прокопович	335
55. Лаврська двокласова Церковно-приходська школа	346
56. Митрополит Антоній (Храповицький)	351
57. Архиепископ Віталій (Максименко)	355
58. Народ у Почаївській Лаврі під час Свята	360
59. Почаївський Архиерейський дім	361
60. Успенський Почаївський Собор з півдня	363
61. Проф. Микола Костомарів	366
62. Почаївський Св. Успенський Собор	367
63. Тарас Шевченко	368
64. Проф. Д-р Іван Огієнко	371
65. Явлення Божої Матері на Почаївській Горі	372
Заставки й кінцівки — малював мистець М. Бутович.	

З М І С Т Ц І Є І М О Н О Г Р А Ф І І :

	Сторінки:
ВСТУП	5
ЧАСТИНА I: СТАРОДАВНЯ ВОЛИНЬСЬКА СВЯТИНЯ.	
I. Давність Почаївського монастиря:	
1. Найдавніші часи Почаївського монастиря	12
2. Новий початок Почаївського монастиря	18
3. Явлення Божої Матері на Почаївській Горі	21
4. Грамота 1213-го року	23
5. Грамота короля Сигизмунда I. 1527-го року	25
II. Почаївська добродійка Анна Гойська:	
1. Добродійка Анна Гойська	27
2. Чудотворний Образ на Почаївській Горі	28
III. Монастирський фондуш Анни Гойської:	
1. Дарунок Анни Гойської	30
2. Фондуш Анни Гойської 1597-го року	31
3. Громадсько-церковне значення фундації Анни Гойської	33
IV. Наслідники Гойської переслідують Почаївського монастиря:	
1. Магнат польський Андрій Фірлей	37
2. Переслідування Андрія Фірлея	39
3. Наїзд Андрія Фірлея на Почаївський монастир	40
4. Примирення Андрія Фірлея з монастирем	41
5. Пожар Почаївського монастиря 1626-го року	42
V. Домашевські поставили Св. Троїцького Собора:	
1. Федір і Єва Домашевські	43
2. Троїцький Собор Домашевських	44
3. Завіщання Домашевських 1649-го року	45
VI. Життя почаївських монахів:	
1. Спільножиттєвий монаший Устав	50
2. Виборне управління монастирем	51
3. Розвій Почаївського Монастиря	52

VII. Тяжке монастирське життя:	
1. Сусіди поляки нападають на Почаївського монастиря	55
2. Судові процеси Почаївського монастиря	56
3. Розріст Почаївського монастиря	58
4. Гетьман Іван Мазепа і Почаївський монастир	59

ЧАСТИНА II: ПРЕПОДОБНИЙ ІОВ ПОЧАЇВСЬКИЙ.

I. Життя й праця Преп. Іова Почаївського:	
1. Час життя й праці Преподобного Іова	60
2. Іов-чернець Угорницького монастиря	62
3. Іов стає Ігуменом Дубенського монастиря	65
4. Іов Желізо в Почаївському монастирі	72
5. Чесотне життя Іова Почаївського	76
6. Іов Желізо, як письменник	81
7. Блаженне упокоєння Преподобного Іова	83
8. Канонізація Преподобного Іова Почаївського	84
9. Іов править Службу з Анголами	87
10. Значення Преподобного Іова в історії Української Церкви й народу	88
Джерела й література про Преп. Іова	91
II. Чудесне врятування Почаївського монастиря від турків 1675-го року	93

ЧАСТИНА III: В УНІЯТСЬКІЙ ПАСТЦІ.

I. Сильний натиск католиків та уніятів на Почаївський монастир:	
1. Почаївський монастир змушений звертатися до папського нунція за обороною	96
2. Луцька православна Катедра попадає в руки уніятів	97
II. Усі ворожі сили проти Почаївського монастиря:	
1. Граф Тарнавський тягне Почаївського монастиря на унію	99
2. Те саме роблять інші сусіди та суд	100
III. Розклад життя монахів	102
IV. Бунт Ігумена Ягельницького 1693-го року:	
1. Насильні вибори о. Ягельницького Ігуменом	105
2. Ігумен Ягельницький розкладає свою братію	106
3. Бійка й стрільянина серед монахів	107
4. Єпископський суд над бунтівниками	107
5. Бунтівники стріляють в єпископських посланців	108
6. Арешт і суд бунтівників	109

V. Остання боротьба:

1. Таємний уніят Єпископ Йосип Шумлянський рядить Почаївським монастирем	110
2. Ягельничанин о. Саевич стає Ігуменом	110
3. Король Август II. боронить Почаївського монастиря	112
4. Грамота короля 1700-го року	113
5. Значення грамоти 1700-го року	115
6. Цар Петро I в Почаївському монастирі	116
7. Як затягнуто в унію Почаївського монастиря	117

ЧАСТИНА IV: В УНІЯТСЬКОМУ ПОЛОНІ.

I. Початки уніятства у Почаївському монастирі:

1. Спочатку ніби нічого не міняється	121
2. Єпископ Феодосій Рудницький	122

II. Граф Микола Потоцький:

1. Життя графа Миколи Потоцького	123
2. Потоцький Гер-Цедек	124
3. Чудо з графом Потоцьким	125
4. Друге оповідання про переродження М. Потоцького	128
5. Потоцький й Яблоновський	128
6. Прив'язання Потоцького до Почаївського монастиря	129

III. Граф Потоцький перебудовує Почаївського монастиря:

1. Граф Потоцький жертвує Почаївському монастиреві величезні суми	133
2. Василяни не поспішали з побудовою нового Собору	134
3. Потоцький приступає до нового Собору	136
4. Справа архітектів	137
5. Закінчення будови	138
6. Перешкоди в будові	139

IV. Коронація Почаївської Божої Матері:

1. Обряд Коронації Ікон	140
2. Граф Потоцький задумав коронувати Почаївську Ікону	143
3. Підготовка до Коронації	144
4. Приготування в Почаївським монастирі	144
5. Врочисте перенесення Ікони Божої Матері для Коронації	146
6. Коронація Ікони Божої Матері	147
7. Закінчення недільних Свят Коронації	148
8. Октава Коронації	149

Сторінки:

V. Багатства василіян уніятів і їхнє життя та праця	150
VI. Знищення східнього обряду:	
1. Зміни східнього обряду на латинський	155
2. Рим вимагає приспішити латинізацію уніятів	157
VII. Винародовлення почаївських василіян і їх розкладава праця:	
1. Національна безідейність поодиноких василіян	162
2. Завдання василіян — винародовлювати українців	163
3. Василіяни працюють з поляками	164
4. Уніятський церковний провід був сполонізований	165
5. Повна темнота уніятського Духовенства	166
6. Винародовлення уніятського Духовенства	169
7. Почаївську друкарню василіяни провадили тільки для унійної агітації, а не для національної освіти	171
8. Василіянська наука, як затягувати народ до унії	173
9. Уніятський церковний провід національним не був	174
VIII. Унія чужа й ворожа Українському Народові	175
IX. Преподобний Іов під василіянами	177
X. Російський уряд на 36 років задержав повернення Почаївського монастиря православним:	
1. Цариця Катерина II — горлива опікунка єзуїтів	180
2. Єзуїти захопили в свої руки російських царів	181
3. Підступна єзуїтська робота в Росії	183
4. Цар Олександр I сильно помагав полякам	183
5. Цариця Катерина II оголосила волю католикам та уніятим	184
6. Але народ сам вертався з унії до Православ'я	184
7. Німецьке засилля в Росії	185
8. Єзуїти та католики задержують через російську владу повернення Почаївського монастиря	186
9. Почаївські василіяне підобрюються до російської влади	187
10. Унія позоставалася в Росії аж до 1839-го року	188

ЧАСТИНА V: ПОВЕРНЕННЯ ДО ВІРИ БАТЬКІВ.

I. Чому Почаївський монастир таки був повернений православним:	
1. Цариця Катерина II підтримувала єзуїтів та уніятів	190
2. Настирливі чутки про повернення Почаївського монастиря православним	191

Сторінки:

3. Почаївська друкарня помагає старообрядцям	192	
4. Православні в повному пониженні	194	
5. Безбожник кн. Голіцин керує в Росії справами Церкви	195	
6. Архимандрит Фотій переміг кн. Голіцина	197	
7. Почаївські василіяни беруть участь у польському повстанні	198	
8. „Панове, — за Ойчизну!” кричать василіяни	199	
9. Військова комісія досліджує участь почаївських василіян у польському повстанні	200	
10. Католики запобігають, щоб урятувати василіян	201	
II. Передача Почаївського монастиря православним:		
1. Приймальна Комісія	202	
2. Приймальна Комісія в монастирі	203	
3. Василіяни повивозили і поховали рухоме майно	204	
4. Віднайдення похованого майна	206	
5. Закінчення повернення монастиря	207	
6. Провокатор ксьондз Ян Навродський	207	
7. Спроба викрасти Чудотворну Почаївську Ікону	208	
8. Де поділися монастирські гроші	209	
III. Радісне відновлення православної Святині:		
1. Освячення поверненої Святині	210	
2. Польська агітація проти монастиря	211	
3. Підвищення стану монастиря	212	
4. Почаївський Богослужбовий Устав	213	
IV. Безупинне прикрашення Почаївської Лаври:		
1. Початкова направа монастиря	216	
2. Дальше впорядкування монастиря	217	
3. Пожар Собору 1869-го року і направа його	219	
4. Розмалювання Собору	219	
V. Преподобний Іов повернений православним		222
VI. Матеріальний стан Почаївської Лаври:		
1. Щедрі жертводавці	227	
2. Графиня Анна Орлова-Чесменська	228	
3. Графиня Антоніна Блудова	229	
4. Російський уряд пограбував монастирські землі	233	
VII. Життя Почаївської Лаври за останніх часів:		
1. Дальший розвій Почаївської Лаври	235	
2. Новий Троїцький „Антоніївський” Собор	236	

	Сторінки:
3. Дубенський Чеснохресний монастир	241
4. Скит на „Козацьких Могилах”	244
5. Почаївська Лавра на Голготі	252
6. Католики намагаються знову захопити Почаївську Лавру	254

ЧАСТИНА VI: СВЯТИНІ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.

I. Чудотворна Почаївська Божа Мати:

1. Цільбоносна Стопа	258
2. Чудотворна Ікона Божої Матері	260

II. Церкви в Почаївській Лаврі:

1. Стародавні церкви	266
2. Новий Успенський Собор 1771-го року	269
3. Латинська побудова Успенського Собору	272
4. Іконостас	276
5. Печерна Церква	280
6. Тепла Церква	282
7. Менші Церкви Почаївської Лаври	285
8. Почаївська дзвіниця	286
9. Братський Корпус	289
10. Церква поза Лаврою	289

III. Чуда Почаївських Святинь:

1. Почаївські чуда	291
2. Опис почаївських чуд	293

ЧАСТИНА VII: ПОЧАЇВСЬКА ДРУКАРНЯ.

1. Мандрівна друкарня в Почаєві 1618-го року	299
2. Кирило Ставроцький не був православним	301
3. Почаївська друкарня почалася року 1732-го	307
4. Початок Почаївської друкарні	309
5. Боротьба Почаєва з львівським Братством	310
6. Почаїв перемагає	312
7. Перша книжка Почаївської друкарні	313
8. Львівське Братство остаточно перемогло Почаїв	314
9. Почаївська друкарня без ворогів (1772-1795).	316
10. Почаївська друкарня під Росією (1795-1831)	317
11. Видання Почаївської друкарні для старообрадців	319
12. Передача Почаївської друкарні православним	320
13. Почаївська друкарня в православних руках	323
14. Значення Почаївської друкарні	323
15. Список видань Почаївської друкарні	326

ЧАСТИНА VIII: ЗНАЧЕННЯ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ.

1. Почаївський монастир — християнізаційний осередок	331
2. Почаївський монастир — протиунійна фортеця	333
3. Культурно-освітні заслуги Почаївського монастиря	334
4. Почаївський монастир у побожній пісні	338
5. Почаївська Лавра-фортеця українства на Волині	345
6. Нове життя в давньому монастирі	348
7. Розкладове москофільство в Почаївській Лаврі	350
8. Повернення Почаївської Лаври на свою віковичну дорогу	358
9. Протиросійська маніфестація в Почаєві	359
10. Почаївський монастир — всеволинський національний центр	365

ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА ПРО ПОЧАЇВСЬКУ ЛАВРУ 374-383

